MIRCEA
ELIADE

Jurnalul portughez

20 DE ANI HUMANITAS



MIRCEA ELIADE (1907-1986) a făcut studii de filozofie la București și Calcutta, susținându-și doctoratul în filozofie la București, cu o lucrare despre gândirea și practicile yoga (1933). Tema devine o preocupare constantă pentru el, astfel că, între anii 1933 și 1940, simultan cu o intensă activitate teoretică, beletristică și publicistică, ține cursuri de filozofie și de istorie a religiilor la Universitatea din București. Din 1945 se stabilește la Paris, apoi la Chicago, unde predă istoria religiilor, scriind un număr impresionant de studii și eseuri în acest domeniu, dar continuând totodată să scrie proză în limba română.

Mircea Eliade (București, 28 februarie 1907 – Chicago, 22 aprilie 1986) a făcut studii de filozofie la București, încheiate cu o teză despre filozofia Renașterii (1928), și la Calcutta, India (decembrie 1928 – decembrie 1931). Își susține doctoratul în filozofie, la București, cu o lucrare despre gândirea și practicile yoga (1933). Între anii 1933 și 1940, simultan cu o intensă activitate teoretică, beletristică și publicistică, ține cursuri de filozofie și de istorie a religiilor la Universitatea din București. În timpul războiului, este atașat cultural al Ambasadei României la Londra (1940–1941) și al legației române de la Lisabona (1941–1945).

Din 1945 se stabilește la Paris, unde predă istoria religiilor, întâi la École Pratique des Hautes Études (până în 1948), apoi la Sorbona. Invitat în S.U.A., după un an de cursuri ținute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lectures" (1956–1957), acceptă postul de profesor titular și de coordonator al Catedrei de istorie a religiilor (din 1985, Catedra „Mircea Eliade") a Universității din Chicago.

Cronologia operei științifice și filozofice (prima ediție a volumelor): *Solilocvii* (1932); *Oceanografie* (1934); *Alchimia asiatică* (1935); *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne* (1936); *Cosmologie și alchimie babiloniană* (1937); *Fragmentarium* (1939); *Mitul reintegrării* (1942); *Salazar și revoluția în Portugalia* (1942); *Insula lui Euthanasius* (1943); *Comentarii la Legenda Meșterului Manole* (1943); *Os Romenos, Latinos do Oriente* (1943); *Techniques du Yoga* (1948); *Traité d'histoire des religions* (1949); *Le Mythe de l'éternel retour* (1949); *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* (1951); *Images et symboles* (1952); *Le Yoga. Immortalité et liberté* (1954); *Forgerons et alchimistes* (1956); *Das Heilige und das Profane*, 1957 (*Le Sacré et le profane*, 1965); *Mythes, rêves et mystères* (1975); *Birth and Rebirth*, 1958 (*Naissances mystiques*, 1959); *Méphistophélès et l'Androgyne* (1962); *Patañjali et le Yoga* (1962); *Aspects du mythe* (1963); *From Primitives to Zen* (1967); *The Quest*, 1969 (*La Nostalgie des origines*, 1970); *De Zalmoxis à Gengis-Khan* (1970); *Religions australiennes* (1972); *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions* (1976); *Histoire des croyances et des idées religieuses* I–III (1976–1983); *Briser le toit de la maison* (1986).

MIRCEA
ELIADE

Jurnalul portughez

Studiu introductiv de
SORIN ALEXANDRESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: S. Skultéty
Concepţie grafică: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Stănescu
DTP: Emilia Ionaşcu, Carmen Petrescu

Tipărit la „Monitorul Oficial" R.A.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ELIADE, MIRCEA
Jurnalul portughez/ Eliade Mircea; studiu introd. de Sorin Alexandrescu. – Bucureşti: Humanitas, 2010
ISBN 978-973-50-2689-9
I. Alexandrescu, Sorin (pref.)
821.135.1-4

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel./fax. 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Notă asupra ediției

Prezenta ediție a *Jurnalului portughez* reia textul Jurnalului din ediția Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri* (vol. I, pp. 93–383), prefață și îngrijire de ediție de Sorin Alexandrescu, studii introductive, note și traduceri de Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu, Mihai Zamfir, traduceri din portugheză și glosar de nume de Mihai Zamfir, Humanitas, București, 2006. Lucrarea a apărut în două volume (vol. I: studiile introductive „Cumpăna apelor" de Sorin Alexandrescu, „Lisabona" de Florin Țurcanu și „Mircea Eliade și Portugalia" de Mihai Zamfir; *Jurnalul portughez*; *Jurnalul romanului „Viață nouă" [1940–1942]*; Note despre fostul rege Carol la Lisabona; Rapoarte diplomatice; Corespondență inedită [din arhiva familiei]; Corespondență publicată; vol. II: Studii istorice; Articole, interviuri; Lucrări beletristice; Glosar de nume; Indice de nume; Indice de denumiri geografice).

Structurarea celor două volume ale ediției I a stat sub semnul deciziei editorilor de a reuni toate textele elaborate de Mircea Eliade în perioada 1941–1945, perioada misiunii diplomatice lusitane a autorului (creații personale și texte oficiale deopotrivă).

Prezentul volum conține textul *Jurnalului portughez* ca atare, obținut și adus în țară de Florin Țurcanu de la Biblioteca Regenstein din Chicago și tipărit pentru prima oară în ediția Humanitas citată.

EDITURA

Cumpăna apelor*

Cum a trăit Mircea Eliade în Portugalia? A devenit această țară vreodată „lumea lui"? Greu de răspuns afirmativ. Discutând comparativ, oamenii și locurile din Portugalia nu au devenit nici personaje, nici scene în scrieri ficționale pe bază autobiografică, precum cele din India sau România. Mici intrigi au existat în jurul lui, la ambasada din Lisabona, ca și la cea din Londra, dar Eliade nu dă impresia că a suferit de ele într-atât încât să le supradimensioneze la nivelul tragic la care a ajuns în *Maitreyi* din cauza intervenției brutale a lui Dasgupta: un fapt pe care îl revelează cu adevărat abia compararea romanului cu schimbul de scrisori dintre Dasgupta și Eliade. Poate și absența unei „Maitreyi locale" îl lipsește pe Eliade de sentimentul de aderare profundă la Portugalia în același mod în care a făcut-o, cu o deosebită intensitate, atât în India, cât și în România.

Despre intrigi la Londra, aflăm mai mult din biografiile scrise despre Eliade decât din scrierile lui, iar pe cele

---

* Prezentul studiu reprezintă o variantă prescurtată a capitolului „Jurnal profesional" din volumul: Sorin Alexandrescu, *Mircea Eliade, dinspre Portugalia*, Editura Humanitas, București, 2006, pp. 124–142 (*n.ed.*).

de la Lisabona Eliade se mulţumeşte să le consemneze rapid, dar cu amărăciune (*Jurnalul portughez*, 9 martie 1944: „Aflu că ministrul Cădere m-a «lucrat» la Bucureşti. Vrea în orice chip să scape de mine, deşi îşi dă bine seama că, dacă România există astăzi în Portugalia ca realitate, iar nu ca relaţii diplomatice, se datorează în primul rând muncii şi prezenţei mele"). Eliade reacţionează mai violent, deşi nu public, numai în două situaţii. Pe 20 iulie 1941 scrie despre vizita oficială în Portugalia a lui Pamfil Şeicaru: „Toate masacrele, toate lagărele, toate umilinţele [...], ca să se ajungă din nou [...] la eternul nostru Pamfil, care a terorizat toţi regii şi toate guvernele, dar a căzut totdeauna în picioare." Se desprinde din aceste note scurte amărăciunea lui Eliade în faţa a ceea ce am putea numi criza de reprezentare a României: tragediile naţionale nu duc nici la schimbarea instituţiilor, nici a personalului lor – politicianiştii rămân etern pe aceleaşi posturi. Nimeni nu pare a realiza faptul că apariţia unui Şeicaru în acel loc şi în acel moment nu era numai cinică în raport cu România, ci şi iresponsabilă în raport cu imaginea României în locul respectiv: „Şi vorbeşte întotdeauna cu glas tare, sigur, în franţuzeasca lui pitoresc incorectă. Zâmbetul lui António Eça de Queiroz, ascultându-l."[1]

1. Amuzant este că Eliade mărturiseşte a fi abordat atunci o mască de naivitate pentru a-şi ascunde „diplomatic" iritarea în faţa lui Şeicaru. Acesta, probabil, a căzut în plasă, căci îl va ataca violent în 1951, când amândoi erau în exil, pentru vina lui Eliade de a fi cerut un ton mai urban în polemica dintre exilaţi. Eliade este acuzat de a fi ignorat cu seninătate problemele grave ale ţării, iar Şeicaru se întreabă chiar dacă Eliade ştie că România a trecut prin

O incompatibilitate permanentă se desenează aici între intelectuali şi oficialii României în străinătate. O problemă vie şi astăzi, cred, prin diverse ambasade, dar care-l marchează deosebit pe Eliade, rănit de contrastul dintre eficacitatea sa reală în propaganda pentru România şi lipsa de evaluare pozitivă a acesteia din partea colegilor săi „profesionişti", adică tocmai a acelora care nu făceau propaganda la care-i obliga funcţia. Aici iese în evidenţă dubla natură a lui Eliade: el nu este un diplomat „profesionist", în sensul că nu lucrează în sistem şi conform sistemului, ci este un diplomat „voluntar", care lucrează din proprie iniţiativă şi este interesat de rezultatele imediate în lumea intelectuală portugheză, mulţumindu-se doar să anunţe sistemului (românesc) aceste rezultate. Nu este surprinzător – deşi este dificil de înţeles – că sistemul nu agreează succesele „pur personale" ale unui membru atipic al legaţiei. Aceste nemulţumiri, probabil reciproce, indică, de fapt, două abordări ale activităţii de propagandă, ireconciliabile între ele: activitatea individuală a unui om de cultură român printre confraţii săi portughezi, şi reprezentarea politică a statului român în lumea politică portugheză. Ar fi interesant de comparat reacţiile lui Mircea Eliade cu cele ale lui Blaga, Aron Cotruş ori ale altor intelectuali români, ambasadori sau funcţionari la ambasadele româneşti din acea perioadă. Ar trebui de asemeni comparată activitatea acestor intelectuali cu

război şi ocupaţie sovietică! Păcat, aş zice, că Şeicaru nu mai poate citi *Jurnalul portughez* (M. Handoca, ed., *„Dosarul" Eliade*, vol. VI, Editura „Curtea Veche", Bucureşti, 2002, pp. 81–88).

aceea a colegilor lor, funcționari de carieră, așa cum este documentată în arhivele Ministerului de Externe.

Mai este însă ceva. Cel care la începutul șederii la Lisabona lăuda atâta realizările culturale românești începe treptat să se întrebe dacă o anumită mediocritate nu este totuși caracteristică lumii care permite unui Pamfil Șeicaru și cutărui agent secret al Siguranței să revină mereu la putere (și nu ne întrebăm și noi, la fel de exasperați, cum de a fost posibil ca atâția vechi securiști să ajungă după 1990 oameni de afaceri notorii și imposibil de pedepsit?). La 28 martie 1942, notează: „Copleșitoarea mediocritate a vieții culturale și a publicisticii românești. După ce citesc ziarele și revistele primite din țară, îmi vine să plâng. Încep să mă simt singur în România." Un tunet din senin: de ce? Eliade avea atunci succes cu publicațiile sale în *Acção* și scria, cu greu, e drept, *Salazar* (se plânge de acest lucru în chiar paragraful următor, din 31 martie 1942). Trecuseră trei ani de stat în străinătate, ceva mai puțin decât șederea în India, unde nu avusese totuși asemenea îndoieli. Explicația ține tocmai de diferența dintre cele două perioade. Altfel decât la Calcutta, Eliade considera la Lisabona că „reprezintă" cultura română și suferea, cred, când îi descoperea slăbiciunile. Automatismul relațiilor cu România, în India, de unde trimitea fără probleme manuscrise care erau imediat publicate acasă, dispare în Portugalia. Când merge la București, în iulie 1942, se aclimatizează greu, „deși oamenii au rămas aceiași". În cursul unei discuții „vehemente" între vechii lui prieteni, la Mircea Vulcănescu, „intervine episodic". „Am refuzat orice colaborare la revistele din țară", mărturisește pe 10 decembrie 1942, când scrie totuși ceva

pentru *Tribuna* din Cluj, dar scrie „greu şi prost", apăsat de sentimentul că cenzura nu-l va lăsa să apară. Nu ştiu dacă acest articol a fost publicat, căci pe 10 ianuarie 1945 notează că n-a mai scris în presa românească din aprilie 1940. Se miră, pe 28 august 1943, că M.R. Paraschivescu, om de stânga, poate publica sub aceeaşi cenzură, iar pe 14 ianuarie 1945 izbucneşte chiar într-o diatribă contra aceluiaşi Paraschivescu, autorul unui articol din ziarul *Ecoul*, care-l ironiza pe „domnişorul Mircea Eliade, cel din India şi din Portugalia"[2]. Paralelismul, cam forţat, pe care Eliade îl face apoi între vieţile lor indică un Eliade muncind din greu, suferind, dar şi bucurându-se de lucruri extraordinare, în faţa unui Paraschivescu trăind o viaţă iremediabil mediocră, dar liniştită. Şi totuşi, „el scria despre Serghei Esenin în 1942, iar eu nu puteam scrie despre Eminescu în 1938".

Cenzura era deci mai aspră sub Carol al II-lea împotriva scriitorilor de dreapta decât cea din timpul lui Antonescu împotriva scriitorilor de stânga? Posibil, dar de ce îl *durea* acest lucru atât de mult pe Eliade? Eu cred că „paradoxul Paraschivescu" – care altfel putea fi luat şi ca o mostră de absurd – are un ecou atât de profund, pentru că Eliade simte că în toţi aceşti ani nu numai România şi românii se schimbaseră, ci şi că *el* era pe cale să se schimbe. Nu este vorba numai de pericolul de sovietizare a ţării, care-l chinuie atâta după sfârşitul

2. Paraschivescu nu ezitase de altfel în 1937 să salute darea afară din învăţământ a „delatorului" şi „erotologului" Eliade (M. Handoca, ed., *„Dosarul" Eliade*, vol. I, Editura „Curtea Veche", Bucureşti, 1998, p. 144).

bătăliei de la Stalingrad (2 februarie 1943) şi nici numai de faptul că îşi putea pierde postul la Lisabona, ci, mai ales, de faptul că acestea, luate *împreună* cu „paradoxul Paraschivescu", deveneau *indicii* că un şuvoi de evenimente îl târau iremediabil spre ruptura de România, spre imposibilitatea de a se întoarce acasă. La Lisabona, el simte o anumită înstrăinare faţă de ţara sa, pe care nu o simţise la Calcutta. Şeicari şi Paraschiveşti existaseră din belşug şi în anii treizeci, dar Eliade reacţiona atunci contra lor cu vigoarea pe care i-o cunoaştem din publicistică. Nici o cenzură nu se opunea însă scrierii nici unui articol, şi dacă îl „înjura" vreun coleg de breaslă, treaba lui (Eliade nu citea din principiu nici un articol despre el). Această lume nu mai exista acum, şi nu mai exista din 1938, nu din 1944. În decembrie 1931 el se întorsese relativ uşor în România, în ciuda finalului dramatic al şederii în India – care putea fi şi el interpretat în altă cheie decât cea la care s-a oprit Eliade, anume ca eşec total de a se integra şi Indiei actuale, şi celei eterne –, pentru că avea siguranţa că se putea întoarce acasă fără să se fi schimbat nici el, nici ţara. De aceea, cred, experienţa din India nu este văzută de Eliade ca un eşec, pe când aceea din Portugalia, da. În mod caracteristic, capitolul din *Memorii* care urmează revenirii la Bucureşti este intitulat „Reîntoarcerea în mansardă", pe când acela de după plecarea de la Lisabona, *„Incipit vita nova"*. În 1944, chiar dacă nu ar fi intrat Armata Roşie în România, nu mai era posibilă o reîntoarcere în mansardă: mansarda nu mai exista nici la propriu, nici la figurat. Doisprezece ani după

întoarcerea din India, Mircea Eliade simțea probabil că nu mai avea forța de a lua totul de la capăt (încă o dată, chiar în condiții politice normale). În 1932 credea în aceleași idealuri ca în 1928, în același „Itinerar spiritual" scris în 1927, ca și în capacitatea generației lui de a schimba țara. Își afirmase această credință în polemica cu Zaharia Stancu din 1936, în care acesta din urmă considera că generația era „în pulbere", în vreme ce Eliade, dimpotrivă, o arăta în plin avânt, bazându-se pe valoarea unor Noica, Cioran, Sebastian, Holban sau a matematicienilor Moisil și Țițeica.[3] În 1944, Eliade nu mai avea această credință: Șeicarii și Paraschiveștii păreau a câștiga partida, conformismul a face legea, ministrul de externe părea a se plia presupuselor dorințe ale unui ocupant care, pe 9 septembrie, abia atingea Bucureștiul și-l concedia pe Eliade din postul său de la Lisabona. Se gândea, poate, că Zaharia Stancu avusese dreptate și că generației criterioniste avea să-i urmeze o alta, „care va schimba fața culturii românești". În 1936, prezicea Stancu, aceasta „nu s-a ivit încă. Va trebui însă să vie și va fi o generație dârză, tăcută, aspră [...], [care] va lua totul de la început, cu o muncă țărănească, încăpățânată și necurmată"[4]. În felul lui, Eliade simțea ivindu-se deja această generație aspră, care – inversând ecuația polemicii cu Stancu – avea să *transforme* generația Criterionului „în pulbere", prin exil,

3. M. Handoca, ed., *„Dosarul" Eliade*, vol. I, pp. 121–141.

4. *Ibid.*, p. 129. O tulburătoare prevestire, de altfel, căci în acest „stil Darie", *plus* teroare, se va cam petrece în România și colectivizarea agriculturii, și întronarea realismului socialist.

arestări, interdicție de publicare sau subtilă corupție (cazul lui Comarnescu, cred, dacă-i citim jurnalul).

Dar există semne ale schimbării lui Eliade și în alt sens. Aș spune că sentimentul identității funcționează la el după principiul unei nisiparnițe fatale: pe măsură ce nisipul curge dintr-un vas, el urcă în celălalt, și reciproc. În aceeași măsură în care substanța eliadescă se scurge din vasul românesc, ea urcă în cel occidental, și în exact măsura în care speranța de viitor urcă în acesta, ea se scurge, măcinându-i sângele și oasele, din vasul românesc. Căci ce altceva ar însemna scrierea fragmentului din 25 noiembrie 1943, exact după cel din 16 noiembrie 1943? Pe 16 noiembrie, notează: „Am petrecut cincisprezece zile la Paris, de unde m-am întors cu două sute de cărți și cu inima bolnavă. Să stai în Portugalia când există Parisul!" Vorbise cu Cocteau, Paul Morand și Dumézil, iar René Grousset îi declarase că „Yoga a mea este «*le* livre sur le Yoga»". „Îmi dau încă o dată seama că am de spus ceva nou acestor europeni." În plus, teama de catastrofă se atenuează, deși frontul merge din ce în ce mai prost. „Primejdia e atât de europeană încât nu mai pot judeca local, referindu-mă numai la noi."

Dar altceva este decisiv: „La Paris, am aflat un lucru hotărâtor: nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore." Or, el are „de spus ceva mare" și s-a hotărât să „pătrundă" în Europa: „Am încheiat – pe planul științific și eseistic – etapa românească. E riscant, dar și rezultatele vor fi considerabile." Iată deci consecința reflecțiilor euforice, cu zece zile mai înainte, despre Paris. Hotărârea de a

„pătrunde" în Europa nu implică neapărat a pleca la Paris, deşi cam aceasta se înţelege din context, dar implică, în orice caz, a nu se mai întoarce la Bucureşti. Etapa românească s-a încheiat, începe cea europeană. Această pagină din *Jurnalul portughez* mi se pare crucială: la 25 noiembrie 1943, Eliade se află cam la jumătatea timpului petrecut în Portugalia, adică la doi ani şi nouă luni de la sosire, pe 10 februarie 1941, şi la mai puţin de doi ani de plecarea, pe 16 septembrie 1945, la Paris. Ea este o adevărată cumpănă a apelor în viaţa şi opera lui Mircea Eliade şi va trebui să urcăm şi alţi versanţi pentru a înţelege de ce, „brusc", apele curg în altă direcţie. Hotărârea nu este, de fapt, chiar aşa de bruscă, ci se coace treptat: la ea nu contribuie numai versantul activităţii profesionale a lui Eliade la Lisabona şi al experienţelor lui româneşti. Ar trebui să urmărim şi versanţii pe care se află relaţiile lui europene din Lisabona, relaţia cu Portugalia însăşi, ca şi – ori mai ales – contemplarea catastrofei României.

Interesant este, în acest sens, traseul relaţiilor dintre ataşatul de presă Mircea Eliade şi regimul politic din Portugalia, în particular relaţia cu Salazar, căruia i-a dedicat o carte. Salazar apare pentru prima oară în *Jurnalul portughez* chiar pe prima pagină, la mitingul din 28 aprilie 1941. Eliade este impresionat de liniştea cu care acesta vorbea unei mulţimi în delir: „În nici un caz nu era prizonierul ei, nici măcar nu se lăsa sugestionat de ea", scrie el. Luciditatea şi calmul academic al lui Salazar i-au impresionat într-adevăr pe toţi cei care l-au văzut, şi aceste trăsături au împiedicat asimilarea lui la ceilalţi dictatori europeni, obişnuiţi mai curând să excite mulţimea

decât s-o convingă rațional (deosebirea de stil al comportamentului este subliniată, de altfel, și la prezentarea scrisorilor de acreditare, pe 30 aprilie 1941).

Vizita la *O Senhor Presidente* are loc pe 7 iulie 1942, la o lună și ceva după ce terminase cartea despre el și la câteva zile după ce Eliade hotărâse, oricum, să plece în „permisie“ la București. Întrevederea este organizată de prietenul António Ferro, care nu putea, cred, să nu fi aflat atunci de terminarea cărții și, probabil, de iminența plecării. Dacă ipoteza mea e corectă, nu Eliade pleacă la București pentru a transmite mesajul lui Salazar lui Antonescu, ci mai curând Salazar și Ferro profită de ocazie pentru a lansa un mesaj către Antonescu. Poate că aceasta a fost și impresia lui Eliade și de aceea a notat în *Memorii* o altă versiune a mesajului decât aceea din *Jurnalul portughez*, anume una în care intenția politică este mai apăsată și devine chiar un avertisment sau, citită retrospectiv, o tragică predicție. Într-adevăr, deși Eliade transcrie *ad litteram* în *Memorii* fragmente din *Jurnal*, tocmai mesajul nu este transcris, ci rescris, poate pentru că el fusese scris separat pe foaia de hârtie pe care Eliade voia s-o ia cu el la București ca *memento*, dar pe care mai târziu, din prudență, a învățat-o pe dinafară și a distrus-o.

În *Jurnal*, Salazar îl întreabă dacă în România „se alcătuiește un «spirit al frontului» care singur ar putea salva țara după război, pentru că ar fi singura [ei] organizație spontană totală“. Altfel, jertfa de sânge ar fi inutilă, cum s-a văzut în Franța după Primul Război, când vechea unitate s-a risipit în partide diferite. Interesantă întrebare, pe care nimeni nu și-o punea în România, unde nici un

Antonescu, nici un Maniu nu știau să gândească politic pe termen lung. Întrebarea implică desigur sfatul că ar trebui conceput un asemenea „spirit al frontului", dar Salazar nu adresează cuiva anume acest sfat și nu sugerează cum ar trebui el realizat. Eliade nu menționează în *Jurnal* ce i-a răspuns, dar, în *Memorii*, după ce scrie că Salazar i-a transmis în chip „ingenios" „un mesaj personal [...] mareșalului Antonescu", el rezumă astfel discursul lui Salazar: „Dacă aș fi în locul lui, spunea în esență Salazar, eu aș păstra în țară cât mai multă armată. Mareșalul Antonescu nu e un politician; n-a dobândit poziția pe care o are prin sprijinul unui partid politic; singura lui forță o constituie armata. Atunci de ce s-o risipesc în stepele Rusiei? Păstrând-o în țară, sau cât mai aproape de frontierele ei, mă voi putea sprijini pe armată ca să pot face față dificultăților." La încheierea mesajului astfel reconstituit, Eliade adaugă: „Evident, Salazar sugera Mareșalului să urmeze exemplul Finlandei", dar, adaugă Eliade într-o notă de subsol, este „inutil să discut aici în ce măsură putea fi imitată politica mareșalului Mannerheim"[5].

Dacă Mircea Eliade nu a tradus atunci, ci a redactat, adică a rescris, mesajul lui Salazar înseamnă că se petreceau în el alunecări ale gândirii politice dinspre vechea simpatie pentru legionari spre o nouă simpatie pentru Antonescu, așa cum putem descoperi și în cartea despre Salazar. Numai așa s-ar putea explica și dificultatea de a admite, în nota menționată mai sus, că Antonescu îl putea imita pe Mannerheim: teza oficială a lui Antonescu era

5. *Memorii*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 383–384.

că o asemenea imitație nu era posibilă (pentru el ea nu era, de altfel, nici de dorit), și tocmai această teză, cred, și-o amintește Eliade în momentul în care scrie *Memoriile*. Pe de altă parte, dacă în ultimele luni înainte de plecarea în România Eliade a avut într-adevăr, după cum cred, dubii cu privire la statul creștin și omogen al lui Salazar, atunci este ușor de crezut că din utopia creștină originară rămăsese doar un „autoritarism sănătos", bazat pe „demnitate națională, echilibru, liniște internă" și economie solidă, termeni care apar tot în descrierea mesajului în *Jurnal*. Or, este din nou evident că asemenea valori, acum mai curând laice, deși încă cu un pigment religios („rolul catolicilor"!), tot numai Antonescu le putea realiza în țară. Concluzie: Eliade transformă mesajul mai general-european al lui Salazar într-un mesaj românesc pentru Antonescu, redactat în termeni pe care acesta, de fapt, îi știa deja, dar care, venind de la Salazar, puteau avea o mai mare pondere decât dacă veneau de la opoziția din țară. Redactându-l astfel, Eliade nu numai că se apropia de Antonescu, dar se apropia și de opoziție, preluându-i, în fapt, logica și limbajul.

La București, Eliade nu reușește să-l vadă pe mareșal – dar nici nu dă impresia că l-a căutat foarte insistent –, ci numai pe Ică Antonescu. Descrierea discuției în *Memorii* și în *Jurnalul portughez* este aceeași aproape cuvânt cu cuvânt și creează un același portret al unui Ică mediocru și suficient. În *Jurnal*: „Am înțeles că ideea lui Salazar – «spiritul de front» – nu-i convenea [lui Ică Antonescu – *S. A.*] pentru că «noi știm cum sunt militarii, au spirit pragmatic și nu pot conduce o țară»" (iulie, București). În *Memorii*:

„Îi transmit «mesajul» adresat de Salazar Mareşalului, dar cu oarecare greutate, mă întrerupea mereu. [...] După felul cum mi-a vorbit de militari («Au spirit pragmatic şi nu ştiu să conducă o ţară»), mă îndoiesc că i-a comunicat mareşalului «mesajul» lui Salazar."[6]

Ce i-a transmis însă Eliade *exact* lui Ică? Necesitatea „spiritului de front", conform *Jurnalului*, sau „mesajul" (interesant, în ghilimele în text) prelucrat în *Memorii*? Descrierea discuţiei cu Ică urmează deci, în fiecare carte, o altă tematizare a mesajului. Şi iarăşi, a mai transmis Eliade ceva din mesajele londoneze pe care i le-a încredinţat Tilea? Pare-se că nu, poate pentru că ele erau prea confidenţiale spre a ajunge la Ică. Oricum, indiferent de care versiune a fost transmisă, rezultatul a fost nul. Descoperim aici un mare contrast între elaborarea pasionată a mesajului de către Eliade în dialogurile iniţiale cu Tilea (la Londra) şi Salazar, sau acasă, în propriile lui reflecţii şi în grija cu care le transcrie, şi „fâsâiala" lor absolută în faţa obtuzităţii lui Ică Antonescu.

Am detaliat atâta acest episod pentru că este singurul în care Mircea Eliade are iluzia că poate realmente transmite ceva între cele două lumi în care trăieşte, ceva folositor României şi, poate, şi lui Antonescu personal. În faţa lui Ică, Eliade înţelege cam acelaşi lucru pe care îl înţelesese în faţa lui Pamfil Şeicaru: lipsa totală de simţ politic a clasei politice româneşti, incapacitatea ei de a gândi coerent sau măcar de a asculta ce spune celălalt, dezinteresul şi ineficienţa în a concepe o alternativă reală.

6. *Ibid.*, p. 384.

Analiza textelor lui Eliade dă impresia că el se mişcase politic spre o poziţie postlegionară şi de apropiere prudentă de mareşal şi de opoziţie, dar că discuţia cu Ică l-a demobilizat definitiv. Nu a mai încercat, se vede, să vorbească cu mareşalul Antonescu şi, întors la Lisabona, nu i-a confirmat lui Salazar, cum s-ar fi căzut, că i-a transmis mesajul, în oricare dintre versiuni. Probabil pentru că se aştepta ca Salazar să-i ceară răspuns, şi răspuns nu avea. Iată o iniţiativă în sine inteligentă, dar care, în mod tipic pentru clasele politice româneşti de mai totdeauna, eşuează din lipsă elementară de înţelegere a celuilalt şi de continuare cu el a unui dialog eficient. Păcat, desigur, că Eliade nu a perseverat, dar nici timp, sau ocazie, nu a mai avut.

În acelaşi „iulie, Bucureşti", printre alte scurte notiţe, se află aceasta: „Îmi continui ancheta printre prietenii legionari: ce s-a întâmplat, şi de ce la 24 ianuarie? Mă conving tot mai mult că li s-a întins o cursă în care au căzut ca nişte naivi." Nu dă nume, dar este vorba, probabil, de alte persoane decât de prietenii criterionişti care apar, exact sub acest indicativ, o jumătate de pagină mai departe. Eliade avea deci în minte două grupuri diferite şi, prin modul în care vorbeşte despre ele, sugerează că ele nu sunt constituite din aceiaşi indivizi, că cei de la Criterion deci nu sunt aceiaşi cu legionarii. Pe de altă parte, aceştia din urmă apar sub numele de „prietenii legionari", o sintagmă care nu este, desigur, echivalentă cu o eventuală sintagmă inversă, anume „legionarii prieteni". Din punct de vedere logic, substantivul constituie o clasă mai largă, din

care adjectivul decupează o subclasă: primul indică grupul de referință, al doilea o limitare a lui. Sintagma „prietenii legionari" spune, din punct de vedere logic, că Eliade număra, printre diverșii lui prieteni, și pe unii care erau legionari, în timp ce sintagma „legionarii prieteni", dacă ar fi folosit-o, ar fi însemnat că el avea, printre legionarii cu care discuta, și câțiva prieteni. Prima sintagmă este una tipică limbajului criterionist, pentru că grupul de la Criterion se constituise, mai ales prin participanții la conferințele publice, ca un grup „pluralist" (am spune noi astăzi), adică unul în care diversitatea opiniilor politice *nu* impieta asupra prieteniei dintre vorbitori. Eliade a revenit adesea asupra acestui „spirit al Criterionului" amintind că se simțea prieten și cu legionarul Polihroniade, și cu comunistul Belu Silber, cel puțin până la un moment dat.[7] În fine, să remarcăm că sintagma folosită diferă de alte posibile alternative, anume substantivele simple „prieteni" și „legionari". Dacă Eliade o folosea pe prima, identitatea lor politică dispărea, dacă o folosea pe a doua, anula conotația de relație specială cu ei. Folosind, dimpotrivă, expresia „prietenii legionari", Eliade pare a sugera atât faptul că aceștia erau surse bine informate, ca martori dinăuntru, cât și faptul că el, Eliade, le era prieten și vorbea ca prieten, deci *nu* în calitate de membru al grupului lor: dacă i-ar fi simțit pe legionari ca grup de referință, era normal ca el să fi folosit, dimpotrivă, termenul „legionarii", sau „camarazii", ca indicativ al unei identități de grup comune. Alegerea termenilor mi se pare

7. *Ibid.*, pp. 238–239.

aici semnificativă tocmai pentru că exprimă spontan natura exactă a relației pe care el o întreținea cu acești oameni: le era prieten, dar nu „camarad"! Mai departe, interesant este că, anchetând printre „prietenii legionari", Eliade se convinge, deși nu i se spune acest lucru direct, că rebeliunea legionarilor a fost de fapt „o cursă", în care ei au căzut „ca niște naivi". Ciudată frază: ea este atât de eliptică, încât realmente nu știu cum s-o comentez. Păcat că Eliade nu a continuat-o, căci am fi avut o importantă mărturie. Să ne amintim însă că unele istorii ale mișcării legionare îl acuză pe Horia Sima că a instigat în mod iresponsabil la rebeliune: „Rebeliunea a fost organizată de ambele părți: de o parte politicienii din jurul lui Antonescu, iar de altă parte Sima și oamenii lui."[8]

Este posibil ca „prietenii legionari" ai lui Eliade să se fi numărat, ca și Pălăghiță, autorul frazei de mai sus, printre legionarii „antisimiști" care rămăseseră fideli (memoriei) lui Codreanu. Deși personal nu cred în această mitică împărțire a legionarilor între cei buni, ai lui Codreanu, și cei răi, ai lui Sima, ambele categorii având vini indiscutabile în fața istoriei[9], este posibil ca Eliade să fi crezut în această distincție și să fi înțeles prin „cursă" intrigile lui Sima în care au căzut „naivii", adică „ceilalți" legionari, cei cinstiți.

În fine, la București, Eliade îi întâlnește și pe vechii lui prieteni „din Criterion", Vulcănescu, Noica, Paul Sterian

---

8. Ștefan Pălăghiță, *Istoria mișcării legionare* (1951), Editura „Roza vânturilor", București, 1993, p. 147.

9. Vezi cartea mea *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998, pp. 210–218.

(*Jurnalul portughez*, iulie, Bucureşti). Noica îi acuză „că-şi fac un culcuş comod la adăpostul formulei «noi ne mulţumim să fim tehnicieni şi să servim statul sub orice formă ar avea-o el». Dinu îi întreabă: «Ce-aţi făcut când a fost ucis Codreanu? Când aţi votat Constituţia? Plebiscitul?»" Este evident că Noica se adresa, în primul rând, lui Vulcănescu, atunci secretar de stat, dar întrebarea îl putea viza la fel de bine şi pe consilierul cultural de la Lisabona, Mircea Eliade. De aceea, cred, acesta şi răspunde imediat: „Intervin episodic în discuţie, mărturisind că, deşi legionar, am suspendat orice judecată politică internă atât timp cât durează războiul cu Rusia. Dinu îmi răspunde că războiul nu este un lucru decisiv. Că decisivă este numai problema morală, participarea sau nu la un stat care astăzi este condus de un Carol II, mâine de mareşal, poimâine de un soviet, şi a te strecura fără probleme de conştiinţă spunându-ţi pur şi simplu că eşti «tehnician»."

Iată unul dintre cele mai importante fragmente din *Jurnalul portughez* cu privire la politică. Mai întâi, Eliade introduce propoziţia „deşi legionar...", care implică deci faptul că el era, atunci, legionar; revin asupra ei imediat. Continuă însă fraza, anunţând că, „deşi legionar", a „suspendat" „judecata politică internă" pe durata războiului. Această frază confirmă, într-un fel, o eventuală ipoteză despre schimbarea ideilor sale politice la Lisabona, dar o circumstanţiază temporal la durata războiului şi nu precizează ce va face după aceea. Pe de altă parte, la replica următoare a lui Noica, Eliade nu mai răspunde, poate pentru că îi răspunde „violent" Vulcănescu; oricum, Eliade nici nu mai notează nimic, post-festum, în *Jurnal*,

semn că, pentru el, discuţia era încheiată. Refuzând să mai ia parte la ea, Eliade adoptă în fond o atitudine neutră în disputa dintre Noica şi Vulcănescu, deşi, într-un fel, rosteşte un răspuns pe care şi Vulcănescu l-ar fi putut rosti, fiind amândoi „tehnicieni". Din punctul de vedere legionar radical reprezentat de Noica, ei amândoi puteau fi văzuţi, într-adevăr, ca retraşi într-un „culcuş comod", în sensul că au substituit o poziţie pragmatică uneia morale. Noica subînţelegea că, în ceea ce-l priveşte, el o reprezenta în continuare pe cea morală, fie şi singur, deşi nu preciza ce anume făcuse concret împotriva regimurilor lui Carol şi Antonescu[10].

Interesant este că, atunci când discută cu Şeicaru la Lisabona, pe 20 iulie 1941, Eliade spune cam acelaşi lucru – „mă împăcasem cu România nouă a generalului şi a lui Ică Antonescu" din cauza războiului. Şeicaru îi „înjură groaznic pe legionari" şi apoi îl „înjură pe Nae". Aici, Eliade exprimă „rezerva mea şi apărarea superficială

---

10. Culmea este că, după ce va trece prin închisorile comuniste, Noica avea să adopte el însuşi, în ultimii lui ani, acelaşi „culcuş comod de «tehnician»", aparent fără „probleme de conştiinţă", în faţa a ceea ce va fi atunci tot un „Soviet", deşi naţionalist, în versiune ceauşistă. Îşi va fi amintit el cuvintele sale din 1942? În prefaţa la opera în trei volume a lui Mircea Vulcănescu, *Pentru o nouă spiritualitate românească*, vol. I, Bucureşti, Editura Eminescu, 1996, p. 8, Noica recapitulează, fără a o data, o discuţie asemănătoare între criterionişti „despre ce anume trebuie să facem": „Cultură, spuneam Mircea Eliade, Dan Botta şi cu mine. Toţi ceilalţi, între care îmi amintesc pe Georgescu-Roegen, Pichi Pogoneanu, Costel Enescu şi alţii, care cedaseră de pe-atunci administrativului [...] susţineau că trebuie să dăm ţării o bună pătură de funcţionari superiori.

pe care i-o fac [lui Nae Ionescu – *S.A.*]", motiv pentru care Şeicaru „uită ce-a spus şi începe să-l laude" [pe Nae Ionescu – *S.A.*]. Eliade, cu alte cuvinte, îl apără în faţa lui Şeicaru pe Nae Ionescu, dar nu şi pe legionari! Tăcerea lui Eliade la Lisabona, din iulie 1941, corespunde, cred, tăcerii lui de peste exact un an – există, în biografia lui, asemenea ciudate potriviri de date – la Bucureşti. Cine l-a cunoscut pe Eliade, ca mine, deşi vreo douăzeci şi şase de ani după această scenă, îşi aminteşte cât de frecvente erau tăcerile „diplomatice" ale unui Mircea Eliade învăluit în fumul pipei. Mi-l închipui tăcând în acelaşi fel, cu sau fără pipă, în 1941 şi 1942. Ce va fi voit să spună o asemenea tăcere, mai mult decât obişnuita lui dorinţă – evidentă la bătrâneţe – de a nu-l „agresa" în nici un fel pe interlocutor? Pot numai presupune că, în situaţiile date, n-a voit să-l agreseze pe Şeicaru, în fond oaspetele lui, spunându-i verde ce gândea despre el – adică oroarea pe care i-o inspira, conform *Jurnalului* –, şi nici pe Noica, recunoscând că nu era, în fapt, de acord cu el – dacă ar fi fost de acord, i-ar fi spus-o – în timp ce pe Vulcănescu,

Când îl ascultam pe Mircea Vulcănescu susţinând aceasta, mi-era aproape ruşine că intrasem adânc în ne-trebnicia culturală." Prefaţa, nici ea, nu este datată, dar, cum Noica a murit în 1987, ea a fost, oricum, scrisă sub regim comunist. Înţelegem de ce el nu putea repeta aici vorbele din 1942, dar este greu de înţeles că Noica îşi prezenta acum atitudinea de la Criterion *exact invers* decât fusese ea expusă în 1942! *Jurnalul portughez* al lui Eliade dezvăluie deci o radicalitate politică fundamental diferită de activismul cultural cu care se mândrea Noica la bătrâneţe şi care ar trebui odată discutată cu aceeaşi franchețe cu care discutăm astăzi atitudinile lui Eliade.

oricum, nu-l putea nicicum agresa, sau contrazice, deoarece, cum am mai spus, ei doi erau practic în aceeași situație. Spre deosebire de nota despre Șeicaru, nota despre discuția din București nu exprimă nimic din reacțiile intime ale lui Eliade. Acestea sunt însă sesizabile, cred, în adjectivele evaluative, implicit negative, cu care prezintă o discuție – „vehementă", „violent" – în care el intervine „episodic". Se poate citi aici faptul că Eliade se distanțase de o problemă care era încă vie pentru vechii simpatizanți legionari: relația lor cu statul lui Carol, care-l ucisese pe Codreanu, și cu cel antonescian, care mitraliase alți militanți legionari. Trebuie apoi subliniat că Noica punea problema, în iulie 1942, în termeni morali, nu direct politici: el le reproșa celorlalți complicitatea cu statul represiv, nu lipsa unei împotriviri fățișe la acesta. Chiar el, cu alte cuvinte, formula reproșul în termeni de simpatizant, nu de militant, adică în termenii cuiva care considera că ei toți *ar fi trebuit* să fie solidari moral cu Codreanu măcar nevotând Constituția sau neparticipând la plebiscit – ciudat, reproșul implica faptul că Vulcănescu și Stelian votaseră *pentru*, „ați votat", la ambele! –, dar nu solidari politic-militar, în sensul de a fi trebuit să ia parte la revolta din ianuarie 1941, care avusese loc cu un an și jumătate înainte de discuția respectivă. Polemizând cu vechi simpatizanți – nu cu vechi militanți – Noica pare a voi să sublinieze faptul că el *rămăsese* simpatizant, în timp ce-i suspectează pe ceilalți, și desigur pe Vulcănescu și Eliade, datorită funcțiilor lor – de-aceea ei îi și dau replica – că *își pierduseră* acest statut. Tocmai având în vedere acest joc complex de implicații și presupuneri, se simte obligat

Eliade să intervină prin formula „deși legionar": el se apără de acuzația implicită a lui Noica de a se fi dezis de legionari dar, pe de altă parte, „mărturisind că [...] am suspendat orice judecată politică internă atât timp cât durează războiul cu Rusia", el nu se referă numai la un protest – moral – contra statului, cum voia Noica, ci la „orice judecată politică internă"; o generalizare care i-ar putea include și pe legionari, în sensul că el, Eliade, nici pe ei nu dorește să-i mai „judece", adică să le mai evalueze, ori să comenteze, ideile și faptele. Citită în contextul întregii fraze, ca și în raport cu fraza din 1941, în legătură cu Șeicaru, concesiva „deși legionar" pare mai curând o formulă de politețe față de Noica decât o declarație politică proprie, mai bine zis o formulă prin care ar dori să-l liniștească, sugerându-i lectura implicit inversă: „n-avea grijă, sunt încă legionar, *deși* am suspendat orice judecată politică internă"! Să nu uităm însă că în textul scris în *Jurnal*, predicatul „mărturisind" este legat de completiva „am suspendat..." (obiectul gerunziului „mărturisind"), și nu de concesiva „deși legionar". Reiau aici fraza de mai sus: „Intervin episodic în discuție, mărturisind că, deși legionar, am suspendat orice judecată politică internă atât timp cât durează războiul cu Rusia." Ceea ce Eliade *mărturisește* deci este că a suspendat judecata politică, nu că este legionar! Iată cum diplomatica tăcere a lui Eliade, punctată de puține, dar diplomatice cuvinte, pare a sugera că respectiva propoziție *concesivă* era, în realitate, o *concesie* făcută unui vechi prieten, Noica, nu confirmarea că era încă de aceeași părere politică cu el; concesia masca faptul că, dimpotrivă, el gândea ca și Vulcănescu, pentru

că acționa ca și el. Analiza acestui pasaj, ca și a aceluia din 1941, arată, cred, că în acest moment Eliade, poate și Vulcănescu, se îndepărtase, chiar renunțase la vechea lui simpatie pentru legionari considerând că realitatea războiului cu Rusia impunea noi atitudini și noi opțiuni, diferite de cele vechi, de care încă se crampona Noica. Privindu-i de la distanța geografică a Lisabonei, Eliade constata, cred, că el ajunsese și la distanțare politică și psihologică de vechii lui prieteni de la Criterion. Deși, „fără îndoială, cea mai serioasă echipă a generației noastre" și care – cu excepția lui Sterian – „se realizează efectiv în meseria lor", ea îi apare a se zbate la infinit în „judecăți politice interne" pe care el, Eliade, le „suspendase", adică le depășise. La fel apar lucrurile și dacă luăm în considerație construcția întregului fragment. Relatarea discuției și a punctelor de vedere exprimate, inclusiv a lui, este plasată între o frază introductivă care confirmă valoarea lor profesională și o frază finală deschisă, care exprimă protestul violent al lui Vulcănescu contra noului „dreyfusism" al Legiunii, exprimat de Noica. Sensul general al fragmentului ar putea fi atunci constatarea faptului că valoarea lor profesională nu era întovărășită și de maturitate politică, cel puțin din partea lui Noica, deoarece acesta vorbește – după Vulcănescu, din partea Legiunii – ca să-l acuze (pe Vulcănescu), în mod absurd, de vini inventate. Eliade nu mai menționează replica lui Noica la contraacuzația lui Vulcănescu, semn fie că era de acord cu aceasta din urmă, fie că însăși continuarea procesului de acuzații reciproce i se părea o dovadă de imaturitate, la care el, Eliade, nu dorea să participe. Discuția,

cu alte cuvinte, era lipsită de interes și indica o încremenire pe poziții care nu (mai) erau ale lui: el se afla în 1942 nu numai într-un alt spațiu geografic, ci și într-un alt spațiu politic și moral.

Detașarea de legionarism nu înseamnă însă o detașare de România, dimpotrivă. Îngrijorat de intrarea României în război, Eliade notează o săptămână mai târziu, pe 30 iunie 1941: „Furioasa mea iubire de țară, naționalismul meu incandescent mă doboară. Nu mai pot face nimic de când România a intrat în război." Din acest moment și până la dezastrul de la Stalingrad pentru armata română, tonul se menține același. Cred că expresia „naționalism incandescent" definește exact complexul său de sentimente: evaluarea întregii situații politice și militare din Europa prin criteriul exclusiv al temerilor pentru țara lui, exprimându-și inițial furia că aceasta își ia prea multe riscuri, mai târziu spaima atroce că ea va fi ocupată și strivită de Uniunea Sovietică și apoi veștejind ipocrizia celorlalte țări aliate și oportunismul diverselor persoane. Comentariile lui Eliade nu sunt intrinsec politice, el nu dorește ca vreuna dintre părți să câștige războiul în dauna celeilalte, ci doar ca, oricine ar câștiga, România să nu piară. Meritul lui Eliade, dacă ne putem astfel exprima, este că el a înțeles imediat că adevărata miză a războiului mondial pentru România nu este nici victoria militară, nici recucerirea Basarabiei și a Bucovinei, nici conservarea unui anumit sistem politic intern, ci, pur și simplu, supraviețuirea. În fața acestei probleme, Eliade

„suspendă" la Lisabona, ca şi în faţa criterioniştilor din Bucureşti, orice altă „judecată".

În 1942, tonul se înăspreşte. Primele succese militare germane nu-l conving. Curios, *Jurnalul* de la sfârşitul lui 1941 nu menţionează dezastrul, cauzat de un ger năprasnic, al armatei germane în faţa Moscovei. Îşi face griji când observă la Bucureşti, în iulie 1942, că „războiul nostru nu e prezent" şi că „aproape nimeni, în afară de legionari, nu-şi dă seama ce ne aşteaptă dacă înving anglo-ruşii. Începe să-mi fie groază de viitor, căci, dacă pierdem, pierim şi ca stat, şi ca naţiune. Observ că sunt mult mai puţin nervos în ţară decât eram astă-vară în Portugalia". Este exact atitudinea care se va generaliza în reflecţiile viitoare. De ce tocmai legionarii intuiau primejdia, şi ceilalţi nu? Poate pentru că, prin ideile lor, ei difereau şi de opinia democratică, dar cinică, a englezilor, şi de cea dictatorială, şi la fel de cinică, a comuniştilor? Să fi fost teama lor la originea spaimei lui Eliade? Nu cred, pentru că el însuşi o resimţise la Lisabona, înainte de contactele din Bucureşti. Oricum, teama se va mări odată cu trecerea timpului şi cu conturarea unei posibile victorii militare sovietice.

Pe 22 septembrie 1942, deşi bătălia de la Stalingrad, care începuse pe 4 septembrie, nu dădea încă semne că va fi câştigată de Armata Roşie, Eliade „vede", ca şi Cioran la Paris, conform unui prieten comun, „căderea Germaniei şi victoria comunismului". O zi mai târziu, Eliade scrie aceste rânduri revelatoare, pe care le citez în întregime, în ciuda lungimii lor: „Din nou mă domină sentimentul zădărniciei oricărui efort. Adevărul este că nu are absolut

nici un rost să încerc o realizare a mea în cultură. Știu prea bine că trăiesc sfârșitul unui ciclu istoric și că nu mă voi putea încadra în haosul paradiziac care va urma. De altfel, nici nu mi s-ar îngădui. Lumea nouă anglo-sovietică nu va accepta în sânul ei oameni ca mine. Dar nu cazul meu personal mă impresionează. Mi-ar fi egal să trăiesc sau nu, că voi fi sau nu împușcat de comuniști (puteam fi foarte bine împușcat de Carol și Armand Călinescu, sau chiar de generalul Antonescu). Nu asta mă impresionează. Dimpotrivă, să mori știind că lași în urma ta o lume care-ți va duce mai departe gândurile, că mori cu *sens* [cursive în text, *S.A.*] e o moarte pe care totdeauna mi-am dorit-o. Mă cutremură însă neantul pe care-l văd înaintea mea: civilizația latino-creștină sombrând sub așa-zisa dictatură a proletariatului, în fapt dictatura celor mai abjecte elemente slave. Și dacă acesta este adevărul – pentru că asta vor și Churchill și Roosevelt, și ei sunt cei tari – atunci ce rost mai are creația în istorie, în cultură? Numai două atitudini își mai pot găsi îndreptățirea: mistica și orgia, credința în sfințenie și cinica dezagregare în voluptate. Și atunci îți dai seama cât de inutile au fost, de atâtea secole, jertfele românismului."

Aici începe ceea ce aș numi „Apocalipsa după Eliade"! Sfârșitul lumii se împletește cu sfârșitul lui personal, dar conform unui scenariu izvorât din preocupările lui din acea vreme. Cinci zile mai târziu, pe 28 septembrie 1942 Eliade va începe să scrie *Os Romenos* (în franceză, cerut de Ameal), pe care o va termina în ceva mai mult de două luni, pe 4 decembrie 1942 (*cf.* însemnările din acele zile în *Jurnal*) și care va fi publicată în aprilie 1943.

Pe 20 noiembrie 1942 scrie articolul despre dor pentru *Acção*, încă din iulie reflectează asupra *Comentariilor la Legenda Meșterului Manole*, pe care le scrie între 10 februarie și 20 aprilie 1943 și le publică la București câteva luni mai târziu. Lumea creației interferează desigur cu lumea cotidiană. Retrăirea în aceste luni a istoriei românilor, în sensul reactualizării unora dintre miturile ei fundamentale, nu poate să nu ducă la spaima că această istorie se apropie de sfârșit în chiar momentul în care Eliade depune mărturie despre ea, ceea ce putea confirma tocmai „cât de inutile au fost, de atâtea secole, jertfele românismului". La fel, legenda lui Manole, astfel cum o citește el, ca expresie a unei creații veșnic reluate de la capăt, a sacrificiului creator și a morții care conferă sens vieții, nu putea să nu se întoarcă asupra lui însuși, făcându-l să scrie că moartea „cu *sens* [...] e o moarte pe care totdeauna mi-am dorit-o". Apocalipsa ar fi atunci „neantul", moartea *fără* sens, a României, ca și a lui, strivirea lor, simultană, „de cele mai abjecte elemente slave", atacate și în *Os Romenos*, ori strivirea lor de dictatura proletariatului.[11]

În fine, o ultimă remarcă. Eliade nu a putut scrie romanul *Apocalips*, despre care vorbește în *Jurnalul* portughez, dar a scris nu numai *Manole*, ci și textul în care

11. „Războiul contra sovietelor nu are atunci [numai] semnificația spiritului de apărare a valorilor creștine și europene contra misticii euro-asiatice; el cuprinde și un element geopolitic european: libertatea internațională a cursului Dunării!", afirmase Eliade în *Os Romenos*, în penultimul capitol.

dezvăluie relația dintre prima și a doua carte, un jurnal în care își strigă neputința, chinurile, rateurile, agonia și moartea soției sale, Nina Mareș, agonia și moartea neamului său. *Jurnalul portughez* este „Apocalipsa lui Eliade", „Apocalipsa după Mircea Eliade".

Autorul însuși nu astfel și-a descris *Jurnalul*, deși, după părerea mea, așa l-a scris. Pe 2 februarie 1944, el vede în acesta „un instrument de apărare împotriva neantului care mă amenință din toate părțile", un mod de a salva „timpul pierdut" și un mod de a „se reculege".

Este adevărat, dar este incomplet. Sau, altfel spus, este adevărat pentru „ultimul Eliade", cel de după moartea Ninei, al înseninării, dar nu este adevărat pentru cel precedent, al suferinței și spaimei. Se poate interpreta *Jurnalul portughez*, desigur, ca un scenariu *laic* al Patimilor, al morții și al învierii, sau ca o narațiune conflictuală cu un soi de *happy end*: plecarea în Franța. Prezentarea dramei printr-o *mise en narration* care preia, poate, scheme narative precum cele de mai sus nu este totuna cu trăirea dramei de către Eliade. Acesta din urmă nu vine în final cu un mesaj consolator, nu depășește suferința și pierderea în sens de *überwinden*, adică de „învingere" a ei, sau de lăsare în urmă, precum o mașină depășește o alta pe șosea, ci de *verwinden*, de prelucrare, de integrare în sine însuși a doliului, așa cum Heidegger și apoi Vattimo au definit-o. Eliade nu trece de criză în sensul că o uită, o îngroapă, o abandonează „anilor morți" portughezi, ci în sensul că învață să trăiască cu ea, să-și internalizeze doliul, nu pentru că l-a terminat, ci pentru că, din decență, nu-l mai afișează. În felul său, Eliade nu a uitat niciodată nici pe

Nina, nici România îngenuncheată de comunism. A rămas doar să scrie despre ele, în eternitate.

Da, *Jurnalul portughez* este, într-adevăr, „adevărata operă" a lui Eliade în Portugalia. El scrie, într-un fel ca și Proust, capodopera lui din această perioadă ca pe o expresie a disperării de a nu putea s-o scrie. Spaima eșecului și inversul ei, criza de egolatrie, semnalau tocmai această naștere prin moarte, ruperea fizică a operei din carnea lui, un chin al nașterii pe care Eliade îl trăiește ca anticipare a viitoarei sale teorii despre solidaritatea dintre viață și moarte.

SORIN ALEXANDRESCU

1941

21 aprilie

Sunt de la 10 februarie la Lisabona. Şi sunt luni de când n-am mai scris nimic, nici măcar scrisori inteligente. Jurnalul meu intim l-am întrerupt la plecarea mea din ţară – 19 april[ie] 1940. Ar fi fost inutil să-mi scriu impresiile. Ştiam că nu voi putea ieşi din Anglia nici măcar cu o pagină de manuscris. Şi-apoi, mi-era teamă de vreo descindere. Dacă mi-aş fi scris regulat şi onest jurnalul, eram nevoit să amintesc şi atâtea conversaţii importante cu oamenii politici englezi, atâtea confidenţe de trădarea cărora atârna libertatea sau poate capul unui om. Încerc mereu să-mi reîmprospătez datele, pentru a putea redacta cândva memoriile mele din Anglia.

Azi însă, încep acest jurnal din cu totul alte motive. Nina a plecat la Bucureşti de câteva zile. Sunt singur pentru patru sau cinci săptămâni. Suspendarea oricărei munci responsabile de atâtea luni, presiunea politicii – sub care trăiesc –, lenea mentală, abandonarea manuscriselor mele la Oxford, sărăcia intelectuală a Lisabonei – toate acestea ameninţă cu degradarea mea lentă. Simt nevoia să mă regăsesc, să mă adun.

28 aprilie

Marea manifestație populară pentru omagierea lui Salazar. Îmi fac loc cu greu, un ceas și jumătate înainte de ora fixată, în Praça do Comércio. Am un loc în balconul Ministerului de Finanțe, la etajul II. Oceanul de capete din piață. Enorm de mulți copii și tineret. De câteva ceasuri, se trage încontinuu cu tot felul de tunuri, de pe uscat și de pe fluviu. Aici, în piață, detunăturile sunt sălbatice. Tresar; îmi amintesc de Londra.

La 6, apare Salazar în balcon. Mugește întreaga masă vie de la picioarele lui. Cu greu, aplecându-mă mult peste balustradă, îi pot vedea profilul. E îmbrăcat cu haine simple, gri, de după-amiază – și zâmbește salutând cu mâna, ponderat, fără gesturi. Când a apărut el, de sus au început să se răstoarne coșuri cu petale de trandafiri, roz și galbene. Am observat mai târziu, când un tânăr vorbea de pe o estradă în mijlocul pieței, cum Salazar se juca gânditor cu câteva petale rămase pe balustradă. L-am privit apoi vorbind. Citea cu destulă căldură, dar fără nici o emfază, ridicând la răstimpuri ochii din hârtie și privind mulțimea. Mâna stângă o înălța moale, gânditoare. O voce niciodată stridentă. Iar, la terminarea lecturii, când cei de jos îl ovaționau, înclina zâmbind capul. Parcă nici nu simțea copleșitoarea forță colectivă de la picioarele lui. În nici un caz nu era prizonierul ei, nici măcar nu se lăsa sugestionat de ea.

30 aprilie

Solemnitatea prezentării scrisorilor de acreditare ale noului ministru, Iurașcu. Cea dintâi la care asist. Agonia

îmbrăcării fracului și a cămășii cu piepți tari, pe care am cumpărat-o chiar în dimineața fatală (*cf.* scrisoarea trimisă Ninei, cu amănunte asupra traseului de la Aviz la Palatul Prezidențial). Întovărășiți de elemente motorizate. Eram în prima mașină, cu Antohi și cu Norton, de la protocol. Amuzant că eram singurul fără decorații – în afară de Salazar, bineînțeles, care acceptă orice fel de decorații, dar nu poartă nici una.

Scena de la Palat: bătrânul general Carmona, președintele providențial – care, în loc de a-l împușca pe Salazar, după obiceiul românesc, l-a făcut dictatorul Portugaliei – asculta rezemat în sabie scrisoarea lui Iurașcu, clătinând încet din cap de câte ori auzea cuvântul „latinitate". Salazar, lângă el, în frac, părea de o excepțională modestie, ca și cum ar fi fost unul dintre secretarii președintelui. Asculta fără nici un fel de încordare, fără să-și marcheze prezența. Aveam impresia că mai mult îl interesa expresia feței lui Iurașcu. Acum i-am văzut bine ochii. Nu sunt scânteietori, nu te pătrund, intimidându-te – ci trec prin tine fără ostilitate. Îmi pare rău că nu l-am auzit vorbind. Ministrul ne-a prezentat lui Carmona. Despre mine i-a spus: „unul din scriitorii noștri de talent". Cred că bătrânul Carmona nici n-a auzit bine. Spunea mereu: „Merci, Merci"...

6 mai

Azi mi-au venit manuscrisele și fișele de la Londra. Vardala telegrafiase de aici consilierului de la Legația Suedeză și, după aproape patru săptămâni, pachetul a sosit.

Bucuria cu care l-am desfăcut, regăsind notele și manuscrisele pe care nu mai speram să le am în mână înainte

de sfârşitul războiului! Câteva broşuri nemţeşti au dispărut. Recitesc cele cinci-şase pagini de jurnal, singurele pe care le-am scris şi numai în legătură cu *Viaţa nouă*. Oxfordul, cu toată tragedia şi frumuseţea lui, îl simt din nou. Şi simt astăzi boala mea, deprimarea, speranţele, planurile, toată patetica viaţă pe care am dus-o de la 8 sept[embrie] la 24 ianuarie.

Nu ştiu, acum, de care operă mă voi apuca; de roman sau de introducere în istoria religiilor.

7 mai

Am recitit astăzi cele 75 de pagini ale romanului. În general, le-am găsit bune. Mici rectificări în ambele capitole. Şi pieptănarea textului.

*15 mai**

Mănânc seara la Georges Oulmont, scriitorul francez refugiat pe care l-am cunoscut la Círculo Eça de Queiroz şi i-am dat o masă acum vreo două săptămâni. Mi-a spus că locuieşte într-o singură cameră, foarte modest, ca un refugiat, într-o clădire a patriarhatului – dar nu-l închipuiam să găsesc atâta tristă mizerie. Singura frumuseţe – balconul care dă deasupra Tagelui. O cameră mică, la care ajungi trecând printr-o sală în care în fiecare seară se ţin conferinţe religioase urmate de taifasuri stupide şi porno-

* Cât de teribil mă pot înşela câteodată! L-am cunoscut bine pe Oulmont, în vara–toamna 1941. Câtă mediocritate şi farsă în acest avar, cu 100 000 scuzi în bancă! (mai 1942)

grafice între băieți. (Am ascultat și eu, fără să vreau, inevitabilul conferențiar ridicând glasul.) Un pat și un divan, o masă de lemn cu câte o singură farfurie, în care mi s-a servit puțină mazăre fiartă, apoi o felie de șuncă și salată, apoi puțină brânză. Câteva cireșe, un dulce și o cafea. Dar nu asta este deprimant, ci furculițele de tablă, paharele murdare (nici unul la fel), sticla de vin începută, pâinea uscată dintr-o cutie de tablă, micul aparat de gaz aerian la care încălzea mazărea și făcea cafeaua. Și restul camerei: patul pe care se afla pijamaua, geamantanul cu ghete deasupra, divanul unde se întinsese dna. Oulmont și care, fără îndoială avea ploșnițe, pentru că s-a ridicat frecându-se la braț, privind suspect roșeața, și a aprins lampa, punându-și brațul la cișmea. Mai sunt în cameră un dulap, o cuvetă și câteva rafturi cu cărți.

Dna Oulmont a fugit din Franța cu o blană la gât și câinele pe genunchi. El, cu hainele pe care le avea pe el și cu manuscrisele. Îmi spune că are două vile în Franța, bibliotecă de 6 000 volume, argintărie, tablouri. Acum duc viață de refugiați. Și totuși am vorbit numai de cele spirituale. El însă e deprimat de ce se întâmplă în Franța.

29 mai

Ce tristețe, să descoperi că toți oamenii de cultură și aproape toți scriitorii își însușesc în opera lor filozofia la modă a timpului în care trăiesc, chiar în aspectele ei cele mai sterile și mai vulgare. Eça de Queiroz și toți cei din generația lui – Oliveira Martins, Teófilo Braga etc. – erau atei, pozitiviști, socialiști etc. Romanele lui Eça poartă această inertă masă teoretică a filozofiei pe atunci la modă. Pio Baroja scrie că profesează materialismul pentru că e

„doctrina cea mai fecundă pentru știință". Exemplele pot fi multiplicate. Toți oamenii aceștia își introduc cu voluptate elemente teoretice caduce în opera lor. De fapt, de când știința s-a popularizat, a început moda ca și artele să împrumute universul savanților contemporani sau, mai rău, simple concluzii neverificabile ale unor premise și metode valabile (valide) timp de o generație. Cum a fost cazul cu pozitivismul, materialismul, medicina fiziologizantă etc.

Cât de singular apare Goethe, care s-a răzvrătit împotriva științei veacului său! Sau Dostoievski, sau chiar Tolstoi, care a îndrăznit să redescopere Evangheliile în plin pozitivism.

(Notă la transcriere, 4 august. Acum câteva zile, lucrând la un capitol care mergea greu din *Viața nouă*, am transcris o parte din cele de mai sus în *Jurnalul* lui David Dragu.)

4 iunie

Nici până astăzi nu înțeleg cum am putut scrie ceva atât de ratat, atât de lipsit de sens, de conținut și vervă ca cele 80-90 de pagini mari din *Ștefania*. Îmi aduc aminte că am încercat de mai multe ori să recitesc manuscrisul acesta, fără să izbutesc. De la cele dintâi pagini renunțam, deprimat. În afară de capitolul tipărit în *Universul literar*, aproape că nu e nimic de salvat; nici măcar episoade, „subiecte", care ar putea fi retopite și rescrise. Mă întreb cum am putut stărui două luni într-o muncă atât de stearpă. Mă întreb, mai ales, cum am putut scrie atât de prost. Unde erau fertila mea imaginație, verva dialogurilor

mele, inteligența personajelor mele? Totul e tern, neinteresant, lamentabil în această carte, pe care mă felicit că am abandonat-o atât de definitiv.

Pentru *Viață nouă*, sunt silit să rescriu tot ce se referă la Ștefania și Petru.

10 iunie

Magnifică excursie, cu Aron Cotruș, la Arrábida și Setúbal. Este a treia oară când văd cornișa Arrábidei și *Pădurea Singuraticului*. O serie de mici însemnări risipite prin buzunare și carnete, care-și așteaptă redactarea. Cumpărasem un carnet special, legat în piele, pentru asemenea însemnări. Nu mi-am transcris nici călătoriile la Porto, Coimbra, Évora. Cred că păstrez încă undeva notele de la Sintra. Ar trebui să încep redactarea lor, căci apoi li se va pierde frăgezimea.

13 iunie

Am recitit astăzi, pentru o nouă ediție, *Nuntă în cer*. Partea I m-a emoționat până la lacrimi. Niciodată n-am scris un lucru mai desăvârșit, mai patetic și mai sincer. Păcat că partea a doua, mai ales spre final, scade mult sub nivel. Altminteri, ar fi fost cel mai frumos roman de dragoste românesc.

Acum două săptămâni, îndată după ce m-am întors de la Madrid, am recitit *Întoarcerea din Rai* și *Huliganii*. Începusem lectura cu emoție, nu cumva să mi se pară lamentabile aceste două cărți care-și vor găsi împlinirea în *Viață nouă*. Dar cu ce interes, cu ce permanentă uluire le-am recitit! Niciodată n-am avut mai net sentimentul

că sunt un mare scriitor și că romanele mele vor fi singurele citite din toată producția 1925–1940, peste o sută de ani. Așa de puternic mă stăpânește sentimentul ăsta, așa de total sunt acum convins de geniul meu literar, încât uneori mă întreb dacă nu cumva „redescoperirea" aceasta a mea nu înseamnă începutul bătrâneții, dacă forța mea de creație nu e sleită.

20 iunie

Primesc din țară *Ion* și *Întunecare*. Le-am cerut ca să-mi dau seama, după un recul în timp și în spațiu, de romanul românesc. Am început cu *Întunecare*. Mărturisesc aici că nu citisem decât trei pătrimi din vol[umul] I, atât cât apăruse în primul volum în Editura „Universul" prin 1927. Și despre această porțiune scrisesem un foileton cam în doi peri la *Cuvântul*. (Îmi amintesc furia lui Pamfil Șeicaru: „L-ai cam malmenat!*") Dar, oricum, aveam o părere destul de bună, incomparabil mai bună decât despre romanele anterioare.

Mihail Sebastian nu obosea să mă necăjească pentru această excesivă toleranță a mea față de *Întunecare*. Acum, când am citit ambele volume, înțeleg și îi dau dreptate.

De mai multe ori, în timpul lecturii, îmi spuneam cu tristețe: asta e tot ce-am putut da noi epocii 1916–1926?... Nu-mi venea să cred că *asta* era „fresca vieții naționale" pe care o lăudaseră atâția recenzenți, atâția critici literari. Mă consolez, spunându-mi că nici o generație nu-și poate cânta înfăptuirile, că nici un mare eveniment istoric n-a

* *A malmena* – a brusca, a brutaliza (franțuzism) (*n. ed.*).

fost reflectat în adevăratele lui proporții de către artiștii contemporani.

Sunt totuși anumite pasaje bune: începutul vol[umului] I, descrierea declarării războiului, retragerea. Apoi, în vol[umul al] II[-lea]: scene de pe front, vizita lui Comșa în satul natal și plutonierul surorii sale, fragmente din campania electorală. Tot ceea ce se referă la „psihologie" și la „sociologie" e fals, strident, neconvingător. Dialogurile teoretice sunt de o strivitoare mediocritate. Și e incontestabil că Cezar Petrescu are talent. Ce splendid subiect de roman a avut în mână, așa cum începuse!...

22 iunie

Eram la plaja Guincho, când Nina mi-a adus vestea intrării noastre în război împotriva Rusiei Sovietice. La început, auzisem numai de noi și de finlandezi, și ne speriasem; credeam că vom fi ajutați de nemți, dar nu pe față. Apoi, am aflat adevărul: că Reich-ul se bate propriu-zis, iar noi suntem numai o parte a flancului drept german.

Recunosc că nu mă așteptam la acest război în 1941. Credeam că așa-numita colaborare ruso–germană va mai dura, însă asta înseamnă că nemții au înțeles că nu pot câștiga războiul anul ăsta, ei se pregătesc de un război lung. După mine, atacul e un semn de slăbiciune din partea Germaniei. Pentru că, dacă ar fi fost siguri că pot zdrobi Anglia anul acesta, n-ar fi avut nevoie să mai atace Rusia; Sovietele, după victoria finală germană, ar fi făcut tot ce le-ar fi cerut Hitler. Înainte de a citi discursul lui Churchill și a vedea ce spun americanii, speram (foarte slab, ce e drept) că poate pe spinarea Rusiei s-ar fi putut

face o pace de compromis. Dar văd că imperialistul meu de la Londra urlă că ruşii luptă pentru libertate şi trebuie ajutaţi împotriva invaziei hitleriste. Ce ridicolă îmi apare, încă o dată, morala acestui război britanic! Nu spui nimic când Sovietele iau Basarabia, ţările baltice, jumătate din Polonia, o parte din Finlanda – urli pentru Coridorul Danzig-ului şi acum ajuţi pe Stalin în numele democraţiei, al libertăţii şi al creştinismului...

30 iunie

Sfârşesc al doilea volum din *Ion* cu cea mai mare emoţie. Ce carte uluitoare! Îmi închipui surpriza, zăpăceala care a cuprins pe contemporanii lui Rebreanu când, în 1921, a apărut acest cap-de-operă care se deosebea şi întrecea tot ce se publicase până atunci. Singurul ţăran „viu" din literatura noastră şi, fără îndoială, printre puţinii ţărani autentici din literatura universală.

Este enormă cantitatea de fapte, de întâmplări şi oameni în acest roman relativ concis (căci nu are nici măcar 800 de pagini). O carte în care „timpul" intervine fără nici un artificiu; îl simţi cum curge, cum desăvârşeşte sau dezleagă.

Ieri, primele comunicate germane de pe frontul rus care mă liniştesc. Furioasa mea iubire de ţară, naţionalismul meu incandescent mă doboară. Nu mai pot face nimic de când România a intrat în război. Nu pot scrie. Am abandonat iar romanul.

Dar *à propos* de roman: nu trebuie să uit că timpul totalizează, contopeşte extremele. Asta este marea lecţie a romanului meu: că omul nu se poate desăvârşi dacă nu

„totalizează" în el toate extremele, dacă nu izbutește să-și iubească dușmanii, dacă nu depășește pasiunile politice nu printr-o asceză indiană sau placiditate sceptic olimpică – ci prin trăirea mesajului creștin: iubește pe aproapele tău... Lecția mare a „timpului"...

20 iulie

Începusem lucrul la roman și scrisesem cu oarecare facilitate episodul Ștefania–Nadina–Barbu, când a sosit Pamfil Șeicaru, în misiune oficială, și a rămas opt zile. N-am mai putut scrie un rând. Totul a fost suspendat: roman, inteligență, sensibilitate. De când l-am întâmpinat la gară, o cumplită tristețe și secetă sufletească m-au copleșit. Pamfil Șeicaru în misiune oficială! Pamfil al nostru în audiență la patriarh, la Salazar și Carmona – apoi la Franco, la Pétain... Mă împăcasem cu România nouă a generalului și a lui Ică Antonescu (ce grozav seamănă cu Armand!...) pentru că ne aflăm într-un război crâncen – dar apariția furtunoasă și comic-tragică a lui Pamfil m-a doborât. Toate masacrele, toate lagărele, toate umilințele, toate rebeliunile, toate purificările, toate programele generoase – ca să se ajungă din nou la Pamfil Șeicaru, la eternul nostru Pamfil, care a terorizat toți regii și toate guvernele, dar a căzut întotdeauna în picioare. Corneliu Codreanu mort, Iorga mort, Armand, Duca, Moruzov – morți sunt toți șefii legionari și toți călăii Legiunii – iar Pamfil e viu, dinamic, patriot. Astăzi, în ceasul cel mai grav al istoriei noastre – pentru că ne riscăm însăși existența noastră ca stat – Pamfil Șeicaru e trimis în misiune oficială. Îmi spune că i se oferă Ministerul Propagandei – pentru

că „toate lucrurile la vremea lor", și acum începe să fie prea târziu.

Înjură groaznic pe legionari. Înjură pe Nae, dar, față de rezerva mea și de apărarea superficială pe care i-o fac, uită ce-a spus și începe să-l laude. Prinde mare dragoste de mine. Îmi făgăduiește nu știu câte catedre universitare. Îi place, probabil, candoarea mea, jena mea de a mă vedea apreciat tumultuos de el. Mă prefac de minune, biet cărturar îndrăgostit de poezie și natură, care habar nu are ce e viața (Viața, domnule, femei, vin, muzică – zi-i mă!). Fac toate acestea într-un imens dezgust de mine, de el, de țară, de tot. Când Nae a murit din cauza lagărului – sunt silit să conduc astăzi pe Pamfil la Salazar, să-l prezint directorilor de ziare, scriitorilor etc. Și vorbește întotdeauna cu glas tare, sigur, în franțuzeasca lui pitoresc incorectă. Zâmbetul lui António Eça de Queiroz, ascultându-l...

Evident, nu strică nici Pamfil, dacă guvernul n-a trimis pe altul. Face și el, în felul lui, să se vorbească despre România. Am stăruit să se publice cât mai multe informații și comunicate despre vizita lui în Portugalia. Am aranjat să facă declarații presei. Tot ce ne poate servi e bine. L-am apărat în fața celor care-l bârfeau, dintre mulții portughezi care l-au cunoscut. Dar nu voi putea uita vreodată chinul de a-l avea lângă mine în mașină până la Coimbra, de a-l simți în preajmă la Alcobaça, Batalha, Buçaco...

4 august

Enorm timp pierdut cu munca stupidă a „presei și propagandei". E adevărat că am izbutit, în cinci luni, să

se scrie în ziare despre România. Dar ce importanță pot avea toate acestea? Efemeride fără nici o urmare. Traducerea lui Eminescu și a lui Camões ar face mai mult pentru cunoașterea reciprocă a țărilor noastre decât toate telegramele agențiilor de presă.

Dar asta, evident, nu o poate înțelege nimeni.

În ultimele săptămâni, am lucrat puțin la roman. Nu găsesc timp. Vezi notele din jurnalul închinat romanului.

5 august

Împreună cu familia Iurașcu, suntem invitați la dejun la dna Ferro – Fernanda da Castro – în mica sa quinta* la Marinha. Trei frați, proprietarii unui parc de pini, pe marginea oceanului, de peste treizeci hectare, au avut inteligenta ideea să clădească vreo treizeci de vile („case de pescari"), pe care le închiriază. Fiecare face ce vrea la el. Nu există garduri, ziduri, sentiment al proprietății. Am rămas mult timp afară, sub pini. Vântul care s-a pornit de mai multe zile la Cascais nu se simte aici. Apoi, cu cei doi băieți ai dnei Ferro, Giza și o altă fată, am plecat să jucăm tenis. Observ încă o dată cât de repede mă cuceresc pe mine sporturile, jocurile. Mă încântă absolut toate.

12 august

Marțea seara e întotdeauna „whisky-party" la Bolasco, noul atașat de presă italian, care are o admirabilă vilă în Monte-Estoril. Mă duc regulat. Întâlnesc oameni interesanți. Și, apoi, meseria mea actuală de a alerga după

* Fermă (arendată în parte) (*lb. port.*) (*n. ed.*).

informații... Vine acolo aproape toată legația Italiei. Mă împrietenesc cu băiatul lui Giovanni Gentile, al doilea secretar la legație, care se numește Benedetto; născut pe vremea prieteniei lui Gentile cu Croce.

Tocmai despre asta începusem nota de față. Îmi spune o sumedenie de amănunte în legătură cu viața lui Croce și prietenia Croce–Gentile. Cel mai semnificativ: Croce avea o prietenă, acum vreo treizeci-patruzeci de ani, o femeie frumoasă și plină de viață, care trăia în casa lui – fiind ea însăși napolitană – și căreia toată lumea îi spunea Donna Angelina. Nici măcar familia Gentile nu-i cunoștea celălalt nume și, când trebuiau s-o prezinte prietenilor, spuneau simplu: Donna Angelina. Croce era fericit, o iubea, și femeia aceasta îi înviora viața. Când a murit, prin 1910, Croce a fost câtva timp cu totul zdrobit. Câțiva ani în urmă însă, s-a căsătorit cu actuala lui soție, o femeie rigidă, severă, o adevărată *bas-bleu**. Noua tovarășă i-a schimbat cu totul viața. Croce s-a răcit și s-a depărtat de prietenii de altădată. Cu timpul, a ajuns impracticabil, supărăcios, atacând pe toată lumea, neplăcându-i nimic, găsind tuturor cusururi. Este opera lui de după Primul Război Mondial.

Așa explică Benedetto Gentile răceala dintre taică-său și Croce și impenetrabilitatea lui Croce față de fascism, în care totuși ar putea regăsi atâtea dintre ideile lui (antimaterialismul istoric, bunăoară, antipozitivismul etc.).

---

* (*Peior.*) Scriitoare pedantă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

2 septembrie

Momentul politic european 1930–1940 a ajutat mult să se apropie oameni deosebiţi între ei ca structuri mentale şi care până atunci se aflau în conflict sau impenetrabili unii faţă de alţii. Bunăoară, mă gândesc la Jacques Maritain, care, datorită faptului că soţia lui e evreică şi că a luat o anumită atitudine faţă de comunism şi faţă de războiul civil din Spania, a fost silit, în ultimii ani, să-şi atenueze anumite ostilităţi (Bergson, Lévy-Bruhl, Gide). De asemenea, mă gândesc că Gide, prin convertirea lui la comunism, se apropiase de un grup de catolici faţă de care avusese întotdeauna rezerve: Maritain, Mauriac, Benjamin etc.

Astăzi, văd catolici portughezi luând apărarea comunismului, numai pentru că Hitler se bate cu Rusia.

3 septembrie

Notele despre Portugalia le adun într-un alt carnet. Acum îmi pare rău, căci jurnalul acesta îşi pierde poate partea cea mai interesantă. Dar voiam să fac o carte din asemenea fragmente, şi totuşi nu voiam să am sentimentul că-mi public părţi din jurnal.

Deliciile cu care înot. Pot acum dura, fără efort, patru-cinci sute [de] metri. O singură plictiseală: mi se face repede frig.

15 septembrie

Azi după-amiază – citind, visând, bărbierindu-mă, am avut ideea unei mari drame româneşti, *Tinereţe fără*

bătrânețe... Cum, din cauza bolii, am întrerupt de o săptămână *Viața nouă*, sper să mă apuc curând să o scriu.

27 septembrie

Bolnav de vreo câteva săptămâni. Eterna mea „răceală" de toamnă, care coincide atât de suspect cu febra de la Ciuc...

Am întrerupt lucrul la roman. În schimb, când nu mă neurasteniza febra, am citit literatură portugheză, îndeosebi Eça și Camões. Mai multe cărți încep să-și facă loc în minte, alături de raftul cărților de mult visate, pe care Dumnezeu știe dacă voi avea vreodată timp să le scriu. Dar una dintre ele mă pasionează: o viață a lui Camões, scrisă liber, în care să pot spune tot ce gândesc despre ocean, colonii, India, stil manuelin, Goa, poezie lirică, destin, lusitanism etc. O carte fără emoție, fără note, cu multe capitole, cu subtitluri, ceva asemănător biografiilor lui Eugenio d'Ors, a căror tehnică o înțeleg acum. D'Ors nu are timpul să scrie pe îndelete tot ce știe și gândește, și atunci reușește la biografia-schemă.

28 septembrie

Citind azi în *Os Maias* (vol. I, p. 143) planul cărții pretențioase a lui Ega, *Memoriile unui atom*, am rămas uluit constatând cât de mult seamănă cu *Memoriile unui soldat de plumb* scrise de mine prin clasa [a] IV[-a], rămase neterminate și ale căror manuscrise (vreo trei caiete) le-a luat Radu Capriel în 1928. Totul e *identic*, până și prezența „atomului" (plumbului meu) la Crucificare, în

Revoluția Franceză etc. Eu scriam lucrurile astea când aveam vreo paisprezece ani. Ega le plănuia student la Coimbra (Ega e un erou al *Familiei Maia*; nu-l confundați cu autorul romanului, Eça de Queiroz). Dar e curios că ne aflam amândoi în același climat mental: pozitivismul, scientismul profetic etc.

29 septembrie

De atâtea zile plouă. Nu pot să mă fac sănătos în casa aceasta adorabilă, acum un centru faimos de igrasie și reumatism.

Pe de o parte, îmi pare bine că mă despart de Cascais cu toamna ploioasă din jurul meu. Nu voi avea, la Lisabona, nici o melancolie.

9 octombrie

Îl cunosc pe Reinaldo dos Santos. Mă primește la Muzeul de Artă Modernă, al cărui director este. Auzisem demult de el: chirurgul cel mai bun al Portugaliei și un emerit istoric al artelor, un revoluționar în doctrinele artelor, un revoluționar în doctrinele artelor plastice. Îmi vorbise despre el, între alții, Eugenio d'Ors, la Madrid; când, întrebându-l în ce măsură mai este astăzi posibil omul leibnizian sau vincian, mi l-a dat pe Reinaldo de exemplu.

Întrevederea, fixată pentru un sfert de ceas, a durat aproape două ceasuri. Am vorbit îndeosebi artă și „filozofie maritimă". I-am expus cartea mea despre Camões. Dar am ajuns – după obiceiul meu – și prin India, prin istoria științelor, în simbolism, în metafizică.

Am plecat de la muzeu reconfortat, şi totuşi cu o uşoară melancolie. Căci între altele, Santos îmi ceruse lămuriri despre anumite lucrări din istoria artelor; bunăoară, nu auzise de [Friedrich] Saxl şi [Erwin] Pano[f]sky, de Institutul Warburg etc. Era straniu să vezi un mare specialist luând note de la un profan. Îmi spuneam, la reîntoarcere: ce om extraordinar sunt eu! în câte domenii nu am străbătut, domenii pe care nimeni nu le bănuieşte, pentru că n-am scris niciodată despre ele, considerându-mă cu totul profan. Şi toate aceste comori, toate interpretările mele personale riscă să se piardă în orice moment, pentru că eu continu[u] să-mi pierd timpul cu fleacuri, şi cele mai bune ceasuri nu-mi mai aparţin. Cât de ridicole nu mi s-au părut, atunci, buletinele de presă pe care le fac săptămânal, lipiturile de ziare etc. Şi amicul Leontin Constantinescu, care la birou nu uită niciodată că e „şeful serviciului de presă", îmi prezintă buletinele cu următoarea formulă: „întocmit de d. M. Eliade de la serviciul presei..."

Contrastul între ceea ce aş putea face şi ceea ce sunt nevoit să fac e tragicomic. Reinaldo dos Santos, bunăoară, mi-a propus să scriu o filozofie a istoriei româneşti în colecţia în care el o va scrie pe a Portugaliei, Marañon pe a Spaniei şi fiul lui Charles Richet pe a Franţei.

Am înţeles un lucru: că dacă m-aş fi aflat în străinătate, în postul de azi, de cinci-şase ani – aş fi fost un scriitor european. Măcar cărţile mele de eseuri şi filozofia religiilor ar fi fost astăzi cunoscute în străinătate.

4 noiembrie

Îmi aduc aminte că anul trecut, cam pe timpul ăsta, începusem la Oxford romanul. Cu ce entuziasm, cu câtă convingere că-l voi sfârși în câțiva ani! Și iată că n-am scris decât 222 de pagini. Boala mea, tragediile din țară, carantina manuscrisului la cenzură (trei luni), plictiselile de astă-vară, în sfârșit noua îmbolnăvire (la Cascais) urmată de indispoziția în care mă zbat de când m-am mutat în acest admirabil apartament din Avenida Elias Garcia 147, et[ajul] III – au contribuit la minimalizarea, la „piticirea“ efortului de creație. Opera crește mereu, ca proporții, și redactarea ei întârzie, anemică.

Acum, sunt până în gât cufundat în Camões – a cărui operă lirică o recitesc condus de cele mai bune comentarii și studii critice. Aș vrea să scriu o carte asupra secolului lui Camões: descoperirile maritime, Coimbra, „Renașterea“ portugheză, Infanta Dona Maria, oceanul, Goa și Garcia de Orta – câte centre pentru o filozofie a culturii pe care n-am avut încă prilejul să o formulez! Asta înseamnă însă că romanul iar se amână.

În fond, de când am ieșit din lagăr, de trei ani, n-am produs efectiv mai nimic: *Secretul dr. Honigberger*, *Mitul reintegrării*, *Iphigenia* – câteva studii, și începutul din *Viață nouă*. Trei ani, de maturitate!

De atunci, fac foarte multe cărți în cap, dar nici măcar nu mă obosesc să le încep. Am început, de mult, *La Mandragore* și *Introducere în istoria religiilor*. Eram gata să încep: *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*, *Anthropocosmos*, *Muntele magic* – le-am amânat, împreună cu alte lucruri mai mărunte. Adunasem odată mult material pentru o *Prolegomena to the Study of Indian*

Religion, şi vroiam să fac o a doua ediţie, mult mai curajoasă, din *Yoga*. Aici, am început o carte de impresii asupra Portugaliei – să adun material pentru o carte asupra lui Salazar şi un studiu mare despre Eça de Queiroz. De asemenea, am început să scriu câteva articole pentru *Acção*, pe care le-aş publica bucuros într-o broşură, în portugheză.

Întreg acest ocean de proiecte dovedeşte că sunt aproape să-mi pierd busola.

7 noiembrie

Amuzantă, dar nu mai puţin veridică, povestirea revoluţiei generalului Gomes da Costa, de la Braga, care a deschis drumul lui Carmona şi, mai târziu, lui Salazar – povestită aseară de Manuel Múrias şi Correia Marquez, nu numai martori oculari, ci *autorii* responsabili ai succesului acestei revoluţii!

Păcat că n-o pot destăinui în cartea mea despre Salazar. Căci, după cum se ştie, istoria oficială dă o cu totul altă versiune loviturii de stat din 28 mai 1926. După această versiune, ţara întreagă a aderat, din prima zi – şi armata a trecut imediat de partea lui Gomes. Când voi avea timp – sau poate în *Memoriile* mele – voi povesti pe îndelete cum s-au petrecut lucrurile.

8 noiembrie

Merg foarte încet cu redactarea însemnărilor de drum.

Citesc enorm asupra monarhiei şi republicii, ca să adun material pentru volumul Salazar. Numai săptămâna aceasta am citit vreo 600 [de] pagini de istorie şi memorii,

în afară de volumul lui Ferro, pe care l-am recitit, și în afară de cinci discursuri ale lui S[alazar], pe care le-am adnotat.

9 noiembrie

E regretabil, și pentru mine, și pentru cultura țării, că în opera mea literară nu intervin, active, marile gânduri care mă frământă de atâția ani și care nu sunt atât de haotice în mine pe cât par la prima vedere.

10 noiembrie

Un om cu care semăn foarte mult: Menéndes y Pelayo. Sfârșesc acum de citit *Historia de las ideas estéticas en España*, pe care n-o cunoșteam (eu am descoperit pe Menéndes la Roma, în 1928, când îmi pregăteam licența la Biblioteca V[ictor] Emanuel, și am citit, învățând atunci spaniola, *Historia de los Heterodoxos* și *La Ciéncia española* împreună cu două volume din *Estúdios* asupra lui Lope de Vega – și cred că sunt cel dintâi român care am scris ceva consistent, deși patetic, asupră-i: un foileton în *Cuvântul*, plin de greșeli de tipar). Ca și Menéndes, am o imensă sete de a ști. Ca și el, am pasiunea lucrărilor vaste, erudite, și totuși cu viziune amplă, filozofică.

În minus – am toată imensa lui știință filologică și bibliologică. În plus, talentul de scriitor epic, originalitate filozofică. De asemenea, cred că l-am întrecut în curiozitate.

19 noiembrie

Sunt într-o perioadă de enorm efort intelectual, și totuși de mediocră creație. Am început prologul la cartea

despre Salazar. De abia am scris câteva pagini, pentru redactarea cărora am citit douăsprezece ore zilnic în ultimele două săptămâni. Mania mea de a cunoaște întotdeauna de zece ori mai mult decât aș avea nevoie pentru scrierea unei pagini.

28 noiembrie

Lucrez greu și mult la redactarea cărții *Salazar și contra revoluția în Portugalia.** În afară de o întinsă informație scrisă, culeg date oarecum inedite de la Múrias, Silva Dias, Correia Marquez etc.

29 noiembrie

Merge greu – dar trebuie să meargă. Eforturi neînchipuite – pentru mine, care scriam atât de ușor – ca să închei o pagină, două pe zi. Mă întreb dacă puterea mea de creație nu e sleită de atâtea abuzuri, și mai ales de neurastenia care mă încearcă de vreo câteva luni.

Apoi, mai e ceva: plecarea ministrului Iurașcu e prilej de nesfârșite mese, banchete, ceaiuri – la care iau parte. Eu însumi „organizez“ la mine, mâine și la 2 dec[embrie], două masive reuniuni – miniștri etc. Toate astea mă extenuează.

10 decembrie

Între alte lucruri care mă plictisesc la jurnalul acesta este faptul că-l scriu pe pagini de carnet și, cum sunt silit să-l ascund, mă trudesc să nu scriu niciodată mai mult de

* Titlul final al cărții va fi *Salazar și revoluția în Portugalia* (*n. ed.*).

o pagină, dar nici mai puţin, ca să pot desprinde pagina şi aşeza-o în dosarul respectiv. (Ce îngrozitoare frază!)

11 decembrie

Este fără margine capacitatea mea de a înţelege şi simţi cultura, în toate formele ei. Dacă aş putea exprima măcar a suta parte din tot ce gândesc şi din tot *ce ştiu* altfel decât se ştie de ceilalţi! Nu cred că s-a mai întâlnit un geniu de o asemenea complexitate – în orice caz orizonturile mele intelectuale sunt mult mai vaste ca ale lui Goethe. Mă trezesc, bunăoară, că voi putea scrie, cu uşurinţă, o carte asupra poeziei portugheze în sec[olul al] XIX[-lea]. Nu sunt erudit, sau nu sunt numai erudit. Fără îndoială că un altul ştie mai bine decât mine istoria poeziei portugheze în sec[olul al] XIX[-lea]. Dar sunt sigur că eu o înţeleg şi o simt profund, mai original, mai sistematic.

14 decembrie

Lucru mediocru la partea întâia a cărţii despre Salazar. Am scris aproximativ 60 [de] pagini tipar. Mi-e teamă să fac bilanţul unui an de activitate.

17 decembrie

De când a intrat America în război, s-a schimbat atmosfera aici; portughezii sunt nervoşi, se tem, bănuiesc etc. Succesele navale germane i-au intimidat. Eram într-o tutungerie când s-a aflat de scufundarea lui *Prince of Wales* şi *Repulse*. Doi burghezi s-au privit, pălind.

— Dacă o merge aşa, cu două cuirasate pe zi, am pi......- o!!

De câteva zile, zvonuri lansate de englezi: japonezii au intrat în Macão, nemţii vor ocupa Portugalia etc.

Azi, se vorbeşte despre Timor, fără să se precizeze.

*

Eu nu scriu aproape niciodată în momentele mele „adevărate". De aceea, nici în jurnal, nici în cărţi nu se oglindeşte decât partea neutralizată a fiinţei mele – partea de echilibru sau compromis, pe care o dobândesc refuzând să iau cunoştinţă de mine însumi, de realitate.

18 decembrie

Olandezii şi australienii au intrat în Timor. Mâine se aşteaptă discursul lui Salazar la Assembleia Nacional. E o panică încremenită.

Ce formidabil joacă englezii! Căci toţi nenorociţii ăştia cred că nemţii sunt de vină, că Hitler e autorul dramei lor coloniale.

Aflu amănunte interesante, pe care le comunic lui Totescu; apoi, fac două telegrame cifrate. Tânărul Totescu, *chargé d'affaires*, teribil de mândru de rolul lui într-un asemenea moment grav.

27 decembrie

Vechea mea manie: de abia am început cartea despre Salazar, şi gândul îmi fuge la istoria religiilor. Aş vrea să trăiesc destul ca să scriu *Mitologia morţii*, în câteva volume. Citesc mult. Din nefericire, nu-mi mai însemn gândurile. – Dezgustul de mine însumi.

1942

3 ianuarie

Merge destul de bine redactarea cărţii despre contrarevoluţia portugheză.

Mă gândesc ce amuzant ar fi să scriu într-o zi un catalog comentat al scrierilor mele inedite şi o istorie a tuturor manuscriselor.

11 ianuarie

O răceală care mă ţine în casă de câteva zile mi-a îngăduit să scriu vreo 15 pagini compacte. Am ajuns la consulatul lui Sidónio Pais. Câte lucruri importante, tragice sau numai amuzante a trebuit să las la o parte, numai pentru a nu strica economia generală a cărţii! Îmi dau acum seama că degeaba am citit câteva mii de pagini de memorii politice din timpul revoluţiei, dacă n-am povestit decât câteva scene. Ca de obicei, efortul depus pentru a mă documenta este mult mai mare decât cel consumat în redactarea lucrării. Când eu sunt pe deplin lămurit asupra unui lucru – singura dorinţă e să-l rezum cât mai repede şi cât mai pe scurt, ca să scap de el. Ştiu întotdeauna mai mult şi mai multe decât se vede din cărţile mele.

Planul meu ar fi să termin volumul prin martie, să mă apuc în aprilie de Camões – iar până la toamnă să „lichidez“ experienţa portugheză. În caz contrar, mă voi întoarce la roman.

Trebuie să fac toate acestea ca să suport gândul că războiul va dura încă patru-opt-doisprezece ani.

12 ianuarie

Mă apropii de treizeci şi cinci de ani. A trecut timpul prostiilor. Curând, îmbătrânesc. Opera mea e difuză, risipită, abandonată pe mâna câtorva critici mediocri şi interpreţi modeşti ai ideilor mele în istoria religiilor, filozofia culturii şi folclor – trebuie să-şi găsească un punct de reazem, care s-o explice, s-o organizeze şi s-o adâncească. La drept vorbind, aş avea nevoie de mai multe puncte de reazem. Ele ar fi: a) în arta romanului, *Viaţă nouă*; b) în dramă, *Tinereţe fără bătrâneţe*; c) în morală, *Comentarii la Legenda Meşterului Manole*; d) în istoria şi filozofia religiilor, *Introducerea în istoria religiilor*; e) în filozofia culturii, *Symbole, mythe, culture*; f) în folclor, *La Mandragore*; g) în indianistică, ediţia a II-a, refăcută, din *Yoga* şi *Introducere în istoria religiilor indiene*; h) în eseu, *Muntele magic*. La toate astea, se mai adaugă alte lucrări, începute sau plănuite: o sinteză asupra originilor ştiinţelor; o mitologie a morţii, o geografie mitică, o istorie religioasă a Daciei. Restul – romane, studii, călătorii, drame moderne, politică – sunt detalii.

Pentru realizarea măcar a câtorva dintre aceste opere – de la *a* la *d* –, mi-ar trebui cel puţin cinci ani de muncă

neîntreruptă. Dar în climatul lusitan, muncesc greu. Iar războiul, care se prelungeşte, îmi paralizează documentarea.

22 ianuarie

Trebuie să te hotărăşti: ori...

10 februarie

Azi, se împlineşte un an de când am sosit la Lisabona. N-am avut încă timp să scriu impresiile din Anglia. Doar simple note – şi memoria mea.

Mă întreb ce-am făcut în acest an. Până în aprilie, plimbări şi meditaţii. În mai, reiau romanul – şi Spania. Vara, lucrez la roman şi citesc pe Eça de Queiroz. Toamna, citesc pe Camões şi foarte multă literatură portugheză. Noiembrie – încep cartea despre Salazar. Iarna, enorm efort cu redactarea ei.

Fac astăzi o scurtă socoteală a paginilor de manuscris. Am scris în Portugalia: 75 [de] pagini mari (cam 120 [de] pag[ini] de carte) despre contrarevoluţie şi Salazar; 140 [de] pagini de roman; 25 [de] pag[ini] din cartea de impresii despre Portugalia; 40 [de] pag[ini] jurnal intim; 12 pagini jurnalul romanului; 10 pagini din *Latina gintă e regină* (primul articol, care a şi apărut acum câteva zile în *Acção*).

Am trecut cele mai grave crize (octombrie–ianuarie).

Am citit enorm. Am suferit enorm. Am meditat asupra sistemului meu filozofic. Am descoperit formula viitorului centru de misionarism românesc pe care vreau să-l întemeiez.

16 februarie

Trei zile la Algarve, în sudul Portugaliei, ca să vedem migdalii în floare.

Praia da Rocha – unde azi vreau să mă întorc. – Note în carnetul negru.

19 februarie

Am cunoscut pe Alfredo Pimenta, cel mai învățat om al Portugaliei. Bibliotecă splendidă, 20 000 [de] volume. Scund. E ca un copil. Sensibil, orgolios. Dar scrie splendid.

Ne împrietenim repede.

22 februarie

Revin crizele de nervi, aproape isterice. Restul timpului – mă zbat în neurastenie. Aceleași repere: tinerețea pierdută, viața banală care mă apasă, dorința de aventuri stridente, tragice, așa cum am cunoscut în 1928, 1930, 1932 etc.

Înțeleg foarte bine, în momentele mele de luciditate, cauza crizelor. Multiplii demoni care se zbat în mine își găsesc echilibrul numai în opera mea; numai în epocile de creație sunt liniștit. Acum, scriu cartea despre Salazar. Nu mă pot realiza total în ea. Încerc, dimpotrivă, să fiu impersonal. Rezultatul – neurastenia!

27 martie

L-am cunoscut ieri, la António Ferro, pe Ortega y Gasset. Convorbire pasionantă! Cum rămâne mult timp

în Portugalia, sper să leg cu el o adevărată prietenie. Mi-a vorbit de cartea – grozavă! – pe care o scrie.

Azi, am citit *Kir Ianulea*. Deprimat de aspectul slavo-grecesc al limbii. Mult rău ne-a făcut nouă hazul lui Caragiale.

Nervii mei sunt tot mai obosiți. Rareori trece o zi fără o criză.

Recitind notele lui Caragiale despre Eminescu, mă regăsesc perfect în ambivalența, nervozitatea, instabilitatea poetului. E stranie coincidența inițialelor: M.E.

28 martie

În legătură cu criza cardiacă de acum câteva nopți, doctorul m-a sfătuit să fac o electrocardiogramă.

Am început să fumez țigări denicotinizate.

Copleșitoarea mediocritate a vieții culturale și publicisticii românești. După ce citesc ziarele și revistele primite din țară, îmi vine să plâng.

Încep să mă simt singur în România.

31 martie

La puține cărți am lucrat cu un dezgust asemenea acestuia, care mă domină și mă istovește de când am început *Salazar și contrarevoluția în Portugalia*. Mai întâi, din cauza imensului efort cheltuit în informație, efort pe care puțini îl vor putea ghici, deoarece cartea nu va avea note, ci

numai o sumară bibliografie. Apoi, pentru că aveam tot timpul sentimentul că-mi irosesc forțele într-o lucrare care nu era a mea. E drept, socotesc indecent să public în timp de război o carte care să nu aibă nici o legătură cu contingențele politice ale țării mele. Istoria revoluției și a contrarevoluției nu e fără interes și, mai ales, cred eu, fără folos, pentru România.

Dar o scriu în silă. O scriu prost. Mă gândesc, între altele, că Ică Antonescu iar va face o nouă platformă din această carte. Colaborarea dintre Carmona și Salazar i se va părea modelul colaborării dintre generalul Antonescu și el; un general și un profesor universitar de drept, într-o parte și în alta.

Cu mult mai multă pasiune aș fi scris *Camões. Încercare de filozofie a culturii.* Dar am ales pe Salazar pentru a servi cât mai mult țării mele, pentru a avea măcar iluzia că-mi fac și eu datoria în timp de război. Prin cartea aceasta, poziția României în presa portugheză va ieși întărită. Lucrul acesta mi se pare important.

1 mai

Nina și Giza au plecat ieri spre țară. Sunt singur și liber, pentru cel puțin trei-patru luni. De când aștept intervalul acesta, pentru a putea trăi în voie toate dezlănțuirile mele, pentru a mă putea înțelege, a verifica dacă crizele neurastenice din ultimele luni se datorează sentimentului de inferioritate, prezenței Ninei și Gizei sau pur și simplu detracării sistemului meu nervos. Sunt gata pentru orice experiență. O singură plictiseală: cartea despre

Salazar, pe care trebuie să o termin cât de curând – și cartea despre România pe care mi-a cerut-o Ameal.

Deocamdată, mă reculeg recitind și corectând *Huliganii* pentru o nouă ediție.

2 mai

Recitind *Huliganii* – ce curioasă melancolie... Retrăiesc vara 1935, din bd. Dinicu Golescu, drama mea de atunci, și totuși atâtea regrete mă ispitesc (iubirea stranie pentru Nina, tinerețea care a trecut, valoarea pe care o capătă pentru mine, acum, tot ceea ce se leagă de acel timp eroic, de acea viață plenară, dramatică).

Dacă n-ar fi atât de târziu (2 noaptea) și n-aș fi atât de obosit, aș încerca poate cu mai multă precizie să analizez starea aceasta de negativă euforie: reîntoarcerea într-un timp trecut, pe care-l iubești și-l urăști totodată.

3 mai

Cum câștigă în substanță și în semnificație lucrurile, întâmplările, trăirile care *au fost*, care au un *trecut*. Cu câtă voluptate lucidă nu mă las pe aripa amintirilor de la Cascais de abia de acum un an sau a celor de la Oxford...

Încep al treilea an de străinătate. Îmi amintesc un lucru ciudat ce se întâmpla în India: în vis, se făcea că mă întorsesem în țară și eram pe punctul de a mă întoarce în India – și asta alcătuia un sentiment atât de tulbure și de confuz, încât mă făcea să pierd, chiar în primele minute ale deșteptării, orice simț al realului, al imediatului. Uneori, multă vreme nu-mi puteam da seama unde mă aflu.

Cred că acelaşi lucru mi se va întâmpla şi în cursul acestui an.

5 mai

Un exces în toate lucrurile până acum interzise, şi sper ca neurastenia mea să se vindece. – Încep astă-noapte.

6 mai

Totuşi, oricum aş pune problema, nu pot trece peste acest lucru simplu, fundamental, imediat: că sunt muritor, că *oricând* pot muri, jucându-mi astfel cartea mântuirii. Faptul e acesta: orice aş crede despre viaţa *post-mortem*, ea există: dacă accept credinţa şi doctrina creştină, trebuie să încerc măcar *ceva* ca să mă mântui, să încerc măcar pocăinţa unora dintre păcatele mele; dacă accept dogma ocultistă (metafizică), tot trebuie să *fac* ceva; nu pot trăi la infinit aşa cum trăiesc de câţiva ani, pentru lecturi, erotică, scris şi contemplaţie pasivă. Ambele drumuri pe care le cunosc îmi sunt interzise de lenea mea, de păcatele mele, de neurastenia mea. Şi, cu toate acestea, nu trece o zi în care să nu întrevăd, măcar pentru o clipă, realitatea că aş putea muri, *acum*, trecând în marea de dincolo fără nici o tehnică fermă.

Din punct de vedere profan, tot atât de tristă e şi situaţia mea ca scriitor şi filozof. Deşi am acces la cele mai înalte concepte, n-am scris nimic filozofic. Deşi am geniu epic, n-am terminat încă nimic.

10 mai

După o zi de secetă sufletească, pierdută în convorbiri pornografice şi politice cu tinerii români din Lisabona,

iau din raft *Istoria logicii* a lui Nae Ionescu și recitesc prefața semnată de Vasile Băncilă. Din nou, prezența lui Nae. Salt în lumea românească și spirituală. Umilire, dându-mi seama ce fadă și necreatoare viață trăiesc eu de câtva timp.

16 mai

Ce stranie, bolnăvicioasă desfătare întâlnesc, abandonându-mă unei melancolii fără ieșire, unei muzicale, difuze tristeți, alimentată de amintirile tinereții mele moarte și de zădărnicia vieții care mi-a rămas încă de trăit!... Înainte, făceam orice ca să scap de crizele acestea de melancolie, atât de frecvente în adolescența mea, în primii ani de tinerețe. Acum, mă abandonez în plină luciditate, le provoc, le nutresc. Îmi place să rămân față în față cu neantul și zădărnicia. Niciodată nu simt mai clar ca atunci că toate trec, că totul e zadarnic. Dacă o iubesc totuși atât de mult pe Nina este pentru că am trăit împreună inima tinereții mele, și melancolica aducere-aminte a acestei inimi moarte mi-o face tot mai prezentă, tot mai necesară.

Acum, la treizeci și cinci de ani, retrăiesc tristețile pe care le-am avut între șaisprezece și douăzeci de ani. Mor la o anumită viață.

17 mai

Am început să trăiesc cu adevărat în 1927, acum cincisprezece ani. Atunci am iubit cu adevărat, și tot atunci am trecut întâia oară granița – în Italia. În anul acela am scris prima mea carte, *Romanul adolescentului miop*. Aveam

douăzeci de ani. Devenisem „celebru“ prin *Revista universitară*, foiletoanele de la *Cuvântul*, polemica tinerei generații etc. Eram, cum se spune, șeful generației mele.

*

Lipsa mea de interes față de sociologie, marxism și celelalte se datorează constatării deseori făcute că aceste discipline îți dau iluzia unei explicații globale a istoriei, în timp ce ele nu țin seama decât de gloata umană. Nu mă îndoiesc că miile de oameni inerți și necreatori se comportă exclusiv economic – dar tot așa de bine se poate spune că ei se comportă biologic, sau fizic, ca obiecte supuse legii gravitației. Omul ales – și orice om poate deveni *ales* când e infuzat cu spirit – se mișcă însă pe alt nivel. În fond, eu nu aflu nimic asupra omului real aflând legile economice care îl silesc să devină proletar sau să-și critice așezările sociale. Asupra omului real aflu lucruri esențiale urmărind reacția insului față de spirit, omul în fața morții și a dragostei, iată un obiect de cercetare. Omul ales – fie că e Goethe sau un muritor de rând, în clipa sublimă a îndrăgostirii sale. Evident, omul e integrat unei societăți și e supus legilor ei istorice. Dar omul, de asemenea, e compus din organe și e biologic; e compus din molecule, și e fizic; etc.

23 mai

Ca de obicei, ca să mă smulg lucrului, fug cu mintea înapoi – acum zece ani, în vara 1932, cel mai frumos an din viața mea și a generației mele. După-amiezile de la Floria Capsali, *voley-ball*-ul, pregătirea Criterionului,

Breaza, excursia în Bucegi, armata pe care o făceam la statul-major, Sorana etc. Sunt multe lucruri [despre] care nu mai știu dacă s-au petrecut în 1932 sau 1933. Mă atrage nespus această epocă din viața mea, deși 1933 a fost tragic, turmentat. Interesant de remarcat că în 1925-[19]28 luptam grozav împotriva bolnăvicioasei atracții de a mă reîntoarce în trecut – adolescența, prima dragoste, Rica etc.

24 mai

Teribile insomnii, care încep după ce închei lucrul – la 3 dimineața – și sfârșesc la 6-7 dimineața. Pasiflorina nu-și mai face nici un efect. De abia dacă pot adormi cu două-trei pilule de adalină. Mă scol la 2 după-amiază și aproape că nu sunt bun de nimic. Cu enorm efort izbutesc să scriu trei pagini mari (cam opt pagini de carte) de la 6 după-amiază la 3 dimineața. Sfârșesc pe *Salazar* într-o totală decrepitudine a forțelor mele mentale și fizice. Trec zilele ca într-un vis, fără să-mi dau seama. Nu am nici o dorință, în afară de aceea de a termina cartea.

25 mai

Nu, jurnalul acesta își pierde complet sensul și rostul dacă-l voi continua ca până acum, scriindu-l pe foițe separate. Ar trebui să-mi cumpăr un caiet pe care să-l păstrez necontenit pe masa mea de lucru și să-l port cu mine în călătorii.

Uraganul de astă-noapte mi-a amintit ciclonul care a devastat Portugalia câteva zile după sosirea mea, în februarie 1941. Și a trebuit să scriu până la 3 noaptea.

...Am luat apoi o doză bună de adalină și, pentru că nu mi-era somn, am citit *Adela* lui Ibrăileanu într-o traducere italiană pe care o am la îndemână. Orice contact concret (așa cum l-am avut prin această carte de amănunte) cu țara, cu Moldova – mă melancolizează până la neființă. Dacă aș fi acum la mine acasă, în strada Palade, aș avea o singură dorință: să recitesc lădițele cu scrisori și note din liceu și să-mi scriu amintirile din adolescență. E stranie această voluptate amară a reîntoarcerii în timp, în trecut.

28 mai

După două zile de cumplită secetă sufletească, de melancolie care răzbătea până la marginile nihilismului – deodată simt apropierea echilibrului. Astă-noapte, am stat într-un bar până la 4. M-am întors apoi acasă pe jos, am făcut aproape un ceas. Luna apunea. Mă gândeam că totuși Buddha a găsit singura soluție firească a ieșirii din durere, a evadării din durată. Singura posibilitate a omului de a scăpa de durere, de regrete, de melancolii, de sentimentul ocaziilor pierdute etc. – este să nu se atașeze. Cât de bine înțelesesem lucrurile acestea încă din adolescență! Ce era oare altceva lupta mea împotriva amintirilor și tehnicile, unele ascetice, de la paisprezece-șaptesprezece ani – decât încercarea de a trăi autonom, fără cadavre în sufletul meu, fără obiecte pasionale în existența mea. Tot ce am scris la *Cuvântul* împotriva „medelenismului" și „moldovenismelor" de orice formă avea înainte de toate un scop terapeutic: să mă tămăduiesc pe mine însumi de teribila melancolie în care-mi trecusem adolescența. În

India, am regăsit același îndemn de renunțare. Cât de greu m-am recules după pierderea lui Maitreyi! Dar totul trece, și a trecut și această flacără în care credeam că voi găsi arderea toată a ființei mele.

Mă gândeam, întorcându-mă acasă sub lună, că ceea ce este astăzi ireversibil în viața mea – e Nina. Nouă-zece ani trăiți laolaltă nu se pot uita. O pot înșela pe Nina, dar după două săptămâni simt că nu pot trăi fără ea. Crizele neurastenice pe care le aveam lângă ea se transformă în crize de melancolie când ea pleacă. În zori, ajunsesem la concluzia că nu mai e nimic de făcut.

Dar simt acum apropierea echilibrului. Chiar cartea despre Salazar – pe care n-am iubit-o niciodată – mă interesează. Sângele moldovean din mine a obosit. E rândul sângelui muntean să gâlgâie.

29–30 mai

E ora 4.10 dimineața. Am terminat pe *Salazar*. Mâine, mă scol la 7.30, ca să pot duce manuscrisul la hotel Tivoli, căci pleacă românii de la Rio, la 9.30, din Cais do Sodré.

Nu-mi vine să cred că, în sfârșit, sunt liber.

3 iunie

Marele efort din noaptea [de] 29–30 mai cu efortul din ziua de 30 – când eram invitat la masă la Institutul Francez și a trebuit să fac tot timpul filozofie – m-a secătuit. De atunci, trăiesc o melancolie mai teribilă. O însingurare care amenință să mă desființeze.

*

Ieri, am primit o telegramă de la Herescu, cerându-mi să vin cu primul avion în ţară, pentru conferinţa de filozofie a culturii, nou creată prin lege. Am şovăit până acum să-i răspund. N-aş vrea să mă întorc. Nu încă. Şi pentru cine am să ţin cursuri? Toţi camarazii mei şi cei mai tineri ca mine sunt pe front. M-aş putea întoarce în ţară dacă aş şti că plec apoi în Rusia.

6 iunie

5 ½ dimineaţa. Imensa monotonie a desfrânării.
Nu mai e nimic de făcut.

8 iunie

Primesc o lungă scrisoare a Ninei prin curier. În sfârşit, pot afla o sumă de amănunte interesante, care nu puteau fi comunicate printr-o scrisoare cenzurată. Între altele, Nina îmi spune că Sergiu Lecca, care a plecat la Bucureşti cu avionul îndată după plecarea ei, fiindu-i teamă să nu-l „lucrăm" – mărturiseşte că nu se lasă până nu mă dă afară de la Lisabona. Acest Sergiu Lecca a fost numit şeful presei la Lisabona în februarie. Spunea că a fost trimis aici ca să ia contact cu englezii, pentru că ştie englezeşte. Tot atât de bine ştie şi nemţeşte, şi franţuzeşte. Dar e un agramat! Şi e, fireşte, de la Serviciul Secret. Bietul om e cam dement. Suferă de mania persecuţiei. Pretinde că eu „l-am lucrat la nemţi". Adevărul este că jurnaliştii italieni cărora l-am prezentat îl cunoşteau bine ca: mason,

agent secret, spion, şi actualmente în slujba englezilor.*
Am aflat mai târziu că soţia lui, austriacă sau elveţiancă, foarte frumoasă, a făcut spionaj. Acum, din fericire pentru el, e moartă.

Lecca primeşte 25 000 [de] escuzi lunar. Stă într-o singură cameră şi joacă tot timpul la ruletă la Estoril.

10 iunie

Azi, a plecat Antohi, mutat consilier economic la Roma. Şi tot azi a plecat comisia economică spre Madrid, după două luni petrecute la Lisabona.

Am scris eu oare ceva despre această faimoasă comisie economică? Mai ales despre inginerul Pascal Popescu, sufletul şi creatorul ei, tip de gangster sută la sută, om „tare", care şi-ar vinde ţara pentru o mie de escuzi? Mi-e teamă că dezgustul de oameni – îndeosebi de români – şi melancoliile care m-au stăpânit în ultimele luni mi-au interzis să scriu altceva în acest jurnal, altceva în afară de ţipetele deznădejdii mele. Dar acum, la plecarea comisiei, nu mă pot reţine să nu notez câteva amănunte, pentru desfătarea mea de mai târziu.

S-a făcut una dintre cele mai teribile afaceri din România. Fiecare din membrii comisiei – Pascal, preşedintele Popescu-Benzină (sau Redevenţa), Antohi şi, mai puţin, Mircea Solacolu, reprezentantul Băncii Naţionale – sunt astăzi oameni de zeci sau sute de milioane. Doar de la una dintre afaceri – 250 000 kg de lână, care se găseşte în Spania – au câştigat, prin simplul fapt că au

* Nu, era la Gestapo!

peseta la 2,60 escudos şi au plătit la 0,95 escudos, cam 6 milioane escudos. Asta face, la cursul real, circa 200 000 000 [de] lei. Marele gangster este Pascal, deşi piaţa lisaboneză spune că „afacerea lânii" este a preşedintelui Redevenţă (sau Benzină). Mai amuzant este că toată lumea portugheză şi străină ştie de aceste afaceri – afară de Ambasadorul Cădere. De câte ori i s-a atras atenţia, a răspuns că „el este acoperit" şi că „are încredere în Pascal". De altfel, unii de la legaţie pretind că nu importă afacerile şi furturile dacă ajung materialele în ţară. Or, ceea ce e mai tragic, nimeni nu ştie dacă aceste materiale ajung în ţară, pentru că Pascal şi ceilalţi nu se pricep să le transporte. E nevoie de geniul unui Bostanian – care face gigantice afaceri cu nemţii – ca să treacă atâtea zeci de tone, prin contrabandă, în Spania şi Franţa.

Odată, era gata să-mi cer rechemarea, ca să nu fiu martor celei mai mari afaceri din ultimele decade. (Pentru că lâna e doar un mizilic, mai e sisalul, cauciucul, wolframul etc., etc.) Dar mi-am dat seama că nimeni nu mă va asculta, în ţară. Risc doar să fiu arestat – ca legionar sau ca terorist. Comisia şi-a luat toate măsurile. Au contracte fictive (cu care aduc franci elveţieni) şi au chitanţe de la portughezi (plătiţi cu milioane) prin care pot dovedi că au plătit 600 escuzi un kg de wolfram care se găseşte pe piaţă cu 150-180 [de] escuzi. Au, în plus, geniu. Mâine, vor stăpâni România.

22 iunie

Din ce în ce mai puţin frecventez carnetul acesta. Imens dezgust de lume. Melancolie. Şi, în afară de astea,

plictiselile cu Sergiu Lecca, curios dement, reprezentantul Serviciului Secret la Lisabona.

29 iunie

Hotărăsc plecarea (cincisprezece zile permisie) pentru 10 iulie. Avion, prin Germania. Şi, nu ştiu de ce, am un presentiment funest. Poate să fie oboseala.

1 iulie

Ce-am lucrat în luna iunie? Mai nimic. Lupta mea cu melancolia şi orgia. Iubirea care mă leagă – mai puternică decât orice dorinţă către libertate – de Nina. Meditaţii pentru cărţulia despre România pe care mi-a cerut-o J. Ameal. Plictiseală, sterilitate.

Dar, din acest infern, va ieşi lumina care mă va salva. Aş vrea să pot scrie *Tinereţe fără de bătrâneţe* sau măcar *Comentarii la Meşterul Manole* ca să mă vindec şi să mă regăsesc.

3 iulie

Hotărăsc plecarea în ţară peste câteva zile. Nu ştiu dacă trebuie să mă bucur sau nu. Lipsesc de doi ani şi trei luni. Îmi făgăduisem să nu mă întorc decât în caz de rechemare. De data aceasta, vreau să lămuresc foarte multe lucruri: detaşarea mea la Roma, refacerea *Mitului reintegrării*, numirea de consilier cultural, care-mi dă o autonomie de mult dorită etc. Permisia de cincisprezece zile pe care mi-a telegrafiat-o cifrat (de ce?) ministrul Alexandru Marcu

va rezolva toate acestea. Plec cu avionul direct Lisabona–Berlin, iar de acolo fie cu avionul, fie cu trenul.

7 iulie

Ieri seară, îmi telefonează António Ferro, spunându-mi că voi fi primit azi în audiență la Salazar. E zi caldă și, deși încep să caut un taxi la ora 4, până la 5 nu găsesc. Ajung într-un suflet la Palatul São Bento, cu gura uscată de emoție; nu pentru că îl întâlneam pe Salazar, ci pentru că mi-era teamă să nu întârzii. Urc în grabă treptele. Portarul mă întreabă unde merg: „Senhor Presidente". Îmi arată scara din fund: „Etajul II, la dreapta". Așa se intră la dictatorul Portugaliei. Întâlnesc la etajul II câțiva servitori, care mă îndreaptă spre cabinetul lui Salazar. Rămân două minute în anticameră și cer un pahar cu apă ca să pot vorbi. Salazar încă n-a terminat cu o comisie de administratori coloniali. Apoi intru și mă primește chiar el la ușă, pronunțându-mi foarte corect numele.

Un birou modest, cu o masă de lemn fără hârtii, având în stânga lui o măsuță pe care se află telefonul. Vorbind cu mine, Salazar schimbă din când în când telefonul. Sunt singurele gesturi.

E mai puțin rigid văzut de aproape. Când ascultă, își micșorează uneori ochii, și figura i se luminează de foarte multă bunătate. E ceva candid, proaspăt, virginal în fața aceasta bine tăiată și atât de bărbătească. Ochii îi sunt umezi, umbriți, și parcă te privesc de foarte departe; câteodată, privirile alunecă peste tine, trecând dincolo. Are voce caldă, unică, deosebită de vocea pe care am auzit-o de atâtea ori radiodifuzată. Vorbește destul de corect

franţuzeşte, cu accent portughez, căutându-şi uneori cuvintele. Dar nu se jenează deloc de insuficienţele conversaţiei sale franceze.

Ascultă cu interes ceea ce-i spun. Mă întreabă ce-am făcut până acum în viaţă: India, universitatea, literatură, experienţele mele portugheze. Îi vorbesc despre cartea pe care am scris-o şi pare surprins de informaţia mea istorică. Are un mare talent de a asculta, îndemnând pe celălalt, prin expresia feţei şi gesturi, să-şi precizeze gândirea. Când i-am expus gândurile mele asupra lui Camões, a capacităţii nesfârşite de asimilare pe care o are spiritul latin – le-a acordat atenţie, le-a socotit întemeiate, însă a întors discuţia la punctul unde plecasem.

Îi pun mai multe întrebări, la care îmi răspunde cu bunăvoie. Una din ele: momentul istoric al revoluţiei Statului Nou se realizează imediat după ce ultima fază de descompunere a structurii demo-liberale se consumase. (Am scris groaznic fraza aceasta, însă cititorul cărţii mele despre Salazar ştie ce vreau să spun!) Oare nu este revoluţia Statului Nou o consecinţă fatală a acestui proces de descompunere? Sau, altfel pusă întrebarea, s-ar fi putut realiza Statul Nou dacă vechea construcţie demo-liberală n-ar fi intrat în descompunere? Revoluţia, şi Salazar, s-ar fi putut realiza dacă republica n-ar fi cunoscut toate fazele, de la entuziasmul iniţial la anarhia finală?

Răspunsul lui Salazar:

Răul nu e creator. Simplul fapt că ceva dispare nu implică apariţia altui lucru viu în loc. Evident, momentul istoric a făcut posibilă revoluţia – dar n-a creat-o. Democraţia a intrat în descompunere şi în alte ţări (bunăoară,

cazul Franţei după înfrângere), dar, pentru că nu existau şi acolo germenii unei alte orânduiri sociale, au urmat marasm şi indiferenţă, iar nu revoluţie. (Mai pe larg, voi scrie aceste lucruri în convorbirea cu Salazar pe care o voi publica în carte.)

Salazar mă întreabă dacă în România se alcătuieşte un „spirit al frontului", care singur ar putea salva ţara după război, pentru că ar fi singura organizaţie spontană totală, super-partidarie (*sic!*). Conducătorii României au o mare răspundere: căci pierderea acestui „spirit al frontului" ar fi mai gravă decât chiar sacrificiile de sânge care l-au alcătuit. Cazul Franţei, după războiul celălalt, care n-a ştiut să-şi organizeze acest spirit, l-a lăsat să se risipească în felurite partide, a pierdut singura posibilitate de a reface unitatea ţării – şi rezultatele s-au văzut în 1940.

Crede foarte mult în elite. Nu e nevoie ca o revoluţie să fie înţeleasă şi susţinută de mase. O elită e de ajuns ca să transforme ţara. Masele sunt sensibile numai la câteva constante: demnitatea naţională, echilibrul, liniştea internă etc. – şi, dacă ele sunt respectate, masele aderă la orice revoluţie.

Ce mare importanţă poate avea creditul intern. Economiile portughezilor, ca şi marile lor averi se aflau toate în străinătate. În momentul crizei internaţionale, văzând că escudo rezistă, în timp ce lira scade, toate aceste averi s-au întors în ţară. Portugalia a fost singura care a câştigat de pe urma crizei. Dar nu se poate spune că „momentul istoric" a făcut asta, pentru că, dacă nu era un echilibru intern (dobândit cu eforturi şi sacrificii), economiile nu s-ar fi întors în ţară.

Vorbește, de asemenea, despre catolici, despre integraliști.

Audiența fusese fixată pentru cincisprezece minute, dar când secretarul a venit să anunțe că timpul a trecut, Salazar i-a făcut semn cu mâna. A venit iarăși la treizeci de minute; același semn. În sfârșit, la cincizeci și cinci de minute, dădeam semne de nerăbdare și am voit de mai multe ori să mă scol. Atunci s-a ridicat Salazar, oarecum brusc. Mi-a urat drum bun și mi-a strâns cu destulă seninătate mâna.

Afară, în sala de așteptare, l-am găsit, exasperat, pe Castérau, care avea audiență la 5.30.

București, iulie

Sosesc luni 13 iulie, după două zile petrecute la Berlin. Vizita berlineză mă deprimă. Toată lumea de la legație cu care vorbesc e pesimistă și anglofilă. Cucerirea Voronejului nu e luată în seamă. Cineva îmi spune că, în ziua când a căzut Tobrukul, toată legația noastră din Berlin avea dureri de cap și cerea servitorilor aspirine... După cinci ani, găsesc Berlinul mai trist. Lume puțină, și parcă toți au o „preocupare" în priviri. Văd, și petrec aproape tot timpul cu tinerii de la serviciul de presă. Amzăr îmi spune să mă feresc în țară, căci pe el Serviciul Secret l-a ținut șase săptămâni fără să-i dea viza de ieșire. Mai amuzant decât asta: curierul Voinescu, cu care dorm în aceeași cameră la Eden, îmi spune că e o rușine ce se întâmplă în țară cu serviciile secrete, îndeosebi pentru urmărirea legionarilor, se cheltuiește aproape un miliard pe an...

La Bucureşti, vine să mă vadă în gară Vardala. Aflu de la el cum a pierdut trenul Nina, prinsă în cursă de unguri, la bagaje, şi Giza a călătorit singură, fără paşaport şi bilet, până la Bucureşti...

Iulie, Bucureşti

De abia sosit, sunt chemat în audienţă la Mihail Antonescu. Au trecut numai douăzeci şi patru de ceasuri de la descinderea mea pe peronul Gării de Nord. Datorez această excepţională „şansă" lui Micky Boceanu, care, după ce m-a întâmpinat la gară şi a venit să bea o cafea în Palade 43, s-a dus la Preşedinţie ca să-l anunţe pe Ică de venirea mea, „cu un mesaj important din partea lui Salazar".

Audienţa o am la 8 seara. Strania impresie pe care mi-o face Bucureştiul cu luminile camuflate. Îndeosebi în tramvaie viaţa capătă aspecte larvare, mizere. Îl văd pe Ică la Preşedinţie. Sunt primit după ministrul Barcianu, pe care preşedintele *ad-interim* îl reţine exact trei minute.

În celebrul său birou, Ică începe prin a-mi spune că mă cunoaşte de la *Cuvântul*, când venea să-l vadă pe Nae Ionescu, şi că el nu obişnuieşte să uite pe oamenii cunoscuţi „înainte vreme". Stăm unul în faţa altuia pe fotoliile de lângă birou. Îi spun mesajul lui Salazar şi-l întrerup de mai multe ori ca să-l pot continua. Stăm de vorbă un ceas. Am fi stat mai mult dacă nu-l chema o doamnă la telefon (îi auzeam perfect glasul – şi tonul!), doamnă pe care am întâlnit-o de altfel jos, la plecare, aşteptându-l. Mi-a spus mai multe lucruri, nu lipsite de inteligenţă, dar destul de banale şi, mai ales, prea oratoric

pronunțate. Am înțeles că ideea lui Salazar – spiritul de front – nu-i convenea, pentru că: „noi știm cum sunt militarii, au spirit pragmatic", și nu pot conduce o țară.

Cum nu-mi făcea nici o impresie, uneori nici nu-l ascultam. Eram destul de familiar în mișcări. Nu m-ar fi mirat să-l bat pe genunchi și să-i spun: „Mai las-o, mă Ică!"

La plecare, nepreaștiind ce să-i spun, am rostit: „Mi-a părut foarte bine că v-am cunoscut!"

Acasă, mă așteptau mai mulți prieteni, care s-au amuzat de întrevedere, dar care totuși erau dezamăgiți: speraseră că audiența va avea un sens politic (Ică să încerce, prin mine, o înțelegere cu Legiunea).

*

Nu mă așteptam ca mareșalul să fie atât de puțin popular. În ceea ce privește pe Ică, cred că nu l-a întrecut nimeni în România în impopularitate.

*

Războiul nostru nu e prezent la București. Aproape nimeni – în afară de legionari – nu-și dă seama ce ne-așteaptă dacă înving anglo-rușii. Începe să-mi fie groază de viitor, căci, dacă pierdem, pierim și ca stat, și ca națiune.

Observ că sunt mult mai puțin nervos în țară decât eram astă-vară în Portugalia.

În schimb, obosesc foarte repede. După câteva ceasuri de vorbă cu prietenii, parcă aș fi vidat de substanță. Nopțile, cad extenuat de somn. E adevărat, alerg foarte mult, fiecare dimineață și după-amiază sunt la minister.

*

Mă aclimatizez anevoie, deși oamenii au rămas aceiași. Îmi dau însă seama de un lucru: că ceea ce e decisiv se întâmplă pe front și că absența mea *de-acolo* mă separă într-un anumit fel de generația mea. Experiența comună care începe la Prut îmi este interzisă. Scrisul nu va mai avea același ecou după război. Va trebui să vină altul, care să simtă și să gândească așa cum a descoperit *acolo*.

*

Îmi găsesc părinții mai îmbătrâniți. Tata e foarte slab. Mama are acum părul cărunt.

Și totuși, simt că sunt fericiți că mă aflu departe de țară; poate că mă știu la adăpost de poliție, de front etc.

*

Lucrez la restabilirea textului pentru volumașul *Mitul reintegrării*. *Salazar* nu e încă sub tipar. Tocmai în septembrie.

*

Îmi continuu ancheta mea printre prietenii legionari: ce s-a întâmplat, și *de ce*, la 24 ianuarie? Mă conving tot mai mult că li s-a întins o cursă, în care au căzut ca niște naivi.

Observ că în burghezie a dispărut refrenul „jefuitorii-rebelii".

În fond, Emil Bulbuc are dreptate: „Să mi se arate un singur legionar care s-a îmbogățit sub regimul legionar."

Interesantă expresia prietenilor mei: „Aşa-zisa victorie a legionarilor de la 6 septembrie".

*

Se vorbeşte mult de boala, tot mai gravă, a mareşalului. Mie mi-e groază, dar sunt unii care cred că nu se va întâmpla nimic; va continua regimul sub un general, sau sub Ică.

Titi Devechi îmi spune că, ultima oară când a avut atacul mareşalul, Ică a pregătit mai multe decizii care începeau: „Noi, Mihail Antonescu..."

*

La Mircea Vulcănescu, la Mitu Georgescu, apoi invitaţi de Paul Sterian, la vila lui P. Grant de la Snagov – văd pe toţi prietenii din *Criterion*.

Este, fără îndoială, cea mai serioasă echipă a generaţiei noastre. În afară de Paul Sterian (despre care nu prea ştiu ce să cred), toţi ceilalţi se realizează efectiv în meseria lor.

Discuţia vehementă de la Mircea Vulcănescu dintre Dinu Noica şi toţi ceilalţi, în legătură cu Legiunea. Dinu îi acuză că-şi fac un culcuş comod la adăpostul formulei „noi ne mulţumim să fim tehnicieni şi să servim statul sub orice formă ar avea-o el". Dinu îi întreabă: „Ce-aţi făcut când a fost ucis Codreanu? Când aţi votat Constituţia? Plebiscitul?" etc.

Intervin episodic în discuţie, mărturisind că, deşi legionar, am suspendat orice judecată politică internă atâta timp cât durează războiul cu Rusia. Dinu îmi răspunde că războiul nu e un lucru decisiv. Că decisivă este numai

problema morală – participarea sau nu la un stat care astăzi e condus de un Carol II, mâine de mareşal, poimâine de un soviet, şi a te strecura fără probleme de conştiinţă, spunându-ţi pur şi simplu că eşti „tehnician".

Răspunsul violent al lui Mircea, care-l acuză pe [Dinu] că Legiunea creează un nou dreyfusism.

1942, Berlin

Goruneanu mă duce astăzi la Carl Schmitt, care voia de mult să ştie ce este cu filozofia lui Nae Ionescu. O casă în Dahlem, cu mobilă foarte puţin nemţească, câteva tablouri moderne şi o bibliotecă bogată în cărţi vechi. Carl Schmitt e mic, o figură puţin impresionantă, dar luminoasă, însufleţită. Vorbeşte curent franţuzeşte. Îi spun că nu cunosc de el decât *Die romantische Politik*, care a influenţat atâta pe Nae Ionescu, pe Ţuţea şi ceilalţi. Dar, în loc să începem discuţia despre Nae, mă întreabă de Salazar, de Portugalia, de culturile maritime – şi vorbim trei ceasuri. El scrie o carte despre „pământ şi mare", şi a citit enorm în legătură cu arta, cultura şi simbolismul acvatic. Îmi spune că *Moby Dick* e cea mai mare creaţie a spiritului maritim, după *Odiseea*. Îmi arată câteva curioase tablouri ale unui pictor modern neamţ, al cărui nume îl uit repede; viziuni submarine, cosmologice.

Cum de atâţia ani (*Mătrăguna*) studiez şi eu asemenea probleme, mă las antrenat în interpretări de simboluri şi mituri austro-asiatice, care pe el îl interesează. Îi făgăduiesc să-i trimit *Zalmoxis* II, unde am publicat *Notes sur le symbolisme aquatique*. Ce mă impresionează la Schmitt e curajul lui metafizic, nonconformismul lui, vastitatea viziunii.

Îmi amintește de Nae. Ne oferă o sticlă de vin de Rin. E încântat că mă întâlnește și regretă că plec mâine la Madrid. Îmi spune că omul cel mai interesant, astăzi, e René Guénon. Ne conduce până la stația de metrou, vorbindu-mi despre aviație, ca simbol „terian".

August

Adevărul este că nu mai sunt ce-am fost. Dacă lucrez cinci, șase ceasuri – am insomnii până la 3 dimineața. Firește, și clima e de vină, și Ciucul, și Anglia – dar e de vină și vârsta pe care încep să o am. Adăugată celeilalte mari tragedii – pierderea memoriei – oboseala aceasta va trebui cu timpul să-mi modifice viața. Fără să vreau, mă voi depărta de savantlâc. (Era de altfel și timpul!) În cap, port câteva cărți de filozofie a culturii fără note. Nu că n-aș avea notele, însă încep să nu mai cred în ele. Mai grav e că pot lucra atât de puțin, tocmai acum, când încep să văd lucrurile clar.

3 septembrie

Apare astăzi în *Acção* al doilea mare articol al meu: *Camões e Eminescu*. O pagină întreagă. Unul din puținele lucruri de bună propagandă pe care le puteam face. Și încep imediat redactarea celui de al treilea articol: *Vida e obra de Mihai Eminescu*. Deși îl scriu cu atenție, mă surprind obsedat de un singur gând: să-l termin cât mai repede, ca să apară cât mai repede, ca noi, românii, să fim prezenți în presa portugheză! Cât de mult mă strivește acest complex de inferioritate al unei culturi mici, silite să se facă cunoscută prin orice mijloace și cât mai rapid.

Ce fericiţi sunt franţuzii şi englezii, care nu simt nevoia de a se mai face cunoscuţi – ci numai de a fi bine înţeleşi.

5 septembrie

De fapt, tragedia vieţii mele se poate reduce la această formulă: sunt un păgân, un perfect păgân clasic, care încerc să mă creştinez. Pentru mine, ritmurile cosmice, simbolurile, semnele, magia, erotica – *există* mai mult şi mai „imediat" decât problema mântuirii. Dar cea mai bună parte din mine am închinat-o acestei probleme, fără să pot face un singur pas înainte.

Septembrie

A trăi cu ziarele înseamnă a te imbeciliza. E ceea ce fac eu – datorită nefericitei mele meserii de ataşat de presă. Acum, cel puţin, nu mai citesc decât un singur ziar, dimineaţa. Niciodată nu mai accept să-mi zvârl ochii pe aceste infamii după ora 12. Anul trecut, citeam şapte-opt ziare portugheze pe zi.

*

Ceea ce mă caracterizează: dorinţa de a împăca *philosophia perennis* cu „experienţialismul" celui mai luxuriant individualism. De aici pasiunea mea bizară pentru simbol, metafizică tradiţionalistă, ocultism şi etnografie – şi, dacă nu concomitent, alternativ, pasiunea mea nu mai puţin semnificativă pentru toate „trăirile" mele, pentru tot ce se leagă de clipă, de experienţă, de dramă fulgurantă. (*Cf.*, de asemenea, interesul niciodată stins faţă de Gide şi Kierkegaard. Curiozitatea bolnăvicioasă pentru

viețile altora, câțiva eroi ai spiritului sau mari farseuri: D'Annunzio, Papini etc.)

La toate acestea, se mai adaugă o nemărginită capacitate de candoare, spontaneitate, inocență, chiar vulgaritate – care păcălește atât de mult pe cei din jurul meu, încât nu cred că e om pe lume care să mă fi înțeles cum trebuie. Toți mă judecă după neobosita mea jactanță. Cei care mă cunosc se flatează că mă recunosc în unele din cărțile mele. Dar nu mă recunosc tocmai în paginile în care am fost mai mult eu însumi.

12 septembrie

Refac un capitol din *Mătrăguna*, pentru volumul III din *Zalmoxis*. Din nou, pasiunea pentru istoria religiilor. Am atâtea studii în cap, și eu mă mulțumesc cu frânturi amorfe scrise cu mulți ani în urmă.

Intuiesc o nouă interpretare a morții la indo-europeni.

15 septembrie

O bruscă criză de melancolie.

Singurul lucru important – calitatea mea de muritor, de așteptător al morții – îl uit. Îmi pierd timpul cu o muncă idioată la legație și cu studii fără rost.

Trăim o catastrofă cosmică: acesta e singurul sens al războiului. Trebuie să-l privesc așa cum priveau strămoșii mei seceta, cutremurul, molimele. Nu e nimic de făcut. Trebuie să aștepți – și să te pregătești de moarte, rugându-te, împăcându-te cu semenii. Orice altă atitudine e ridicolă.

Numai în asemenea crize îmi dau seama de tragedia vieții mele: pentru că eu am jucat pe cultură, pe opera de artă, pe creație – și toate astea sunt zădărnicii pe nivel metafizic și sunt absurde în momentul istoric în care trăim.

22 septembrie

Piky Pogoneanu sosește cu avionul de la Madrid și trage direct la Estoril, pentru că boala cumplită de care suferă nu-l lasă să vină la Lisabona. Mă duc astăzi să-l văd. Îl reîntâlnesc după șase ani. E un invalid. Suferă de o boală stranie, misterioasă: măduva spinării, paralizie progresivă etc. Doctorii l-au condamnat. De patru ani luptă să scape. A fost și la Londra. Vine aici pentru un metapsihic, un *guérisseur** francez.

Dar e formidabilă rezistența lui morală. Acest băiat care nu se poate mișca decât cu eforturi penibile (îi trebuie cinci minute ca să străbată o odaie) are un moral extraordinar. Am vorbit cinci ceasuri, am râs, am făcut filozofie și politică. E plin de lucruri noi, căci, deși e în post la Stockholm, vine acum de la Paris, unde a stat două luni, și l-a văzut zilnic pe Cioran. Îmi spune că Emil Cioran a învățat englezește, scrie o carte despre Franța, are o prietenă germană, învață acum portugheza pentru Antero de Quental – și că o duce foarte prost, dar preferă să stea la Paris. A refuzat orice colaborare cu ziarele nemțești, ca să nu se compromită față de prietenii lui francezi.

* Tămăduitor (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Cioran, ca şi toţi ceilalţi, de altfel, vede căderea Germaniei şi victoria comunismului. Asta e destul ca să te detaşezi de tot...

23 septembrie

Din nou mă domină sentimentul zădărniciei oricărui efort. Adevărul este că nu are absolut nici un rost să încerc o realizare a mea în cultură. Ştiu prea bine că trăiesc sfârşitul unui ciclu istoric şi că nu mă voi putea încadra în haosul paradiziac care va urma. De altfel, nici nu mi s-ar îngădui. Lumea nouă anglo-sovietică nu va accepta în sânul ei oameni ca mine. Dar nu cazul meu personal mă impresionează. Mi-ar fi egal să trăiesc sau nu, că voi fi împuşcat sau nu de comunişti (puteam fi foarte bine împuşcat de Carol şi Armand Călinescu, sau chiar de generalul Antonescu). Nu asta mă impresionează. Dimpotrivă, să mori, ştiind că laşi în urma ta o lume care-ţi va duce mai departe gândurile, că mori cu *sens* – e o moarte pe care întotdeauna mi-am dorit-o. Mă cutremură însă neantul pe care-l văd înaintea mea: civilizaţia latino-creştină sombrând sub aşa-zisa dictatură a proletariatului, în fapt dictatura celor mai abjecte elemente slave.

Şi, dacă acesta e adevărul – pentru că asta vor şi Churchill, şi Roosevelt, şi ei sunt cei tari –, atunci ce rost mai are creaţia în istorie, în cultură? Numai două atitudini îşi mai pot găsi îndreptăţirea: mistica şi orgia; credinţa în sfinţenie şi cinica dezagregare în voluptate. Şi atunci îţi dai seama cât de inutile au fost, de atâtea secole, jertfele românismului.

25 septembrie

De câţiva ani, de când mă ocup aproape exclusiv cu etnografia şi istoria religiilor, susţin că asemenea studii îşi găsesc justificarea chiar în problematica filozofiei moderne. Azi, îmi vine în cap încă o coincidenţă între problemele moderne ale filozofiei şi cele ale metafizicii primordiale. Kierkegaard caută „adevărul lui", subiectivitatea identică adevărului. Poziţia aceasta corespunde tendinţei filozofiei indiene de a găsi absolutul în subiectiv; când omul se descoperă pe sine, *atman*, descoperă şi coincide în acelaşi timp cu absolutul cosmic, *brahman*.

Nu este pentru întâia oară când găsesc în Kierkegaard teme de gândire arhaică.

*

...Şi e de ajuns să închid ochii, să mă gândesc o clipă la moarte (aşa cum o concep eu – ori alţii), ca totul să mi se pară infantil. Ceva mai mult: am atunci sentimentul că mă trădez pe mine, că fug de la datoria pe care o am de a cunoaşte realitatea şi de a o privi în faţă.

Ce suspectă mi se pare uneori pasiunea mea de lecturi diverse, aplecarea mea către muncă...

26 septembrie

Cea mai cumplită disperare şi „angoisse*" am simţit-o în clipele când înţelegeam că anumite lucruri *au trecut* iremediabil, că *orice s-ar întâmpla* ele nu vor mai putea

* Nelinişte, spaimă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

fi retrăite. Sentimentul acesta stă în centrul melancoliei și deznădejdii mele. Nu mă sperie un lucru care va fi sau nu va fi, se va termina sau nu, etc. etc. – nu mă sperie ceva care se va întâmpla în viitor (moartea) sau se petrece în prezent (trecerea) atât cât mă îngrozește ceea ce nu se va mai repeta. Atunci realizez condiția umană; tragedia, religia, sinuciderea, demența – tot atunci le înțeleg.

*

Religiozitatea mea:

Foarte rar simt nevoia *prezenței* lui Dumnezeu. Nu mă rog și nici nu știu să mă rog. Când intru într-o biserică, fac eforturi să mă rog. Dar nu-mi dau seama dacă reușesc.

Dar adesea am crize religioase: dorințe de izolare, de contemplație departe de lume. Disperare. Dorință (și speranță) de ascetism.

Ceea ce e permanent: pasiune pentru formele obiective, eterne, ale religiei – pentru simbol, rit, mit. Cred că vocația mea religioasă se realizează pe această cale: a arăta validitatea experimentală a lucrurilor considerate moarte. Pentru mine, o spirală, bunăoară, sau un „arbore al vieții" este tot atât de plin de sacralitate ca și o icoană. Am mai ales acces la formulele metafizice ale religiozității. Eu „trăiesc" aceste formule în aparență seci și rigide.

29 septembrie

Am început ieri, în franțuzește, cărțulia despre neamul românesc pe care mi-a cerut-o Ameal astă-vară. Scriu acum despre daci, și scriu cu greutate, pe de o parte din

cauza limbii, pe de alta pentru că vreau să spun [lucruri] cât mai multe şi mai esenţiale în 80-100 de pagini.

Dar nu despre asta vroiam să scriu aici. Ci să notez că îmi trece prin cap gândul de a compune, în româneşte, o carte de filozofie a istoriei româneşti; carte scrisă de un nespecialist, dar nu lipsită de interes. Sunt câteva observaţii pe care cred că nu le-a mai făcut până acum altul.

12 octombrie

Lecturile mele istorice din ultima vreme mă fac să repet că mi-am alcătuit o cultură pe care nu o pot pune, toată, în folosul imediat al neamului. Ce bine ar fi fost să mă fi apucat în tinereţe de arheologie sau slavistică! Astăzi, aş fi putut polemiza cu adversarii noştri.

De abia acum, citindu-le tezele, mi-am dat seama cât de absurdă e poziţia istoriografiei maghiare. Şi se găsesc străini de bună-credinţă care îi mai iau în serios.

Octombrie

Timpul se menţine frumos de o săptămână. Splendidă toamnă portugheză. Însemn anumite lucruri în caietul de impresii.

*

Vorbesc cu Picky Pogoneanu despre ocultism (India, Guénon etc.). Sunt şi soţii Coste de faţă, care-mi spun de un american curios, călătorit prin locuri stranii, cunoscând lucruri ascunse etc. Verific încă o dată o veche observaţie a mea: că interesul pentru lucrurile oculte este mai

răspândit decât s-ar crede, chiar printre oamenii cei mai lucizi. Numai că tuturor le e frică sau rușine să vorbească. Trebuie să-i provoci ca să-i descoperi.



Cât de imperfectă și fragmentară mi se pare opera mea publicată. Foarte multe lucruri neinteresante din punctul de vedere al „doctrinei", deci senzaționale din punct de vedere biografic. Eu încerc un lucru grandios: o nouă sinteză a culturii universale. Mă număr astăzi printre puținii care au acces la miturile și simbolurile întunecate, la sensurile spirituale ale vieții de mult depășite în evoluția mentală a omenirii. În plus: experiența cotidianului (pe care nu o au contemplativii), pasiunea efemerului și nesemnificativului (esențială europeanului), sensul istoriei (inexistent în Orient), egocentrismul marilor disperați (gen Kierkegaard) etc., etc. În plus: afabulație, gazetărie, eseistică. La care se adaugă o mare seriozitate față de fapt, respectul documentului etc.

15 octombrie

Sunt tot atât de solicitat de filozofia culturii ca și de metafizică, artă și ocultism. Trăiesc o perioadă de năvală a gândurilor, de ardere aprigă. Insomniile au reînceput de câteva săptămâni. Noaptea, când mă lupt ca s-adorm, îmi trec prin minte „sisteme" întregi, și fac planul a încă o duzină de cărți.

De obicei, unei asemenea epoci de fertilitate spirituală și mentală îi urmează un interval de uscăciune sufletească și deprimare, uneori străbătută de neurastenie. Și ce fac

eu în această splendidă agresivitate mentală? Scriu cărțulia despre România. Și o scriu timorat, după imense documentări, căci nu sunt istoric și nu vreau să fiu diletant. Amân din nou câteva cărți care „plezneșc" în mine de câțiva ani. Iar când voi redeveni liber, Dumnezeu știe ce crize noi va trebui să întâmpin.

27 octombrie

De o săptămână se află la Lisabona Herescu, invitat de universitate, la intervenția mea, pentru o conferință. (În paranteză, conferința nu e decât traducerea franceză a unui articol din *Universul literar* despre „destinul împărătesc al poetului".)

Suntem tot timpul împreună. Nu mai lucrez nimic.

Herescu are o mare calitate: cultivă prietenii cu seriozitate, cu sfințenie. Unii îi reproșează că nu e „savant". Dar el a înțeles desigur cât de inutilă e erudiția. (Eu o fac din pasiune, iar nu pentru că o socotesc îndeletnicire prețioasă.) Un poem, o dragoste, o noapte petrecută cu prietenii sunt mai substanțiale decât toată erudiția. Și apoi, pentru ambiția lui – căci are o nemăsurată, deși stăpânită, ambiție – nu e nevoie să te ucizi muncind. Câteva relații universitare străine îți deschid porțile tuturor academiilor. Uneori, gloriile savante se fac prin câteva invitații în străinătate, prin colaborări la vreo publicație academică etc. Om de lume, cap politic – Herescu dobândește, în meseria lui de latinist, lucruri pe care un erudit prost nici nu se încumetă să le viseze.

Din multele conversații, rețin acest amănunt: sunt păstrate, ascunse, memoriile lui Condiescu. „Dacă s-ar fi

găsit, Carol ar fi apărut atât de netrebnic, încât și Mihai, și dinastia ar fi fost dați peste cap..."

Noiembrie, Madrid

Drumul cu Herescu și Busuioceanu. Din nenorocire, trebuie să tragem la Ritz.

De ce îmi place mie atât de mult Madridul? Îl văd a patra oară și nu mă mai satur. Prado, librăriile, parcul și Castilliana – poate că astea sunt; dar și marea mea iubire pentru Spania, pentru verticalitatea și adâncimea ei. M-am plictisit de oamenii căldicei din Portugalia.

Îmi place tot[ul] în Spania, până și mirosul de untdelemn prăjit. Scriu prima întâlnire, în mai 1941, cu *Pulpito.*

Vizita lui Herescu implică un program încărcat. Marele cocktail de la ministru, trei sute cincizeci de persoane. Sunt și vreo șase-șapte infanți. Dacă se restaurează mâine monarhia, ministrul României are cea mai bună situație diplomatică.

Notițele și schemele de meditații în caietul negru.

Cunosc un mare număr de profesori și gazetari. Îi voi cunoaște și pe Asín Palacios și Menéndes Pidal. Cumpăr un mare număr de cărți.

Vorbesc oribil spaniola, ca orice limbă pe care n-ai învățat-o niciodată.

Toledo

A doua vizită la Toledo, după cea făcută cu Cotruș anul trecut în mai.

Superbă zi de toamnă. Castilia e mai aspră, acum; anul trecut, ne întovărășeau macii de-a lungul drumului. Mi-am

luat carnetul ca să însemn, dar, cum sunt în mașină cu ministrul Nicky Demetrescu și Herescu, nu am timp decât să schițez punctele de plecare pentru meditațiile mele de mai târziu. Fiecare cuvânt, fiecare nume însemnat în carnetul meu negru îmi evocă anumite emoții, anumite gânduri pe care, atunci când îmi voi scrie impresiile din Spania, le voi amplifica.

Intrarea pe Puerta del Sol. (Cum o priveam, anul trecut, de dincolo de Tage.) – Casele sunt cenușii-roșii, cenușii-galbene. E o anumită culoare care salvează orașul acesta de o extravagantă asceză. Descrie o dată, pe îndelete, toate desfătările pe care le-ai avut, în mai 1941 și octombrie 1942, în Casa del Greco. Cărămizile pe jos. Grădina, atât de schimbată, acum, toamna. Și cât de *alta* e Toledo văzută de aici. Alături, la atelierul de săbii, mi-am cumpărat anul trecut un pumnal. (Nu uita vizita în casa „specifică" – fetele care atâta așteptau, să intrăm și să ne fotografiem împreună.)

Rodii. Cum se numește casa de lângă care am privit, jos, la picioarele noastre, Tagele? Soarele intrase chiar atunci în nori. Vântul Castiliei. (Dar n-am renunțat încă la gândul meu de a petrece câteva zile în Toledo. N-am umblat încă pe toate ulițele.)

Pagina specială cu ziduri, case, felinare. – Catedrala S. Juan de los Reyes; afară, sunt agățate lanțurile prizonierilor eliberați. Înăuntru: porumbeii, rozeta; marca regală, de cinci ori repetată, pe ambele laturi. – Claustrul, cu sfinții distruși de armatele napoleoniene.

Descrie pe îndelete *El entierro del Conde de Orgaz*. De abia de data aceasta l-am văzut cu mare atenție. Binoclul ministrului. Razele care însuflețeau, pentru o clipă numai, pânza aceasta divină. Mă sperie *spațiul*, cosmogonia, apocalipsa lui El Greco. În fiecare fald, în fiecare nor, se deschid porți către noi universuri. Și apoi, privită biata biserică Santo Tomé, de cel mai vulgar baroc interior. Tot acest „concret" exasperant de pipăibil, adus de Contrareformă ca să promoveze cultul Madonei și să reziste ispitelor misticilor eretici! (Cât de mult a costat Biserica romano-catolică extirparea albigenzilor și misticilor medievali eretici!)

În catedrală. Nu mai e prezența stranie de anul trecut (intrasem odată cu un concert de orgă). – Monstrul: S. Christophe, de zece-doisprezece metri. Cât de multe trebuie să spui în legătură cu această reîntoarcere în paleontologie! Capela de Santiago, privată; familia infanților – pe pereți, nenumărate scoici de aur. Urmărește simbolul. – Catedrala, ca atâtea altele, nu e *una*; a crescut, și crește, necontenit. Devine. E un organism. *Cf.* anul liturgic. Încercare de a se sustrage destinului arhitecturii.

Omul cu perucă. – El Greco din sacristie. – Zâmbetul nefiresc de frumos al Madonei din altar. Oriental.

Vizita la Alcazar m-a umplut de tristețe. Îmi amintesc filmul văzut astă-vară. Amănuntele aflate de la Tempori, când a trebuit să-și pună masca pentru a putea pătrunde în subterane. – E ziua morților. Coroane, flori, și văduve în catacombe. Și în grădina de sub Alcazar. – Pe dealul din față, deținuții politici lucrează la o altă cazarmă.

E straniu totuşi că mitul Alcazarului a făcut să se uite că era un război fratricid.

Sinagoga. Este totuşi foarte frumoasă. Nobila ei părăsire.

Platanii de lângă cetate, la restaurant.

Drum prin Castilia

Satele sunt cenuşii-negre, de piatră şi pietriş, una cu pământul. (Pământul –, e un fel de a spune: e mai mult piatră, cremene.) De departe, parcă ar fi camuflate. Totul e negru, întunecat – în afară de cimitire, cu zidurile albe, cu monumentele albe, mai stridente între chiparoşi.

Satele dintre Toledo şi Aranjuez, distruse de război. Lupte mari în valea Aranjuezului.

Aranjuez

După cremenea dealurilor, oaza cu o surprinzătoare vegetaţie. Ne întâmpină livezi întregi de plopi şi platani – cu frunza galbenă. Către apusul soarelui, drumul spre *Casa del labrador* mă umple de dragoste – către Nina, către toamnă, către tinereţea mea trecută. Bucuria de a putea spune cuiva, peste zece ani, că ai fost împreună, pe o asemenea zi, în parcurile din Aranjuez. Vedem *casa* aproape pe întuneric. Dar ochii mi-i zvârleam necontenit pe ferestre, spre pădure. Palatul – roz – magnolii – la palat: grupurile de marmură. Tagele se aude, cascada. Drumul prin parcul palatului: multe frunze pe jos. A venit toamna. Privighetori. Labirintul minuscul de arbuşti. Bănci, rotunde. Suntem cei din urmă.

7 noiembrie, Madrid

Am fost astăzi la Eugénio d'Ors. R. Sacramento, clădirea Enciclopediei Spaniole, unde își are un mic apartament.

L-am cunoscut în mai anul trecut, când i-am vorbit despre *Mitul reintegrării* și a fost destul de amabil ca să-mi spună că „ghicește destul limba română" ca să-mi citească opusculul. L-am întâlnit apoi, alaltăieri, la Busuioceanu, și i-am amintit ideea mea de a face o traducere comentată din textele lui mai importante. A tresărit și m-a invitat la el ca să stăm de vorbă.

D'Ors a fost demult unul dintre oamenii care mă interesau (mă „pasionau") din Europa modernă. Îmi plac la el universalismul, paradoxul, inegalitatea. Citindu-i o bună parte dintre cărțile spaniole, mi-am dat seama cât e de gazetar și de genial; cât de aproape se află de un Goethe, și totuși cât de departe a rămas de el. Ca și Papini, Huxley, Gide, Unamuno – d'Ors mă interesează mai ales prin defectele lui, prin ceea ce e caduc, fragmentar sau chiar factice în opera lui.

Am stat două ceasuri de vorbă despre „antologie", fiecare cu un caiet în față, notând texte, făcând synopsisuri, indice etc. Rareori am întâlnit un scriitor care să fie mai bun manager al propriei opere ca d'Ors. Vrea să apară, în românește, sub întreaga sa proteică activitate. Chiar atunci când e vorba de mici fleacuri, ca *Istoria lumii în cinci sute de cuvinte*. Apreciază, din scrierile lui, texte minore, uneori ridicole. Are, între altele, și haz.

Creştinismul, aşa cum sper să demonstrez odată pe îndelete într-o lucrare specială, a „salvat“ o tradiţie imemorială, dând sens spiritual (creştin) unui număr infinit de practici şi doctrine păgâne, reintegrând acest ocean de fragmente într-o nouă unitate spirituală. Un lucru similar, cel puţin ca intenţie, dacă nu în amploare şi valabilitate, încearcă şi cultura europeană modernă, care a preluat istoricismul sec[olului al] XIX[-lea] şi se trudeşte să dea sens, să descopere semnificaţia ultimă, metafizică, în cel mai rău caz „culturală“ – tuturor epocilor istoriei universale, tuturor experienţelor umane, de la superstiţii folclorice până la mobilier şi sport. Ce era „arta“ pe timpul lui [Johann Joachim] Winckelmann, şi ce este ea pentru estetica modernă? Cât de imens e câmpul investigaţiilor artistice! Chiar şi cele mai „urâte“ monumente din istoria artelor (roccoco etc.) îşi găsesc astăzi semnificaţia şi valoarea lor spirituală. Iar din artă se trece uşor în istorie şi filozofie a culturii, în etnografie şi psihologie.

Spre Segovia

Plecarea pe ceaţa care prevestea, aşa cum s-a şi întâmplat, o zi magnifică.

Locul numit „Cele două Castilii“. Oprim maşina. Case pentru sporturile de iarnă. El Paúl: casa albă-gri, veselă. Zăpada pe munţi. Coborâm prin pădurea de pini. Tot drumul de la Madrid a fost de o neobosită varietate. Guadarrama, lângă nor. Peisajul lui Velázquez. Nu mai e şesul arid, ca spre Toledo.

Meditaţiile notate.

La Granja

Intrarea în oraş: galben, foarte galben, verde, alb. Mestecenii. Cerul. Biserica şi pinul conic de lângă ea. Parcul, despre care Carmen citeşte în ghid că-l întrece pe cel din Versailles. Marsyas – nimfe, fauni. Fântâna Balaurilor.

Vizităm şi palatul unde primeşte uneori Franco; paturile de fier.

Meditaţii: grupuri, frunze, cascada, cerul.

Segovia

Cel dintâi lucru, neverosimil – apeductul. Hanul unde mâncăm: Horno de Asar, Mesón de Cándido, P. Azagulfo. Aici au mâncat Cervantes, Calderón şi alţii. La etajul II, cu privirile spre apeduct. Purcelul fript. Căniţe de lut ars, în care am băut vinul Segoviei. Herescu şi Busuioceanu, în vervă.

Zidul medieval, care taie apeductul. Urcăm scările: la dreapta, plaiul galben, veşted. Plaza San Martín, Igreja San Martín – magnifice capiteluri. Strada pe care umblăm. Catedrala: islamică, masivă – exterior. Interiorul, mai pur. Conventine, cu vegetaţia putredă, mirosul funerar, cerul care se vedea aproape. Vitraliile din biserică.

Calle de Escuderos, din piaţă – lângă catedrală.

Drumul pe care pornim. Plaza de la Merced. Salcâmi. Absida romană, sec[olul al] XII[-lea]. Decoraţiile exterioare ale caselor – stuka (azuleie), în foarte uşor relief.

Spre Alcazar. La dreapta, casa în care a locuit pictorul american.

Valea de sub Alcazar. Apa, arborii – satul, zidul. Stâncile, culorile. În fund, la dreapta, mânăstirea. Meditaţii.

Vizita în Alcazar. Ce se vede de pe terasă. Podul.

Drumul de întoarcere, pe sub zidul cetăţii. Oamenii. Casele vechi din oraş.

Escorial

Lungă meditaţie în catedrală. Drumul spre locul de unde o privea Filip II.

Madrid

(Note luate în cele opt şedinţe în Muzeul Prado.)

Nu poţi înţelege Spania din timpul lui *Don Quijote* decât prin El Greco. Tensiunea spirituală; paradoxul; flirtul cu nebunia.

*

Barocul – vocaţia realistă, dramatică intuiţie a concretului uman. Artă a Contrareformei, cu prezenţa pateticului şi a autenticului. „Carne şi oase"; experienţialism. Cum de n-a scris mai mult Unamuno despre El Greco, despre statuile Madonei din bisericile barocului, atât de *hic et nunc**, atât de „individuate", de concrete, strigându-şi în urâţenia lor setea de mântuire „în trup", de eternitate a formelor?!

*

Meditaţie asupra lui Velázquez. De abia acum începe să-mi placă. *Los borrachos* – lumina albă, mată a trupului dezgolit, nu e oare un semn că persoana e însuşi Dionysos? Nu trebuie să ne închipuim zeii greci altfel decât îl

* Aici şi acum (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

zugrăvește Velázquez pe tânărul gol. Calmul lui, liniile lui desăvârșite, fără „trac", aparțin zeului.

Nu uita că Dionysos putea fi beat fără ca totuși să semene cu oamenii beți.

Curajul lui V[elázquez] de a picta piticii: *totul* poate fi salvat, chiar oamenii cei mai urâți și mai netrebnici trebuie, și pot fi, mântuiți în *carnea* lor.

Calmul lui Marte; parcă ar fi un războinic gol, într-un moment de odihnă – dar nu odihnă după luptă. Forța lui e extraterestră, nu e provocată și amplificată de experiența eroică. Nimic de *furor**. Cum vine asta?

*

Foarte multe meditații în legătură cu pânzele lui El Greco, pe care nu mai are rost să le transcriu aici. Trebuie să scriu ceva aparte.

Același lucru cu Goya. Acum, începe să-mi placă din ce în ce mai mult lucrările lui pentru tapiserii, din subsolul muzeului. Omul acesta a „salvat" un număr imens de acte și persoane omenești, considerate până la el ca exterioare artei, lipsite de interes și semnificație estetică, simple gesturi și figuri din lumea profană (ireală – față de artă). Întocmai ca și Camões, care introduce în universul mental european și validează estetic o întreagă oceanografie și botanică exotică, Goya introduce în pictură „orele libere" ale boierimii și sărăcimii (jocuri, amuzamente), obiceiuri, munci, evenimente periferice (nuntă la mahala). Goya aduce de asemenea o lume nouă de figuri umane, înainte chiar de *Caprichos*. Lucrurile acestea trebuie

* Nebunie, frenezie, delir (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

înțelese prin valorificarea omului și a muncilor nearistocratice, realizată de sfârșitul secolului [al] XVIII[-lea] (enciclopediștii, și îndeosebi Diderot, s-au străduit să omologheze munca manuală creației spirituale). Goya corespunde, astfel, Enciclopediei. Nu știu dacă a observat vreun specialist lucrul acesta.

*

Trebuie remarcat totuși că nu Goya a introdus etnografia în pictură (cum spune undeva d'Ors). Villavicencio (a doua jumătate a sec[olului al] XVII[-lea]) are un splendid tablou: *Muchachos jugando a los dados*. E un subiect cu totul „profan" – aparține *ethnos*-ului, iar nu cosmosului.

Goya însă a generalizat și a impus această revoluție.

*

Murillo: *La Inmaculada Concep[c]ión*. Adus de curând de la Luvru. Madona în alb, cu catifea albastră; simți „devenirea" în mamă; stă cu piciorul pe o lună nouă și e înconjurată, asaltată din toate planurile, de copii. Ai impresia că e înfășurată în prunci. Simbolul maternității (dar și al angelismului infantil). *Ludus puerorum**.

Același simbol în *La Concep[c]ión de Aranjuez*: copiii, luna. Un copil (arhetip – înger) ține spice de grâu și flori. *Magna Mater***.

(De dus mai departe.)

---

* Jocul, amuzamentul copiilor (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

** Zeița Cybele, mama tuturor zeilor (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

10 noiembrie

Sosesc ieri noapte la Lisabona, după vreo nouă zile petrecute în Spania. După obiceiul meu, am trăit atât de total peisajul, limba și cultura țării în care am stat, încât mă simt străin la reîntoarcere. Trebuie să fac din nou un efort ca să mă regăsesc pe mine cel din Portugalia.

*

Evenimentele din nordul Africii (înfrângerea lui Rommel, debarcările anglo-americanilor) m-au tulburat enorm între 6 și 8 noiembrie. Insomnii, coșmare, deprimare. Vedeam, ca de obicei, totul referindu-se la țara mea; îmi spuneam că diviziile germane retrase de la Stalingrad pentru a fi trimise în Franța vor fi înlocuite prin divizii românești; că, în orice caz, unui român înțelept nu-i poate conveni o înfrângere a Axei, *acum*, când armata noastră e pe Volga etc. (Inutil să adaug că toată legația noastră din Madrid, ca și cea din Lisabona, de altfel, exultă de bucurie!...)

Azi-dimineață însă, fără să înțeleg din ce cauză, m-am trezit înseninat, detașat de evenimente, fără nici o frică. Din nou, interesul pentru studii, pentru filozofie. Poate să fie un simplu anticlimax, o regăsire a echilibrului spiritual prin alternanță. Sau poate să fie o tulbure presimțire a mea că lucrurile nu sunt chiar atât de tragice...

12 noiembrie

Problema sacrului (deci problema religioasă) este problema fundamentală a cunoașterii. *Altul, celălalt* – este, de fapt, obiectul.

*

Relația dintre scara muzicală și cele șapte planete – în China, India, Grecia, lumea arabă. Muzică – Cosmologie. Un text indian spune că sunetele sunt imitate direct de la animale, dar, de fapt, așa cum se petrec lucrurile și în China, e vorba de animalele zodiacale.

Nu e numai o corespondență sunet–planetă, ci prin orice melodie se urmărește o ascensiune cosmică, astrală.

Totul avea, pentru culturile tradiționale, o semnificație cosmică și soteriologică. Se apropie timpul să spun lucrurile acestea răspicat, într-o *mare* carte.

13 noiembrie

Patosul, dinamismul și realismul barocului se explică și prin reacția împotriva raționalismului Renașterii. Contrareforma e o reîntoarcere la concret, la visceral și mistica rituală. Prin statuile atât de carnale ale Sf. Fecioare, se „lansează" cultul Mariei – alimentându-se o devoțiune populară pe care ereticii o folosiseră în tot cursul Evului Mediu și salvându-se astfel catolicismul. Este penultima încercare pe care a făcut-o catolicismul occidental de a se salva de un inamic interior, asimilând în masă elemente de mistică populară, ținută până atunci sub supraveghere, dacă nu chiar sub presiune. Ultima încercare o face (și, mai ales, o va face catolicismul după terminarea războiului) în zilele noastre – acceptând în sânul ei misticile sociale. Flirtul cu extrema stângă e cunoscut de câțiva ani la Sf. Scaun.

Cred că odată se va înțelege epoca 1920–1940 ca o reacție plină de patos a „autenticității" și „experienței" împotriva pseudoraționalismului secolului [al] XIX[-lea].

14 noiembrie

Ambivalența și polaritatea se verifică nu numai în orice cultură și pe orice plan (d[e] ex[emplu] în artă: tendința către arhetipul ideal și realismul), dar și în viața individului. Efortul către arhetip, către personalitatea clară și creatoare alternează cu tendința opusă către degradare, stări larvare, orgie, beție etc.

Am ajuns la această teorie, urmărindu-mă cu atenție pe mine însumi. Rareori polaritatea se verifică mai senzațional ca în viața mea: asceză și orgie, persoană și setea de colectiv, creație și degradare în erudiție. Multilateralitatea este când un efort către universal, când o cădere în fragment.

15 noiembrie

Niciodată n-am avut vreo pasiune, cât de mică, pentru cărțile vechi și rare, pentru ediții de lux etc. În biblioteca mea, în afară de două cărți din sec[olul al] XVIII[-lea] și ediția întâi (1914) din *À la recherche du temps perdu* – nu se găsesc decât cărți moderne. Obsesia mea este ediția critică, textul sigur, monografia erudită, informația completă. Nu cumpăr o ediție veche decât atunci când mi-e inaccesibilă una nouă. Nici la Londra, nici la Madrid, și nici aici, la Lisabona, unde am bani, n-am răscolit anticariatele pentru cărți vechi – ci numai pentru publicații erudite serioase, care erau epuizate în librării.

*

Încep să citesc *Orígenes de la novela* a lui Menéndes y Pelayo, vechiul meu idol din tinerețe (Roma). Cu toată

știința lui ciclopică, Menéndes a scris totuși și despre lucruri pe care nu le știa. Enorm de multe cărți răsfoite, în viața lui. Luxurie de titluri copiate din note sau bibliografii.

Este însă un lucru care nu obosește să mă impresioneze la Menéndes y Pelayo: curajul operelor gigantice. Unul dintre puținii oameni ai secolului [al] XIX[-lea] care au izbutit să-și păstreze pasiunea universalului în pofida istorismului. Dacă Hasdeu n-ar fi început atâtea lucruri și n-ar fi exagerat cu erudiția de amănunt, l-ar fi întrecut.

16 noiembrie

Concert cu Hans von Benda, la São Carlos. Haendel, Mozart, Max Bruch, Haydn. *Andante cantabile* din *Concertul în si bemol major* al lui Mozart m-a făcut să intuiesc scena finală din *Faust* – îngerii care risipesc flori deasupra-i.

În general, *Concertul* mi l-a apropiat și mai mult pe Petru Anicet; eram cu el și uneori îl bănuiam de snobism, de artificiu. Dar grația angelică din *Andante cantabile* mi-a revelat nu numai pe *Faust*, ci și pe scumpul meu Anicet.

Dar cum să înțeleg *Concerto grosso* al lui Haendel? Repetarea exacerbată a motivului nu e oare un zel de a intui infinitul?

17 noiembrie

Dinu Cantemir găsește un lucru iritant și de prost-gust în *Nuntă în cer*: eroii se „pamează" în fața reclamelor colorate ale societăților de turism și călătoresc într-una cu un aer de parveniți.

I-am răspuns că nomadismul era climatul spiritual al epocii 1920–1930. Oamenii călătoreau – superficial, de

altfel, până la Paris sau în Italia – pentru că nu aveau rădăcini. Dar mai e ceva. Am scris *Nunta* la Ciuc; toată melancolia mea dintre sârme, libertatea mea sugrumată se răzbunau prin compunerea cărții.

*

Prea des judecăm istoria după anumite elemente cărora un grup social restrâns le-a dat o exagerată importanță, lăsând a se înțelege că ele dominau întreaga epocă și toate straturile societății. Popularizarea idealurilor și artelor Renașterii ne face să credem că ele erau împărtășite de întreaga lume contemporană. Or, Renașterea a fost creația unei elite, și idealurile i s-au impus prin „modă" în toate celelalte zone culturale: Franța, Țările de Jos, Germania, mai puțin în Spania, foarte puțin în Portugalia. Lumea contemporană Renașterii era însă *alta* decât cea pe care ne-o sugerează umaniștii.

Încă un exemplu: succesul și popularitatea roccocoului fac din sec[olul al] XVIII[-lea] ceva dominat cu totul de mistica regală, de apoteoza monarhică, de erotică, manierism etc. Lucrul e numai într-o măsură adevărat. Nu toată Franța creează în cadrele roccocoului. Barocul e încă viu în provincii. Și în Franța [secolul al] XVIII[-lea] nu e cu desăvârșire „iluminat"; există nenumărate fenomene de mistică degradată, de fraudă pioasă etc.

*

Cât de falsificată este viziunea istoriei, pe care noi o înțelegem exclusiv validată prin documente! O cetate

medievală, pentru că avea o duzină de oameni care ştiau carte şi care au lăsat câteva sute de documente, „participă“ la istorie – iar dramele profunde ale Evului Mediu euro-asiatic, tensiunea din istmul ponto-baltic sunt „neinteresante“ şi istoricii le rezumă în câteva fraze!

De aceea, o istorie universală nu se poate face pe bază de documente scrise, ci numai pe documente spirituale, adică pe mituri şi credinţe. Europa, dar în special Occidentul trebuie comparat Orientului şi stepelor nomazilor nu prin documentele sale, ci prin miturile sale.

Bunăoară, istoria românească trebuie omologată istoriei occidentale prin miturile noastre: Mioriţa, Meşterul Manole, baladele eroice, Făt-Frumos etc.

19 noiembrie

Ceea ce mă exasperează în discuţiile cu filoenglezii, care se bucură de o eventuală înfrângere a Germaniei, este că pasiunea lor politică îi face să uite faptul decisiv al actualului război: intrarea activă a Rusiei în istoria mondială. Tot aşa se băteau, pe timpuri, latinii şi cu grecii la Constantinopole, lăsând pe turci să pună piciorul în Europa. Apoi, trei sute de ani, tot noi, românii, a trebuit să sângerăm pentru ca turcii să nu ajungă în inima Europei. De data aceasta, nu ştiu dacă se va mai repeta istoria.

20 noiembrie

Scriind articolul despre *Dor – A saudade romena* pentru *Acção*, recitesc încă o dată *Mai am un singur dor*. Credeam până acum că e vorba aici de dorinţa de rein-

trare în Cosmos. Încep să cred că e altceva: dorința de a-și regăsi, prin moarte, adevărata sa familie cosmică (apele, munții, astrele, pădurile). Nu reintegrare – ci reîntoarcere acasă, la ai săi.

22 noiembrie

Sunt ani de zile de când lucrez nestimulat de prezența unei ființe excepționale în jurul meu. Am foarte buni prieteni, însă legăturile mele cu ei nu mă sporesc intelectualicește. Nu am pe nimeni în jurul meu care să mă stimuleze, să mă verifice, să mă confirme sau să mă felicite pentru toate câte fac. Sunt sigur că aș avea un spor mai îmbelșugat dacă m-aș întreține mai mult cu Noica și Cioran. Dar întâlnirile noaste se consumă cu discuții politice, în anecdotă sau zeflemea.

Apoi, de aproape trei ani, trăiesc în mediile legațiilor, unde în cel mai bun caz întâlnesc oameni care să înțeleagă ce spun. Se mai adaogă la asta nesfârșita mea modestie, care mă face să cobor discuția la fleacuri pentru a nu crea în ceilalți complexe de inferioritate.

27 noiembrie

Sunt atât de înspăimântat de viitorul neamului meu, încât toată viața mea autonomă și forța mea de credință sunt suspendate. Fac eforturi silnice ca să mă dezbar de această obsesie (ce are să se întâmple cu România dacă nu se rezolvă militărește problema Rusiei?!), ca să pot lucra, să pot gândi, să pot *trăi* chiar. Pentru că viața mea însăși a ajuns o agonie, cu atât mai completă cu cât am impresia că aici, la Lisabona, sunt singurul care o suport. Ceilalți,

băieți buni, de altfel, ciocnesc paharele în cinstea victoriilor anglo-americane, uitând că diviziile noastre sunt pe Volga.

28 noiembrie

Am scris vreo treizeci de pagini mari din cărțulia despre România. Scriu câte un ceas, apoi mă duc să ascult la radio ultimele vești. Uneori, ele sunt atât de grave (scufundarea flotei franceze etc.), încât trebuie să cheltuiesc un efort considerabil ca să-mi păstrez calmul și să-mi reiau lucrul.

Nu știu dacă voi putea tipări această cărțulie, cerută de João Ameal astă-vară și pentru pregătirea căreia am citit un raft de cărți (descoperind, de altfel, istoria românilor – de care nu am de ce să mă rușinez). Dar *trebuie* s-o scriu. Pentru că, vorbind drept, nu putem fi siguri de nimic. Dacă înving roșii, și eu, și opera mea, și neamul meu – dispărem. Asta nu înseamnă să renunț la vocația mea și la datoria pe care mi-am impus-o: să lucrez până la urmă, orice s-ar întâmpla și oricât aș fi de sigur că munca mea e zadarnică. Dacă nu mi-aș fi impus asta, ar fi trebuit să intru într-o mănăstire.

1 decembrie

Nimic mai greu decât să lupți contra sentimentului de zădărnicie al oricărei munci. În fiecare săptămână, problema mi se pune – și cât efort cheltuiesc ca s-o rezolv, continuând munca! Dacă ar fi o operă literară sau filozofică, aș găsi sporul sufletesc și susținerea morală în chiar actul creației, căci o asemenea operă se justifică prin simpla

ei producţie. Dar, din nefericire, nu e vorba de asemenea opere. Scriu, încă, la cărţulia despre români – şi mă doboară sentimentul inutilităţii. Mi se pare că nici această carte nu va mai apuca să apară (oare nu aşteptăm invazia – britanică sau nemţească – de la o lună la alta?) sau, chiar apărută fiind, cine s-o citească? Pe cine va convinge ea? Evreii, englezii, americanii au marele noroc cu ruşii, singurii care rezistă. Dacă această rezistenţă va aduce căderea militară a Germaniei, nici una dintre cele trei mari naţiuni citate în fraza precedentă nu va ţine seama nici de drepturile noastre, nici de necesitatea noastră istorică. Sau, chiar dacă englezii ar mai încerca să ţină seama, va fi prea târziu – cu ruşii prea tari.

Cu ce voluptate m-aş lăsa acum antrenat în scrierea unei cărţi de artă, religie sau metafizică! Actul gândului şi al creaţiei mele mă eliberează de toate coşmarurile acestea. Dacă nu m-aş simţi atât de *român*, poate aş putea să mă detaşez fără greutate chiar în muncile mele impuse de împrejurări. Dar Corneliu Codreanu a făcut din mine un fanatic român. Cât timp judec *în istorie* – iar nu în absolut –, nu pot gândi nimic fără să ţin seama de neamul meu.

4 decembrie

Ora 2 noaptea. Am terminat cărţulia despre România (48 [de] pagini mari – circa 120 [de] pagini tipar obişnuit). Sunt destul de mulţumit de cum a ieşit. O seamă de gânduri mi-au fost provocate de lecturile şi întrebările impuse de această încercare.

6 decembrie

Ziua Ninei. Sunt toţi românii la noi şi, după masa de seară, începem să jucăm un joc de societate: „Academia", apoi altul: cineva iese în afară şi la întoarcere i se citeşte o listă de adjective sau opinii formulate asupra-i, el trebuind să ghicească pe autori.

Îmi amintesc că jucam aşa prin 1932–1933, la Floria Capsali, la Mircea Vulcănescu, la Mişu Polihroniade. Îmi amintesc o scenă amuzantă, când „ghicea" Petru Comarnescu. Au trecut de atunci zece ani, şi mai pot încă să mă amuz cu asemenea jocuri. Ce e teribil e că toţi oamenii peste treizeci de ani caută să pară cât mai inteligenţi, să se distingă şi aşa.

9 decembrie

Seara la masă João Ameal cu soţia, Leontin cu Zoe şi Cantemir. O discuţie asupra „bursei negre" din Germania mă aduce să vorbesc despre colectiv, statistică şi felul modern de a înţelege istoria. Ce spunea Nae Ionescu la cursuri acum nouă-zece ani. Nimeni nu înţelegea *exact* ce vreau să spun şi m-am întristat de moarte. Am să mă sterilizez dacă mai rămân mult în străinătate.

10 decembrie

Pentru *Tribuna* de la Cluj am decupat un fragment din roman şi am transcris câteva pagini (despre Viseu – îndeosebi meditaţiile la Muzeul Grão Vasco) din însemnările mele portugheze. Am acceptat şi un articol, dar îl scriu greu şi prost, apăsat de sentimentul că cenzura nu-l

va lăsa să apară. E primul articol scris de la plecarea mea spre Anglia. Am refuzat orice colaborare la revistele din țară. Tocmai de aceea aș vrea ca ceea ce public la Cluj să fie bun. Doresc să marchez această excepție pe care o fac pentru Ardealul cedat.

Transcriindu-mi însemnările din toamna 1941 de la Viseu, mă impresionează o observație pe care o fac destul de apăsat în legătură cu pictura portugheză: urâțenia personajelor, pe care o explic prin realismul pictorului, alegându-și subiectele din lumea care-l înconjura, oameni îndârjiți, în luptă cu moartea, cu bolile, cu oboseala, oamenii descoperirilor maritime. Cred că e mult adevăr în observația aceasta. Renașterea o făceau oamenii Mediteranei, care aveau timp și înțelepciune să contemple canoanele clasice. Culturile maritime – Olanda, Portugalia – au descoperit realismul plastic prin lupta oamenilor cu marea. Marii pictori olandezi pictau după natură oamenii urâți, extenuați de eforturi sau îmbuibați de satisfacții și ambiții, pe care-i crease marea.

12 decembrie

După-amiaza mi-o petrec gândind, în limitele lui mari, un roman, căruia i-aș spune *Apocalips* (deși nu are nimic de a face cu romanul cu același titlu de acum câțiva ani, angajat de „Cugetarea", și abandonat definitiv). Capitolele finale se petrec la Londra, în timpul bombardamentului. Primul meu roman în care are loc o crimă. Și primul în care femeia nu joacă nici un rol.

13 decembrie

Am scris patru pagini în formatul acestui jurnal. Dar sunt fericit că am început bine, nu aşa cum credeam că am să încep aseară.

14 decembrie

Am scris 6 ½ pagini. Păcat că săptămâna mi-e prinsă cu alte lucruri.

16 decembrie

Romanul abandonat. Trebuie să scriu un articol, o conferinţă despre colinde pentru Emissora Nacional etc.

18 decembrie

Ieri seară am fost la masă la X.

Între alte lucruri pasionante, pe care nu am curajul să le scriu în caiet (Dumnezeu ştie în ce mâini ar putea cădea înainte de a-l ascunde bine, în ţară), îmi povesteşte cum, anul trecut, a căzut de trei ori prizonier bandelor de insurgenţi din Serbia. Şi, cu toate acestea, a izbutit să se întâlnească cu Mihailovici, pe care-l cunoştea mai dinainte, mi-a arătat fotografii, el cu celebrul şef de gherilă. I-a dat chiar o scrisoare la mână, ca să nu mai fie arestat de insurgenţi. Mihailovici spunea că nu mai are nimic cu nemţii, ci numai cu croaţii (care au asasinat 250 000 de sârbi) şi cu italienii. Dacă X obţine o scrisoare de la Hitler că nici un sârb nu va fi asasinat, rebeliunea încetează. „Din nenorocire, spune X, ştiam că *Führer*-ul nu va putea face nimic. Italienii vroiau Tunis, Corsica şi sudul Franţei. Nu le-au

avut. Trebuiau să-şi păstreze măcar o urmă de influenţă, Croaţia era să le dea această satisfacţie..."

X a pierdut tatăl şi un frate în celălalt război. Doi fraţi în războiul acesta, iar al treilea grav rănit. E totuşi calm, hotărât, chiar senin.

Îmi spune că fratele lui a fost rănit prima oară anul trecut, noiembrie, în suburbiile Moscovei. Ce aproape părea victoria...

Îmi spune că războiul trebuia să înceapă la 6 aprilie 1941, dar Donovan, ştiind aceasta, a izbutit să facă lovitura de stat în Iugoslavia. Ruşii au avut zece săptămâni să se pregătească. „Şi aceste săptămâni au fost decisive!" Toată armata de prima linie a fost masată la frontieră.

Crede că anglo-americanii au trimis în Rusia circa 10 000 de tancuri.

19 decembrie

Mă culc către patru dimineaţa, căci abia după miezul nopţii m-am apucat să scriu la roman. În trei ceasuri, am scris patru pagini. Dar nu pentru a nota acest amănunt însemnez rândurile de faţă. Noaptea, m-am trezit de mai multe ori într-o teribilă melancolie, într-o tristeţe cosmică, în mijlocul căreia deznădejdea mea aducea totuşi o palpitaţie de viaţă. Căci, altminteri, totul părea vidat de substanţă, de sens, de suflet.

Îmi aduc aminte câteva scene care se desfăşurau în această definitivă melancolie: o reîntâlnire cu familia Perris, undeva în India, şi disperarea mea că nu pot relua viaţa din 1929–1931, că a *trecut timpul*, că, fiecare dintre noi, am îmbătrânit.

Când eram adolescent şi, mai târziu, la Universitate, nu bănuiam că crizele mele de melancolie au o funcţie metafizică. Le socoteam doar o târzie manifestare a sentimentalismului legat de copilărie şi de amintirile copilăriei. De abia de câţiva ani, de când observ mai bine asemenea crize şi le urmăresc rezonanţa lor intimă, m-am convins şi că ele aparţin altui nivel decât acela al „sentimentalismului" (cum bănuiam între 1922–1928), că ele îşi au izvorul într-o intuiţie de natură mistică sau metafizică. Încep să cred că asemenea crize de melancolie alcătuiesc felul meu propriu de experienţă religioasă.

21 decembrie

Pot şi eu afirma că nu e durere personală pe care să nu o absorb în câteva ceasuri, nu e tragedie în legătură cu mine, insul, pe care să n-o depăşesc în câteva zile. Dar ceea ce nu pot accepta, ceea ce nu pot asimila este tragedia neamului meu. Gândul că statul şi neamul românesc ar putea pieri din cauza ruşilor şi datorită imbecilităţii furioase a unui Churchill sau Roosevelt – mă exasperează. Disperarea mea îşi găseşte izvorul mai ales în acest destin românesc.

22 decembrie

Citesc de câteva zile *Del sentimiento trágico* al lui Unamuno, fericit că-l pot înţelege atât de bine în original. Pentru întâia oară citesc cartea aceasta susţinut şi integral. Nu cunoşteam până acum decât primele trei capitole şi porţiuni din celelalte. E uluitor curajul lui Unamuno de a pune problema nemuririi, a iraţionalului şi a dezná-

dejdii. Am impresia că în cartea aceasta e anticipată toată filozofia existențialistă contemporană.

23 decembrie

Între cărțile mele „mari" va fi acea *Introducere în istoria religiilor* la care gândesc de vreo doi ani și pe care am început-o la Oxford. Interesul excepțional al acestei cărți stă în felul meu cu totul personal – „personal" față de criteriile moderne, dar arhaic și validat de o istorie multimilenară a religiilor – de a judeca faptul mistic și experiența religioasă. Eu nu sunt un om cu experiențe religioase normale, nici nu sunt un agnostic sau antireligios. Pentru mine, ca și pentru un indian, un primitiv, un grec, un medieval, religia *este*. Nu cunosc prezența divină decât în unele momente de disperare, dar în tot restul timpului constat prezența aceasta în orice act uman. Mai clar: religia, pentru mine, este setea după și intuiția *realului*, a absolutului. Identific această sete în orice fapt semnificativ al omului, din toate timpurile.

De aceea, *Introducerea* pe care o voi scrie va avea o valoare revoluționară, pentru că arăt permanența așa-numitei „metafizici" în gesturi și rituri străvechi; identific pe Socrate sau Platon de cel puțin zece ori pe planul religios.

25 decembrie

*These splendid times!** spunea Churchill în ultimul său discurs, vorbind de epoca noastră, de război, de tragedia

* Aceste vremuri extraordinare! (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

pe care o cunoaşte lumea de câţiva ani şi care ameninţă să se permanentizeze şi să se agraveze. Dacă n-aş fi fost român, poate i-aş fi dat dreptate. Pentru că, în comparaţie cu marea [perioada] moartă 1870–1910, fără îndoială că epoca noastră e grandioasă. Din toate tragediile acestea, se va naşte o lume nouă, şi e un spectacol stenic, foarte puţini au avut norocul să-l cunoască.

Sunt însă român. De lucrul acesta nu mă mai pot desolidariza acum. Şi, aşa cum văd eu lucrurile, „timpurile splendide" ale lui Churchill, dacă se vor împlini după dorinţa inimii lui, implică desfiinţarea naţiunii şi a statului român. Dacă aş fi portughez sau suedez sau brazilian – poate că evenimentul acesta mi s-ar părea nesemnificativ faţă de măreţia lumii care s-ar organiza după victoria anglo-bolşevică. (Deşi eu cred că o asemenea lume *nu poate* fi grandioasă, din orice unghi de vedere ai judeca-o.) Agonizez numai la gândul că Churchill ar putea avea dreptate! Căci, în ceea ce mă priveşte, n-aş mai putea accepta istoria fără România aşa cum am cunoscut-o eu. Mi-ar rămâne deschise calea misticii, a retragerii din lume sau a anarhiei, a detaşării totale de ea. Niciodată n-a fost mai cumplită lupta în cugetul meu, în carnea mea, între speranţă şi deznădejde ca acum. De aceea, producţia mea e paralizată. Orice nouă creaţie e suspendată de mersul operaţiilor pe frontul rusesc.

26 decembrie

În delicioasa ediţie *Ensayos* a lui Unamuno (Aguilar, 2 volume compacte) pe care o citesc acum, găsesc copioase fragmente din corespondenţa lui. Aş avea unele de subli-

niat şi de transcris. Dar, în afară de atâtea observaţii interesante, mă frapează laitmotivul corespondenţei lui Unamuno: literaţii spanioli nu citesc decât literatură, de aceea producţia lor e atât de mediocră. Unamuno recomandă orice altceva, în afară de literatură, ştiinţă, filozofie, viaţă. Preferă să se întoarcă la „Hegelul lui" şi la „Schleiermacher-ul lui", decât să citească romanele franţuzeşti la modă. Literatura trebuie să integreze, e expresia lui.

Aceeaşi atitudine am păstrat şi eu, întotdeauna, în cultura românească. Împotriva lecturilor limitat literare. Pentru experienţe uitate sau efort cultural precis (ştiinţă, erudiţie, filozofie). Unamuno vorbeşte, ca şi mine, de exemplul lui Goethe. Este figura care mă obsedează de la douăzeci de ani. Ştiinţa nu i-a alterat inspiraţia poetică, spune Unamuno, dimpotrivă, i-a purificat-o.

27 decembrie

Goruneanu îmi scrie de la Berlin că Ernst Jünger, în drum spre frontul rusesc, s-a oprit două zile la Carl Schmitt şi a citit „profund impresionat" *Zalmoxis*, făcându-şi numeroase note. Schmitt îmi trimite cărticica lui *Land und Meer*, despre care îmi vorbise astă-vară, cu următoarea dedicaţie: *Mircea Eliade, als kleine Gegengabe für seiner grossen Zalmoxis**.

Am notat acestea pentru că, încă o dată, sunt verificat în opiniile mele asupra „propagandei" româneşti. Niciodată nu am crezut în propaganda jurnalistică. Dacă

* Pentru Mircea Eliade, ca un mic dar în schimbul marelui său *Zalmoxis* (*lb. germ.*) (*n. ed.*).

revistele noastre de cultură și lucrările de oarecare valoare ar apărea *direct* într-o altă limbă străină, editată în mari centre universitare, cred că am sta astăzi alături de Finlanda, Norvegia și Danemarca.

28 decembrie

Recitind *La Rôtisserie de la Reine Pédauque* după aproape douăzeci de ani. Credeam că era singura carte a lui Anatole France care ar putea rezista. M-am înșelat. Singurele fragmente savuroase sunt cele erotice. Am fost silit să sar nenumărate pagini ca să pot ajunge la sfârșit.

Și totuși, am citit, cred de vreo douăsprezece ori *Le Père Goriot*, de nu știu câte ori alte cărți de Balzac, și încă nu m-am săturat de ele. După cum nu m-am săturat de Tolstoi, de Stendhal, de Gide, ca să nu mai vorbesc de Unamuno și de Kierkegaard (de „literatura" lor).

29 decembrie

Scriind la romanul început acum două săptămâni (nu știu dacă îi voi păstra titlul de *Apocalips*, găsit pentru un alt roman, fantastic, la care am renunțat dintr-o mie și unul de motive), observ că am prezente în minte un număr tot mai redus de cuvinte românești. Eu, care n-am avut decât un lexic de mediocre proporții, suport mai greu ca alții depărtarea de țară. Lipsa lecturilor românești îmi sărăcește vocabularul.

30 decembrie

Cel mai serios obstacol pe care-l întâmpin în scrisul acestui roman este „actualitatea" războiului din Rusia.

Oricât aş încerca să mă detaşez, să uit de luptele grele pe care le poartă românii acolo, ca să mă pot concentra – nu izbutesc lucrul acesta pentru mai mult de două-trei ceasuri. Dacă mă apuc de scris la 4 d.a., la 6 încep să aud strigând pe stradă ziarele de seară – *Diário de Lisboa, Diário popular, República,* ediţii continentale ale lui *Daily Mail* şi *Izvestia,* cum le numesc eu (şi nu greşesc prea mult). Strigătele durează trei ceasuri, pentru că portughezii sunt oameni înceţi, mai ales pe aici, prin mahalaua mea. Nu mai citesc de un an ziarele acestea, dar ştiu ce scriu ele şi mă tem. Dacă s-o fi întâmplat ceva? Lucrul mi-e compromis, până seara la 9 ½, când ascult radio şi iarăşi mă zvârcolesc până la 10-11, ca să elimin din conştiinţa mea „actualitatea". În acest timp, în atmosfera aceasta de panică şi teroare te întrebi dacă ţara ta o să mai existe, dacă ai tăi au să supravieţuiască...

Uneori, invidiez pe cei care nu cred în Dumnezeu, nici în viaţa viitoare. Ce viaţă senină şi cinică aş fi dus, cu ce sarcasm mi-aş fi bătut joc de demenţa şi imbecilitatea oamenilor!

1943

3 ianuarie

Să fi intrat oare în anul morții? O mare poftă de lucru, o nesperată facilitate la scris. Mai ales dorul de a scrie mult și repede, de a termina cât mai multe din cărțile pe care le am în cap. Nu mai simt, acum, greutățile, nu mă mai impresionează obstacolele.

*

I-am visat pe Nicolae Iorga și pe Nae Ionescu într-un chip foarte ciudat. Am scris despre visul acesta în scrisoarea către Piky Pogoneanu.

*

Iar începe să mă ispitească gândul că sfârșitul continentului nostru e aproape. Dar asta mă liniștește.

4 ianuarie

Disperarea de anul trecut revine. Dar nu legată de o experiență personală, nu ca un efect al condiției mele în univers, ci rezultantă a meditațiilor asupra mersului războiului. Totul mi se pare inutil și absurd, dacă o lume nouă se va face cu prețul dispariției României ca stat și

ca națiune. Nu mă interesează nici un fel de paradis terestru (în care, de altfel, nu cred) dacă e dobândit cu sacrificarea neamului meu.

Niciodată n-aș fi crezut că voi ajunge la disperarea metafizică plecând de la politică și naționalism.

5 ianuarie

Când lucrez la un roman, pierd un timp considerabil, nu pentru că scriu și meditez, ci pentru că încerc, prin felurite mijloace, să mă „montez". Răsfoiesc cărți, recitesc pagini, mă culc, stau cu picioarele pe masă – și ziua trece cu câteva pagini scrise, redactate de altfel în mai puțin de o oră. De aceea urăsc perioadele de lucru literar. Când redactez un tratat științific, cel puțin nu-mi pierd timpul pe care nu-l consum cu scrisul; e un timp în care recitesc fișele, aprofundez o problemă, gândesc, dar nu e un timp pe care îl omor.

*

Nu pot scrie aproape niciodată într-o zi când știu că am ceva de făcut. Chiar dacă aș avea numai seara angajată, în ziua aceea sunt incapabil să creez. Nu pot lucra decât având certitudinea că pot rămâne un timp indefinit la masa de scris.

6 ianuarie

Uneori, mă sperii cât de mult și de adânc înțeleg realitățile *post-mortem*. Aproape că nu mai am curajul și nici mijloacele lexicale ca să le comunic. *Văd* lucruri pe care foarte puțini moderni lucizi le pot atinge. Ceea ce se

întâmplă după moarte îmi este, într-un oarecare sens, cunoscut. Îndeosebi mă obsedează o imagine, pe care mi-e peste putință să o descriu, prin care am ghicit cum sufletele celor de demult morți se „odihnesc", retopindu-se în strămoși, în arhetipuri.

7 ianuarie

Cred că ar trebui, într-o bună zi, să abandonez toate planurile mele literare și filozofice și să mă dedic în întregime acestui jurnal. Măcar până la terminarea războiului. Căci ce altceva ar avea sens să scriu, până atunci? Romanul pe care-l lucrez e un lucru unic și inactual. *Viață nouă* e abandonat pentru că mă paralizează gândul că ar fi un roman postum. Iar lucrurile filozofice și științifice ar fi o ușoară provocare. Și, pentru că nu pot trăi fără să mă lupt cu gândurile, ar trebui să-mi cumpăr un mare caiet în care să însemn, cu mai multă iubire decât am făcut-o până acum, recolta fiecărei zile. Ar fi și mai interesant, pentru că eu n-am notat niciodată în acest jurnal reflecțiile filozofice, observațiile științifice, anecdotele erudite etc.

8 ianuarie

Mi-e foarte greu să mă obișnuiesc cu gândul că, în fond, sunt un melancolic cu crize de disperare – care detestă și melancolia, și disperarea. De aici, faimoasa mea „vervă" și bună dispoziție în „societate".

Nu m-am învățat, încă, să mă port în conformitate cu capacitatea mea mentală. În clipe în care cred că cel din fața mea se simte uluit sau copleșit de personalitatea mea, fac eforturi disperate ca să par „un om ca toți oamenii".

Mi-e rușine de proporțiile mele, de singularitatea mea numai pentru că mă tem ca ceilalți să nu sufere din cauza acestora.

Cred că aceeași sfială stă la baza literaturii mele, în care predomină „oarecarele". Mi-e rușine să intervină arta, geniul.

9 ianuarie

Clasând astăzi hârtiuțele de pe masa mea de lucru și din sertare, găsesc, printre altele, aceste două fraze transcrise din Unamuno:

*Gracias al amor sentimos todos lo que de carne tiene el espíritu** (*Sentimiento trágico*, cap. VII, în vol. *Ensayos*, II, p. 778).

*La pasión y la sensualidad son incomparables: la pasión es arbitraria, la sensualidad es lógica*** (*Sobre la Europeización*, în *Ensayos*, vol I. p. 895).

Le-am transcris ca să le salvez de o eventuală înecare în masa hârtiuțelor și notelor care inundă sertarele. Și apoi, cât de bine înțeleg deosebirea dintre senzualitate și pasiune!...

În *Jurnalul* lui Green (I, pp. 28 și urm.) se vorbește de *menaces de guerre**** și de iminența războiului (în două luni, un an, cel mult). Data: 19 octombrie 1930. Eram pe atunci în Himalaya. Habar nu aveam că e vorba de

* Datorită dragostei, simțim cu toții cât de carnal este spiritul (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

** Pasiunea și senzualitatea sunt incompatibile: pasiunea e arbitrară, senzualitatea e logică (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

*** Amenințări de război (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

război. Ce bine e să fii la adăpost de zvonuri, de presă, de politică. În timp ce Julien Green se întreba dacă mai merită (în 1930) să lucreze, dat fiind că e apropiată catastrofa – eu sufeream de despărțirea de Maitreyi și studiam metafizica indiană. N-am pierdut nimic fiind absent din istorie. Acum, mă trudesc să obțin cât mai multă libertate spirituală. Nu mai citesc ziarele, nu mai discut politică.

...Și încă ceva. În 1930, Germania era democratică. Nu-l avea pe Hitler. Atunci, cum vine treaba cu fascismul care duce fatal la război? Nu e oare mai firesc să spun că orice Germanie trebuia să ducă la război pentru că fusese mutilată?

10 ian[uarie]

În *Jurnalul* lui Julien Green, citesc că îi trebuie trei-patru ceasuri ca să scrie douăzeci și cinci-treizeci de rânduri dintr-un roman, iar Gide îi spune că-l suspectează când observă că redactarea romanului înaintează fără dificultăți. Și eu, care mă plâng de sterilitate pentru că nu pot scrie mai mult de opt-zece pagini zilnic! E adevărat, munca aceasta onestă, corecturile și retranscrierile fac o *Adrienne Mesurat* în doi ani și un *Les faux-monnayeurs* în cinci ani. Când mă gândesc însă că *Idiotul* a fost dictat în două luni, că *La cousine Bette* a fost scris în câteva luni, iar *Maitreyi* în șase săptămâni, găsesc că orice efort, dacă opera nu-l cere, nu e numai inutil, ci și nociv. În artă, nu există reguli fixe. Nimeni nu poate spune că scriitorul trebuie să scrie încet. Scrie în conformitate cu geniul lui și ținând seama de „rezistența materialelor" operei la care lucrează.

Importanța pe care o capătă lucrurile care durează, care s-au menținut; bunăoară, o dragoste, o căsătorie, o prietenie, o instituție, o gazetă etc. Ca și cum în acest univers în veșnică devenire, în necontenită descompunere și reintegrare *real* ar începe să însemne numai ceea ce rămâne el însuși; își păstrează forma ceea ce durează. Cred mai mult într-un lucru care *a fost* și continuă *să fie*. Nu numai că cred, dar mă emoționează să mă apropii de el. Nu e oare o emoție ontică emoția [pe] care o simt mai ales în fața obiectelor care nu aparțin condiției umane?

13 ian[uarie]

Primesc astăzi o scrisoare din partea ministrului Germaniei, baronul Hoyningen-Hueve, prin care mă invită în numele rectorului Universității din München să iau parte la inaugurarea Institutului Central Asiatic Sven Heddin, care va avea loc la München între 14–20 ianuarie. Sven Heddin va fi numit *doctor honoris causa* al Universității în ziua de 20 ianuarie, când va ține și o comunicare urmată de nu știu ce festivitate. Guvernul german suportă toate spezele călătoriei.

Von Bredow îmi telefonează seara că ar trebui să plec la 18 ianuarie cu avionul. Voi fi la 19 la Stuttgart, unde mă va aștepta la aeroport cineva care mă va conduce apoi cu trenul la München. Bucuria mea ar fi fost să trec prin Paris, dar cred că va fi greu să obțin aceasta. Trebuie să mă duc, deși timpul e infernal – o călătorie iarna, cu avionul, e destul de riscantă. Luna trecută, îmi spune Cantemir, au căzut două avioane Lufthansa. Îmi închipui că sunt mobilizat și mă duc.

14 ianuarie

Cât de „oriental" și antimistic sunt eu, structural, îmi dau seama și din repulsia pe care o am față de orice suferință, de orice patetic. Sunt prin excelență un contemplativ și un rațional. Îmi place să urmăresc dialectica ideilor sau semnificația simbolului. Vocație de metafizician. Groază de a trăi în tensiune pasională. Îmi place să iubesc, dar mă cutremură patosul amanților, agonia despărțirilor. Antiliric. Ador lucrurile stabile. Orizonturile vaste. Aplecarea mea către aventură nu e de natură patetică; îmi plac jocul, detașarea, surpriza, dar nimic care geme, sângeră, se atașează. Desperarea mea e alimentată întotdeauna de cauze impersonale.

15 ianuarie

Una din[tre] marile mele melancolii e nutrită de gândul că n-am avut norocul să trăiesc, încă tânăr fiind, la Paris. Nu regret studenția din India, dar sunt desperat când mă gândesc că aș fi putut trăi la Paris între 1932 [și] 1938. Acum începe să fie prea târziu. Ce voi mai putea asimila din Parisul visurilor mele la patruzeci de ani? Căci sunt sigur că nu voi putea locui acolo înainte de patru-cinci ani. Și încă... Cine știe ce Franță desfigurată de comunism voi întâlni...

Când deznădejdea atinge un punct culminant – deznădejde izvorâtă din teama că Europa se va prăbuși și o lume nouă, neinteresantă din punctul meu de vedere, va răsări –, ființa întreagă se refugiază în dorința erotică. Întocmai ca și cum s-ar răzbuna de amenințarea perma-

nentă sub care trăiește. Dorința de a iubi, de a îmbrățișa, de a te prelungi în fii[nță]. Și mai e ceva: imboldul către „totalizare". Ființa mea, fără ca eu să intervin rațional sau măcar conștient, își caută un nou echilibru, chiar în această tragedie, asimilând această tragedie, reintegrând elementele contrare într-o nouă unitate, superioară.

Mă trezesc uneori meditând liniștit la noua lume slavo-comunistă pe care ar organiza-o Stalin. România, devenită soviet, își va pierde burghezia și inteligenția, dar masa, în cazul când nu va fi deportată, va câștiga o educație mai bună, o sanitație corectă. Iar după cinci sute de ani rușii se vor retrage. Cum va arăta la față, atunci, neamul meu?

16 ianuarie

Nu știu de ce, în zilele cu soare stins, îmi place să-mi amintesc parcul din Aranjuez. E o dulce melancolie în sufletul meu. Pădurea aceea cu frunzele galbene, cu atâtea frumuseți pe care nu le poți îndura decât în tovărășia femeii pe care ai iubit-o mulți ani, lângă care ai trăit, cu a cărei viață ești iremediabil împletit...

17 ianuarie

Burileanu îmi telefonează că a primit o telegramă cifrată de la Ică Antonescu, prin care mi se dă permisia de a pleca la München, cerându-mi-se apoi să vin la București. Nu mai înțeleg nimic. Dacă Ică îmi propune, ca și astă-vară, un post politic sau administrativ? Și încă nu știu dacă voi pleca mâine dimineață. De două zile a fost furtună și n-au venit avioane. Am o oarecare anxietate, pe care nu mi-o pot explica. A[stă-]noapte am visat, ceea ce

nu mi se întâmplă niciodată, pe mătuşile mele moarte de acum douăzeci [de] ani, Viorica şi Viţa. Erau foarte frumoase şi îmi vorbeau. Să fie toate acestea obscure presimţiri, sau creaţia comodităţii mele, plictisite că e deranjată în miez de iarnă?

18 ianuarie

O gripă şi teama că Ică îmi va oferi cine ştie ce post în guvernul lui mă fac să renunţ la călătorie. Mă sfătuiesc cu Brutus Coste şi Burileanu şi cădem cu toţii de acord că e preferabil să rămân aici. Dacă Ică ţine cu orice preţ să mă aibă colaborator, mă va chema special şi atunci voi vedea ce pretext voi iscodi ca să nu plec.

19 ianuarie

Citesc cu o emoţie greu stăpânită cartea I din Herodot în traducerea lui Legrand „Les Belles Lettres". N-am mai citit pe Herodot, în afară de fragmente din cartea [a] IV[-a] pentru cercetările mele de istoria religiilor şi cartea a II-a pentru Egipt, din liceu. Îmi amintesc volumul acela compact, pe care-l am încă în biblioteca de la Bucureşti, cumpărat de la anticar prin 1923-1924 şi devorat în mai puţin de o săptămână în lungi nopţi de lectură. Îmi amintesc, de asemenea, că puţin după Herodot am început să citesc cele cinci tomuri de *Dialoguri morale* ale lui Plutarh, din care învăţam o seamă de nimicuri. Îl citeam pe Plutarh vara, îndată după încheierea anului şcolar. Pe la miezul nopţii, coboram din mansardă şi plecam să mă plimb pe străzi, până aproape de Cişmigiu. Odată, neurastenizat de lectură, intoxicat de amănunte mitologice şi

arheologice, m-am întrebat: „La ce bun toată munca aceasta de larvă?" Îmi amintesc răspunsul pe care mi-l dădeam: „Acum, când alții nu fac nimic și nici eu nu pot face nimic (eram în liceu), învață, asimilează, citește până la saturație. Căci în curând vor veni timpurile libertății și ale acțiunii. Atunci nu voi mai avea timp."

Altădată, îmi răspundeam altfel: „Tocmai pentru că nu are nici un sens trebuie să continuu lectura lui Plutarh. Ce altceva ar avea mai mult sens?"

Despre ultimele lucrări – *Honigberger*, *Iphigenia*, *Salazar*, *Mitul reintegrării* –, n-am citit nici o singură recenzie. Cu un foarte mic efort, astă-vară la București, m-aș fi putut interesa și aș fi adunat măcar pe cele mai semnificative; căci mi s-a vorbit de anumite cronici care meritau să fie citite. Dar, trebuie s-o mărturisesc deschis, nu mă interesează aproape, aproape deloc ce se scrie despre mine. Sunt, poate, scriitorul cel mai indiferent și față de critică, și față de public. Când se vorbește de cărțile mele, îndeosebi de cele literare, închei discuția cât pot mai sumar. Numai când am *eu* chef de vorbă despre mine însumi – ceea ce mi se întâmplă, de altfel, destul de rar – catadicsesc să discut opera mea literară. În fond, ceea ce m-a interesat întotdeauna a fost propria mea idee despre cărțile mele. Îmi dau foarte bine seama ce e caduc și ce e permanent în producția mea. Nimeni nu m-ar putea judeca mai bine și mai obiectiv ca mine însumi. Dacă voi avea odată timp, voi scrie o carte despre întreaga mea operă – literară și filozofică – și sunt sigur ca va fi cea mai bună care s-ar putea scrie de către un contemporan.

Impresia extraordinară pe care ți-o lasă orice roman de Dostoievski se datorește, în bună parte, faptului că timpul e dilatat la el în proporții considerabile, și personajele lui, fiind urmărite de aproape, ca să nu-și repete până la sațietate gesturile și vorbele, izbucnesc sau se contrazic din exasperare, făcându-te să crezi că sunt posedate sau acționează din „profunzime". Oricine a scris un roman în care-și propune să urmărească de aproape, zi de zi sau chiar oră de oră un personaj, știe cât e de greu să-l ții în frâu, să nu-și ia câmpii, spunând sau făcând cine știe ce nebunie. Nu-ți poți impune voința asupra unui personaj decât ținându-l la depărtare, adică vorbind despre el oarecum „în general", rezumându-i viața sau ideile în chip global. Dacă te apropii de el prea mult, dacă încerci bunăoară să scrii o scenă care se petrece într-o durată concretă (o anumită după-amiază), simți un fel de nevroză care sfârșește prin a te stăpâni și vei scrie atunci sub dictarea acelui personaj. E o anumită magie provocată de faptul că încerci să dai viață concretă (ceas cu ceas, dialoguri etc.) unei creații de ale tale, că, într-un anumit chip, ești un *creator* de oameni. Cred că nu există scriitor care să nu fi simțit această magie, această exasperare pe care ți-o provoacă personajul și care te silește să te lași în voia lui, voie demoniacă, pentru că cel dintâi lucru pe care-l face personajul este să se contrazică, să se anihileze pe sine (așa cum l-ai *voit* tu). Sunt sigur că, dacă vreodată aș scrie un roman care să se petreacă în douăzeci și patru de ceasuri și l-aș scrie cu personaje inventate (nu cu amintirile mele microscopizate, gen Proust), aș scrie ceva [despre] care s-ar spune (*sic!*) că e copiat după Dos-

toievski. Ar trebui, într-o zi, să spun clar toate lucrurile acestea, pentru că lumea vede în Dostoievski altceva decât a făcut el: în fond, geniul lui D. este că s-a lăsat posedat de propriile lui personaje, și acest act de magie, demoniac în sine, l-a făcut să pătrundă acolo unde ceilalți romancieri șovăiesc să pășească.

21 ianuarie

Am lucrat aceste zile – profitând de răceala care mă ține în cură – cu destulă continuitate la roman. Până acum, am scrise vreo optzeci de pagini. Făcând socoteala zilelor când am lucrat efectiv (căci, după obiceiul meu, de la *Huliganii* încoace, notez ziua și numărul de pagini scrise), am observat că am înaintat în medie cu cinci pagini pe zi. Romanul, început cu gândul de a reveni la literatură după o absență de patru ani (căci *Viața nouă* Dumnezeu știe când îl voi termina și când, mai ales, va putea apărea!), ar fi trebuit să cuprindă viața unui ambițios fără noroc, pe maximum trei sute de pagini. Lucrând, mi-am dat seama că va avea mai mult. Că nu voi descrie un singur om, pe Spiridon, așa cum sperasem, căci personajele secundare se îndeasă și se împing să obțină și ele un rol mai important. Toate acestea ar fi, încă, suportabile, dacă, așa cum mi se întâmplă întotdeauna, cheful de roman nu m-ar fi abandonat câteva săptămâni numai după ce l-am început. Gândul mi-e furat de alte lucrări, de alte lecturi. Cu ce pasiune n-aș lucra acum la istoria religiilor sau chiar la filozofie! O bună parte din zi, de altfel, mi-o petrec citind. Numai pe la 5–6 mă apuc de scris. Și cu ce eforturi, cu ce macerație spirituală! La 7, încep să aud strigătele vânzătorilor de ziare, care mă duc

cu gândul la realitate, la frontul rusesc. După masa de seară, citesc până la 11, când mă reîntorc la roman, până la 2-3. Iau un somnifer și mă lupt cu insomnia circa un ceas. Aceasta e viața mea.

22 ianuarie

În *Studi e materiali di storia delle religioni*, XVII, 1941, pp. 82–83, citesc o recenzie semnată Ernesto De Martino a cărții lui E. Bozzano *Popoli primitivi e manifestazioni supernormali*, Roma, 1941. Recenzentul scrie, între altele, că „ar fi oportun să se pună în relief legăturile dintre criptestezia pragmatică (sau psihometrie) și magia simpatică, ceea ce nici Carrington (*The Psychic Work*, L[ondra] 1937), nici Bozzano n-au făcut-o".

Lucrul acesta l-am făcut eu, prin 1926, într-un foileton din *Cuvântul*, apoi în 1937, în studiul *Folclorul ca instrument de cunoaștere*. Și nu m-am oprit la legăturile psihometrie–magie simpatică, ci am mers mult mai departe. Nu știu pe câți dintre cititorii mei români i-am convins. Dar poate că, după atâția ani, savanți străini încep să-mi verifice ipotezele. Până la acceptarea concluziilor studiului meu, vor mai trece câteva decenii. Și despre toate acestea nu va ști nimeni peste hotare, pentru că am făcut prostia să public studiul în românește.

24 ianuarie

Dintr-o carte poștală a Gizei din 29 dec[embrie] primită astăzi, aflu că Gicu a fost arestat și internat în lagăr. Haig a fost liberat și-și completează instrucția militară

pentru a fi trimis pe front. În linia I, evident, așa cum e ordinul pentru toți legionarii.

Mă gândesc cu groază ce s-a întâmplat cu jurnalul meu, care era la Gicu în păstrare. Și oare pentru ce l-au arestat? Nu cumva Ică mă chema în țară cu acest eveniment?

25 ianuarie

Nu cumva am părăsit Himalaya, în 1931, pentru că nu cunoscusem încă lumea, nu mă pătrunsesem de marea ei iluzie?! Dacă, totuși, întreaga mea viață de atunci nu e decât o serie de încercări pentru a mă convinge de inutilitatea și absurditatea oricărei vieți „moderne"?! Poate că adevărații mei poli nu sunt nașterea și moartea, ci anul când am plecat din Himalaya și anul când mă voi reîntoarce definitiv, pocăit, pregătit.

26 ianuarie

Recitesc, pentru o nouă ediție, *Domnișoara Christina*. Sunt surprins de valoarea ei. Cartea aceasta, pe care n-o mai răsfoisem din 1936, când am scris-o și publicat-o, mi se părea ratată, sugestionat și eu de corul criticilor și a unora dintre prieteni, care o socoteau fie perversă, fie erotică, fie de un fantastic factice. Azi, îmi dau seama că mă înșelasem și sunt sigur că, în douăzeci sau cincizeci de ani, cartea aceasta va fi redescoperită. Unii nu înțeleg de ce Simina are nouă ani; precocitatea ei erotică îi dezgustă. Dar tocmai pentru a face limpede faptul că Simina e o posedată, o demoniacă, i-am dat vârsta de nouă ani. La

paisprezece-cincisprezece ani, ar fi avut aerul unei precocități maladive, dar în ordinea firească a lucrurilor – tocmai ce voiam eu să evit.

Îmi amintesc de reaua-credință a lui G. Călinescu față de această carte. I se pare „artificial“ și influențat de romanele străine amănuntul că în casa dnei Moscu se dă desert și se servește musafirilor laptele de dimineață cu unt și miere într-o „mizeră gospodărie“, deși moșia e mare, bogată și dna Moscu dă o mie [de] lei medicului pentru vizită. În al doilea rând, vorbește de mirosul de sânge din odaia Sandei ca de o grozăvie („sânge menstrual“), deși oricine înțelege că Sandei i se supsese sângele cu câteva ceasuri mai înainte... Nu înțelege oare vampirismul?

26 ian[uarie]

*Rozanov, le seul penseur peut-être qui, durant deux mille ans de christianisme, ait soulevé la question religieuse du sexe**, scrie Merejkovski în *Les Mystères de l'Orient*, p. 181; carte mai puțin absurdă decât mă așteptam, dar destul de inegală, incoerentă și, în fond, nerelevantă. Dar tot capitolul despre creștinism și sexualitate e interesant. Cred că mă număr și eu printre puținii, foarte puținii europeni care am cunoscut (*sic!*), am atacat și am mărturisit (până acum numai fragmente din) misterul acesta. Cititorul romanelor mele, dacă nu e cu totul hipnotizat de prejudecata „eroticii“ mele literare, are și el un cuvânt de spus.

* Rozanov, poate singurul gânditor care, timp de două mii de ani de creștinism, a relevat aspectul religios al sexului (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

27 ian[uarie]

O după-amiază întreagă citesc revistele primite din țară (*Vremea* și *Gândirea*). Ca de obicei, mă întristează mediocritatea culturii noastre contemporane. Dar, între altele, observ un lucru: deși am publicat în toamna asta două cărți, numele meu nu e tipărit nici măcar printre reclame. Încă o dată, constat că în România, ca și în oricare altă parte, nu ești prezent decât dacă te afli acolo, pe loc – dacă scrii articole, ții conferințe, dai interviuri etc. Într-un anumit sens, experiența făcută în acești trei ani de absență e capitală. Încep să-mi dau seama ce voi fi în revistele românești după moarte. Îmi dau seama cât de trecătoare sunt toate. Judec mai senin și deci mă judec mai bine. Nu în această „prezență" provizorie, ziaristică, mă voi realiza. Detașarea mea de glorie și avere îmi va îngădui să scriu opere de o incontestabilă valoare. Și ar trebui într-o zi să mă apuc să le scriu...

28 ian[uarie]

Dacă mă neliniștește ceva în romanul pe care-l scriu este că și aici, ca și la *Huliganii*, acțiunea se desfășoară prea repede, e prea trepidantă. Nenorocirea mea cea mai mare, datorită căreia n-am scris încă romanele geniale pe care le-aș putea scrie, este că *mă grăbesc*; nu în sensul că scriu prea repede, ci că povestesc repede, că am tot timpul senzația că cel care mă va citi s-ar putea plictisi și atunci *nu-l exasperez*. Ezitarea meu de a nu exaspera cititorul prin descrieri lungi, prin dialoguri interminabile, prin analize plicticoase, prin contradicții și incoerențe, într-un cuvânt printr-o maculatură inerentă și obligatorie oricărei

capodopere m-a făcut până acum să nu scriu o carte egală lui Tolstoi sau Dostoievski sau măcar Balzac. Sunt din ce în ce mai sigur că nu poți crea o operă mare fără a[-l] violenta pe cititor, a-l obosi, a-l extenua, silindu-l uneori să lase cartea, dar obsedându-l îndestulător ca s-o reia după un ceas sau o zi. Evident, nu *oricine* poate izbuti miracolul acesta. Ionel Teodoreanu și Cezar Petrescu au destule lungimi și pseudoanalize în romanele lor, dar n-au scris încă o capodoperă. Eu însă aș putea-o scrie. Două sute de pagini de balast, preciziuni, descrieri și dialoguri patetice, două sute de pagini în plus ar fi făcut din *Huliganii* ceva asemănător *Posedaților*. Dar mi-a fost întotdeauna milă de cititor. N-am voit să-l plictisesc, nici să-l exasperez. Acțiunea e dusă *prea repede*. Eu, cât aș scrie de încet, totuși mă grăbesc. Paginile saltă, iar când mă aflu într-un centru patetic, nu-l duc până la capăt, nu-l dilat până la delir. Am remarcat asta din nou aseară, când scriam scena dintre Spiridon și Arethia, admirabila scenă unde Spiridon mărturisește visul de a fi descoperit Polul Nord.

*

Simt până la desfigurare agonia celor de la Stalingrad, agonia Europei. Și, ca să pot suporta această tragedie, mă refugiez în mine, în cartea pe care o scriu, în gândurile mele de totdeauna în legătură cu sfârșitul continentului nostru. Am izgonit războiul din carnetul ăsta, ca să nu cumva să nu cad neurastenic (*sic!*). Nu mă hrănesc decât cu vitamine și neurasthenin și nu dorm decât cu pasiflorină și adalină.

Şi din acest infern, aud cum se întoarce Eschil în mormânt. El, care a cântat rezistenţa eroică a grecilor împotriva Asiei, asistă acum la cedarea Europei hoardelor eurasiatice. Churchill şi Roosevelt s-au întâlnit din nou la Casablanca. Şi nici unul din[tre] oamenii lor nu văd (*sic!*) cum îi joacă Stalin, cum sunt victima celei mai tragice farse din istoria lumii: asasinii roşii – care au – faţă de ceilalţi asasini politici, meritul de a fi operat pe scară mare, de la milioane în sus, asasinii roşii aşteptaţi ca liberatori ai Europei.

29 ian[uarie] 1943

Cum să-mi explic această absurdă coincidenţă că, de câte ori mă mănâncă palma dreaptă, aflu curând după aceea veşti dezastruoase de pe front sau din ţară?! Nu s-a întâmplat o dată, nici de zece ori – ci se întâmplă cu regularitate. Şi ***niciodată*** n-am aflat o veste gravă şi n-am avut o supărare dacă în prealabil nu mi-a fost anticipată printr-o mâncărime exasperantă a palmei drepte. În aşa fel, încât, în zilele când nu mă mănâncă palma dreaptă, mă simt liniştit, lucrez în tihnă, aproape sigur că nimic grav nu s-a întâmplat.

Să fie oare această solidaritate urmarea stării de anxietate în care mă aflu? Să fiu eu oare pregătit de atâtea gânduri în legătură cu frontul rusesc sau african, încât orice schimbare să mi se comunice printr-un fel de „simpatie"? Poate că am ajuns atât de sensibil în urma neîntreruptelor meditaţii în legătură cu soarta culturii europene, încât alcătuiesc un admirabil post de recepţie şi tot ce se

întâmplă relativ la această Europă care mă obsedează îl recepționez înainte ca ziarele sau radio[ul] să vorbească.

Sau, poate, am ajuns pur și simplu să anticipez anumite emoții, provocate de anumite evenimente de ordin istoric sau cosmic.

30 ianuarie

Când am fost astă-vară la București, am luat cu mine *Poetical Works* de Shelley, în ediția lui Dowdant de la Macmillan. Un volum legat în piele, pe care l-am cumpărat la Calcutta și care m-a întovărășit în multe din[tre] călătoriile mele. L-am luat și la Ciuc, unde i l-am împrumutat și lui Nae Ionescu, după ce i-am cetit o dată fragmentele mele favorite din *Epipsychidion*. Nae a plecat cu el la spitalul din Brașov, iar când a fost a doua oară trimis la Ciuc, l-a avut iar cu el. O săptămână după moartea lui, Cella Delavrancea mi l-a înapoiat.

Pe pagina de gardă, sta scris de mâna Cellei:

„«Mie, tu» – «Tu, mie», 1937–1940".

Iar în *Epipsychidion* e adnotat: „Ianuar[ie] 1939 (*I am not time: I am a part of thee*). Iulie 1939, martie 1940 (*Spouse! Sister! Angel!* etc.). Ultima lectură cu el, joi, 7 martie 1940."

Adesea, când mă gândesc la Nae, îmi amintesc de splendida lui pasiune pentru Cella. Numai un geniu tânăr ca el putea realiza această pasiune totală, care l-a consumat, care poate l-a ucis. Cartea lui favorită a fost atunci *Tristan și Isolda*; *Epipsychidion* completează de minune acest incendiu spiritual.

1 februarie

De la Marchiza Della Rosa – înfocată legionară, care lucrează la un roman în englezește (căci ea e americană) despre drama Legiunii – aflu că Vojen a fost internat în lagăr.

*

Îl văd azi pe Baronul Hueve. Îmi spune că e optimist în ce privește campania din Rusia. Se pregătește astăzi în Germania o mare armată, care va trebui să „lichideze" Sovietele. Să dea Dumnezeu să aibă dreptate!

În orice caz, Stalingradul cred că va avea rezultate morale și în Germania. Se va întâmpla același reviriment pe care l-am observat în Anglia după Dunkerque și bombardarea Londrei.

Pentru mine, Stalingradul mai are și o altă semnificație: mă face să înțeleg cum se va apăra Germania când va fi atacată din toate părțile.

*

A[stă]-noapte, când încercam să adorm, după ce lucrasem multe ore în șir la *Apocalips*, îmi dădusem seama că de-abia de-acum înainte voi putea scrie un roman mare. Mi-am făgăduit ca, sub nici un motiv, nici în cea mai cumplită sărăcie, să nu mai scriu romane sub patru sute [de] pagini: și chiar sub opt sute–o mie [de] pagini. Altminteri, romanul nu se poate desăvârși: cel puțin romanul, cum îl văd eu acum. Restul sunt povestiri și nuvele și din acestea voi scrie destule, ca să mă odihnesc și ca să-mi pot plăti, dacă va fi nevoie, chiria.

3 februarie

Din nou, criză cumplită. Dezastrul de pe frontul rusesc s-ar putea transforma într-o catastrofă. Pe aici, se vorbește de o posibilă cădere a Germaniei în cursul acestei ierni. Inconștienți, anglofilii se bucură. Mă gândesc că 1943 ar putea însemna anul tragic al istoriei României.

Nu mă pot apăra decât gândindu-mă tot mai des la moarte. Dacă *după* nu va fi nimic – inutilă e toată zbaterea noastră de azi. Iar dacă va fi – va fi destul de interesant ca să te facă să uiți agonia Europei.

5 februarie

Zi magnifică. Un cer lichid, de un intens albastru, așa cum Lisabona nu-l mai are după venirea primăverii, un soare fierbinte, un văzduh proaspăt, încă ascetic, fără esențe vegetale prea tari. Au înflorit primii arbuști în Parcul Eduard VII.

Începe primăvara. Nu mă pot bucura, dar sunt mai împăcat cu soarta mea, cu cea a continentului. Sub o formă sau alta, viața triumfă întotdeauna, reintegrează. Milioanele de morți care putrezesc în Rusia, zecile de milioane care vor însămânța întreaga Europă în anii care vin – poate nu sunt decât jertfele necesare unui echilibru cosmic de care noi, bieții, nu ne dăm seama. Poate oamenii s-au înmulțit prea mult, și orice catastrofă e bună ca să-i reducă. Întocmai cum putrezesc în junglele din Ceylon miliarde de vlăstare, sugrumate de propriul lor număr, ca să facă să dureze „totalitatea", pădurea.

Niciodată n-am fost mai pesimist ca acum. Dar nu vreau să-mi pierd judecata. Şi fenomenul acesta al primăverii, ca orice ritm cosmic, trebuie judecat aşa cum este el în realitate. E suficient să duci până la capăt această judecată, ca să înţelegi cât de indiferentă este – de *sus* privită – soarta noastră, a culturilor, a continentelor. Cât de efemere sunt aceste forme, care [se] nasc întruna ca să ocupe un anumit spaţiu, să-l însufleţească, să-l coloreze! Ce formidabilă luciditate au indienii, în această privinţă, ca şi în multe altele!

Să nu existe oare nici un *sens*, nici o validitate ultimă, a tuturor acestor existenţe istorice?! Asta n-o pot crede, nici în crizele mele de nihilism. Poezia, metafizica, mistica – astea sunt universal eterne şi valabile. Dar trebuiesc purificate de contingenţele lor istorice, dacă vrei să-ţi fie într-adevăr de ajutor. Trebuiesc experimentate detaşat, în ele însele; lucru pe care-l pot face anevoie acum. (Ce fericit eram în India!)

6 februarie

În paginile acestea nu raţionez, nu-mi amintesc; notez aici doar strigăte de deznădejde.

Traiectoria mea vitală – ce frumos cuvânt! Ce poate însemna ea, ce validitate mai păstrează ea în devenirea universală?

*

Încercarea modernilor de a gândi impersonal a condus la descoperirea *speciei* şi la opoziţia ei *individului*. Cât de departe suntem faţă de gândirea impersonală a celor vechi,

față de mit și folclor! Noi am izbutit să proiectăm și nivelul impersonal tot în vital, tot în devenire...

Eu n-am scris până acum nici o capodoperă, pentru că niciodată n-am avut sentimentul că scriu ceva care ar putea fi ultima mea carte – ultimă nu în sens cronologic, ci existențial; că am spus tot ce sunt, știu și simt eu. Întotdeauna, redactând, aveam impresia că mă exersez pentru altceva, mai mare; am fost plin de reticențe, bătându-mi uneori joc de geniul meu, de posibilitățile mele.

Eu m-am comparat, de când aveam douăzeci-douăzeci și doi de ani, cu Goethe. Îmi spuneam că nu voi scrie decât întâmplător o *carte* mare – dar că opera mea, în întregimea ei, va fi mare, va fi importantă. De fapt, ceea ce se citește de către toată lumea din Goethe e *Werther* și *Faust I*. Exact cum se va citi, cât va exista limbă românească, *Maitreyi*. Dar nu acest [lucru] e interesant, ci opera mea considerată în totalitatea ei. Acest sentiment (că nu mă pot revela total într-o singură carte) m-a făcut să nu scriu capodopere.

7 feb[ruarie]

Singurele bucurii de care mai sunt capabil sunt de o calitate cu totul periferică. Mă pot bucura când primesc niște cărți de etnografie, când găsesc în librărie ceva care mă interesează. Dar bucuria nu durează mult. Câteva ceasuri de lectură o macerează.

Uneori, când sunt cu prietenii, mă apuc să vorbesc cu entuziasm despre ceva, despre orice. Dacă mă judecă după cel care par eu în asemenea momente de narcoză,

se înşală. Sunt micile mele escapade în vital, în social. Restul timpului sunt un mizantrop, luptând între desperare şi metafizică.

Cumplită tristeţe. Scriu ca să pot supravieţui, ca să nu mă mai gândesc, să nu mai mă simt. Bietul meu Spiridon, tot mă ajută el cu ceva!...

9 februarie

Acum doi ani, la ora asta (3 d.a.), mă despărţeam de prieteni în gara de la Londra. Plecam spre Bristol, ca să iau avionul către Lisabona. Eram plin de speranţe şi de aprehensiuni. Voiam să scap de Anglia, care mă înăbuşea (presa, opinia publică) şi să mă întorc în ţară, să văd ce se întâmplă. Nici prin gând nu-mi trecea că voi sta doi ani în Portugalia.

10 februarie

Azi, acum doi ani, am plecat din Bristol şi am ajuns seara cu avionul la Lisabona. Îmi amintesc percheziţia la piele, a mea şi a Ninei, care a durat trei ceasuri, confiscarea curierului, a fotografiilor etc., refuzul meu de a mai pleca „în asemenea condiţii" (cum aveam curajul să mă plâng ofiţerului englez care ordonase percheziţia corporală), cercetarea brutală a bagajelor (toate rufele îndesate cu piciorul, ruperea geamantanului etc.) – şi tot ce-a mai urmat.

Seara, ajungeam la Lisabona – lumină, mâncare; scăpam de iadul aeroplanelor. Bristolul mă deprimase, cu ruinele lui sinistre. Ploaia care ne apucase în gara pe jumătate ruinată. Etc., etc.

*

Văzând că nu pot lucra la *Apocalips*, am început *Comentarii la Legenda Meşterului Manole.*

11 feb[ruarie]

Marea mea pasiune pentru erudiţia de fapte, obsesia mea de a culege şi aduna cât de multe fapte şi documente înainte de a schiţa cea mai modestă explicare teoretică – nu este altceva decât tendinţa mea către concret şi experienţă, ceea ce s-a numit „experienţialismul" meu. Furia cu care, în literatură, mă zvârl în vital şi în erotic o reîntâlneşti în foamea mea erudită, în alergarea după fapte, după întâmplări reale, istorice. De aici, ezitarea mea faţă de „teoreticienii" istoriilor religiilor şi etnografiei. Nu vreau teorii; astea le fac şi eu; vreau fapte, cât mai multe fapte, pentru a nu pierde niciodată contactul cu realitatea.

12 februarie

Că sunt muritor e un lucru care nu mă impresionează. Plecată de la această siguranţă, moartea mea mi se pare „interesantă", vrednică de a fi primită etc. Dar cu totul alta mi se pare moartea când mă gândesc la iminenţa ei. Este suficient să încerc să realizez această iminenţă, ca să văd toată existenţa – de la Cosmos la cea din urmă prostie – schimbată, transfigurată. De-abia cu această experienţă înţeleg viaţa şi moartea.

Sunt prea obosit ca să mai continuu.

14 feb[ruarie]

Pasiunea mea de simboluri, structuri, tradiţii: un fel mai universal de a retrăi drama omenirii, de a rămâne în centrul deznădejdilor, a metafizicii şi a salvării.

15 feb[ruarie]

De la 10 feb[ruarie], am întrerupt romanul, la pagina 134, şi am început *Comentarii la Legenda Meşterului Manole*. Observasem că în ultimele zile scriam puţin şi în silă. Mintea mi-era furată de „altceva". Am hotărât atunci să încep *Comentariile* şi să mă întorc la roman când voi resimţi dorul de literatură.

Ceea ce m-a făcut mai ales să abandonez romanul a fost constatarea că îmi pierdeam o zi şi o noapte întreagă scriind cel mult cinci pagini, pagini pe care le compuneam de fapt în două ceasuri, iar restul timpului mi-l zădărniceam cu frunzăreli de cărţi, oftaturi, ţigări fumate în neştire şi nostalgie după „altceva". Ca să mă satur de „altceva", mi-am oferit munca insipidă şi inspirată totodată a *Comentariilor*.

17 februarie

Am cunoscut la consilierul de presă german, Klein, un om foarte interesant: Dr. M[ario], corespondentul la Paris al lui *Kölnische Zeitung*. A fost corespondent al *Cuvântului* în 1938, şi îmi amintesc că odată i-am tradus chiar eu un articol. Evident, nu-mi mai aminteam numele. Îmi spune că Nae Ionescu îi era bun prieten. I-a prezis, în ian[uarie]

1938, la Paris, tot ce are să se întâmple, căci el, fiind austriac, știa cât de serioasă poate fi o represiune guvernamentală. (și-a pierdut cei mai buni prieteni, împușcați... De cine?) Era și Correia Marques, de la *A Voz*, de față, și am fost fericit auzindu-l pe acest Dr. M[ario] spunând că Nae Ionescu a fost unul dintre cei mai inteligenți oameni ai Europei.

Am stat mult de vorbă. Vine de la Paris. Nu pare prea hitlerist. Crede că René Guénon este omul cel mai interesant al zilelor noastre. (Eu nu cred *întotdeauna* asta – dar, de multe ori, cred, deși îl socotesc pe Aurobindo Gosh mai desăvârșit.) Foarte citit, vorbind perfect franțuzește. Îmi cere vești despre opera lui Nae. Îi spun că au apărut primele două volume din scrierile lui filozofice. Pare emoționat. Îi spun de convorbirea mea cu Carl Schmitt astă-vară. E mirat că Schmitt apreciază pe Guénon. Ce mă impresionează este că epoca pe care o trăim i se pare „pasionantă", deși își dă seama că am putea sombra într-un cataclism apocaliptic. Eu îi vorbesc de „epoca antenicopoleană"; suntem în pragul Nicopolisului, când Europa se mai putea încă salva de turci. Dar nu văd nicăieri semne că, măcar de astă dată, vrea să se salveze.

Nu știu dacă a spus-o pentru că era și Correia Marques de față, dar a afirmat că Salazar e singurul conducător de popoare pe care-l are astăzi lumea.

8 martie

N-am mai deschis de mult carnetul acesta. Am izbutit să mă rup din deznădejdea care mă amenința, începând

Comentariile la Legenda Meşterului Manole (până acum, am scris vreo şaizeci de pagini mici). Câteva zile am muncit mult pregătind curierul şi am scris un număr considerabil de epistole în ţară. De când a căzut Stalingradul, am refuzat orice invitaţie unde ştiam că lumea se amuză – plus cinematografe, teatre etc. Am renunţat şi la cele zece zile de Algarve pe care mi le făgăduisem de mult.

Acum câteva zile, am primit cele dintâi corecturi ale cărţuliei *Os Romenos, latinos do Oriente*. Am adunat de asemenea articolele publicate până în prezent în portugheză şi constat că pot tipări un volum de circa o sută douăzeci de pagini.

Mâine, 9 martie, împlinesc treizeci şi şase de ani. Mi se pare că încep să mă trezesc din vis. Aveam întotdeauna impresia nu numai că mă simt tânăr (căci şi acum mă simt foarte tânăr), dar că am dreptul acesta, deoarece anii mei nu-mi conferă nici o maturitate. Mă trezesc că împlinesc treizeci de şase de ani. Încă patru ani, şi încep să devin bătrân. Dacă aş încerca, atunci, să fac pe o femeie să mă iubească, n-aş mai reuşi decât prin geniul meu, iar nu prin tinereţea mea. Gândul e destul de melancolic...

Dar, în afară de această tragedie, mă întreb ce am făcut cu ultimii ani? Din toamna lui 1937, a început şirul catastrofelor. Nu mă mai pot bucura de viaţă, de atunci. De la arestarea băieţilor, până la Stalingrad, numai doliu. În acest timp, am scris vreo opt cărţi, dar nici o capodoperă. De-abia cele trei cărţi la care lucrez acum mă vor spori, vor oglindi pe omul de treizeci şi şase de ani. Trebuie să mă grăbesc...

18 martie

Ieri, la Bolasco, l-am cunoscut pe prof. Camillo Pellizzi, președintele Institutelor de Cultură din Italia, venit aici să țină o conferință cu prilejul deschiderii Expoziției cărții italiene. A fost douăzeci de ani profesor de literatură italiană la Universitatea din Londra. După masă, discuție împreună cu el, directorul lui *Diário Popular* (un tânăr îngâmfat, care se crede mare om politic pentru că a descoperit „uriașele posibilități ale Americii"), L. Sima (atașatul de presă ungur) etc. Vorbim de „destinul Europei". Și sunt mândru că îi silesc pe toți să recunoască relativitatea tuturor acestor probleme „mari"; pentru portughez, bunăoară, i se pare regretabil, dar natural ca o nouă Europă să se facă sacrificându-se cincizeci-șaizeci milioane de oameni, de la Helsinki până la București. Ieșirea mea furioasă, auzindu-l: de ce mai vorbiți atunci de o pace justă și creștină, de „omul" ca atare pe care-l restaurează democrațiile anglo-saxone etc.? A trebuit să recunoască și el că patru mii de kilometri distanță schimbă foarte multe lucruri – începând cu morala și sfârșind cu libertatea.

*

Am fost ales membru activ al Institutului Arheologic Portughez. Amuzant e amănuntul că nici n-am știut, și mi-a telefonat Buescu după ce citise întâmplător lucrul acesta în *Diário de Notícias*.

28 martie

Prima comunicare la Institutul de Etnografie şi Arheologie: *Ethnobotanique roumaine comparée. La cueillette des plantes magiques*. Un studiu din ciclul mătrăgunei, care doarme în sertare de vreo şase ani. Dar ce plictiseală, şedinţa institutului! Şi era la Belém, alături de magnifica minune a bisericii Jeronimilor, pe un cer, cu un soare, cu o melancolie de după-amiază de duminică!

Nu e prima oară când văd ce farsă e ştiinţa. Fiecare omuleţ ştie foarte mult despre ceva ignorat de ceilalţi. Se fac comunicări pe care le ascultă fără să înţeleagă nimic. Toate teoriile mele de etnobotanică, de mitologie şi ritual – cine le putea înţelege? Noroc că asemenea comunicări se tipăresc în *Ethnos* şi pot circula.

8 aprilie

Sfârşesc de citit şi corectat, pentru o nouă ediţie, *Întoarcerea din Rai*. Ca de obicei, strivit de masiva tristeţe a acestei cărţi. Dar ce carte mare! Câte poţi număra ca ea în literatura românească? Aproape tot ce-am scris de-atunci se află, *in nuce*, în acest roman „padibular", cum îl numea Nae Ionescu.

Ce greşeală imensă am făcut de a nu-l retipări, deşi era epuizat încă din 1934, anul apariţiei! E un document fără pereche şi admirabil scris, cu excepţia pasajelor sexuale, mai mult retorice, pe care le-am suprimat.

Aprilie

Lucrez greu la terminarea *Comentariilor*. Ca de obicei, după două luni, o carte începută nu mă mai interesează,

şi ar trebui s-o las ca s-o reiau după un răstimp. Dar cu sistemul acesta am pierdut cinci-şase ani, şi astăzi sunt silit să termin cărţi gândite sau începute în 1936–[19]37. Aşa că, orice s-ar întâmpla, sunt hotărât s-o duc până la sfârşit – chiar rezumând, concentrând, schematizând.

A apărut *Os Romenos, latinos do Oriente*: prima carte despre noi în limba portugheză, şi de care sunt foarte mândru. Ce amuzant era când făceam serviciul de presă la Livraria Clássica Editora, scriind dedicaţii după lista editorului...

Timpul s-a stricat, după trei săptămâni de secetă – cu cel mai frumos cer pe care l-am văzut vreodată primăvara.

Reîncep melancoliile. Pe de o parte, pleacă Nina, şi e curios cât de legat poate fi cineva de un om după aproape zece ani de convieţuire laolaltă. Pe de altă parte, mă gândesc din ce în ce mai mult la moarte, la bătrâneţe, la tinereţea pierdută. Când s-au dus toate? Parcă ieri mă întorceam din India, tobă de carte, cu inima îndoliată, dar cu sângele fierbinte. Şi dornic de viaţă.

14 aprilie

Mă deştept din somn pe la 3 noaptea şi, în ceasul de insomnie care a urmat, „văd“ o piesă de teatru admirabilă. Din nefericire, n-am terminat încă micul meu volum de filozofie, *Comentariile*, aşa că nu mă pot apuca s-o scriu.

Apoi, pleacă Nina, iar după o săptămână plec şi eu în Spania, pentru Paşti.

Din ce în ce mai melancolic.

Zvonuri de debarcare. Nina e admirată de toți pentru curajul ei de a pleca, singură, prin Europa, în preajma unor evenimente hotărâtoare.

16 aprilie

Nina a plecat astăzi, destul de tristă și de îngrijorată.

Mă întorc acasă și lucrez de zor, ca să termin cartea. Un curier vine peste două, trei zile și trebuie să trimit ultimul capitol prin el, ca să poată apărea *Comentariile* până la vară.

De ce atâta grabă?! Pentru că nu mai știu cât îmi va fi dat să trăiesc, și vreau să spun măcar o parte din ce-am gândit și ce-am aflat. Pentru că „sunt în urmă" cu gândirea mea formulată [acum] cinci-șase ani. Pentru că nu știu cum să mă desolidarizez mai categoric de demența din jurul meu. Pentru că vreau să am mâinile libere dacă, Doamne ferește, îmi va fi dat să asist la cataclismul Europei. Aș vrea să fiu atunci „disponibil", ca să mor bătându-mi joc de imbecilitatea rasei albe.

18 aprilie

Prin curier primesc astăzi *Insula lui Euthanasius*, și-o răsfoiesc cu emoție. Trebuia să apară în 1939. Pe cine va mai interesa, astăzi?

Primesc și *Maitreyi*, ediția [a] V[-a]. O copertă albăstruie, care mă amuză. Au trecut zece ani de când a apărut cartea.

Și au trecut treisprezece ani de când m-am despărțit de M. Nu mă mai gândesc de mult. Viața mea a luat un alt drum, și trebuie să merg pe el până la capăt.

Zvonuri persistente de[spre] ocuparea iminentă a insulelor Azore de către brazilieni etc., etc.

Zilele trecute, circula zvonul unei păci separate germano–ruse. Lumea vorbește despre toate acestea cum am vorbi noi la cafenea de divorțul iminent al lui Popescu sau de păcăleala lui Ionescu.

O inconștiență totală și ferice!

19 aprilie

Primesc un număr considerabil de cărți, pe care le comandasem la Helsinki și Berlin. Sunt atât de multe și atât de interesante, încât mă apucă un cordial dezgust de cultură, de erudiție, de filozofie. Dacă le-aș pierde acum, aproape că nu mi-ar părea rău.

Melancolie și vacuitate.

22 aprilie

Am terminat alaltăieri *Comentariile*.

Dinu Noica îmi scrie, după ce-a citit prima parte (trimisă prin curierul precedent), că e puțin decepționat de faptul că n-am renunțat la note. Îi răspund pe larg, încercând să-i explic. Adevărul este că, în sectoarele unde lucrez eu, e onest să citez izvoarele. Numai Lucian Blaga a avut curajul să fure idei și sugestii din toate părțile, fără să citeze. Poate că de aceea refuză notele la cărțile sale. Și poate tot de aceea nu apare decât în românește. (Ultima carte pe care am citit-o, *Despre gândirea magică*, am găsit-o lamentabilă, de o suficiență care mă sperie.) Și totuși, am admirație pentru geniul lui Blaga. Cred însă că obsesia sistemului și grandomania vor sfârși prin a-l compromite.

Mâine, plec la Madrid, și de acolo poate la Ávila, poate la Sevilla. Nu fac planuri. Trăiesc ca pe vremuri, în „aventură".

Aceste nopți de lucru m-au reînvățat voluptatea castității și mi-au reamintit marile ei forțe.

Din cauza zvonurilor de invazie, am dus *Jurnalul* și o parte din manuscrise la legație. În caz de evacuare, să salvez măcar atâta. Restul – ce-o vrea Dumnezeu!

[tot ce urmează, până la p. 159, transcris din carnetul negru]

Madrid, 24 aprilie

Am plecat ieri dimineață din Lis[a]bo[n]a, fără să am *wagon-lit.* Consulul francez din Argentina – și fata lui. Cum era să-mi pierd servieta cu banii și curierul. Fetele din Valencia – Alcántara: cum își aranjează întâlniri în compartimente (unul din ofițerii poliției de frontieră, și una din grup) fără ca să observe ceilalți.

Santo António de la Florida, biserica pictată de Goya. O văd pentru întâia oară, deși fac a cincea călătorie în Spania. Albastru, cenușiu, alb. Mortul înviat. Cele două oglinzi prin care se poate privi plafonul. Îngerii par femei în *deshabillé* și *froufrou*-uri. Figuri madrilene. Și o greșeală uluitoare: mâinile enorme ale celui care susține pe omul înviat.

S. Francisco el Grande. Catedrala, roșu sevillan. Magnifică viață a lui S. Francisco în sacristie, de Velázquez.

Admirabile fresce din altarele laterale. Predica de pe munte. Bătălia contra maurilor (arabul care iese literalmente din tablou). Cupola parcă ar fi un decor pentru *Visul unei nopți de vară*. Meditație asupra artei moderne religioase.

Ávila, 25 aprilie

Paști. Zi superbă. Cu mașina ministrului împreună cu Grigorii și Aron Cotruș.

Cetatea, văzută de dincolo de râu, de pe locul unde Sfânta Tereza, mică, fugită de acasă, s-a oprit, neștiind încotro s-o apuce. Turnurile. Păcat că e prea cald și cerul prea albastru. Ávila trebuie văzută pe vânt și cu cerul înnourat, ca să-i înțelegi duhul. Vizita în casa particulară cu acel magnific *patio**.

Am mereu impresia că mă aflu în Braga. Același aer de cetate episcopală, aceleași culori stinse. Mai ales catedrala îmi aduce aminte de cea din Braga. Neuitata Buna-Vestire a lui Jean de Bourbon din *retábulo***. Piatra din care a fost clădită catedrala are vine roșii; efect singular, parcă ar fi fost pictată (și prost, cu un gust îndoielnic).

Biserica Santo Tomás (sec[olul al] XV[-lea]), cu mormântul fiului regilor catolici, de nouăsprezece ani. E așezată în afară din fortăreață. Singura biserică în care am văzut altarul unde se ține slujba – ridicat; aproape la înălțimea corului. Mormântul preceptorului lui D. Juan. Și al lui Torquemada. Claustrul, zis „al tăcerii", pentru că se îngropau călugării. Marele claustru dos Reyes. Și figu-

* Curte interioară (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

** Retablu (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

rile de seminariști, care ne priveau tulbure. (Femeile nu pot vizita această biserică, din cauza seminariștilor care se pregătesc pentru a deveni misionari.)

Din grădina S. Tomás, se vede sierra de Gredos, cu zăpadă.

Eremita de San Segundo, lângă râul Adaja; romanic pur, fără pereche de frumoasă, așa cum se profilează pe cerul albastru, cu zidurile fortăreței în fund. Șopârle. Bate soarele.

Ne urcăm în turnul de apărare al cetății. Apoi, vizita[rea] celei mai frumoase catedrale, St. Vicente. Romanică.

Itinerar pe urmele Sfintei Tereza. Unde s-a născut ea astăzi e altar. Relicvele (neinteresante). Mănăstirea unde a stat aproape treizeci de ani. Tot ce-am simțit și gândit atunci. Sunt numai douăzeci și unu de călugărițe, îngropate de vii. Bătrâna care ne explica.

În drum spre Sevilla, 26 aprilie

El Casar de la Guardia (90 km): casele săpate în lutul dealului.

Tembleque: sat cu case albe.

Intrăm în Mancha. Platou, cu munții în zare, de toate părțile. Mori. Destul de monoton.

Madridejos: sat alb cu olane cenușii. Și multă verdeață.

Manzanares. Delicioasă casă a serviciului de turism. *Breakfast.* Biblioteca deasupra căminului, în care se găsesc două exemplare din *La Guardia de Hierro* a lui C. Codreanu. Flori. Îmi amintește de Oxford.

Sierra Morena. Munți în șisturi și granit.

Prăpastia prin care vedem trecând trenul. Încă un șir de munți, și apoi – Andaluzia. Peisajul se schimbă brusc. Câmpii bogate, verzi, cu livezi de măslini, portocali, cu partere de maci. Apoi, până la Córdoba, plaiuri bogate, dar fără personalitate. Emoția trecerii Guadalquivirului. Intrarea în Córdoba. Hotel Regina. Seră; *cf.* Córdoba, așa cum ți se înfățișează ea de cum intri. La masă – sora lui Franco. Tot ce mi-am amintit.

Córdoba. Pentru însemnările mele: moscheea, cu portocalii din curte. Străzile: Averroes, Moise Maimonide. Casa lui Maimonide. Căldura – și un metru între case. Străzi înguste, arabe. *Patio* magnifice. Vizita la muzeul modern (lamentabil) și la Vila Viarra.

Rătăcim. Unde privesc. Ce văd, ce simt.

Podul peste Guadalquivir, de unde se vede Córdoba în amurg. De completat.

Sevilla

Calle de Bailén, 12, unde ministrul a putut găsi o cameră, pentru cincisprezece zile, cu 1 500 [de] pesetas. Patul meu, în antreu.

Seara, plec singur în oraș. Plimbare pe Calle de los Sierpes. Cum m-am rătăcit.

Cafeneaua. Perechea: ea, bătrână și sfioasă, el, mândru, îmbrăcat andaluz, își răsucește strivitor țigara. Comandă cafea. Privirea lui boierească. Refuză vânzătorul de cravate.

Cealaltă pereche: fata blondă, la bar.

La 11 noaptea, cu mașina, ajung în cartierul Santa Cruz. Piața luminată, în care fetițele se exer[s]au cu castaniete

pentru *feria**. Las Cadenas. Intru. În fund, cu fetele, von Breisky. Dansurile andaluze. Se umple localul către miezul nopții cu musafirii ducelui de Alba. La masa mea, se așază un tânăr cu două doamne. Curtea tânărului de alături. Cum se intră în vorbă. Țigări. Gelozia.

Plec la 1 ½. Drum pe sub zidul Alcázarului, până în Jardín de Murillo. Parcul la 2 noaptea. Parfumurile. Și sevillanii încă umblă pe străzi.

27 aprilie, Sevilla

Am dormit numai câteva ceasuri, cu lumina aprinsă, pentru că am găsit pereții plini de ploșnițe. Nu era de mirare: gazdele sunt intelectuale, sau cel puțin cea mai tânără, o văduvă de vreo cincizeci de ani, care a scris o carte de[spre] educația copiilor (ea n-are), a cărei vânzare este în folosul orfanilor din războiul civil.

Vizite: catedrala (capela unde s-a rugat Columb înainte de a pleca spre Indii, cu o superbă Maică a Domnului); Giralda; Casa de los Pilatos; la Caridad. Meditații: Don Juan; Valdes Leal. Podul pe Guadalquivir. Turnul de Aur. Cartierul la Triana.

Noaptea: Revista de la X. Lola Flores. Din nou în Santa Cruz. Maruja.

---

* Bâlci, târg (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

Alcázarul din Sevilla. Magnolii enorme, asemenea arborilor. Portocali în formă de viță, crescuți pe zid. Grădina primitivă. Bazin. Porumbei albi. Băile. Închisoarea. Chiparoşi. Eucalipți. – Partea modernă. Nisip galben. Privighetori. Trandafiri. Alei de lămâi. Un piper sălbatic, cu floarea mică, gălbuie. Guadalquivirul trecea pe sub grădină. Balta de altădată.

Peştii care vin chemați, în bazin. Poarta arabă, din piatră. În față, zidul vechi, cu bougainville-uri albastre şi roşii.

Patio de las doncellas. Tronul sultanului. Dormitorul regilor. Azulejos: verde, alb, maron (restaurate). Coloane romane. Patio de los muñecos – bijuterie, traforaj. Sus – cerul.

Sufrageria. Salonul ambasadorilor, aur cu albastru deschis. – Poarta secretă care ducea în afară de cetate.

Pregătirile pentru vizita lui Franco. Va locui în Alcázar.

Şoseaua spre Granada, aliniată cu eucalipți.

Alcalá. Castel maur în ruine. Case arabe. Alb. Care.

Aguadulce. Sat alb.

Estepa. Oraşul se vede de departe, pe deal. Aici au pierit toți locuitorii, în lupta cu romanii – aşa cum s-a întâmplat la Sarmizegetusa.

Satul Fuente de Piedra. Încep case galbene.

Antequera. Parcul cu plopi. Munții. Castelul din dreapta catedralei. De la casa de odihnă a serviciului

turistic se vede valea, cu orașul pe dreapta; în fund, Sierra Nevada.

Salcâmi.

Peña de los enamorados. Cenușiu, cu versantul abrupt. Reverie. Romanță.

Archidona. Alb. Ploaia.

Loja. Panorama.

Granada. Fosta piață arabă, lângă catedrală.

Prima vizită la Alhambra. Magazinul A. Linares, antichități. Meditație asupra fotografiilor în costume arabe, calul din colț etc.

Cartierul Albaicín. Fetele frumoase care vin lângă mașină. Coborârea în São Pedro. Râul Douro, repede. Cum se vede Alhambra. Podurile. Casele.

Seara: Bar Sevilla. Omul cu bila în nas. Aperitive. Manzanilla, vin parfumat.

Noaptea. Flamengo în peșteră, în Albaicín. Carmen, care seamănă prodigios cu M. Antonita. „*Casada, passada!*" Josefa. Dansul: Sevillana del Sacro Monte (de trei ori). Manolita în Fandango Gitano, jocul obscen al șoldurilor. Cântă: La Gazpacha.

Apoi: Baile de Soledad.

Descrie peștera, discuția etc. La plecare, Carmen și cu Antoñita, cu flori în gură.

Granada, 29 aprilie

Câteva ceasuri de somn. Apoi, singur, spre Alhambra. Inutil să scriu. Însemn aici doar frânturi, atât de bogate în rezonanțe pentru mine. Am iubit prea mult Alhambra

ca să nu scriu despre ea, să mă descătușez. S-o fac îndată ce ajung la Lisabona.

Patio de la Lindamaja. Cipreși, laur, portocali.

Vederea din turnul cu budoarul reginei Isabel. Fresce italiene.

Grădina. Paradis. Nuferi. Flori. Spre turnul Captivei, aleea de chiparoși. Privighetori. Jardín de los Adarves; se vede Sierra Nevada. Hotelul în pădure. Promenada vastă. Zidurile din spate, cu trandafiri și portocali. Jos – Vega.

Alcazala. Garnizoana militară. Turnuri. Grădinile Generalife. Intrarea pe sub bolta de iederă. Flori. Perspectiva între liliac alb, glicine și trandafiri. Terase. Cipresul Sultanei. Abencerraje. Grădină închisă, bolți de iederă.

Patio del Cipreso. Magnolii enorme. Ne apucă ploaia în balconul de sus. Melancolie, Melancolie.

Aici, în Granada, trebuie să vii întotdeauna cu femeia iubită.

Și să revii după zece ani.

Tot ce mi-a trecut prin minte. Geografie mitică.

30 aprilie

Spre Málaga. Suspiro del Moro, cu Grenada în vale. Cu adevărat Boabdil a plâns aici, ca la izgonirea din paradis. Unde mai putea întâlni o Alhambra?...

Drumuri în munți. Poduri. Acolo...

Deodată, marea. Migdali, cactuși, trestie de zahăr. Văzduh african.

Salobreña: castelul de sus. Pe deal, case albe. Căruța cu trestii. Copiii.

Almuñécar: în vale, colorat. Restul al-kásarului pe deal. Ruine. Cerul.

Mirador – stâncile intră în Marea Mediterană, cu munții obosiți.

Curbele. Casele. Arborele roșu, madronio, chiar pe mal. Resturile castelelor de pază.

Malaga. Intrarea în oraș, pe sub palmierii parcului. Grădinile din castel. Ruine și flori. Amurgul în castel. Coborâm. Vizita la catedrală, arsă pe alocuri de comuniști. Casele de lângă hotelul nostru, arse.

Noaptea: ceasuri de rătăcire prin port (pustiu), cafenele, prin parc. Un mare port cosmopolit devenit oraș de provincie. Sărăcie și grădini.

Și, cu toate acestea, cât e de melancolic și de odihnitor! Mediterana. Încă o dată printre ruinele castelului, să văd cum florile vindecă și acoperă tot.

1 mai

Spre Cadix. Plaja cu nisip fumuriu, și-apoi păduri de pini și eucalipți. Pământ roșu.

San Roque. În plin soare, în fața Gibraltarului. Plaza de los Amores.

Soldați. Căutătura ofițerilor. Bateriile antiaeriene.

Algeciras. Masa de la hotel Christina. Vapoarele din portul Gibraltar. Nemții care priveau cu binoclul.

Chiclana de la Frontera – sat superb cu case albe.

San Francisco. Alb. Zăbrele la ferestre. Sarea. Soarele.

Vizita în Cadix. Muzeul cu Murillo. Capela cu Goya. Urcarea în turn. Portul. Grădinile. Hanul: La Posada del Trasni. Copiii care se jucau de-a procesiunea. Calle Duque

de Tetuán. Plimbare de patru ceasuri, noaptea, singur. Femeia blondă. Cafeneaua. Din nou în port. Acostarea. Aventura. Visul.

A doua zi.

2 mai

Cadix. Murillo, Fecioara din Colegiul San Felipe Neri. Capul Sfântului Ioan, cu vinele tăiate (*terre cuite*, Pedro Roldán). Lista elevilor şi profesorilor căzuţi, la intrarea în Colegiu. – Cina cea de taină a lui Goya, în Capela particulară. Madrileni într-o rână. Popular.

În drum spre Sevilla. Jerez, cu vizita cavelor lui Pedro Domecq. 2 ceasuri.

Seara, la Sevilla – în a treia zi de *feria*. Descrierea. Plimbarea. Aventura.

3 mai, Sevilla

Nume de cantine din *feria*: La Revoltosa, Peña el Maestro Currito, La Gitana, El Baratillo, Cantino Cultural La Amistad, Peña Trianera, P.-Jerez, P. Campera, Maestranza aérea de Sevilla, P.-Puerta Triana.

Corrida. Taurul care voia să moară singur. Notele în celălalt carnet.

Vizită la Itálica. Soarele. Macii. Mozaicurile. Arena.

Seara, cu N. D. la Las Cadenas. Noaptea, la *feria*.

4 mai

Întoarcerea spre Madrid.

La 4 d.a. Aranjuez. E mai puţin frumos vara. Prea monoton, verdele.

5 mai

Augustina. Mă hotărăsc să-mi scriu impresiile din Andaluzia, după același sistem 1938: să retrăiesc, adică, toate stările sufletești pe care le-am experimentat în aceste două săptămâni de Spania. Proust, într-un itinerariu. Numai așa voi păstra toate amintirile.

13 mai

De când m-am întors în Lisabona, aș fi putut scrie, în fiecare zi, același cuvânt: Melancolie. N-am lucrat nimic. Și nopțile mi le pierd până la 3-4, ca să-mi grăbesc echilibrarea.

E prea cald. Vară neașteptat de bruscă. De-abia după miezul nopții se mai răcorește.

Mă gândesc mereu la același lucru: că s-ar putea să mor, și pentru întâia oară mă îndoiesc de o realitate *post-mortem*. Dacă e nimicul, numai anihilarea?! La ce bun au fost, atunci, toate câte s-au întâmplat?! Nimic nu mai are sens, pe această lume, dacă *dincolo* nu e nimic.

Și, din nou, melancolia vieții care s-a dus. Când s-a dus? Nu pot crede că în 1947 voi avea patruzeci de ani. Până mai acum câțiva ani, mă credeam atât de tânăr, încât îmi spuneam uneori: „când voi fi mare, voi face cutare lucru..." Și, tot atunci, îmi spuneam că „la patruzeci de ani, un bărbat încetează de a mai fi tânăr"... Ceva mai grav: mustrare de cuget că n-am copii. În 1933, Nina, silită de mine, a trebuit să-și facă un raclaj. Ani după aceea, mă tot ruga să avem un copil, și eu refuzam. Îmi spuneam: „când voi fi mare... sunt abia un adolescent..."

14 mai

Citesc *Ciuleandra* în traducere portugheză.

...Când au trecut atâția și atâția ani?...

Îmi spun că acesta este *Le démon du Midi**. Sau, poate, otrava care va sfârși prin a mă ucide. Pentru că neurastenia care mă amenință nu se poate rezolva în nici un fel. Nu *văd* nimic care să mă mulțumească. Numai dacă aș putea total reintegra – tinerețe, Nina, toate fericite, geniu, timpul oprit pe loc – aș fi din nou fericit.

15 mai

A descoperi – așa cum descoperă gândirea modernă de la Dilthey încoace – că omul *este* și rămâne întotdeauna în *istorie* e mai grav, mai dramatic decât ar părea la prima vedere. Replica acestei descoperiri e desperarea. Și se verifică în orice împrejurare; bunăoară, conștiința că eu am trăit zece ani alături de Nina e un izvor de desperare. E o *istorie* de care nu mă pot despărți, pe care nu o pot anula și care continuă să mă *facă*, să mă influențeze. Oricum aș încerca, nu mă mai pot întoarce în timpul când nu începusem viața împreună. Același sentiment se verifică pe orice sector. Omul înainte de istorie *nu există*. Iar când începe să aibă o istorie, e sortit desperării.

28 mai

Am reluat romanul, după ce am încercat, zadarnic, să-mi redactez impresiile și meditațiile andaluze. În

* Referire la romanul lui Paul Bourget (1852–1935) (*n. ed.*)

noaptea de 21 mai, m-am apucat să scriu la piesa mea *Tinereţe fără de bătrâneţe*. A doua zi, am renunţat. Nu am, încă, suflul dramatic necesar acestei piese.

Dar nu lucrul la roman a fost elementul dominant al acestei săptămâni. Ci, ca de obicei, melancolia şi, ceea ce e mai grav, neurastenia mea. Sunt zile când mă încearcă cinci-şase furtuni neurotice. Şi pornesc, fiecare, din cauze sau pretexte diferite. Cele mai frecvente sunt melancoliile metafizice. Pentru întâia oară, mă îndoiesc – în asemenea crize – de viaţa *post-mortem* a personalităţii umane. Dacă, într-adevăr (ca să iau un exemplu), Heidegger are dreptate, apoi nimic nu mi se mai pare semnificativ în lume, nimic nu mai are o raţiune de a fi, dacă venim din neant şi ne reîntoarcem în neant, nici o morală nu mai are sens, nici o creaţie, nici un efort. Dacă acesta e adevărul, nu-mi rămâne altceva decât să ucid, să violez şi să lenevesc la soare. Fără o unitate spirituală menită să-şi continue experienţele *post-mortem* – când începe marea verificare şi valorificare a actelor – totul mi se pare inutil.

Dar mai am şi altfel de crize: de gelozie, bunăoară. Mă închipui înşelat de Nina, ceea ce e de-a dreptul absurd, pentru că Nina nu trăieşte decât prin mine şi dragostea pe care mi-o poartă. Dar această închipuire e creată şi alimentată de neurastenie.

30 mai

Gide îşi întemeiază morala în filozofia epicii sale (îndeosebi *L'Immoraliste, Les Faux-monnayeurs*) pe lecţia ştiinţelor naturale. Aminteşte-ţi paginile despre fauna suboceanică, „morala" peştilor care rezistă şi la apa desărată

etc. din *Les Faux-monnayeurs*. Sunt ultimele consecinţe ale lui Darwin şi Nietzsche, purificate de incongruenţe, făcute accesibile „elitelor de mare public". În fond, cu toate că s-a ferit să cadă în truismul „adevărurilor contemporane", Gide este un om al epocii sale. Opera lui oglindeşte perfect efortul ştiinţei mijlocii a timpului său. Aceasta nu-i scade importanţa, ci, dimpotrivă, i-o sporeşte; pentru că, izbutind să-şi creeze puncte de contact cu epocile ulterioare, opera lui Gide rămâne în acelaşi timp un document reprezentativ al epocii 1880–1930, şi încă un document de o strălucită autenticitate.

Mă gândesc însă că morala şi filozofia unui mare romancier modern, care ar vrea să oglindească în opera sa efortul de cunoaştere al contemporaneităţii, nu se mai [pot] mulţumi cu lecţiile ştiinţelor naturale, la modă pe vremea tinereţii lui Gide. E[le] v[or] trebui să ţină seama de tot ce au revelat un Heisenberg, un Uexküll, un Heidegger, un Frobenius – şi, îndeosebi, de tot ce [aş putea eu revela] ar putea revela*.

Iunie

Nimeni, cunoscându-mă bine, şi chiar citind acest *Jurnal*, nu-şi poate închipui intensitatea dramei mele. De mai multe ori pe zi trebuie să lupt cu o criză atât de gravă – fie ea de desperare, fie de neurastenie – care cred că ar doborî chiar pe cei mai tari. Nimeni nu poate bănui cantitatea de geniu, de voinţă şi de simplă energie fizică cheltuită zi de zi în lupta cu mine însumi şi cu demonul meu.

* Lacună în text (*n. ed.*).

În apocaliptica încleștare de astăzi, neamul meu are prea puțini sorți de a supraviețui; iată obsesia mea de fiecare zi, care, dacă nu mă va doborî definitiv, mă va istovi, în orice caz, până la măduvă. De ce nu mă pot salva, ca acum zece ani, revendicându-mă de la alte principii și solidarizându-mă cu alt destin, mai grandios, mai universal?

România și chiar neamul românesc (în elementele lui de continuitate istorică și culturală) trec cea mai mare criză din existența lor. Suntem vecini cu un imperiu de vreo șase ori mai mare decât întreaga Europă; cu 200 [de] milioane [de] locuitori și care în anul 2000 vor ajunge circa 400-500 [de] milioane; cu un spațiu economic și geopolitic formidabil; cu o mistică socială, ecumenică și populară mai ales la sfârșitul războiului (foamete, sărăcie, ruini, revolte, deznădejde etc.). În fața acestui colos în marș victorios, o Românie bolnavă, optimistă și credulă. O clasă dominantă care așteaptă totul de la ura ei împotriva nemților. În această furtună hotărâtoare, piloții noștri sunt orbi. Ne-am decimat armata în Rusia; ne-am pierdut tot armamentul la Stalingrad, în timp ce ungurii și-au păstrat forța militară intactă. Jertfa noastră de sânge e compromisă de jocul idiot al conducerii politice, care încearcă un joc dublu, cu anglo-saxonii, pierzând și ceea ce câștigasem la nemți, nedobândind nimic la anglo-americani. Marele Ică a făcut politică sută în sută cu nemții, și tot el vrea să facă, acum, o politică cu anglo-americanii, trimițând emisari imbecili, care sunt prinși de

Gestapo, şi care ne costă divizii noi pe front. Ică nu înţelege ceea ce ungurii au înţeles întotdeauna: că acelaşi om nu poate face două politici, că datoria lui este să obţină cât mai mult de la nemţi pe temeiul jertfelor noastre, rămânând ca *altul*, dac-o fi nevoie, să facă *altă* politică.

Din scrisorile Ninei şi ale celorlalţi din ţară înţeleg că aproape totul e pierdut. Căderea Tunisiei a fost sărbătorită cu şampanie de aceiaşi români care n-au băut şampanie la nici o victorie germană împotriva Rusiei. Îşi fac toţi iluzii că se vor aranja cu anglo-americanii. Aceeaşi tragică iluzie pe care o are legaţia noastră din Lisabona şi, probabil, de peste tot. Nimeni nu vede faptul simplu că, dacă ruşii nu pot fi bătuţi, căderea Germaniei va aduce după sine ocuparea României de către sovietici, cu tot ceea ce urmează: execuţia celor 100 000 [de] oameni care, în pofida păcatelor lor, alcătuiesc astăzi fenomenul românesc.

10 iunie

Omul nu e creator decât în ordinea biologică: poate naşte prunci. Creaţie impersonală, privind specia. Dar *actul* creaţiei, Erosul, poate dezlănţui puteri şi viziuni primordiale, de o forţă ce întrece cu mult orizontul mental contemporan; *cf.* mistica orgiilor arhaice, Dionysos etc. Sentimentul că *poate crea*, siguranţa aceasta că el e *viaţa* şi poate *naşte viaţă* transformă pe om într-o fiinţă vastă, cosmică. Făptura în care Erosul domină ca element metafizic şi instrument de inserţiune în real trăieşte o viaţă cu totul alta, mult mai grandioasă şi mai semnificativă decât a noastră. Dacă sunt anumite *secrete* arhaice, accesibile omului ca atare, omului-animal necorupt, apoi aceste secrete se revelează numai insului care întrupează

Erosul total, cosmic, fără problematică, fără neurastenie. Este interesant de observat cum supraviețuiesc aceste structuri dionisiace în civilizațiile moderne, și câtă bătaie de cap dau ele savanților, medicilor și moraliștilor, ca să le descifreze! Bine a făcut Biserica creștină că n-a luptat împotriva acestei structuri erotice. Dumnezeu nu poate îndepărta Erosul, chiar sub forma lui panică, fecundatoare. Numai *sterilitatea* e demoniacă. Erosul fertilizant nu poate fi împotriva lui Dumnezeu.

11 iunie

Pentru că Adolf Hitler n-a fost marinar, istoria Europei va avea alt curs. În vara lui 1940, când Anglia putea fi cucerită cu câteva divizii și cu o sută de tancuri, Hitler a șovăit în fața invaziei – deși toate pregătirile fuseseră făcute – pentru că se gândea la pierderi: *la oameni înecați*. Structură continentală, îi era teamă de apă, groază de naufragii. Pentru un marinar, oamenii înecați nu înseamnă nimic. Se întâmplă naufragii și fără război. De aceea, anglo-americanii vor încerca invazia Europei. Hitler, ezitând în fața celor câteva mii sau zeci de mii de oameni înecați *fără să lupte*, nu se cutremură în fața milioanelor care mor în Rusia, pe uscat. I se pare că, acolo, cel puțin moartea lor e *pozitivă* – deși de o mie de ori mai pozitivă ar fi fost pierderea în valuri a unei părți din armata de invazie.

Și, iată, așa se face istoria universală – datorită unei structuri spirituale, a unui destin propriu, și mai puțin sub presiunea economiei sau a luptei de clasă. Totul e determinat, desigur, dar nu de burtă, nici de sex – ci și de spirit, de ereditate, de stilul existențial.

15 iunie

T[antzi] C[oste] sfârşeşte de citit *Întoarcerea din Rai* şi *Huliganii*, pe care nu le cunoştea. Stăm de vorbă asupra lor, şi cu acest prilej îmi amintesc şi eu de romanele acestea, pe care aproape le uitasem, până în 1941, dar pe care le-am recitit de atunci de două ori, o dată pentru a putea relua *Viața nouă*, a doua oară pentru a le corecta. Îmi dau seama, de data asta, de totala absență a problemei morale în ele. Eroii fac ce vor, fără nici o rezistență; fetele cedează uşor, nimeni nu se căsătoreşte şi nimeni nu face copii. Există o problemă metafizică, poate şi una socială, dar morala erotică nu apare încă. De ce? Criticul G. Călinescu se mulțumeşte să constate repulsia mea față de nuntă – dar nu se întreabă: de ce?! În fond, asta ar fi treaba criticului: să explice. Mai ales un scriitor de felul meu, obsedat de „probleme". Adevărul este că, la mine, obsesia metafizicului şi a biologicului nu mai lasă loc pentru nici o altă problematică. Erosul, la mine (cel de acum opt-zece ani), avea o funcție metafizică. Iubirea angaja, şi implica pedepse – fără prezența indispensabilă a societății, a instituțiilor, a accidentelor (din toate aventurile personajelor mele, un singur accident şi nici un singur copil din flori).

Şi mai e ceva: eu am rămas impresionat de lexicul şi simbolismul misticii indiene (*Vaishnava*), care exprimă iubirea mistică în termeni de *adulter*, iar nu de *nuntă*, tocmai pentru a marca transcendența lui; caracterul esențial, „altceva" al experienței mistice. Îmi aduc aminte că am ținut o dată o lecție la universitate, în care spuneam că formula Sfântului Silvestru (mi se pare) că „Dumnezeu e ca ceapa – pentru că e bun şi te face să plângi" e mai

consecventă cu experiența mistică decât o definiție rațională a lui Dumnezeu, care încearcă să-L limiteze prin atribute.

De ce-am menționat toate acestea?! Pentru a spune, confuz și liminar, că dragostea, la mine, este în primul rând o experiență cu sens metafizic. Mă interesează reacția oamenilor față de ea ca atare, ca destin – și numai în subsidiar implicațiile sau consecințele morale, sociale, ginecologice. Personajele mele fac dragoste oricum și cu oricine, pentru că mă interesează exclusiv această experiență, care le revelează un destin.

Marele critic Călinescu, evident, nu și-a pus niciodată asemenea întrebări.

17 iunie

Mâine, Nina și Giza vin cu avionul de la Berlin direct la Lisabona. Cel puțin, așa mă anunță o telegramă primită acum câteva zile. Au trecut două luni de singurătate, în care timp am suferit teribile crize de melancolie. Prezența Ninei le-ar fi atenuat, sau, în orice caz, le-ar fi transferat în alte, mai puțin grave, accese de nervi!

Am totuși o stranie neliniște.

20 iunie

Nina a sosit ieri, cu avionul. De nerecunoscut, în urma bolii. Nu știam nimic, pentru că s-a temut să-mi scrie, nu cumva să mă sperii. A stat vreo zece zile în sanatoriul doctorului Lovin, la București. La Berlin, a văzut-o doctorul Wagner, și numai după patru săptămâni, după ce o va examina elevul acestuia din urmă,

un doctor german de la Madrid, va ști dacă va avea sau nu nevoie de operație.

Este foarte slăbită, cu nervii obosiți. „Oltenia" ei a dispărut. Faptul acesta mă liniștește. Toate neurasteniile și crizele mele amuțesc, alături de o suferință umană. Observ că au încetat și insomniile. Adorm la miezul nopții, în loc de 5-6 dimineața, pentru că știu că somnul meu i-l readuce pe al ei.

Știam eu de ce doream frontul: ca să ies din mine, din egoism, din neurastenie. Căci neurastenia e cea mai penibilă formă a egoismului.

Dar nu există oare o simetrie absconsă între boala Ninei și suferințele mele din mai și iunie?!...

24 iunie

Am întrerupt romanul acum o săptămână, după ce lucrasem cu spor aproape o lună de zile.

Încep *Un port la răsărit* de Radu Tudoran. Mare talent epic. Cred că în douăzeci-treizeci de ani România va fi țara romancierilor. Când mă gândesc că acum douăzeci de ani ne lăudam numai cu *Ion*, și că astăzi un debutant poate scrie *Un port la răsărit*...

Traducătorul meu german, Spaltmann, îmi trimite o lungă scrisoare (15 mai, primită acum câteva zile prin curier). Îmi spune, între altele, că sunt „un european" și că misiunea lui e să mă lanseze peste granițele României.

Mă gândesc, încă o dată, ce aș fi reprezentat astăzi în lume dacă aș fi scris într-o limbă europeană? În engleză, bunăoară...

28 iunie

Desfac un exemplar din ed[iția a] III[-a] *Huliganilor*, pe care Delafras l-a tipărit acum vreo două luni, și mă cutremur de numărul greșelilor. Speriat, închid cartea și o reașez în raft. Mă întreb ce vor spune noile promoții de cititori – care or fi auzit că sunt un scriitor inteligent – de proza aceasta fără sens. „Tema ei era...“ tipărit „*Teama* ei era...“. Etc. Etc.

Dacă aș muri mâine, înainte de a fi avut timpul unei revizuiri a întregii mele opere editate în țară, aș putea fi numai aproximativ cunoscut.

10 iulie

O gripă iberică m-a ținut o săptămână la pat, incapabil să lucrez, abia îngăduindu-mi, după trei zile de groaznică febră, să recitesc teatrul lui Caragiale și cartea [a] II-a din Herodot. Am întrerupt iar romanul. Asta înseamnă că nu va putea fi gata în toamnă. Deci, nu va apărea anul acesta, așa cum îmi făgăduisem.

12 iulie

Primesc *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*, admirabil tipărită la o nouă editură, „Publicom“. Păcat că sunt atâtea greșeli de tipar. S-au strecurat groaznice greșeli chiar alături de pagina de gardă, la rubrica „De același autor“.

M-aș reapuca de roman, dar mă deprimă mersul războiului. Anglo-americanii au debarcat în Sicilia, și pare a le merge bine. Superioritatea lor aeriană le îngăduie orice mișcare în Mediterană. Pas de mai scrie.

Manole este a douăzeci şi cincea lucrare pe care o tipăresc. Cu cele două traduceri, cu ediţia lui Nae Ionescu (*Roza Vânturilor*), cu *Iphigenia*, volumul inedit de articole politice şi volumul, tot inedit, de studii etnografice, cu *La Mandragore* (aproape terminată), cu primul tom din *Viaţă nouă*, notele de călătorie deja publicate, precum şi cele vreo douăzeci de studii tipărite – la care se adaugă volumul *Ensaios luso-romenos*, sub tipar – bibliografia mea se ridică la circa cincizeci şi cinci [de] volume şi broşuri. Fără să mai vorbesc de *Romanul adolescentului miop* şi *Gaudeamus*, care vor rămâne să apară postum, cum tot postum va apărea jurnalul meu intim. Am treizeci şi şase de ani. Ar trebui să mă consider mulţumit. Într-un anumit fel, nu mi-am pierdut vremea.

Şi, cu toate acestea, am sentimentul că n-am dat *aproape nimic*, că n-am spus nimic esenţial, că n-am mărturisit nici a zecea parte din adevărurile pentru care am fost trimis pe lume. Majoritatea producţiei mele e întâmplătoare. A fost scrisă sub presiunea editorilor, a revistelor, a evenimentelor. N-am avut încă prilejul să fructific munca mea trecută printr-o capodoperă. Sunt un Goethe care n-a scris nici măcar *Werther*, deşi a gândit deja pe *Faust II*. Nu puterea de concentrare îmi lipseşte. Nici încrederea în geniul meu, în perenitatea creaţiei mele. Îmi dau seama că de la Eminescu încoace neamul românesc n-a mai văzut o personalitate atât de complexă, de puternică şi de înzestrată. Dar mă ucide sentimentul caducităţii culturii române, şi a Europei. M-am născut alături de Rusia Sovietică. Asta spune tot.

26 iulie

A[stă-]noapte, în momentul când ne pregăteam să părăsim vila Coştilor, la Estoril, Della Rosa vine cu maşina, tulburat, şi mă întreabă dacă am ascultat vreun post de radio. Eu – şi radio!... Dar îl întreb: S-a întâmplat ceva?! Mă ia deoparte. Abia poate vorbi. Îmi spune că cineva ar fi telefonat ministrului Italiei, unde cinase, că Badoglio a fost numit şeful guvernului italian, şi Mussolini a demisionat. Dar mă roagă să nu spun nimic, căci nu e confirmat.

Am înţeles după emoţia lui că lucrurile s-au întâmplat. Şi, curios, eu, care până atunci tremuram la orice veste proastă din Sicilia, auzind de plecarea lui Mussolini – care înseamnă pace separată în câteva zile sau câteva săptămâni –, m-am liniştit deodată. *Fatum.* Nimic de spus, nimic de regretat. Acum, aştept să se împlinească istoria. Neamul meu ar putea pieri în urma acestui eveniment, dar privesc calm înainte. Aceeaşi stranie linişte am păstrat-o toată ziua de azi.

Ambasadorul în audienţă la Salazar. Care îi spune (şi mi se comunică asta în chip confidenţial) că anglo-americanii, cu toată aparenta lor rusofilie, sunt pe deplin convinşi de pericolul bolşevic. Dar oare n-a spus asta Salazar ca să-şi pregătească ieşirea din neutralitate?! Căci principalul motiv care-l împiedica s-o facă era politica filosovietică a Aliaţilor.

29 iulie

Recitesc, după vreo cincisprezece ani, *Fraţii Karamazov*, în traducere integrală. Uluit de „trucurile" lui Dostoievski.

Nici un personaj nu e coerent cu sine, cu ceea ce autorul spusese în prealabil despre el, ci se contrazice, se umilește (când nu te aștepțai), urăște etc., lăsându-ți o impresie terifiantă de „viață profundă", de „forță", de geniu slav, analiză a subconștientului etc. Nu mă îndoiesc o clipă că D[ostoievski] are geniu. Dar își aplică „maniera" până la sațietate. Nu există, în toată cartea, un singur om normal. Lucrul nu cred că e întâmplător. (E amuzant că doctorul neamț, care e chemat la mai multe personaje, mărturisește întotdeauna că „nu înțelege nimic". E ironie dostoievskiană – sau punctul de vedere european?)

Poemul Marelui Inchizitor, admirabil ca imaginație și concepție, e prolix, mediocru și uneori ilizibil tocmai în episoadele lui esențiale (problema libertății). L-am citit de două ori, și trebuie să-i scoți sensul (acestor episoade) cu forcepsul.

Dar curajul lui D[ostoievski] de a aduna fapte, și a vorbi, și a descrie, și a-și lăsa eroii să vorbească zeci de pagini!...

August

Mi-am cumpărat mai demult *Le démon du Midi* al lui Bourget. Voiam să văd dacă, într-adevăr, se află aici ceva din drama mea. Am citit primul capitol. Imposibil să trec mai departe. De ani de zile n-am mai citit ceva mai „făcut", mai pretențios, mai artificial...

3 august

Încep din nou crizele mele de desperare. De astă dată, fără motiv personal, ci provocate de primejdia care amenință neamul meu. Aliații continuă să ceară capitularea

fără condiții a Italiei, chiar după demisia lui Mussolini. Așadar, nu mai e un război împotriva fascismului, ci a Italiei. Ce va putea face Badoglio? Ne apropiem de un moment Kerenski în Italia. S-ar spune că Eden preferă o Italie anarhizată și sovietizată unei Italii scoase onorabil din luptă.

Și după aceea? Noi nu ne putem retrage din război, căci am fi imediat ocupați de nemți. Rușii sunt încă foarte tari. Aliații nu îndrăznesc să debarce în Balcani, de teamă ca Rusia să nu se împace cu Hitler. Suntem deci sortiți să fim „eliberați" de bolșevici. Și după aceea? Vom mai supraviețui?! Când aud că în România oamenii își văd de treabă, chefuiesc, vorbesc, scriu și publică – îi invidiez. Eu nu mai am liniște.

4 august

Duminică a apărut scrisoarea patriarhului, prin care se interzice catolicilor de a mai citi scrierile istoricului, teologului și polemistului Alfredo Pimenta. Conflictul era vechi, și de natură politică. În timp ce patriarhul vede roșu când aude de Hitler, flirtând în același timp cu sovietele și cu ovreii (în pastorala de Anul Nou, a spus că Marissa* Maritain e din „rasa Fecioarei Maria"), Pimenta e monarhist, anticomunist și antimason.

Dar e amuzant de observat că patriarhul a publicat ordonanța lui exact în timpul grevelor comunisto-democratice, pe care guvernul le-a jugulat cu energie (de altfel, grevele izbucniseră în o sută optzeci și cinci de întreprinderi

* De fapt, Raïssa (*n. ed.*).

exact a doua zi după demiterea lui Mussolini!), adică într-un moment când toată presa devenise din nou anticomunistă, şi opinia publică începea să se dezmorţească. Scrisoarea patriarhului încearcă o diversiune: nazismul persecută catolicismul etc.

Sunt curios să văd cum se va apăra Pimenta. Am aflat că iezuiţii i-au zvârlit mai demult o fată în braţe, căreia bătrânul poligraf i-a făcut versuri şi i-a scris cincisprezece scrisori de dragoste înfocată. Iezuiţii au fotografiat aceste scrisori, şi acum îl aşteaptă. Pimenta, se spune, a publicat acum vreo două luni un pamflet în care dădea să se înţeleagă că doi preoţi filosovietici au garsoniere în oraş...

10 august

Unde este înţelepciunea mea, puterea de a mă detaşa de lume şi durere, pe care o aveam altădată şi de care eram atât de mândru? Astăzi, trăiesc patetic, posedat şi violentat de orice „ştire" dezastruoasă, tragedia neamului meu şi a Europei. Nu mă pot „detaşa", nu-mi pot găsi echilibrul decât lucrând. Dar nici pe lucrul meu nu mai sunt stăpân.

Am început din nou să citesc filozofie, îndeletnicire pe care o abandonasem cam de multişor. Am citit pe Max Scheler (*Vom Ewigen im Menschen*) şi pe Ed[uard] Spranger. Citesc acum *Die Götter Griechenlands* a lui Walter Otto. Mă mulţumesc cu ce pot găsi aici. Ca de obicei, o lectură filozofică – mai bine zis meditaţiile pe care mi le facilitează – mă linişteşte. Dar numai pentru acel timp, acel interval fericit al lecturii. După ce închid cartea, drama reîncepe. *Dacă pierim?!* – strigătul acesta îl aud mereu în

mine. M-am suspectat o vreme că frica mea de dezastrul neamului e o formă a egotismului; aş pierde biblioteca, gloriola mea, publicul meu etc. Dar cred că nu e aceasta. În America, după trei-patru ani, aş dobândi o glorie, un public şi o avere considerabilă, dacă aş avea inima destul de împietrită ca să renunţ la românism pentru o altă cultură. Dar nu pot. Fără neamul meu, nimic nu mă mai interesează în istorie.

20 august

Dacă aş scrie în clipele mele de plictiseală, aş izbuti să neurastenizez chiar [şi] pe cel mai sănătos burghez. Dar, în asemenea clipe, sunt incapabil să fac cel mai mic efort. La ce bun? Spleenul mi-e de-ajuns.

21 august

Sunt de o mare, o foarte mare tristeţe. Mi s-a închis inima, cum spune mama. Oare e numai un semn al melancoliei mele, ori se pregăteşte iar ceva grav, pentru noi, pentru ţară?...

Nu urăsc nimic mai mult în această Portugalie decât strigătele vânzătorilor de ziare de după-amiază. Ce catastrofă o mai fi anunţând? mă întreb. Nu scapi nicăieri de aceşti vânzători care-şi urlă cele trei ziare cu aceeaşi melodie (aşa cum e anunţată, melodios, orice marfă în Portugalia). Vin în tramvaie, în trenul spre Estoril, în cafenele, pe plajă. Cred că, dacă ar fi slujbe la aceste ore, ar intra şi în biserici.

23 august

Mackenzie King, după conferința aliată de la Québec, anunță că aliații vor bombarda Roma până ce Italia va ceda. La aceasta a ajuns geniul militar în 1943! Iar Stalin n-a trimis nici măcar un observator la conferința din Canada. Nimeni *nu vede* nimic.

24 august

Singurătatea, pentru mine, este o necontenită invitație la viciu, nebunie, aventură. Îndată ce rămân cu totul singur – aflând, adică de plecarea Ninei și Gizei în oraș –, mă simt ispitit să încetez lucrul, oricare ar fi el, și să fac o nebunie sau un gest absurd, fără nici un sens (să mă culc, să plec de acasă, să răsfoiesc o carte neinteresantă etc.).

Greața m-a urmărit toată ziua de astăzi, din clipa în care Mihăileanu mi-a arătat viermii pe pereții odăii consilierului nostru economic, Georgescu-Olenin. Cine știe ce lucruri putrede stau închise în sertarele biroului, pe care Olenin nu găsește de cuviință nici astăzi să le arunce. De două ori au fost spălați pereții, și viermii au reapărut din nou.

Marius Cișmigiu, douăzeci și cinci ani, doctorand în drept, ginerele lui Șeicaru, a fost numit consilier de presă. E venit de aproape două luni. Era până acum agentul Rador la Lis[abona].

Cotruș îmi spune un amănunt penibil în legătură cu căderea lui Mussolini. Anumite ziare spaniole au scris frumos despre Duce, și ministrul Italiei la Madrid s-a dus la Externe și a protestat vehement împotriva acestui lucru.

26 august

Am petrecut, în aceste ultime zile, câteva ceasuri cu Antero de Quental, Camões şi Keats. Întotdeauna am repetat că nefericita mea memorie nu-mi îngăduie să reţin versuri. Dacă sunt fericit că *uit* foarte multe lucruri din toate cărţile pe care le citesc, nu mă pot consola că am o groaznică memorie a versurilor. Sunt sonete de Camões pe care le-am recitit de zece-douăsprezece ori, şi totuşi nu le pot repeta...

28 august

Citesc cu plăcere pagina doua a ziarului *Timpul*. Şi urmăresc mai ales proza vie, inteligentă şi uneori impertinentă a lui Miron Paraschivescu. (Mi se pare că tânărul acesta mă înjura pe vremuri în *Stânga*, dar nu l-am citit, căci am bunul obicei să nu citesc ce se scrie despre mine, mai ales dacă sunt avertizat că sunt înjurat.) Recunosc un lucru: că M[iron] P[araschivescu] poate face în voie teorie marxistodemocratică. Asta e treaba lui, dar mă amuz amintindu-mi că în România este astăzi o dictatură militară, totalitară şi antidemocrată. Domnii aceştia, de stânga, se vor lăuda într-o zi de martirajul suferit „sub dictatură". Îmi amintesc ce se întâmpla în 1938-1939 cu legionarii, şi cum se cenzura chiar apologia lui Eminescu...

8 septembrie

Capitularea Italiei – pe care toată lumea o aştepta, dar nu în halul acesta de perfidie (armistiţiul semnat la 3 sept[embrie]) – m-a făcut să-mi pierd şi bruma de speranţe care îmi mai rămăsese.

Probabil că nemții vor trage noi divizii de pe frontul rusesc, ca să întârzie ocuparea Italiei de către Aliați. Și cum nu mă interesează – ca român – decât frontul răsăritean, nu mai văd nimic înainte. Singura salvare ar fi ca Aliații să debarce în Balcani. Dar mă îndoiesc că Stalin le va îngădui aceasta.

Ultimul simpatizant al Italiei din Lisabona – eu eram acela – întoarce și el capul și scuipă. Niciodată n-am crezut că italienii pot fi lachei. Acum m-am convins. Ieșirea lor din război e tot atât de rușinoasă ca și intrarea lor în război.

Sper să trăiesc atâta, încât să asist la diaspora italienilor transformați în chelneri și cântăreți și închirierea Italiei la societăți de turism.

25 septembrie

Enorm de multe lecturi, toate în legătură cu istoria religiilor tracice și helenice.

De notat progresele cărților pe care le meditez.

29 septembrie

Ca să mă apăr, mă plimb mult pe străzi. Toamnă. Al treizeci și șaselea an. Și un început de lămurire, de împăcare. Mă apropii de echilibru. Singurul lucru important este să nu mă predau niciodată definitiv deznădejdii. Trebuie să existe o ieșire și pentru neamul meu.

2 octombrie

În maşină cu Grigorii şi Coştii la Alcobaça, Obidos, Batalha, Coimbra.

Însemnări – pentru eventuala mea carte de amintiri şi comentarii portugheze – în carnetul negru.

Óbidos, pentru întâia oară. Cea mai impresionantă cetate medievală pe care am văzut-o în Iberia. Platanii din coama Castelului. Zidul. Intrarea – curtea cu azulejos. Smochini. Platani. Masa în hanul S.P.N.

Întâlnim la Alcobaça pe doamna Stârcea şi soţii Botez. Luăm ceaiul la Bau. Apusul la Batalha. Visurile mele în Claustru.

Intrăm seara în Coimbra. Plimbări prin oraş. Luminile puţine. Se pregătesc pentru camuflarea de duminică. Promenada îndrăgostiţilor, cu versurile săpate în piatră – la lumina slabă a becurilor.

3 octombrie

Dimineaţa, din nou la Univ[ersitate]. Şi Catedrală. Prin Luso. Mâncăm la Buçaco. După-masă, la Quinta das Lagrimas. Parcă, de data aceasta, mai frumoasă. Dar, nu ştiu de ce, Portugalia mi se pare tot mai tristă. Stă să moară. E un trecut fără glorie.

8 octombrie

Nu ştiu dacă am scris vreodată în acest jurnal despre Colonelul Bianchi, cu care m-am împrietenit îndată după venirea lui în Portugalia ca ataşat aeronautic, în februarie 1942. Pe atunci, bărbatul acesta înalt, frumos, erou – căci,

la treizeci şi cinci-treizeci şi şase de ani, era colonel, luptase în Spania şi Libia, doborâse cincisprezece avioane şi căzuse de mai multe ori cu avionul – era unul dintre membrii coloniei diplomatice cei mai căutaţi, atât de doamne, cât şi de domni. Ultimul lui accident în Africa îl făcuse inapt pentru luptă. Ochiul stâng îi era injectat. Tremura puţin, nu bea, nu fuma decât câteva ţigarete. Îmi plăcea pentru că nu era lăudăros, nici retoric şi pentru că era un brav, cu mintea limpede, fără porniri. Am rămas foarte buni prieteni. Cât timp eram singur, ieşeam adesea împreună. Mai ales vara 1942 am petrecut de multe ori – la plajă, la Guincho etc. Politiceşte, simpatiza fascismul, dar nu subevalua greutăţile Italiei mussoliniene în actualul război. Prieten cu Mutti; care, despărţindu-se de el ultima oară, află a doua zi, la Madrid, despre căderea lui Mussolini, şi zboară direct la Roma. Ce-a urmat se ştie. Eram la Atanasoff la masă, când Bianchi apare întunecat şi ne spune că Radio Roma anunţă împuşcarea lui Mutti. Pregătea – cum s-a aflat mai târziu – evadarea lui Mussolini.

Nu l-am mai văzut din acea seară pe Bianchi. Azi, a mâncat la mine şi mi-a mărturisit câteva lucruri pe care le însemn aici; „pentru istorie", cum se spune. M-a rugat, de altfel, să nu le comunic mai departe, şi am să mă ţin de cuvânt.

Bianchi e mirat de ineficienţa serviciului de spionaj german la Lisabona. Ministrul Hoyningen-Hueve a plecat să-şi petreacă vacanţa la Buçaco, spunând sarcastic: „Să mă chemaţi când veţi auzi că Mussolini s-a întors la

Roma." Spionii Gestapoului s-au pus pe chef. La sosirea avioanelor din Italia, nu era nici unul pe aerodrom. Când a venit Grandi, nu era la aerodrom nici un german – doar ovreiul nostru, Kirschen, care a știut-o, și a dat-o a doua zi Legației României. Dar, așa cum s-a văzut în urmă, Grandi nu avea nici un rol în pregătirea armistițiului. Bianchi îmi spune că el avea dispoziții să primească pe anumiți tipi. Nu știa ce misiuni au, dar bănuia. Îi plimba prin oraș. Au petrecut împreună cu două „secretare" germane, de la serviciul secret, la plaja Guincho. Acești doi mesageri mergeau zilnic la legația engleză cu taxiul. Nu-i urmărea nimeni. Când, după semnarea armistițiului, presa engleză a publicat fotografiile lor, Bianchi le-a arătat „fetelor" și le-a întrebat: Vă mai aduceți aminte de ei?

Mai mult. Avionul italian, de obicei, aducea două-trei persoane. Când au venit mesagerii, erau douăsprezece. Nici un neamț nefiind pe aerodrom, nimeni n-a bănuit nimic. Printre cei veniți, era generalul englez [caută numele]* fără o mână, fără un ochi, care avea pașaport italian – și rar scotea o vorbă, pentru că nu știa nici o vorbă italiană. Generalul Castellano, care venea zilnic la ambasada engleză, putea fi recunoscut militar de la o poștă, după cum saluta. Totul a fost făcut la lumina zilei. Nemții nebănuind nimic, n-au putut evita armistițiul. Pentru că, dacă ar fi arestat pe mesageri și le-ar fi aflat secretele, puteau aresta pe Badoglio și evita drama capitulării.

---

* Nota M. Eliade (*n. ed.*).

12 octombrie

Astă-seară se anunță că americanii au ocupat baze navale în Azore.

Ieri, mi s-a spus de la legația germană că nu mi s-a aprobat cererea mea și a Ninei de a merge pentru șapte zile la Paris. Sunt furios.

15 octombrie

Mă cheamă azi-dimineață baronul [Hoyningen-]Hueve la telefon și îmi spune că, în urma unei telegrame a lui de două pagini, a primit viza direct de la Cartierul General al forțelor germane din Franța. Avem o lună de zile de stat la Paris. Hotărâm să plecăm noi doi înainte, rămânând ca Giza să vină cu curierii, câteva zile în urmă. Toată lumea se miră că o lăsăm pe Giza să plece tocmai acum, când ofensiva rusă e în toi. Giza, care nu are nimic interesant de făcut la Lisabona, le răspunde că ceea ce se va întâmpla cu toată România i se poate întâmpla și ei; că, dacă la Buc[urești] se găsesc toți profesorii și scriitorii și oamenii noștri de seamă, ce sens ar avea să ne salvăm pe noi, individual?

Totuși, frontul rusesc merge atât de prost, încât plec cu inima îndoită.

16 noiembrie

Am petrecut cinsprezece zile la Paris, de unde m-am întors cu două sute de cărți și cu inima bolnavă. Să stai în Portugalia – când există Parisul! Surprins de bunăstarea parizienilor. N-am văzut oameni flămânzi. Faimoasele

mese la care am luat parte. Cunosc pe Jean Cocteau, Paul Morand (întors de câteva zile din Buc[ureşti]), Georges Dumézil, René Grousset, Paul Geuthner. Grousset îmi spune că a scris o recenzie la *Journal Asiatique* în care afirmă că *Yoga* mea este „*Le* livre sur le Yoga". Îmi dau încă o dată seama că am de spus ceva nou acestor europeni.

Tot timpul cu Cioran. Orgie de paradox şi lirism. Cunosc pe Marica. Frontul merge din ce în ce mai prost, dar nu ştiu de ce, nu-mi mai e teamă. Am sentimentul că nu se va întâmpla nimic catastrofal. Sau, mai precis, că primejdia e atât de europeană, încât nu mai pot judeca local, referindu-mă numai la noi.

25 noiembrie

După telegramele lui Dinu şi Herescu, prin care eram chemat să mă prezint în ţară la 12 decembrie, pentru concursul la conferinţa [de] Istorie a culturii, primesc azi telegrama pe care Giza mi-a dat-o prin cifrul Ministerului de Externe. „Vă rog să veniţi neapărat la 12 decembrie la Bucureşti pentru concurs. Comisia: Blaga, Gusti, Oprescu, Ralea, Bagdasar. Comunic confidenţial Gusti pentru Zamfirescu, Oprescu, Bagdasar contra. Semnat Giza Camil Demetrescu."

N-am răspuns însă. Alaltăieri, telegrafiasem Gizei, lui Dinu şi lui Herescu îndoiala mea cu privire la actualitatea acestei conferinţe. Astăzi însă, sunt mai hotărât ca oricând să nu mă prezint. Şi dacă Herescu va stărui, îi voi telegrafia: „La treizeci şi şapte de ani, după şase ani de profesorat universitar şi cu patruzeci de lucrări ştiinţifice, majoritatea publicate în limbi şi reviste străine, nu cred

că este o onoare pentru mine de a concura contra unui ziarist." Adevărul este că nimeni nu s-a gândit să mă cheme la catedră, cum era vorba să se facă pentru Zamfirescu, acest parvenit patronat de Petrovici. Adevărul este, de asemenea, că nu mă mai interesează să vorbesc și să scriu pentru un public care, chiar de m-ar înțelege, nu poate crea nici o rezonanță universală ideilor mele. La Paris, am aflat un lucru hotărâtor: că nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore. Cred că am de spus ceva mare. Cred că sunt ceva mai mult decât un simplu savant. Ideile și metodele mele ar putea avea o rezonanță și consecințe în ansamblul gândirii europene. Dar cu condiția de a face accesibile aceste idei și aceste metode.

M-am hotărât să „pătrund" în Europa mai adânc și mai stăruitor decât am făcut-o până acum cu *Yoga* și *Zalmoxis*. Vreau să-mi precizez ideile în scurte studii și monografii, care să apară în revistele europene de specialitate și de cultură generală. Am încheiat – pe planul științific și eseistic – etapa românească. E riscant, dar și rezultatele vor fi considerabile.

Decembrie

Mâncăm la Dr. Mariaux, la Estoril, cu Ortega y Gasset. Din lunga și fructuoasa lui conversație, notez afirmațiile acestea: „Filozoful trebuie să aibă, politic, o poziție echivocă, să trăiască în echivoc, ca după moartea lui să-și bată capul comentatorii și s-o explice." Se referă la situația lui actuală: e de doi ani în Portugalia, dar a refuzat să se

întoarcă în Spania, la catedră, deşi fiul său e falangist, iar el în relaţii corecte cu ambasadorul Spaniei aici, Franco*.

Un lucru amuzant despre Don Juan: francezii sunt incapabili de donjuanism, de a dezrădăcina o femeie; din cauza asta, franţuzoaicele au creat ele, în ultimele două veacuri, un tip de bărbat cuceritor care să se potrivească bărbaţilor lor.

Ortega lucrează la o metafizică. Cercetând începuturile gândirii metafizice în Europa, s-a lovit de orfism, şi tocmai acum e în plină lectură (Rohde, Burnet). Îmi cere câteva lămuriri şi cărţi.

La despărţire, din nou melancolia de a fi fost silit să mă exprim într-o limbă fără circulaţie. Şi nu numai eu, dar [şi] Nae, Blaga, Eminescu.

Decembrie

Nu contează decât ceea ce ne poate fertiliza. Nici un om, nici un peisaj, nici o carte nu mă interesează dacă nu mă sporeşte, ***unindu-se*** cu mine, ajutându-mă să devin mai fecund, mai puternic. Orice om se comportă faţă de Cosmos ca o femeie: aşteaptă să fie fecundată, ca să se poată revela sieşi, să-şi desăvârşească misiunea. Nu devii tu însuţi decât în clipa când îţi simţi fiinţa sporită. Erotica simbolică a tuturor religiilor şi misticelor îşi are punctul de plecare în acest destin al omului: că nu devine el şi nu se simte trăind (participând la evenimente, „interesându-se" de oameni) decât în măsura în care se *uneşte* şi este fecundat.

* Fratele dictatorului Spaniei (*n. ed.*).

Nu știu unde am citit că ceea ce face geniul este *atenția* la geniu. Un Leonardo este genial pentru că e atent la geniul lui. Tragedia mea constă tocmai în faptul că nu sunt atent la geniul meu. Dacă ați ști viziunile pe care le contemplu în preumblările mele solitare, ați lua opera mea scrisă și ați pune-o pe foc. În ziua când voi avea curajul să proclam elementul excepțional din mine (nu numai „normalul", ca până acum), voi deveni cel ce sunt cu adevărat.

În studiul lui Labat despre caracterul religios al regalității la asiro-babilonieni, găsesc acest citat din Böhl (p. 8): *Chez les Sémites, la force était le signe de la sphère divine**. Asta explică revoluția politică a lui Sargon, cel dintâi în istorie care visează un imperiu universal. Semiții văd lumea dinamic, adică politic. Chiar religiozitatea semită se centrează în jurul ideii de *forță*. Comparată cu concepțiile religioase indo-europene, bunăoară, sau extrem-orientale, religia semită e revoluționară și prin intensitatea devoțiunii, și prin caracterul de totală dependență față de divinitate al experienței religioase.

Cu cât cercetez mai serios „cele ce s-au întâmplat", cu atât mă conving că *istoria*, evenimentul, ceea ce se putea sau nu se putea întâmpla au o importanță decisivă. *Soma* vedică este, bunăoară, o invenție recentă. Înainte existau sacrificiile animale și umane. Băutura *soma* e introdusă târziu – și nu era „obligatorie". S-a întâmplat să apară la indo-europeni. Și totuși, *soma* creează literatura vedică pe

* La semiți, forța era semnul sferei divine (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

care o cunoaştem. Ea modifică o întreagă cultură. Imensitatea teologiei presomice a dispărut. N-a rămas decât documentul vedic, şi judecăm numai prin el.

Cei care nu cred *se pierd* prin simplul fapt că sunt convinşi că nu există o soartă *post-mortem*, că nu e decât vidul cosmic, neantul. Întâlneşti după moarte ceea ce crezi că vei întâlni. De aceea expresia „se vor pierde": pentru că, necrezând în nemurire, mor definitiv în clipa decesului.

Citeşte în [Gomes Eanes de] Zurara despărţirea membrilor familiilor căzute în sclavie. *Cf.* familiile în teritoriile ocupate de U.R.S.S. Atitudinea stăpânului faţă de sclavi e întotdeauna aceeaşi.

1944

1 ianuarie 1944

Am făcut revelionul foarte modest, la noi acasă, cu Coştii şi Constantineştii. Spre deosebire de ceilalţi ani, n-a fost nici muzică, nici dans, nici alcool. Trei ceasuri de vorbă, masă şi un pahar cu şampanie. Ca să ne aflăm în treabă, ne-am „încercat norocul" la o bacara somnoroasă, care a durat o jumătate de ceas. La două noaptea, ceilalţi erau plecaţi. Am consemnat toate acestea ca să verific mai târziu în ce măsură modestia nopţii noului an a anticipat sau nu asupra evenimentelor pe care le aşteptăm, şi le socotim decisive, în 1944.

Azi-dimineaţă, am continuat lectura cărţii lui Waelhens asupra lui Heidegger.

În 1943, am scris 234 [de] pagini din *Apocalips*, *Comentariile la* [*Legenda*] *Meşterul*[*ui*] *Manole* şi aproape 40 [de] pagini mari (circa 70 [de] pagini de formatul acesteia de faţă) din *Prolegomene la istoria religiilor*. Ţinând seama că am făcut două călătorii – în Spania şi la Paris –, că am suferit (mai–iunie) de teribile crize de melancolie şi că din septembrie, de când am abandonat romanul, am citit imens (îndeosebi filozofie şi istoria religiilor), nu cred că am încheiat un an steril. Cel puţin 500 de ceasuri au fost

pierdute în 1943 în deprimări și spaime „istorice" derivate din catastrofele militare în care se afla întotdeauna implicată, direct sau indirect, soarta României.

Vorbind despre amatorismul retoric al romanticilor, Tieck se revoltă împotriva „detestabilei manii" de a prezenta istoria universală *in pizzicato*.

Intervenirea plebei în miliție lichidează feudalitatea în Grecia. Introducerea infanteriei (Aristot, *Pol[itica]* VI (IV) 13, p. 1297 6) are urmări decisive, dispariția obiceiului de a susține statul pe luptători.

Ianuarie 1944

Îmi aduc aminte melancolica greață cu care am privit anticarii de pe cheiurile Senei. Nici nu îndrăzneam să mă apropii prea mult de cărțile acelea moarte, îngălbenite de soare, răsucite de vânt. Din câteva ochiri înțelesesem: triste frunze moarte, maculatură, efemeride lipsite chiar de ridicol. Massa aceea mă deprima. Iubirea mea de cărți și de carte se transforma, în acea clipă, într-un dezgust profund, într-o totală repulsie față de litera scrisă și hârtia tipărită. În asemenea momente, nu mai cred în „cultură", nu mai cred în nimic, afară de moarte. Am impresia că mă aflu într-un cimitir.

În fond, acesta e adevărul. Nimic nu rămâne, nici o operă nu se salvează. Anticarii de pe cheiurile Senei înfățișează destinul oricărui efort cultural, al oricărei creații. Ei recepționează efemeridele secolului nostru. În biblioteci, zac efemeridele celorlalte secole. În zece mii de ani, chiar Dante, chiar Homer ar putea fi tot atât de nesemnificativ[i] ca un roman din 1900, îngălbenit astăzi

în taraba unui anticar. Și dacă zece mii de ani vi se par prea puțin[i], puneți o sută sau cinci sute de mii de ani. Tot acolo ajungeți. Numai Ecclesiastul a avut curajul să mărturisească adevărul – și norocul să-l audă oamenii.

Ianuarie 1944

Lucrând la *Prolegomene*, am uneori impresia că fac *fausse route**. Lucrurile astea trebuiesc spuse ori într-o sută de pagini, ori într-o bibliotecă, așa cum a făcut Frazer. O mie de pagini, cum am crezut eu la început, e sau prea puțin, sau prea mult.

*

Dezgustul meu de istorie a crescut atât de mult, încât aproape nimic din ceea ce se petrece în lume nu mă mai interesează. De la 1 ianuarie, n-am mai atins un ziar, n-am mai citit un singur comunicat de război. Nici în cele mai triste ceasuri ale mele, nici în Himalaya, n-am crezut că omul poate fi atât de imbecil și viața istorică dominată într-atât de futilități și idei fixe. Am asistat la dispariția Franței ca mare putere. Voi asista și la transformarea Europei într-o Albanie oarecare? Totul e posibil.

Întâi, credeam că trăim o tragedie fără pereche, un apocalips. Sunt zile când mă bate gândul că trăim numai o mare, teribilă, iluzie. Când mă gândesc că m-am coborât din Himalaya pentru că credeam în viață, în om, în creație, în ajutorul pe care-l poți da aproapelui!... E idiot.

* *Faire fausse route* „a greși drumul" (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

15 ianuarie

Am pierdut în Spania (în drum spre Paris) carnetul negru în care obişnuiam să-mi notez tot felul de lucruri, şi îndeosebi unele gânduri abia germinate. Din fericire, multe dintre paginile lui scrise le lăsasem acasă.

17 ianuarie

A[stă-]noapte, am visat insula mea paradiziacă din Atlantic. Mă apropiam noaptea de ea, într-o barcă; vaporul care mă adusese se oprise în larg.

Lecturi în legătură cu insula. Nostalgii. În vis, uneori, sunt fericit regăsind-o.

În fond, am toate motivele să cred că Rusia Sovietică trebuie să biruie şi să înceapă un nou ciclu istoric. Omul pe care îl descopăr eu în toate societăţile arhaice e de mult depăşit în Europa. De la Renaştere şi revoluţia industrială încoace, asistăm la o altă antropologie. Numai omul sovietic o poate realiza integral. Omul modern e hibrid. Nu mai gândeşte ca cel tradiţional, nu mai valorifică viaţa asemenea lui – dar n-are nici curajul de a deveni maşină producătoare de valori economice, ca în Rusia Sovietică. Să încercăm iarăşi „sinteze", iarăşi ajustări, iarăşi compromisuri?

22 ianuarie

Bamby, noul film al lui Disney, care m-a desfătat; şi care m-a convins că o operă de artă ruşinează mai vârtos oamenii decât orice pildă sau teorie. Când cerboaica îi spune lui Bamby să se păzească, căci în apropiere „e

omul" – toată sala şi-a ţinut respiraţia, împietrită de emoţie, dar şi de ruşine. Nimeni n-a avut – o clipă – curajul să întoarcă privirile spre vecinul lui.

Aceeaşi ruşine a făcut, desigur, pe patronul cinematografului să renunţe, de astă dată şi în chip cu totul excepţional, la jurnalul de război anglo-american. Cred că publicul ar fi părăsit sala cu o asemenea tristă şi vinovată ruşine, că Legaţia Angliei ar fi protestat!

25 ianuarie

Scriu un articol despre Iorga pentru *Acção*. Parcurg bibliografia în *Enciclopedia* lui L. Predescu. Şi se întâmplă, ca de obicei, acelaşi lucru: nu numai admiraţie, ci stimulare. Este prodigioasă această rezervă de energie care se ascunde în opera lui Iorga. Îmi amintesc că, licean, alungam oboseala, târziu după miezul nopţii, numai privind raftul cu cărţile lui Iorga. Mania e eficientă şi astăzi.

27 ianuarie

În *Jurnalul* lui Miguel Torga, medicul şi inteligentul scriitor de la Coimbra, descopăr aceeaşi problematică a validităţii şi ecumenicităţii creaţiei în Portugalia şi în limba portugheză, pe care ne-o punem şi noi (îndeosebi Cioran şi cu mine) pentru „şansele" de a crea universal în România şi în limba română.

29 ianuarie

Aş vrea să pot scrie odată acest lucru grozav: *teroarea istoriei*, teroarea omului faţă de om. Nu este adevărat că omului îi e frică de Natură, de zei: frica aceasta e minimă

față de groaza pe care a îndurat-o el, de milenii, în mijlocul istoriei.

Epoca noastră este prin excelență o epocă terorizată. Viitoarele capodopere ale literaturii universale se vor crea pornind de la această terifiantă experiență.

2 februarie

Mariaux îmi spune că Ortega y Gasset, vorbindu-i de mine, i-a mărturisit că numai un român ar putea fi filozof mistic și om de știință în același timp, căci noi suntem aproape de Orfeu, dar putem fi și cu privirile spre Occident. Formula era: Eliade e un om de știință orfeizant. Eu i-am răspuns că mă consider un cal troian în tabăra științifică și că misiunea mea este de a pune odată capăt „războiului Troiei" care durează de mult între știință și filozofie. Vreau să validez științificește sensul metafizic al vieții arhaice: adică să conving pe sociologi, comparatiști, etnografi și folcloriști că studiile lor nu-și găsesc sens decât valorificând așa cum se cuvine, înțelegându-l așa *cum este*, omul culturilor tradiționale. Cred că numai în asemenea chip științele etnoistorice pot ieși din penibilul impas în care se află.

10 februarie

Trei ani de la sosirea noastră în Portugalia. Ca de obicei, fac bilanțul acestui răstimp. Sunt mai mulțumit decât anul trecut. Am lucrat foarte bine la *Prolegomene*. Părăsirea jurnalului se explică în primul rând prin entuziasmul și continuitatea cu care (să bat în lemn!) lucrez de aproape trei luni la această carte. Am trecut de 100 [de] pagini

mari, scrise mărunt. După socotelile mele, *Prolegomenele* vor avea circa 1 000 [de] pagini mari, deci 1 200 de tipar in 8°, în afară de desene și fotografii. Vreau să validez și să fructific prin această carte toată munca mea în istoria religiilor, de cincisprezece ani.

18 februarie

Fac corecturile ediției Hasdeu de la „Cugetarea". Îmi trec prin minte anii 1934–[19]36, când munceam, și eu, și Nina, la Academie ca să transcriem texte și să verificăm variantele. Ce cumplită muncă. Ce inutilă, mai ales! Trei ani de istovitoare cercetări, ca să „reactualizez" un mare înaintaș – și răsplătit cu broșura domnului acela (i-am uitat numele). Aproape nimeni n-a înțeles sensul de *sacrificiu*, pur și simplu sacrificiu, al muncii mele.

25 februarie

Continuu cu spor redactarea *Prolegomenelor*, întrerupte numai de orele de serviciu la legație, zilele frenetice pentru pregătirea curierului și puținele invitații pe care le mai accept „în lume". M-am sihăstrit teribil în iarna asta, și nu regret. Nu mai citesc, de la 1 ianuarie, nici ziarele. Nu mai vorbesc politică, nu mai ascult comentarii. Vreau să scriu cartea, să spun ceva, și atât. Pentru lumea întreagă, nebună și imbecilă, am un sentiment de milă amestecat cu dezgust.

Luni, 6 martie

Marți, 29 februarie, seara, am început să scriu o piesă de teatru, pe care o „văzusem" în aceeași după-amiază: deși

am avut o săptămână încărcată (joi, dineu la mine până la 1 noaptea; vineri: cercul luso-român, până la 2 noaptea; duminică, la masă la Coşti), am scris-o ca într-un fel de transă, cum niciodată n-am mai scris în viaţa mea. Ieri, i-am găsit un titlu: *Oameni şi pietre*. Acum, noaptea, am terminat-o, cu absolut toate indicaţiile scenice. Rămâne numai s-o transcriu, adică, mai bine zis, s-o descifrez.

Cred că e una dintre cele mai puternice drame care s-au scris în româneşte. Sunt fericit că am creat-o, şi mi-e indiferent dacă se va juca sau nu, dacă va avea sau nu succes.

Am scris întâi primul tablou din actul I, apoi, ultimul; apoi actul [al] III[-lea], apoi al II-lea. Ieri şi azi, am terminat actul [al] III[-lea] (tablou[rile] 2–4), care mi s-a părut şi cel mai greu. E amuzant că mă pasionează teatrul. Poţi spune multe, şi direct. Şi, mai ales, fără bătaie de cap.

9 martie

Azi, împlinesc treizeci şi şapte de ani. Nu ştiu dacă din cauza anticlimaxului provocat de gândirea şi scrierea oarecum în transă a piesei, dar de vreo două zile sunt groaznic de trist, de deprimat. Lupt cu greu împotriva deznădejdii. Îmi răsună necontenit în cap mai multe piese de teatru şi sunt sigur că, dacă m-aş aşeza la birou, le-aş scrie în câteva săptămâni, dar nu o fac, pentru că prea ar părea tragică şi pesimistă lumea aşa cum o văd acum, în aceste piese nescrise. (Între ele, reţineţi un titlu, *Joc de societate*.) Aş vrea să mă reîntorc la *Prolegomene*. Astă-seară

însă am promis că voi citi *Oameni și pietre* câtorva prieteni români de la legație.

Deprimarea vine de foarte departe. Încep să înțeleg viața, nimicnicia ei, lipsa ei de valori absolute. Aflu că ministrul Cădere m-a „lucrat" la București. Vrea cu orice chip să scape de mine, deși își dă bine seama că, dacă România există astăzi în Portugalia ca realitate, iar nu ca relații diplomatice, se datorează în primul rând muncii și prezenței mele. Și mai vorbim de persecuțiile lui Eminescu...

10 martie

Descurajarea, sentimentul de nimicnicie și absurdă iluzie a oricărei existențe care m-a[u] cuprins ieri, [în] ziua mea de naștere, s-a[u] continuat și astăzi, cu toate că am încercat să lupt împotriva [lor] citind din vol[umul al] II[-lea] al ediției Eminescu (Perpessicius). De câte ori Eminescu nu m-a ajutat să suport condiția de a mă fi născut român, adică fiul unui neam fără noroc, ursit de geografie și istorie unei lamentabile prăbușiri în masa slavă?!... Dar astăzi, nici măcar duhul Luceafărului nu m-a putut liniști. Din nou, sentimentul iminentei, inevitabilei catastrofe istorice. Când îmi închipui cum vor pieri elitele românești, cum se vor suprima personalitățile, cum se vor desțăra sute de mii, poate milioane de români, ca să piară ghimpele român din marea comunitate slavă, mă apucă un fel de desperare. De ce, Doamne, ne-am mai născut? De ce am ajuns la o conștiință românească a lumii, dacă trebuie să fim înghițiți?

Ieri seară, am citit *Oameni și pietre* celor doisprezece români din Lis[a]bo[n]a. Piesa n-a plăcut.

12 martie

Ieri și astăzi, am suferit de groaznice crize de tristețe. Nu pot citi nimic, și nici măcar scrie la *Prolegomene*. A[stă-]noapte, am început piesa mea *1241* (titlu provizoriu) și am scris patru pagini mari cu destulă ușurință. Azi după-amiază am scris șase pag[ini], terminând tabloul I, de care, fără a fi recitit, sunt mulțumit. Dar îndată ce mă dezleg din piesa mea, revine cumplita tristețe. Mi-e sufletul pustiit. Doamne, Doamne, îndură-te și de mine și izbăvește-mă!

15 martie

Ca să-ți dai seama de cât prețuiește viața ta, de cum ai izbutit s-o valorifici, gândește-te că mâine ar putea fi ultima zi. Dar nu ultima zi a vieții tale – căci atunci ai mai putea găsi vreo mângâiere: ai scris ceva, ai ajutat pe cineva, vei putea consola pe un cititor după cincizeci-șaizeci de ani de la moartea ta – sau, dacă ai activat în istorie, ai modificat istoria țării tale, ai contribuit la înălțarea sau salvarea neamului tău etc.

O asemenea moarte e consolatoare – și totuși, ea nu validează viața pe care ai dus-o. Dar gândește-te că mâine ar putea fi ultima zi a lumii. Că mâine Pământul se reîntoarce la modul lui predestinat: de gaz. Vezi, atunci, ce-ți mai rămâne din viața ta, binele pe care l-ai făcut, dragostea pe care ai împărtășit-o, mângâierea pe care ai dăruit-o altora.

6 aprilie

De acum două săptămâni, de când am aflat că au trecut ruşii Nistrul, viaţa noastră – a Ninei şi a mea – a fost un coşmar. Nu înţeleg de ce suport eu mai greu ca ceilalţi români catastrofa. Poate pentru că mă simt prost *aici*, mă simt nelalocul meu. De aceea am şi hotărât acum câteva zile să-mi cer rechemarea şi să ne întoarcem în ţară. N-am făcut-o încă, pentru că legăturile feroviare sunt întrerupte între România şi Ungaria. N-am făcut-o, mai ales, pentru că nu ştiu ce să fac. Simt că dorinţa mea de a mă duce în ţară este alimentată în primul rând de dorinţa extincţiunii. M-aş duce pe front nu pentru ca să mă bat, ci pentru ca să mor. Un dezgust final de istorie. O sete de sinucidere. Aproape că mă bănuiesc de laşitate în neurastenica mea dorinţă de a fi *acolo* unde se poate muri fără ca să afle ceilalţi de ce-ai vrut să mori. În orice caz, la acest prim examen în faţa tragediei, am eşuat lamentabil. Nu pot suporta tragedia colectivităţii. Aş vrea să pier eu, înainte de a se fi consumat ea.

Bombardarea Bucureştiului de către liberatoarele americane m-a făcut să mă gândesc pentru prima dată cu mai puţină groază şi dezgust la ruşi.

După declaraţia perfid de blândă a lui Molotov, americanii ne distrug Capitala. Inutil să mai comentez. Cred că cititorii jurnalului de faţă vor fi văzut judecata istoriei – la data când vor citi ei paginile mele. Imbecilitatea anglo-saxonă va face să sară şi ultimul obstacol care mai era în calea victorioasei Rusii.

Am umblat prin oraş şi am spus tuturor portughezilor pe care i-am întâlnit: să ştiţi că, dacă va cădea România,

cade întreaga Europă sud-estică. Ruşii vor fi în Adriatica şi Mediterana. Iar când vor lua şi Germania, vor fi pe malurile Tagelui. Nu-i va opri nimeni.

Şi, cu toate acestea – nu pot crede că *aşa* va fi. Atunci, nimic nu mai are sens în istorie. Cine va justifica morţile şi dramele noastre de sute de ani?

Mă gândesc să scriu o carte: *Teroarea Istoriei*, pe această temă: că, până mai deunăzi, orice dramă personală şi catastrofă etnică îşi avea justificarea într-o cosmologie sau soteriologie oarecare (ritmurile cosmice, reabsorbţiunea în apă, ekpyrosis sau purificarea prin foc, ciclurile istoriei, „păcatele noastre" etc.). Acum, istoria terorizează, pur şi simplu – pentru că tragediile provocate de ea nu-şi mai găsesc justificarea şi absolvirea.

24 mai

Am lăsat din nou carnetul acesta, dezgustat de a mai nota aceleaşi melancolii şi acelaşi dezgust de istorie. Luna aprilie am petrecut-o terorizat de bombardamentele aeriene anglo-americane, care au început distrugerea ştiinţifică a Bucureştiului. Nu mă gândesc la oraşul meu, ci la bruma de instituţii culturale pe care le aveam şi pe care le-au nimicit eliberatorii. Încă o dată verific imbecilitatea cu care poartă războiul anglo-americanii – şi abilitatea sovieticilor, care îşi silesc aliaţii să bombardeze oraşele deschise, ei mulţumindu-se cu victorii strict militare.

Giza a sosit la 7 mai.

Ultimele zile le-am petrecut cu Carl Schmitt, invitat în Portugalia pentru câteva conferinţe. Duminică dimineaţa, merg cu el la muzeul Janelas Verdas, unde rămânem

ceva mai mult de un ceas în fața *Ispitei Sfântului Antoniu* a lui Bosch. Îmi spune că interpretarea lui Bosch e ultima vogă în Germania, că toată lumea se ocupă de el, deși prea puțini publică. Bombardamentele și insecuritatea îi ajută pe nemți să înțeleagă și să se regăsească în Bosch; care nu e atât de „fantastic" pe cât se crede, ci e plin de amănunte biografice și de istorie contemporană (bunăoară, Schmitt îmi vorbește de societățile secrete, care aveau protecția împăratului și care executau pe magistrații corupți după un proces prealabil și o condamnare la moarte după toate formele juridice: în *Ispitirea Sf. Antoniu*, jos, spre stânga, paserea – simbol al justiției – poartă în cioc un plic închis, probabil o condamnare la moarte). Prietenul lui, Wilhelm Fraenger, lucrează de vreo zece ani la descifrarea lui Bosch, și a scris o uriașă monografie de peste o mie de pagini asupra lui, încă nepublicată.

Mănânc de mai multe ori cu Schmitt. Cred că sunt omul care l-a văzut mai mult la Lisabona. Îmi spune că regretă că nu l-a întâlnit pe Blaga la București și e sigur că în concepția blagiană a spațiului se găsesc lucruri interesante.

Comentăm împreună *Land und Meer*. Pentru cartea la care lucrează, despre *nomos* al lumii, îi ofer câteva paralele istoric-etnografice.

Îmi spune că e optimist despre soarta Europei. Naționalismul și internaționalismul sunt formule depășite.

26 mai

Trăsătura caracteristică a personalității mele este totala lipsă de ambiție. Asta și explică în parte puținătatea operei

mele, faptul că astăzi nu sunt un autor european. Tot ce e mai bun, mai original, mai profund în gândirea mea – comunic în unele conversații, sau păstrez numai pentru mine. N-am scris nici o carte cu gândul de a mă valorifica, de a *da tot*, ci fie silit de nevoi, fie pentru a învăța pe alții *ceva* din ce știam sau gândeam eu. Nu m-am ocupat niciodată de traducerea cărților mele. N-am dat urmare invitațiilor de a scrie la revistele străine, de a ține conferințe la universitățile străine. La Oxford, la Coimbra, pe vremuri la Calcutta, la Roma – aș fi putut ține oricând serii de conferințe. N-am făcut-o din comoditate, din modestie – ci mai ales din absența oricărui grăunte de ambiție. Am fost întotdeauna fericit să fiu liber, să mă lase toată lumea în pace, să-mi văd de treburile mele. Dacă Freud ar fi avut aceeași structură, astăzi n-ar fi existat psihanaliza, în afara unui cerc restrâns de specialiști. Eu sunt inuman detașat de geniul meu, de opera mea. Dacă aș fi fost bogat, probabil c-aș fi scris două-trei cărți, și acelea nepublicate. Eu nu sunt fericit decât când mă simt stăpân pe mine, nu dominat de o „operă" căreia trebuie să-i dau formă. – Poate indiferența și lipsa mea de ambiție sunt religiozitatea mea.

3 iunie

Horia Stanca, venit de la Berlin, mă face să regret din nou mediocritatea mediului portughez. Vorbind cu Stanca, aveam impresia că mă întorc dintr-un oraș de băi, toate convorbirile avute cu prietenii mei români și portughezi nu depășesc nivelul psihologiei.

Sentimentul sterilizării mele în Portugalia. Efortul enorm pe care-l fac să nu sombrez într-un consilier cultural.

6 iunie

Invazia – în sfârşit! Îmi aduc aminte de 1940, la Londra. Cine ar fi crezut, atunci, după Dunkerque, că patru ani în urmă englezii vor ataca – şi cu succes?

Marea zădărnicie a acestui război. În fond, dacă *asta* trebuia să se întâmple – de ce aceşti patru ani de victorii, tragedii, ruine şi bluffuri? Nu voi putea niciodată ierta pe nemţi că au slăbit frontul din Rusia ca să se apere în Apus şi dacă apărarea lor va fi ineficace.

9 iunie

Ortega cu Mariaux şi Antoniade la mine la masă. Ca să nu-l mai enervez pe Ortega, îl las pe el să vorbească, să strălucească. E în vervă. Admirabile observaţii despre „muţenia" popoarelor sud-americane: „Ele scriu spaniola, dar nu o vorbesc"; pentru că *nu au* ce să spună; pentru că, aşa cum văzuse deja Hegel, continentul sud-american are o faună slabă, pentru că acolo nu poate fi depăşită preistoria.

Antoniade face o gafă la masă; adresându-i-se lui Mariaux, îi spune: *Mais [ce] sont les boches qui...** Asta, după o viaţă cheltuită în diplomaţie.

13 iunie

De patru zile, Nina este foarte greu bolnavă. Din nou sciatica etc., etc.

* Dar nemţii sunt cei care... (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Prin curier, suntem informați că voi primi un salariu de 62 000 [de] lei, în loc de 85 000, cât primeam până acum și cât va continua să primească Leontin Constantinescu. Asta e, probabil, clasificarea „consilierilor“ pe care a făcut-o Ministerul de Externe. Atâta merit eu și atâta Leontin.

Iunie

Recitesc – pentru a câta oară? – *La fille aux yeux d'or* a lui Balzac. Exasperat de lunga și inerta introducere, care, fără îndoială, a făcut ca acest cap de operă să nu devină popular. Dar cât geniu, și cât de straniu, ca să aduni laolaltă pe Paquito, de Marsay și sora lui!...

Recitesc și restul volumului *Histoire des Treize*. Prefața lui Balzac, evident inspirată de moda timpului. Mă amuză să număr de câte ori e întrebuințat într-o nuvelă cuvântul splendid sau superb. În *La duchesse de Langeais*, ghidul african al lui Montriveau este *ce géant d'intelligence et de courage**. Cine nu e gigant, cine nu are geniu, cine nu ar face un lucru splendid în Balzac? Slăbiciunile acestea ale epocii, dar și ale lui, foarte mult ale lui, mi-l fac încă mai apropiat decât era până acum.

La Belém, ducându-l pe Stanca să vadă „Turnul“, am înțeles că stilul manuelin este numai o manifestare plastică a nebuniei, a delirului de grandoare și intoxicațiilor de putere provocate de descoperirile maritime. Oamenii care cuceriseră continente și descoperiseră tărâmuri noi își

---

* Acest colos de inteligență și de curaj (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

pierduseră pur și simplu capul. Nu e nimic demiurgic; ci beția unei bogății și a unei puteri *găsite*.

Iunie

Să-mi adun într-o zi însemnările și meditațiile din Portugalia, să le transcriu, limpezindu-le, completându-le – și să fac o carte care să fie, înainte de toate, o carte a mea.

Am întrerupt de două săptămâni *Prolegomenele*. În ultimele trei luni, am scris foarte puțin la această carte.

Sentimentul că nu mai pot sfârși cele ce am început. Că nu mai am forțe să le duc la capăt. Peste 600 de pagini din *Viață nouă* și *Apocalips* – și câte altele?...

Găsesc în Ortega următoarea frază: *No creo que haya imagen más adecuada de la vida que esta del naufragio** (*Ideas y creencias*, 1942, p. 90). Îmi amintesc că aceeași imagine obseda pe Nae Ionescu în ultimii săi ani și în ultimele sale cursuri. Și nu în sensul de eveniment catastrofic, ci de condiție general umană: omul e, de la început, o făptură căzută; luptă ca să se mențină în viață, să dureze și, mai ales, să se salveze spiritual.

E semnificativ că atât Nae, cât și Ortega sunt preocupați de istorie, încercând să acorde istoriei o valoare absolută.

Preocuparea mea de căpetenie este tocmai salvarea de istorie; simbolul, mitul, ritul – arhetipurile.

* Nu cred că există o imagine mai adecvată a vieții ca aceea a naufragiului (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

Iunie

Reîntoarcerea la marile probleme.

A reface drumul din 1928: caută noi unelte pentru problemele şi tehnicile de atunci. Magia, erotismul, castitatea etc. – insuficiente. Încearcă de a da coerenţă descoperirilor recente: orice existenţă individuală considerată ca un paradox; salvarea prin integrare; simbolul, singura cale de contact cu toate regiunile ontice, rămânând totuşi în concret, nerefuzând experienţa. *Omul ca simbol* – titlul cărţii mele viitoare, prima mea carte filozofică.

Nu mă pot consola de decadenţa Europei la care asist, decât spunându-mi că toate aceste destrucţii şi sinucideri erau însămânţate de mult, şi nu fac acum decât să rodească. Istorie care se consumă – cum spuneam prin 1934. Şi pe mine mă interesează istoria care se face. Deci, prin orice mijloace, trebuie redobândită o conştiinţă cosmică a omului. Nu mai văd altă ieşire.

21 iunie

Deşi în mijlocul unor „evenimente grandioase" (invazia Franţei), sunt foarte detaşat, foarte indiferent de tot ce va urma. Dimpotrivă, singurele mele preocupări sunt, de o săptămână, exclusiv teoretice. Gândesc noi capitole la *Cosmos şi istorie*. Nu scriu la *Prolegomene*. Am citit mult Ortega şi câteva lucrări recente de filozofie (cartea lui Hessen despre *Filozofia valorilor*, cartea lui Hermsoeth – ambele în trad[ucere] portugheză, căci în alte limbi nu mai găsesc nimic la Lisabona).

*Quel ennui d'avoir à répondre à cet idiot**, Léon Bloy, *Le mendiant ingrat,* 4 avril 1892.

Iată de ce am renunțat, încă din 1934, să mă apăr împotriva criticilor care mi se aduceau – îndeosebi cele semnate de imbecili și referitoare la scrierile mele teoretice.

Adoratorii Sfântului Duh, după Bloy ([Le]*Mendiant ingrat,* I, 133), au ca singur păcat – luxuria. Cum mă recunosc!

24 iunie

Citesc *d'un jet*** cele două volume din *Le Mendiant ingrat* a lui Bloy. Deprimat de sărăcia teribilă în care a trăit, deprimat mai ales de scrisorile pe care a fost silit să le scrie, umilindu-se, ca să cerșească bani.

Extraordinare glosele mistic-ermeneutice ale soției scriitorului.

De reținut: transfigurarea funcțiilor organice în taine: simbolul cruce–ancoră; crucea–umbra omului.

*Mais chaque instant doit être arraché au désespoir**** (*Le Mendiant,* II, 106).

*Pourquoi, à des certaines heures, sommes-nous assaillis d'une tristesse noire et mauvaise, toute semblable à celle que déterminerait en nous le remords de quelque crime?*****, II, 211.

* Ce neplăcere să ai de răspuns acestui idiot (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

** Dintr-o suflare (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

*** Dar fiece clipă trebuie smulsă deznădejdii (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

**** De ce suntem copleșiți, în anumite ceasuri, de o tristețe sumbră și funestă, foarte asemănătoare celei pe care ar naște-o în noi remușcarea unei crime? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Setea lui Bloy – *un homme de l'Absolu** – de a se certa cu toată lumea, de a rămâne singur, cât de teribilă ar fi fost pentru el această singurătate de a repeta până la sațietate că între catolicismul autentic și lumea modernă nu există nici un punct de trecere. Aceeași obsesie la Kierkegaard. Aceeași solitudine. Soția lui Bloy era daneză. Era, fără îndoială, soția care i se potrivea lui Kierkegaard.

Mau tempo no canal, romanul pe care Vitorino Nemésio mi-l trimite cu o agreabilă dedicație („nunțiul latinității orientale") are aproape 500 [de] pagini, dense, cu corp [in-] 8°. Îl citesc cu interes – căci acțiunea se petrece în Azore –, dar dezamăgit, mai ales către sfârșit, că nu e romanul portughez pe care-l visam și așteptam eu.

În *Prolegomene*, va trebui să fundamentez caracterul religios și metafizic al tuturor trăirilor obscure: alimentația, sexul, mânia etc.

Urcând mereu pe lângă prăpăstii, nu trebuie să mă sperii, sau să mă descurajez, căzând.

Asemenea căderi fac parte din măreția destinului meu. Epocile de sterilitate și de inacțiune se datoresc preaplinului și freneziei epocilor creatoare. Căderile în viciu și „întunerecul din afară" sunt răscumpărate anticipat de elanurile creatoare care le pricinuiesc.

Iunie

Importanța covârșitoare a acestei observații: că omul nu are numai *potențiale*, ci și *posibilități*. Problema libertății se poate pune din nou.

* Un om al Absolutului (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

De reținut observația pe care mi-o făcea Carl Schmitt, când am luat masa împreună: Mommsen a jucat un rol nefast în cultura europeană; el l-a „desființat“ pe [Johann Jakob] Bachofen, el l-a urmărit necruțător chiar după moarte. Istoricismul a progresat sub o stea cumplită, căci tot ce era transcendent și simbol în istorie – era desconsiderat, suspectat sau sistematic ignorat.

Privind cât e de frumoasă noaptea de la fereastra mea – m-am împăcat deodată cu războiul, cu catastrofa, cu finalul Europei pe care o cunoșteam și o iubeam eu. Distrugerile războiului au un sens, împlinesc un rol în echilibrul universal. Războiul – ca și moartea, în condiția individuală – corespunde celuilalt act cosmic, pe care omul îl ignoră, sau de care se teme: regresiunea în amorful primordial, în care toate se pierd unele într-altele, se topesc în unitate. Războiul împlinește același rol – pe alt nivel, se înțelege – ca și orgia. Am scris despre funcția orgiei și în *Mitul reintegrării* și în *Prolegomene*. Nu mai revin aici. Dar cred că mă număr printre puținii moderni care înțeleg valoarea și necesitatea orgiei. Războiul îi seamănă. Dar seamănă, tot războiul, și unei scufundări periodice în Ape, unei Atlantide, unei *mahapralāya*; refacerea unității primitive, a haosului. De aceea zeițele orientale ale fecundității erau totodată și zeițe ale morții, îndeosebi ale războiului. De aceea, etcetera (căci nu vreau să refac aici vechea mea teorie, fragmentar expusă în *Mitul reintegrării*).

Iunie

Din nou în Heidegger (*Vom Wesen des Grundes*), pe care îl descifrez cu destulă greutate.

Nu mă pot reține să nu admir geniul filozofic al lui Heidegger. Dar, adesea, îmi vine să strig: unde duc toate analizele acestea amețitor de precise și de exhaustive?! Ai apucat-o pe un drum greșit, care se înfundă. Omul își poate revela mai adânc și mai total misterele – chiar sensul existenței sale temporale – dacă privește *în altă parte*. Cercetează, bunăoară, simbolul...

27 iunie

Emoționat de măreția *Prolegomenelor* și speriat de gândul că împrejurările ar putea să mă împiedice să le duc la capăt. Cartea aceasta, plănuită pe 1 000 de pagini, nu-și poate revela secretele decât când ultima pagină va fi scrisă. Și nenorocirea este că nu am început cu începutul – ci, din cauza puținului material de care dispun aici, am scris grupuri de capitole din mijlocul ei. Așa cum se prezintă astăzi manuscrisul, dă impresia unor mici monografii separate, iar nu al unui întreg. Îmi vor trebui cel puțin încă 200 [de] pagini ca să leg cele două părți la care am lucrat până acum.

28 iunie

Reîncep *Prolegomenele*. Scris 3 ½ pag[ini].

29 iunie

Încerc să recitesc *Lumina ce se stinge...*, pentru o nouă ediție. Decepționat, o închid după 40 de pagini. Stilul este atât de pretențios și fad, că nu știu ce aș putea face ca să transform *Lumina* într-o carte lizibilă. Mă întreb dacă merită s-o retipăresc. Poate că da. Fără modificări. Un document al experienței mele epice din 1930.

2 iulie

Încep *Isabel și apele diavolului*, pentru a o corecta și [pentru] pregăti o nouă ediție. N-am recitit niciodată cartea aceasta și mă temeam. Dar, după primele capitole, mă simt antrenat ca la lectura unei cărți streine. Am sfârșit-o entuziasmat, uitând s-o mai corectez.

N-aș fi bănuit că, la douăzeci și doi de ani, am putut scrie o carte atât de densă, de patetică și de originală în același timp. Doctorul – în care nu mă recunosc total – e un personaj pur și simplu uluitor. Toate celelalte personaje trăiesc cu o stranie intensitate – ceea ce nu speram. Îmi rămăsese impresia, scriind-o, că *Isabel* e o carte de vis și dialectică. Mă înșelasem. Teologia salvează intriga, și autenticitatea ei umană salvează absența decorului, sărăcia peisajului. Chiar stridența stilului, chiar ritmul neromânesc al frazelor au farmec. Se vede clar că nu știu să scriu. O *Isabel* bine scrisă ar fi părut artificială. Voi corecta unele anomalii lexicale.

Singurul lucru exasperant e cazul Tom. Ce m-a făcut să introduc un episod homosexual? Și, ceea ce e mai greu, detașarea eroului lasă uneori impresia că nu iubește femeile, că e chiar impotent. De unde mi-or fi venit mie toate absurditățile acestea?!

Iulie

Recitesc *Anatole France en pantoufles*, pe o zi de mare căldură. Singurul rând cu adevărat inteligent: *Il n'est honnête femme qui ne soit lasse de son métier**. Îl arăt câtorva prietene: toate sunt de acord că așa e.

* Nu există doamnă care să nu fie sătulă de a fi mereu o doamnă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Delfim Santos îmi spune că X[avier] Zubiri, filozoful care mă interesează atât de mult de câtva timp, a fost preot și a părăsit ordinul, cu învoirea Papei, pentru că se îndrăgostise de fata unui mare poet spaniol (i-am uitat numele) și voise să se căsătorească. E un bărbat de patruzeci de ani, mic, nervos etc. A studiat apoi filozofia, cu Heidegger. A publicat puțin, dar influența lui e deja covârșitoare (îl găsesc atât în *Medicina y historia* a lui Laín Entralgo, în *Formas políticas* a lui Conde). – Extraordinara asemănare cu destinul lui Nae Ionescu.

8 iulie

Virginia della Rosa vine astă-seară la noi să-și ia rămas-bun. Este una dintre prea puținele italience (și italieni) care n-au respectat ordinul legației engleze și acceptă să ne salute, să ne vorbească, și chiar să ne viziteze. (Ce să mai spun de bunul meu prieten, colonelul Bianchi, și de mai bunul Bolasco – ambii au mâncat la mine și la ceilalți de zeci de ori –, care nici măcar n-au întors capetele când au întâlnit pe români și, privindu-i în ochi, nu i-au salutat?!) Virginia, rămasă singură (căci Rolando a fost chemat în Italia de sud), a obținut viza americană și, după 15 august, speră să plece cu Clipperul. Se reîntoarce după nouă ani în America. E emoționată: ce va găsi? Va trebui să înceapă o viață nouă (*Life began at forty!**), să învețe a munci etc. Deocamdată, va administra averea mamei ei. Și, poate, se va reîntoarce la teatru, la dans. Se va ocupa de educația micului Roly, care e fără

* Viața a început la patruzeci de ani (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

îndoială un artist etc. De un singur lucru e sigură: că nu va accepta să se întoarcă în Europa ca soție de diplomat. Zece ani de viață diplomatică – i se pare o crimă împotriva ei înseși: timp pierdut, neurastenie. (Cât de bine o înțeleg!) Deci – o nouă viață.

Ea e neliniștită. Dar eu sunt emoționat numai la gândul că va zbura patru zile (Alger–Natal–Rio de Janeiro etc.) și că va începe o viață nouă, reluând toate lucrurile de la capăt. Când ne vom mai reîntâlni?!...

12 iulie

Azi am scris a 200-a pagină din *Prolegomene*.

13 iulie

Întrebată de o prietenă portugheză dacă mai vede pe italieni, Tantzi Coste i-a răspuns: *Depuis qu'ils sont vainqueurs ils ne nous saluent même plus!** Răspunsul a făcut în mai puțin de o săptămână turul Lisabonei. Îl notez aici, ca să-mi amintesc mai târziu de poltroneria italienilor.

Iulie

Un ziar publică informația că Enzo Bolasco, fostul atașat de presă italian și amic al meu, ar fi fost împușcat de Comitetul Francez din Alger, acuzat de „spion fascist". Bolasco era un vechi și ardent fascist. Dar, îndată după lovitura lui Badoglio, a devenit monarhist, antigerman, proenglez etc. A și difuzat în această privință o serie de

* De când sunt învingători, nici nu ne mai salută (*lb. fr.*) (*n. ed.*)

manifeste ridicole. Apoi, a plecat în Italia badogliană. Visa să-şi păstreze postul şi sub antifascişti. Şi, acum, se pare că a fost împuşcat.

E un exemplu de ce s-ar putea întâmpla tuturor oportuniştilor din Europa.

[15 iulie

Nu se confirmă zvonul.]

20 iulie

N-am mai plâns de mult. Ultima dată după arbitrajul de la Viena a fost în martie, când au trecut ruşii Nistrul, şi eu lucram la drama (rămasă neterminată) *1241*. Dar azi m-a trecut plânsul, singur, gândindu-mă la viaţa mea din aceşti zece ani, la dragostea mea pentru Nina, la timpurile când eram fericiţi pentru că eram amândoi sănătoşi. Nina e greu bolnavă, şi nu ştiu cum se va vindeca. Ce însemnau toate desperările şi melancoliile mele pe lângă durerea de a o vedea cum suferă alături de mine?...

Lucrez greu, cu încăpăţânare, cu toate necazurile, la *Prolegomene*. Nu ştiu ce mă susţine, după patru luni de jalnică producţie (martie–iunie, 40 de pagini!). Nici măcar nu e o operă curat teoretică, de care m-aş putea mândri printre filozofi. Dar mi-e teamă că nu mă voi mai învrednici să sfârşesc nici o carte mare, şi de aceea mă agăţ cu desperare de *Prolegomene*. De aceea mă las uneori antrenat în consideraţii care depăşesc subiectul meu; poate că nu voi mai avea timp să scriu celelalte cărţi la care meditez, şi măcar să sugerez aici unele idei noi. În fond, eu sunt

întotdeauna cu cinci, şase ani în urmă, în redactarea cărţilor gândite. *Prolegomenele* au fost concepute în 1939 (după cursurile din 1934, 1936) şi începute la Oxford, în 1940. De-abia în 20 noiembrie 1943 m-am apucat să scriu cu râvnă. Când voi ajunge să redactez *Cosmos şi Istorie* (sau: *Teroarea Istoriei*) şi *Omul ca simbol*?

23 iulie

De câteva nopţi, mă culc între trei şi patru dimineaţa. Insomnii teribile. Nina nu mai doarme de o săptămână. Este îngrozitor de slăbită şi intoxicată de medicamente şi somnifere. Şi nu e nimic de făcut. Boala ei se prelungeşte din februarie, modificându-şi numai fenomenologia. Au fost dureri sciatice, apoi de stomac, apoi de nervi, apoi piciorul i-a amorţit complet etc. Acum, sunt durerile dezmorţirii.

Mă deprimă incapacitatea omului de a-şi ajuta tovarăşul în dureri. Este vechea mea obsesie – a însingurării prin suferinţă.

25 iulie

Speriat de teribila slăbiciune a Ninei. Trebuie s-o salvez cu orice chip, scoţând-o din Lis[a]bo[n]a.

Heloisa către Abelard: „Fă din mine ce vrei, în afară de a mă uita."

*La fatiga noble de los omoplatos** (E[ugenio] d'Ors).

* Nobila oboseală a omoplaţilor (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

Sé que voy a morir, porque no amo ya, nada... *
(Manuel Machado)

Maria d. C. – 21 de ani, *presque vierge...* **

Louçã, 28 iulie

Am adus-o astăzi pe Nina la „Casa de saúde e de repouso" din Louçã. A urcat anevoie cele două etaje, rezemându-se în baston. (I-am spus, la Lisabona, că cel mai mare dar pe care mi-l poate face este bastonul.) De la fereastra camerei noastre, se vede târguşorul – case albe, coperişuri roşii – şi coama dealului. Câteva buchete de brazi anemici în spatele sanatoriului, şi alţii peste valea care ne desparte de Louçã. Şoseaua spre Monchique e umbrită de enormi şi viguroşi eucalipţi.

Am urcat după-amiază pe coamele dealurilor. Singur. Mi-am amintit de ultima „ascensiune" făcută cu Nina, în vara 1939, când ne-am suit la Bran şi de acolo am traversat munţii până la Sanatoriul Moroeni.

O moară de vânt părăsită. În faţă, o groapă cu iarba uscată de vânt şi secetă. Mă culc. Ce floră sărăcăcioasă! Aceleaşi şi aceleaşi ierburi ţepoase, avare, pipernicite. Nu ai nici unde să te aşezi, căci iarba nu te îmbie, şi, dacă te laşi pe ea, te înţeapă...

Şi unde e „fauna" de pe dealurile noastre, în toiul verii? Aici, nu întâlnesc decât furnici, tăuni, fluturi de fân. Zăresc o Vanessa. Caut pretutindeni o *Cetonia aurata*,

* Ştiu că voi muri pentru că nu mai iubesc nimic (*lb. sp.*) (*n. ed.*).
** Aproape fecioară (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

care-mi amintește întotdeauna de adolescență. Nimic. Doar priveliștea e superbă. În stânga, estuarul Tagelui, neverosimil de albastru. În fața mea, peste coame de dealuri, castelul de la Sintra se ghicește pe cea mai ascuțită înălțime.

Sunt ani de când n-am mai urcat un munte. Vântul bate atât de puternic, încât trebuie să-mi ridic gulerul de la haină.

Nina m-a urmărit tot timpul de la fereastră.

Louçă, 29 iulie

Imagine care m-a obsedat înainte de a adormi, a[stă-]noapte: macranthropia unui tânăr. Crește până la doisprezece metri. Nu mai aude sunetele oamenilor. Cum își ia iubita pe palmă și, când îi șoptește tragedia lui, fata se cutremură (îi vede gura, monstruoasă etc.). Izolarea lui definitivă într-o cabană făcută de el, în munte.

Macranthropia – o formulă concretă și pitorească a geniului și a izolării sale definitive. Poate ar fi amuzant să scriu o poveste pe această temă.

Pe dealul din spatele sanatoriului, recitesc *Fum* al lui Turghenief. Oarecum decepționat – de roman, ca atare, dar ce obsedantă e problema socială în literatura rusească! Nu există carte în care ea să nu fie prezentă, activă, chiar exclusivă.

Louçă, 30 iulie

În poezia primitivă, dragostea nu e niciodată „naturală", ci consecința unei vrăji sau a capriciului divin. Pentru

primitiv, amorul-pasiune e o patogenie, o vrajă. Câte consecințe nu se pot trage din această valorificare negativă a dragostei! Omul primitiv nu vrea *să se piardă*. Tot ce face, gândește și dorește el – e centrat asupra ontologiei. Se vrea *real*, se vrea întreg. Dacă ritul îi cere uneori să-și abandoneze umanitatea e numai pentru a-l solidariza cu realitatea absolută. În nici un caz nu se abandonează pentru un seamăn de-al său, pentru un alt fragment viu și derizoriu.

Imensa revoluție realizată de creștinism, care promovează pe orice nivel pierderea de sine.

11 septembrie

Parcă încep să mă deștept dintr-un vis rău. Parcă încep să trăiesc o viață nouă. Ce s-a întâmplat cu mine în ultimele șase săptămâni?

Am impresia că luna august 1944, și îndeosebi a doua jumătate a ei, a fost cea mai groaznică lună a mea, de când mă știu. Zile întregi n-am știut pe ce lume trăiesc, având două-trei atacuri de neurastenie pe rând. Nina este încă la Louça, și de cincisprezece zile este mai rău decât când a venit. Edemul piciorului stâng, care a început să cedeze abia acum câteva zile, m-a speriat și a speriat-o și pe ea. Nina nu se mai dă jos din pat. E atât de slabă, încât nu-și poate mișca singură piciorul bolnav. A suferit vreo două săptămâni de un traumatism alimentar care o împiedica să țină chiar ceaiul înghițit. Mânca puțin, legată la ochi. Era intoxicată cu injecții „Eucodal" etc. Și, cu toate acestea, doctorul Wagner i-a trimis, de la Berlin, tratamentul, așa că avem speranțe. Dar e îngrijorătoare starea ei generală.

De când nu se mai poate coborî din pat ca să vină la telefon, zilnic se duce la Louçã unul dintre noi. Giza sau eu. De fiecare dată când fac drumul cu autobuzul, îmi amintesc alte momente din viața mea laolaltă cu Nina. În fond, lucrul acesta este grandios într-o căsătorie reușită: că ai un martor al vieții tale trecute, mai precis al marilor momente, al variilor tensiuni și revelații din această viață, soția ta este purtătoarea aceluiași secret ca și tine: o anumită lumină, într-o seară de august, pe o anumită plajă – numai *ea* o mai știe, în afară de tine; numai memoria ei îți validează și dă sens spiritual câtorva milioane de amănunte, de imagini, de întâlniri etc. Nimeni pe lume, în afară de Nina și cu mine, nu știe cum arăta Titisee într-o anumită după-amiază, când am văzut-o noi. Nimeni în afară de noi doi nu a văzut Ulmul ***nostru***. Eu și cu Nina suntem legați mai mult decât prin dragostea și prietenia noastră; suntem legați și prin *istoria* pe care am trăit-o sau am făcut-o împreună.

La toate acestea mă gândeam, și uneori eram doborât de tristețe și vid. Zilele trecute, rămânând cu Nina vreo treizeci și șase de ore, nu mă puteam apropia de ea fără să plâng. Plângeam de câtă fericire și dragoste era adunată în trecutul nostru!

În primele zile ale lui august am lucrat cu încăpățânare la *Prolegomene*. Am terminat capitolul „vegetație" două zile înainte de sosirea lui N. I. Herescu aici. Lui Herescu i-au ars bagajele și banii pe aeroportul din Stuttgart. A scăpat ca prin minune. De la 18 august, locuiește la noi, cu soția și fata.

Nopţile – atârnaţi de radio şi telefon, în aşteptarea veştilor din România. De la capitulare, n-am mai putut face nimic altceva decât să ascultăm radio, să citim ziare şi să dăm telefoane la prieteni, pentru ştiri. Trăiam în tensiuni variate: de mai multe ori pe zi eram resemnaţi, fericiţi sau deprimaţi.

Cu Herescu, am vorbit foarte puţine lucruri serioase de-ale noastre, cărturăreşti. Politică şi confidenţe bărbăteşti – cât vrei.

Luna august a fost infernul meu. Au fost zile când n-am avut putere, nici chef să deschid o carte, să privesc cerul, să visez. Am trăit ca o larvă înnebunită de febră. Complet intoxicat. Nu am curajul să scriu aici tot ce se întâmplă cu mine. Sper să mă salvez! Nu este numai o neurastenie sau un surmenaj, cum credeam. Este, pur şi simplu, o întunecare a minţii.

N-am mai ţinut Jurnalul. *Prolegomene* întreruptă la 18 august.

Scris o comunicare pentru Córdoba.

14 septembrie

De trei zile, la pat, cu o vagotomie teribilă. N-am crezut că un om poate plânge de greţuri. Aşa am plâns eu. Mi s-a părut că e o simplă intoxicare, însă iată-mă cu vagul bolnav şi apărându-mă cu un regim teribil de un eventual icter. Stau toată ziua cu buiota fierbinte pe pântec. Mănânc puţine macaroane fierte, fără unt, sau porridge, din două în două ceasuri. Regim de prunc sugaci.

Dar, cel puţin, moral nu mă mai simt chiar o lepădătură.

Mă gândesc cât de gravă a fost starea mea sufletească, dacă a izbutit să-mi zdruncine însuşi fundamentul fiziologic! La treizeci şi şapte de ani, eu, care n-am suferit o dată de stomac, să plâng de greţuri!...

Am teribile pofte...

Îmi vin în cap o serie de nuvele, pe care îmi făgăduiesc să le scriu îndată ce mă vindec.

18 septembrie
(transcris după cărţile de vizită – Louçă)

Acum paisprezece ani, am văzut ultima oară pe Maitreyi.

Sunt la Louçă. Nina a trecut marea criză, dar e extrem de slăbită. Îmi povesteşte visele ei din timpul durerilor acute, urmate de leşinuri; morţii care o înconjurau o chemau, o aşteptau. Bunica ei o aştepta în stradă, şi îi trimisese vorbă să vină. Nina se pregăteşte să vină, dar o ploaie torenţială o împiedică să iasă din casă. În ultimul moment, în toate visele, se întâmplă întotdeauna ceva.

Şi senzaţia de alaltăieri noapte: că pică lacrimi fierbinţi pe cicatrice. Ale cui să fi fost lacrimile? Ale mele?...

Am stat mult la fereastră, urmărind doi vânători care urcau dealul. Superb apus de septembrie. Văzduh clar, împietrit. Se întâmplă ceva în mine, în preajma mea. Uită-te bine: *niciodată* această lumină, această rezonanţă (pocnetele scurte de pe deal, camionetele care treceau pe şosea), acest ansamblu alcătuit din natură, viaţă şi istorie – nu se va mai repeta. Eu sunt martorul unic al unui moment cosmic. Ceilalţi din jurul meu sunt absenţi, distraţi, confuzi.

Ce vară teribilă am trecut! Vorbesc Ninei despre Andaluzia, în care am putea merge (Congresul luso-spaniol din 2–9 oct[ombrie], unde sunt invitat). Ne amintim de călătoriile trecute. Eu mă întorc mereu cu gândul la anumite scene, întâlniri, aventuri din Germania (Ulm, Valea Rinului, Nürnberg). Ea se întoarce mai bucuros la Oxfordul toamnei 1940.

Seara în parc. Teribilă, copleşitoare linişte! După infernul ultimei luni, seara aceasta de la Louçã e calmă, înaltă, divină.

În ultima lună, am avut uneori până la zece atacuri de nervi pe zi – neştiute de nimeni. Numai Giza le afla, când se spărgeau, câteodată, în capul ei. De obicei, plecam din casă îndată ce simţeam că se apropie, chiar noaptea. Şi apoi, *celelalte* chinuri, mai grozave – care nu mai depind exclusiv de nervi, ci de întreaga mea viaţă mentală; care ar putea să sfârşească prin a mă înnebuni total.

Mă gândesc să scriu o viaţă a Maicii Domnului – *voeux** pentru însănătoşirea Ninei. Maica Domnului care e de asemenea *Sophia*.

Louçã, 19 septembrie

Petrec noaptea cu Nina, la sanatoriu. Îmi dau din nou seama cât e de bolnavă.

Azi vine Giza, să rămână ea. Un nou atac de nervi, faţă de Giza şi Nina.

---

* *Voeu* „jurământ, legământ" (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Seara – cu Herescu în oraş. Îmi caut cu desperare terapeutice. Cred că în afară de Maica Domnului, nu e nimic de sperat. Mi-e bolnavă mintea. *Sophia.*

20 septembrie

Plec de dimineaţă cu o maşină la Louçã şi, cu Giza şi o infirmieră, o aduc pe Nina. Suferă, între altele, de o neurastenie a sanatoriului. Şi de un traumatism alimentar, provocat de intoxicaţia cu injecţii (Eucodal şi Dolantină).

Acasă, o port în braţe până la ascensor. O instalăm în salon.

Astăzi, infirmiera rămâne ziua şi noaptea. De mâine, numai ziua – noaptea îngrijind-o Giza şi cu mine.

Calm, încredere, speranţe.

21 septembrie

Ziua de naştere a Gizei.

Noapte grea pentru Nina.

Ceea ce e important – e calmul şi optimismul meu. Când se apropie un atac de nervi sau o întunecare a minţii – îmi spun, sau aştept să-mi spună Nina sau Giza „Maica Domnului". Este semnul la adăpostul căruia sper să-mi recapăt sănătatea spirituală. Dacă nu reuşesc, toată viaţa voi rămâne un infirm mintal, un dezechilibrat. *Sophia* (înţelepciunea!) mă apără.

O telegramă a lui Ticu, îmi spune că biblioteca mea din str[ada] Palade a scăpat de bombardament.

22 septembrie

Brutus îmi arată astăzi telegrama circulară din 9 septembrie, prin care eram rechemaţi cei din serviciile de presă şi cultură, adică Leontin, Mica, Paraschivescu şi cu mine. Aceste servicii, spune telegrama semnată de Buzeşti, vor fi reorganizate. Până la data când ne vom putea întoarce în ţară, ni se va plăti a treia parte din leafă. Brutus a răspuns imediat cu o lungă telegramă, în care spunea că suntem necesari şi că „nu ne-am compromis" cu regimul Antonescu.

Pe de altă parte, el rugase pe Picky să se ocupe de mine, să mă reintegreze în postul şi salariul meu de consilier. Probabil că lucrul acesta nu mai putea fi făcut, cu ruşii în ţară. Am rămas deci unicul privilegiat, singurul funcţionar al Propagandei care a fost retrogradat de către Ică şi Ministerul de Externe.

Astăzi totuşi, Buzeşti îi telegrafiază lui Brutus că, dat[ă] fiind boala Ninei, e autorizat să-mi dea 10 000 [de] escudos lunar (în loc de 5 000, cât mă aşteptam). Sunt deci un om liber, cu 10 000 [de] escudos. Numai dacă s-ar vindeca Nina.

Septembrie

Şi golurile dintr-un jurnal intim sunt revelatorii. Luna în care n-am scris nimic, prin simplul fapt că e *absentă* din jurnal, spune multe. Sunt absenţe care trădează.

Corectând traducerea portugheză a *Maitreyi*-ei, îmi amintesc de episoade esenţiale, pe care le uitasem cu

totul... Există oare atâta capacitate de uitare în mine, atâta *voinţă* de uitare?... Un roman, fie el întru totul autobiografic, care să-mi aducă aminte de cele mai dramatice momente pe care le-am trăit până acum!...

Dar oare va apărea *Maitreyi* în limba portugheză? Cartea aceasta are un nefiresc ghinion; s-a tradus în polonă, italiană, bulgară, franceză, engleză, germană şi suedeză – şi nu ştiu să fi *apărut* până acum într-una dintre aceste versiuni. Când au venit agenţii de la Prefectură să mă aresteze, la 14 iulie 1938, eu mă aflam cu amicul meu?...* corectând excelenta traducere italiană – de care n-am mai auzit nimic de atunci. O altă trad[ucere] italiană a fost oprită de cenzură, pentru că exista nu ştiu ce lege care reglementa relaţiile dintre albi şi indigeni în coloniile africane. Prin telegrame, mi s-a cerut în 1942 dreptul de trad[ucere] în suedeză, germană şi bulgară...

Cred că există astăzi în lume numai câţiva oameni de la care ai putea învăţa ceva cu adevărat esenţial despre sensul existenţei. Oameni care ţi-ar putea fi maeştri; care ţi-ar revela o nouă calitate a vieţii. Gândiţi-vă la zilele fiecăruia dintre noi: cât sunt ele de oarecare, de la fel, de vide. Omul la care visez eu ţi-ar putea schimba nu numai viziunea, ci şi tonusul vieţii – şi asta, nu prin teorii şi dialectică, ci prin simpla mărturisire a experienţei lor. Nu mă gândesc la sfinţi sau asceţi (yoghini etc.) – care cunosc tehnicile mântuirii sau ale autonomiei –, ci pur şi simplu la acei foarte puţini oameni care ştiu ce înseamnă *a trăi*, ştiu ce să facă din şi cu viaţa lor.

* Semn de întrebare şi puncte de suspensie în original (*n. ed.*).

Jules Sauerwein, care ne-a oferit aseară un amuzant dineu la Cacilhas, peste Tage, într-un restaurant aşa cum nu se întâlneşte decât prin cărţi (era o secretară de la legaţia engleză, tinerii soţi Şein – pe care S[auerwein] i-a invitat, probabil, ca să se uite „colaboraţionismul" lui – şi câţiva gazetari portughezi), mi-a cerut o consultaţie în calitatea mea de „ocultist". Prietenia mea cu Sauerwein s-a întemeiat de altminteri pe faptul că el l-a cunoscut pe Rudolf Steiner, iar eu am fost în India şi am scris *Yoga* (pe care, de altfel, a răsfoit-o anul trecut, plăcându-i îndeosebi capitolul despre yoga tantrică şi *maithuna, yoga à deux**, cum spune el).

Îl primesc la „consultaţie" azi după-amiază, în odăiţa Gizei, unde mi-am adus eu biroul de când s-au mutat Hereştii la noi şi unde anevoie apuc să lucrez ceva serios, căci o parte din bibliotecă e în salon (astăzi, dormitorul Ninei) şi cealaltă în vechea mea cameră de lucru (astăzi, dormitorul lui Herescu). Îmi spune că e victima unei conspiraţii oculte şi-mi cere sfat: ce fel de exerciţii spirituale să facă, pentru a o putea conjura? Până în aprilie 1944, când a plecat ultima oară la Paris (de unde s-a salvat în preziua căderii, într-un chip aventuros), avea relaţii cu ambasadorii Angliei şi Americii, putea trimite prin valize diplomatice articolele lui la *New York Times*, unde nu apăreau, fireşte, dar care îşi împlineau rostul, căci erau citite de cine trebuie etc. Când s-a întors, acum, în august, a găsit toate porţile închise. La scrisorile trimise, ambasadorii

* Yoga în doi (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

n-au răspuns. În nu știu ce gazetă engleză a apărut un articol odios: *I saw Mandel killed!*, sau cam așa ceva, un interviu inventat de la A la Z. Scrisorile lui către *New York Times* nu mai pot ajunge la destinație și nici cecurile din America nu mai vin. La telegrame, nu i se răspunde. E cu totul izolat. Chiar aici, în Lis[a]bo[n]a, i se închid case în care altădată era insistent invitat. Cercurile engleze au atras atenția portughezilor că S[auerwein] e primejdios. E urmărit de Intelligence Service. A fost amenințat că va fi dat afară și de la *Diário Popular* (unde scrie din august) și chiar expulzat.

El își explică toate acestea în felul următor: numele lui e cunoscut în America, și contează în Anglia; în preajma Conferinței de Pace, el ar fi putut scrie în presa anglo-americană, așa cum a făcut-o până la izbucnirea războiului, punând în circulație idei care n-ar conveni, vorbind despre spiritualitate, despre „Europa", despre lumile superioare etc. Toate acestea nu pot conveni „luciferismului" care conduce războiul și vrea să istovească victoria.

— Pentru „ei", eu sunt un om primejdios nu prin gradul meu de evoluție spirituală, ci prin faptul că articolele mele pot fi citite de zeci de milioane de oameni. „Ei" nu se tem de filozofi, artiști și inițiați, care au rezonanță în cercuri limitate – ci de unul ca mine, care am acces la mase. Eu am vorbit de nenumărate ori în America despre funcțiunea tripartită a spiritului. Împotriva mea acționează forțele care se ridică și împotriva oricărei reafirmări a tradiției trinitare.

Îi răspund că a ales un moment cu totul neprielnic cerându-mi consultația ocultă. Eu însumi am căzut

foarte jos în ultimele luni, tocmai din totala abandonare a exercițiilor spirituale. Am trăit prea total în istorie; tragedia României și boala Ninei m-au consumat până la măduvă. Am pierdut echilibrul. Ultima consecință a fost vagotomia. Care, în fond, mi-a făcut serviciul de a mă deștepta. Simțindu-mi chiar fiziologia alterată, am fost silit, ca să mă apăr, să-mi refac echilibrul spiritual. Îi mărturisesc unele dintre exercițiile mele de meditație și concentrare. Și îi arăt ce poate învăța în grădina zoologică.

Duminică, 1 octombrie

Alaltăieri, Nina s-a simțit pe neașteptate foarte rău. Între 5 și 9 seara, a avut cinci hemoragii. De mult remarcasem că, în zilele când i se face injecție cu Fibrolisină (pentru vindecarea cicatricei, pentru transformarea țesutului conjunctiv în țesut normal), evacuează sânge. Doctorul n-a dat importanță acestui amănunt. Vineri, hemoragiile s-au agravat, și în tot timpul zilei n-am putut găsi pe Dr Moura nici la Louçã, nici la Lis[a]bo[n]a. Noaptea, a venit Werner, care, neputând practica, n-a dat nici o rețetă. Infirmiera a rămas toată noaptea. A fost groaznic. Numai rugăciunea m-a ținut sănătos.

Ieri, consult cu Damaso Moura și profesorul ginecolog Neves. Sângele nu vine de la cicatrice. Deci, așa cum bănuiam eu, e probabil că Fibrolisina i-a redeschis vechile ei ulcerații gastrice din 1933. După-amiază, noi hemoragii. Seara i se face transfuzie de sânge: 500 de gr[ame] de sânge portughez. Nina suportă bine. Niciodată n-am simțit-o mai legată de mine ca în acele ceasuri de teroare. Am învățat-o să repete mental „Doamne, Doamne“ cât

poate mai mult. Eu îmi păstrez liniştea, spunând de câte ori pot *Tatăl nostru*.

Doctorul crede că pericolul a trecut şi că mă pot duce la Congresul de la Córdoba.

Nina ţine foarte mult să mă duc. Până acum câteva zile, aşteptam şi eu Córdoba ca o destindere. Acum, încă nu ştiu de voi pleca sau nu. Depinde de noaptea aceasta.

2 octombrie

Şi totuşi plec. Fără nici o dispoziţie; parcă aş împlini un serviciu comandat. Îmi spun că România *trebuie* să fie prezentă la Congresul luso-spaniol, astăzi, când nimeni nu mai ştie ce să creadă despre noi.

În trenul special – care fluieră necontenit de la Lis[a]bo[n]a la Santarém, neoprindu-se în nici o staţie. Cunosc pe Gaston de Matos, fost ofiţer de stat-major sub monarhie, istoric şi erudit. De la el aflu o seamă de amănunte preţioase despre evreii portughezi. La Belmonte, există o majoritate evreiască; în sec[olele al] XVI[-lea]–[al] XVII[-lea], toţi devin creştini (*cristãos novos*). Continuă să se căsătorească între ei. Sunt suspectaţi că practică rituri iudaice. Fapt e că la proclamarea Republicii în 1910, aceşti... *cristãos novos* abandonează public catolicismul, spunând că sunt ovrei. Admirabil exemplu de rezistenţă spirituală. Mă întreb dacă românii ar putea rămâne ortodocşi numai după un secol de marxism intolerant.

5 ½. Mestecenii din gara Abrantes.

Între Abrantes şi Empola, stejari-plută cojiţi, roşii. Cerul e de un foarte pal albastru.

6. Torreo das Vardens. Stejari-plută. Enorme cuiburi de barză în arborii din gară.

Seara la Badajoz. Luna apare enormă, printre salcâmi. Ca de obicei, fetele se plimbă în grupuri în fața trenului. Și acel tânăr invalid la brațul unei femei palide.

Córdoba, 3 octombrie

De ce faptul că *știu* câte zile voi rămâne aici îmi face să mi se pară Córdoba mai puțin fascinantă?

Ploaia din gară. Nu știm la ce hotel vom găsi camere. Nimerim la *Cuatro Naciones* – prost, dar amuzant.

Cât de puțin interesanți sunt savanții! Mai ales aceștia adunați aici, mai toți de mâna treia! Și ce farsă sunt, în general, congresele științifice – unde oricine, dacă e obraznic sau abil, poate să ia parte...

Mă plimb după-amiaza întreagă. Din nou la moschee, apoi prin cartierul evreiesc.

Pe malul Guadalquivirului – cu apele galbene, repezi, cu malurile verzi, grase, unde păpurișca se amestecă cu grădinăriile. Copilași goi care evacuează în plin soare. Admirabil spectacol.

Mestecenii de pe celălalt mal. Iniers drum pe promenadă, apoi prin mahalale necunoscute în prima mea vizită. Casa extraordinară nr. 50, străduța Consolación.

Așteptând telefonul pentru Lis[a]bo[n]a (la care, după cinci ore, am renunțat), am citit *San Manuel Bueno, Mártir*,

de Miguel de Unamuno. Emoționat până la lacrimi. Consolarea de a se fi născut! – ce lucru greu mi se pare uneori!

Córdoba, 4 octombrie

Deschiderea lucrărilor. În secția istorie și filologie se află, chiar la dreapta catedrei prezidențiale, un cal de carton.

Urmăresc pe acel bătrân curios, cu ochelarii alunecându-i pe vârful nasului. Un mare savant, fără îndoială. Vorbește numai cu preoți erudiți. La Ayuntamiendo, demn, nu privea pe nimeni, în timp ce nevastă-sa îi alegea bomboane, i le curăța de poleială și i le întindea, cu o solemnă discreție.

Cunosc pe tânăra Hoyos, etnografă; va ține o comunicare despre ginecocrația spaniolă.

Comunicarea mea a fost trimisă la secția de științe naturale (căci am avut imprudența să menționez, în titlu, termenul de „originea plantelor": *Quelques mythes sur l'origine des plantes*). Cu tânăra Sanz, mă duc la președintele secției (singurul savant *bine* din congres) ca să-mi scot comunicarea. Naturaliștii se opun: de ce să n-o citesc la ei, dacă e vorba despre plante?

Numărul considerabil al comunicărilor mă face să renunț la o lectură integrală a studiului meu. Voi rezuma totul în câteva minute.

Ascult o comunicare despre nu știu ce fort portughez din sec[olul al] XVI[-lea], al cărui loc e teribil de controversat. Oare ăștia sunt savanții? Cine a spus: „Un savant este un om care știe din ce în ce mai mult despre din ce în ce mai puțin"?

Ce e amuzant e complexul de superioritate al conferențiarului. Nu-și citește textul, ci improvizează, își dă aere, subliniază misterele istoriei fortului și, mai ales, cu o falsă modestie, se fâstâcește în fața genialității soluțiilor găsite de el.

Amicul meu din vagon[ul]-restaurant și de la hotel vine și el la facultate. Ca să se intereseze ce plimbări se aranjează pentru astăzi, precizează el. E un înțelept. El nu ține nici o comunicare, deși pretinde că știe anumite lucruri despre farmacopeea braziliană.

Guadalquivirul noaptea, sub lună. Excursia cu șoferul. Taxiul. Garajul.

Córdoba, 5 octombrie

De dimineață, la moschee cu congresiștii. Patio de las Naranjos invadat de două sute de vizitatori, la care se adaugă încă o sută de localnici, pentru a asculta explicațiile unui savant-ghid – pe care, de fapt, nu le aude aproape nimeni.

De-abia acum observ (și am fost de nenumărate ori aici de când am venit) că un șanț pietruit înconjoară *patio*, și-un fir subțire de apă trece timid pe acolo, venit de la fântână. Așa cum arată, șanțul e fără îndoială destul de

modern. Dar nu încape îndoială că în timpul maurilor era același canal și aceeași fântână. Maurii erau obsedați de răcoare. Lucrul acesta l-am înțeles mai ales la Granada. Răcoare, apă, vegetație – să facă pretutindeni oaze, să înalțe pretutindeni palmieri, să scape de arșiță și de deșert.

Singura descriptare exactă care poate fi spusă despre moscheea din Córdoba este aceasta: o pădure de palmieri. Și ai impresia că plafondul e făcut atât de jos, ca să semene mai mult moscheea cu un cort. Chiar lumina e aici precară, indirectă. Nu cred că, înainte de a fi fost desfigurată de cuceritor – care a zidit nouăsprezece porți –, era mult mai multă lumină. Ce s-a pierdut prin zidirea porților s-a câștigat prin ferestre.

Sinagoga: calc florile, împins de la spate de un grup nervos.

Casa lui Maimonide; în curte, flori albe de jasmin; pe jos, pietre mărunte.

Plazuela de Maimonide. Din grupul de curioși care ne privesc trecând, fata aceea uluitor de frumoasă, cu o pată brună sub ochi. Accentuat tip iudaic.

Prin stradela Tomás Conde, în Campos de los Martires, plin de copii. Grațioși și calmi mesteceni.

La Depósito de Sementales, să ni se arate cai. Primul înfățișat e un armăsar de reproducere: monstruos, dar teribil. Într-adevăr; sexul nu e niciodată frumos; nu are grație, nu are nici o altă calitate în afară de cea a reproducerii potențate monstruos. Sunt convins că majoritatea cailor arabi și arabo-ispanici care ni se arată superbi, nervoși, orgolioși – sunt impotenți, sau aproape. Gândul

că forța genezică pe care o simt tulburându-mă din adolescență ar putea fi marele obstacol între mine și spiritul pur, ar fi piaza rea a geniului meu – mă deprimă. Ce aș fi putut crea dacă aș fi fost mai puțin robit cărnii!...

Printre cai, rețin un nume: Unamuno?

Mă îndoiesc că femeile iubesc violul ca stil erotic și au slăbiciune pentru bărbații brutali. Femeia e sensibilă în primul rând la inteligență (așa cum o înțelege ea, se-nțelege: „spirt", „drăcos", „glumeț" etc.); mai mult chiar decât la frumusețe. În al doilea rând, e sensibilă la bunătate. Toate poveștile cu femeile obsedate de brute etc. sunt invenții literare ale unor decadenți. Statistic, și mai ales la sate, ceea ce atrage 90% dintre femei e „deșteptăciunea" și bunătatea.

Nu forța genezică ne distinge de femei – ci inteligența.

Córdoba, 6 octombrie

A[stă-]noapte, *fiesta andaluza y cena fría** – în grădinile Palatului Marchizului de Viana. Îmi aminteam foarte bine palatul; am fost anul trecut, în mai, cu Nicky Dimitrescu. Dar câtă deosebire să intri în grădini – noaptea! Oare câte grădini sunt? Lampioanele electrice le dădeau un aer artificial, de *feria*, pe care nu-l meritau. Noroc c-a apărut, destul de devreme, luna. Ar trebui să notez, pentru desfătarea mea de peste zeci de ani (cât de ușor se pierd

* Sărbătoare andaluză și cină rece (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

amănuntele!), o seamă de lucruri: figuri, costumele andaluze (care transformau în amante chiar adolescentele – sincer fardate, așa cum au bunul obicei să-l facă în toată Spania), grupurile de gitane, de cântăreți de flamenco, femeile pe care le-am văzut, prietenii pe care i-am făcut. Dar ar trebui să scriu prea multe pagini, și sunt obosit. Am venit acasă la patru dimineața. Deci, notez numai ce-mi vine mai degrabă sub condei. Dacă voi scrie într-o zi adevăratul meu Jurnal andaluz (gând pe care-l am din mai 1943), îmi voi aduce aminte cu voluptate.

Întâi și întâi: Palomitera. Numele ei întreg îl voi adăugi când voi da peste cartea de vizită. Brună, slabă, în doliu; admirabili ochi, deși puțin obosiți: e scriitoare (mi-a făgăduit să-mi dea unul dintre romanele ei; a publicat cinci, dar pare-se gen „Bibliothèque rose"; o piesă, spune, i se va juca în iarna aceasta la Madrid).

Împreună toată noaptea; uneori, mă lăsa, un sfert de ceas, dispărând aproape fără să prind de veste, ca să reapară inocentă și distrată. După o jumătate de ceas mi-a spus „tu". După un ceas, amândoi pe o bancă în grădină, foarte aproape unul de altul. Cum spaniola mea șchioapătă, numai verva absurdă care m-a cuprins intrând în grădină m-a salvat. Câte lucruri interesante nu i-am spus acestei fete pe care nu știu când o voi revedea și care, câteva ceasuri mi-a plăcut atât de mult...

La 1 dimineața, eram amândoi tandri, ea oarecum și beată, și, pentru că devenisem insistent, a avut inspirația să plecăm – tot grupul, în care se afla și o mătușă a ei – să vedem El Christo de los *faroles*; era dorința de a-mi

arăta această minune a Córdobei (căci e emoționantă până la lacrimi apariția troiței între fecioare, în piațeta pustie, după ce urci Via Crucis, și o urci încet, sub bătaia lunii, neștiind dacă e sau nu păcat să ții de mijloc fata pe care abia ai cunoscut-o, după ce, în ultima săptămână, te-ai rugat atâta pentru viața și sănătatea femeii pe care o iubești de doisprezece ani, de care e legată, indisolubil, tinerețea ta...), era, zic, un punct din programul propagandistic al fiecărui cordobez să arate această solitară minune?; sau a făcut-o pentru a se apăra de eventualele libertăți pe care le ghicea venind?; sau pentru a se poci că se lăsase prinsă în brațe de un necunoscut? Urcând amândoi Via Crucis, mi-a spus că a scris un fel de poem în proză închinat acestui „Cristos al felinarelor", care se termina cam astfel: văzându-l, în miezul nopții, nu poți să nu fii catolic!... Poate că avea dreptate...

Ne-am reîntors la *fiesta*, unde aproape toată lumea era grizată. Cunosc și sunt imediat tutuit de un grup de tineri cordobezi, care-mi prezintă toate fetele și le roagă să cânte și să danseze pentru mine. Terminăm ultima sticlă, bând pe rând din același pahar. Amuzant că eu prezint pe tânăra Hoyos, în pardesiul ei subțirel, cam rebegită de frig, noilor și necunoscuților mei amici.

Fata aceea cu ochi negri, enormi, cântă de mai multe ori acest dulce catren:

Córdoba, sultana mía,
Terra donde he nacío,
Donde tuve mis quereres,
Donde yo te conocío,

Donde passé los dolores
*Del primer amor sentio**.

Am scris cum am auzit.

Câte libertăţi îşi iau fetele aici, la *fiesta*, şi cât sunt de familiare cu bărbaţii, cât de repede îi tutuiesc – parcă ar vrea să-şi răzbune străbunicele şi bunicele atâtor secole maure şi iudaice, închise, păzite, suspectate, robite!...

Córdoba, 7 octombrie

Din nou criza mea de gravă melancolie. Plec târziu de la hotel şi mă refugiez în cafeneaua aceasta ca să scriu, pe o măsuţă de marmură rece, care se clatină de câte ori mişc braţul. Îmi spun că scrisul mă va consola. La hotel, exerciţiul acesta mi-e interzis. În camera mea, mizeră, abia reuşesc să scriu câteva rânduri întins pe pat, căci pe singura măsuţă se află geamantanul. În hol, mi-e peste putinţă din cauza portughezilor. Hotelul *Cuatro Naciones* e cartierul-general al congresiştilor portughezi; aproape toţi mă cunosc şi, când mă văd aşezat la o masă, se apropie pentru conversaţie – îndeosebi amicul meu, înţeleptul.

Dis-de-dimineaţă, cerul era de cleştar. Acum, în preajma prânzului, se acoperă încet-încet de nouri albi. E un frig cu care nu mă pot obişnui; mă ştiu în Andaluzia, şi suntem abia la începutul toamnei.

Primesc a patra telegramă de la Nina; totul e bine, dar doctorul a sfătuit-o să renunţe la Fátima. În zilele ei de

---

* Cordoba, sultana mea,/ Pământ unde m-am născut,/ Unde mi-am trăit iubirile,/ Unde te-am cunoscut,/ Unde am trăit suferinţele/ Celei dintâi iubiri (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

mare suferință, Nina făcuse *vot[um]*-ul să meargă la 13 octombrie la Fátima, cea făcătoare de minuni. Hemoragiile i-au interzis și această speranță.

A[stă-]noapte m-am plimbat patru ceasuri, până la istovire, prin tot cartierul ovreiesc și toate străduțele din jurul moscheii. Am plecat îndată după cină. Întâi, în parc. Frigul, ploaia care căzuse cu câteva ceasuri mai înainte, faptul că era un spectacol sevillian care adunase mulți noctambuli – au contribuit să purifice parcul. Către miezul nopții, vegetația biruie întotdeauna lucrarea omului. Când e întuneric deplin și nu se văd casele, ai impresia că ai ieșit din oraș, ai scăpat de piatră și cărămidă.

Pe malul Guadalquivirului, să văd răsărind luna – de astă dată bolnavă, galbenă. Am ocolit moscheea, apoi am intrat în *Judería** – și am izbutit să ies din nou la lumină, în piața José António, către ceasul două din noapte. Mergeam încet, căutând ulicioarele cele mai întunecate, rătăcindu-mă cu voluptate, mirat de propriii mei pași, copleșit de singurătate, de melancolie, uneori visând până mă trezea oboseala. Auzeam, la început, râsete, voci, radio. Apoi, numai șoapte. În fața unei ferestruici ferecate, un geamăt. Și parcă mă pierdeam mereu, reîntorcându-mă mereu în aceleași locuri, așa cum se petrec lucrurile în nuvela mea *Nopți în Serampore*.

Iubesc până la demență nopțile și rătăcirile prin mahalalele întunecate. Iubesc nu numai faptul cosmic în sine – ci însuși regimul nocturn al spiritului, abandonarea

* Cartierul evreiesc (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

în întunericul neființei, în adâncurile telurice, ori matricea tuturor virtualităților și odihnelor.

După-amiază, la Arruzafa; cred, o fostă mânăstire la câțiva kilometri de Córdoba, astăzi pe cale de a fi amenajată într-un hotel pentru vacanțe. Grădini, terase. Córdoba se vede așa cum nu mi-o închipuiam: înconjurată de munți.

Fiesta reușită; un tânăr poet recită admirabil o seamă de poeme andaluze. Apoi, o „orchestră" maură cântă lungi, triste melodii arabe și arabo-andaluze. Ne gonește ploaia, la căderea nopții.

Îmi spun că aici, la Arruzafa, ar fi un excelent loc ca să mă retrag și să trăiesc cu puțin, lucrând și economisind. Numai Dumnezeu știe ce se va putea și ce nu se va putea.

Seara, la teatru, de varietăți, să ascult pe Carmen de Triana. După tot ce-am văzut și ascultat anul trecut la Sevilla, nu mă entuziasmez.

Amănunt: cei doi tinerei din fața mea veniseră cu un binoclu, pe care și-l cedau pe rând, ca să privească pulpele dansatoarelor când se răsuceau fustele și li se dezgoleau până la coapse.

Ca să mă pot salva spiritual, trebuie să mă dedic serios operei mele. Altminteri, voi decădea pe nesimțite, voi sombra fie în nebunie, fie în cel mai criminal păcat. Înțelegi foarte bine ce vreau să spun. Roagă-te Sfintei Fecioare.

Córdoba, 8 octombrie

Duminică: intru în mai multe biserici, îndată după terminarea liturghiei; să văd cine mai rămâne, cine e atât de nefericit, încât să nu se îndure să nu se mai roage.

O pereche tânără în Biserica San Pablo. Şi paşii vizitatorilor portughezi.

În Plazuela de Capuchinas, sunt trei bănci de marmură albă. Mă opresc aici să mă bată soarele, care reapare deodată de sub nori. O mare linişte îşi face loc în suflet. Ceasurile acestea, rare, de linişte şi de încântare sunt singurele care mă ajută să supravieţuiesc.

După-amiază la o *finca** din Córdoba la Vieja, să vedem cum sunt alergaţi şi doborâţi taurii tineri, pentru a descoperi adevăraţii *toros bravos***. Gastão de Mattos îmi explică o seamă de lucruri extraordinare despre corride şi tauromachie. Totul confirmă vechea mea ipoteză despre originea ritual-iniţiatică a tauromachiei (vezi *Prolegomene*).

Încerc prin orice mijloc să scap de Paloma: care, nu înţeleg de ce, mă oboseşte de moarte. Mă întorc cu Gabriel şi două fete delicioase. Intrăm în casa uneia dintre ele, lângă catedrală. Întâlnesc pe fratele ei, un inginer convertit de curând şi devenit preot.

Noaptea, lungi preumblări prin Judería şi San Fernando.

Córdoba, 9 octombrie

Nu-mi citesc comunicarea la congres, ci o rezum în câteva minute, pentru că era târziu, erau mai mulţi preistorici în sală, şi aproape nimeni nu asculta când vorbea un altul.

* Proprietate (*lb. sp.*) (*n. ed.*).
** Tauri feroce (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

După-masă, cu autobuzul la Medina Azahara. Așteptăm peste un ceas să găsim locuri. În afară de congresiști, un număr enorm de cordobezi invadează orice *fiesta*, orice excursie. Un congres e un prilej unic de amuzament pentru o seamă de oameni. În timp ce un domn mare vorbește, tinerii se apropie, băieții ochesc sticlele de vin, cucoanele își validează toaletele; aproape niciodată, aici în Córdoba, n-am văzut pe cineva ascultând. Toți se mulțumesc să aplaude. În timp ce la Colegio de la Merced *el cronista de la ciudad de Córdoba** rostea o *evocación colombina*** (în ziua de 6 oct[ombrie]), publicul se privea și, mai ales, se apropia de mesele încărcate, pentru a se putea servi mai ușor în clipa când va fi dat semnalul.

Paloma m-a găsit azi-dimineață la Congres și ne-am plimbat iar împreună. Aranjasem să ne întâlnim la 3 la autobuz, dar eu am venit la 5. O rezăresc la Medina Azahara, și primul lucru pe care mi-l spune [este]: „Hai să bem un pahar." Amuzant că mulți dintre amicii mei cordobezi cred că-mi place enorm să beau. La palatul marchizului de Viana, m-au văzut cu un pahar în mână și, o jumătate de ceas mai târziu, într-o vervă nebună. Și-au închipuit, probabil, că între timp băusem o sticlă întreagă. Adevărul e că eu mă pot „griza" și cu un pahar de sifon. Verva și chiar beția mea – n-au nimic a face cu alcoolul. Mi-e suficientă noaptea, luna, câmpul, femeia – sau orice altceva *viu*.

* Cronicarul orașului Córdoba (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

** Evocare a lui Columb (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

Medina-Az-Zahra. Palatul cobora, în terase, până jos, în câmpie. Şi, de aici, se vede, frumoasă sub cerul trandafiriu, Córdoba. Iar în spate, Sierra Morena, în marginea căreia fusese clădită această minune a califilor. Săpăturile au dat la iveală un întreg oraş. Dar n-a mai rămas nimic, în afară de câteva ziduri. A fost distrus şi ars până în temelie. Singurul exemplu pe care-l cunosc de operă de artă maură distrusă de mauri, în luptele lor civile. Medina-Az-Zahra a luminat mai puţin de un secol.

De meditat asupra acestor ruine. Pentru că anarhia şi luptele civile care au ras Medina-Az-Zahra – ne-au salvat pe noi, salvând Occidentul. Ce-ar fi fost un islam occidental în permanent „război sfânt", fără intrigi şi anarhie?

Sunt aluni şi cipreşi aici care încep deja să dea viaţă ruinelor.

Întâlnesc pe Paloma a doua oară, când se făcuse întuneric. Mirosea a vin.

Delicioasa Carmen, studentă în istorie, care îmi aminteşte unde am cunoscut-o: la *fiesta andaluza*. Dar, atunci, era în costumul ei de gitană, şi n-a dansat, şi nu părea să aibă mai mult de paisprezece ani. Îmi spune că are nouăsprezece. Stăm mult de vorbă.

Córdoba, 10 octombrie

Încerc să citesc romanul Palomei, *La duquesa de Latencurt*, pe care mi l-a oferit, împreună cu nişte fotografii ale ei în costum andaluz – dar mă opresc după câteva pagini. Mai târziu.

La muzeu, pentru a revedea acei Valdés Leal pe care nu mi[-l] mai aminteam. Decepționat. Când nu e macabru, pictorul acesta e cu totul lipsit de interes.

La Rafael Bernier Soldevilla, Encarnación 8, să vedem lucruri de piele de Cordoba. Maestrul avea doar câteva piese în lucru. Este, fără îndoială, un artist.

Plecăm la noapte. Mai fac o dată turul meu favorit – moscheeea, Judería, Guadalquivirul, revenind în centru prin San Fernando. Cerul e de cleștar, fără să fie cald. Pe străzi, se udă într-una.

Aceste ultime ore trec anevoie. Dar încerc să nu pierd nici o clipă. Nu mai vreau să trăiesc așteptând, adică să mor pe nesimțite, așteptând o dată, un eveniment, ceva care trebuie să vină, care și-a anunțat venirea și care ne împiedică să existăm până la apariția ei.

13 octombrie

Întorcându-mă acasă, am găsit-o pe Nina cu ganglionul umflat, aproape nemaiputând deschide gura. Complet devitaminizată, gura i se usucă necontenit, dinții i se deșosează etc. Încă un specialist lângă patul ei, și cu Damaso Moura, desperat de acest nou accident, care o împiedică să se miște, să se alimenteze, să doarmă. Dureri groaznice.

Și e curios că încă nu-mi pierd nădejdea și răbdarea.

Dar mă întreb: oare nu trădez? Oare nu mă trădez pe mine, nu-mi trădez geniul meu, neamul meu, lăsându-mă absorbit exclusiv de boala Ninei, nemaidormind nopțile, nemaifăcând nimic toată ziua, nici măcar transcriind și

perfecționând operele mele neterminate? Poate ar trebui să fiu mai egoist. Să mă gândesc în primul rând la datoria pe care o am față de geniul meu.

15 octombrie

Ieri, am încercat să reiau *Prolegomenele*, corectând și adăugând două pagini la capitolul theofaniei acvatice. Aș mai fi avut de lucru pentru încă două, trei zile – dar suferințele Ninei îmi interzic orice efort continuu.

Orele pe care le smulg – când adoarme Nina sau e mai puțin chinuită de dureri – le pierd cu lecturi disparate. Multă poezie arabico-andaluză, studii de Menéndes Pidal, Viața Sfintei Tereza (care mă uluiește prin extraordinarele ei calități artistice) și *Drogas Magicas* a lui Milton Silverman (ed[iția] spaniolă: titlul original e *Magic in a bottle*). Mă surprinde dramaturgia descoperirilor farmaceutice și medicale. Vitaminele au fost descoperite în urma războiului de cucerire purtat de olandezi în Indonezia. Olandezii erau decimați de berberi, și Eijkman a fost trimis la Batavia să afle „microbul" acestei teribile maladii. A descoperit vitaminele.

Oscar Liebreich, descoperitorul cloralului, a murit îndulcindu-și ultimele nopți de suferință cu propriul lui drog. Mering, creatorul veronalului, a avut aceeași soartă, ca și Emil Fischer.

Alt amănunt: toate antitermicele (antipirina, aspirina etc.) au fost descoperite printr-o *eroare*. Kolbe a crezut, bunăoară, că antipirina era chinină sintetică, în timp ce ea era un compus original.

17 octombrie

A doua transfuzie de sânge, pentru ameliorarea stării generale. Se descoperă abia acum – după o săptămână! – că are otită şi parotidită. Şi nu poate fi tratată nici cu sulfamide, nici cu injecţii de lapte, din cauza extraordinarei ei slăbiciuni.

19 octombrie

Durerile au continuat într-un asemenea grad, încât Damaso Moura a cerut astăzi un consult cu profesorul specialist de gât şi urechi. Se recomandă de urgenţă tratament cu sulfamide. Pentru a preîntâmpina consecinţele nocive, mâine o nouă transfuzie de sânge. De ieri, a început a fi alimentată artificial, prin clisme.

Onorariul profesorului: 500 [de] escudos (100 [de] fr[anci] elveţieni). O transfuzie costă 1 300 [de] escudos. Vizitele zilnice ale lui Damaso Moura, 3 000 [de] escudos lunar. Aceeaşi sumă infirmierei. Plus doctoriile etc.

Sunt la capătul resurselor – şi al puterilor. Îmi amintesc cu groază obsesia care m-a chinuit o noapte întreagă pe străzile Malagei, în mai 1943: eu, ramolit, incapabil să lucrez, zăcând într-un pat într-o odaie mizeră; alături, Nina, bolnavă: şi, în fiecare seară, Giza, fierbându-ne lapte, înainte de a pleca la varieteul sordid unde dansa...

20 octombrie

Azi, a treia transfuzie de sânge; seara, începe tratamentul cu sulfamide. Numărătoarea globulelor roşii, făcută tot astăzi, confirmă grava ei anemie.

A[stă-]noapte, am redactat câteva pagini din *Jurnalul andaluz*. Sunt încă foarte multe lucruri pe care nu știu cum să le spun, sub ce formă să le mărturisesc... Să mai aștept, încă? Să aștept „cartea mare“ pe care o voi pregăti-o ani de-a rândul despre Spania islamică, și pe care nu o voi scrie, așa cum n-am scris nici pe Camões, nici cartea despre Portugalia, nici cea despre Eça de Queiroz, nici despre lirica lusitană etc.?! Sau să spun lucrurile pe care le știu și le înțeleg, în pagini de simplă proză, impresii, esseuri, amintiri, reverii? Detestabila mea obsesie de perfecțiune va ajunge să mă sterilizeze. Aș vrea – după mine – ca orice aș scrie, în orice direcție, să fie dacă nu cel mai bun, cel puțin cel mai bine informat, cel mai original etc. Cu totul absurd – și primejdios.

22 octombrie

... *Una tristeza muy profunda** (S. Teresa, *Su Vida*).

23 octombrie

Nu regret nimic cu mai multă intensitate decât timpul pierdut în 1941–[19]42 cu documentarea și scrierea cărții despre Salazar. Nefastă hotărâre am luat în noiembrie 1941! Când mă gândesc că, pentru *Salazar*, am renunțat la cartea proiectată despre *Camões*, în care aș fi avut atâtea de spus despre India, descoperirile ultramarine, culturile oceanice!...

* O tristețe foarte profundă (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

24 octombrie

Jules Sauerwein îmi spune, printre altele, că, în urma lecturii cărţii mele despre *Yoga*, a hotărât să modifice sfârşitul romanului său *Initiation à l'aube*. E vorba acolo, după câte mi-a povestit astă-primăvară, de o triplă iniţiere, realizată în douăzeci şi patru de ore: natura, muzica, iubirea. Eroul e un mare pianist, în seara concertului. Trebuia, în planul iniţial, să petreacă noaptea în lungi lupte amoroase cu o iubită. Acum, vor fi amândoi caşti. Forţa abţinerii (se referă la tehnica Saha-giya, teama emisiunii seminale).

26 octombrie

De o săptămână, lucrez la Jurnalul cordobez, după modelul jurnalelor mele de vacanţă, publicate în 1939. Sunt mulţumit mai ales pentru prilejul pe care mi-l dă de a retrăi anumite ceasuri din Córdoba. Folosesc însemnările, dar îndeosebi îmi place să scriu, salvându-le din nimicnicie, despre atâtea lucruri, gânduri, imagini pe care din oboseală, din neglijenţă sau din întâmplare nu le-am notat aici.

28 octombrie

Continuu redactarea impresiilor. În viitorul volum de călătorie pe care-l voi publica, ele vor alcătui un lung capitol, intitulat pretenţios, dar frumos: *Córdoba, Sultana mia*! Încerc să dau cât mai multă densitate impresiilor, să depăşesc *brouillon**-ul Jurnalului, fără să trădez totuşi autenticitatea şi intimitatea, singurele calităţi care vali-

---

* Ciornă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

dează o asemenea proză. Am permanent în minte rândurile lui Gide din *Amyntas*: *Je relis aujourd'hui mes notes de voyage. Pour qui les publier? – Elles seront comme ces sécretions résineuses, qui ne consentent à livrer leur parfum qu'échauffées par la main qui les tient**. Dar nu e nimic de făcut.

După lungi ezitări: mă hotărăsc să „vărs" în jurnalul cordobez însemnările luate pentru un studiu asupra căderii califatului și anarhia politică a islamului occidental. Nu știu dacă voi scrie vreodată studiul. E mai bine să comunic, chiar și sub o formă precipitată, anumite gânduri la care țin.

29 octombrie

Continuând *Córdoba*, mi-am dat încă o dată seama cât de nefast e sistemul meu de a scrie și de a crea. Refuzul de a însemna cu oarecare atenție observațiile pe care le fac, gândurile pe care le organizez; lenea de a lucra zilnic la punerea în ordine a hârtiilor mele; iluzia că, asupra oricărei probleme care mă interesează, voi ajunge într-o zi să scriu o carte sau măcar un studiu și că deci, ar fi inutil să definesc de pe acum, să redactez etc. – contribuie la împuținarea din an în an a producției mele.

Cu cât e mai bun sistemul lui E[ugenio] d'Ors! Transcriu din *Introducción a la vida angélica* (p. 44) aceste rânduri, pentru a mă stimula și a încerca să-i imit metoda: *Mi ilimitada poligrafía cotidiana me permitía recogerlo*

* Îmi recitesc azi notele de călătorie. Pentru cine să le public? – Ele vor fi ca acele secreții rășinoase care nu acceptă să-și răspândească parfumul decât încălzite de mâna care le ține (*lb. fr.*) (*n. ed.*)

*todo** (e vorba de „flora spirituală spontană"). *Cuanto pensamiento llamaba a las puertas de la reflexión, venido de Dios sabe dónde, era abierto, hospedado y servido. Parece indudable que, en condiciones tan hospitalarias, podíamos conocer pensamientos del màs vario linaje – muchos, indudablemente, de catadura más humilde – que los demas hombres de pluma***.

Nu este exact ce voiam eu să-mi impun, dar e aproape: a mă sili să dau atenție vieții mele mentale de fiecare zi altfel decât prin glosele prea tehnice, înghițite în caietele viitoarelor cărți.

2 noiembrie

Interesanta interpretare pe care o dă E[ugenio] d'Ors demosului lui Socrate: e o compensație pentru Xantippa. Omul care n-a putut fi consolat și sporit de femeie e compensat de prezența îngerului păzitor. Singurătatea pe care n-a putut-o alunga *nunta*, o alungă *dialogul*.

3 noiembrie

Bietul Nae Ionescu! Cât au râs de el filozofii serioși – cu Motru în frunte, cu diverșii Bagdazari la coadă – când, acuzat, tot de acești desăvârșiți, că filozofia lui se bazează

* Nelimitata mea sete cotidiană de scris îmi permitea să o prind pe toată (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

** Oricărui gând, venit de Dumnezeu știe de unde, care bătea la porțile reflecției i se deschidea, era primit ca oaspete și servit. Pare neîndoielnic că, în împrejurări atât de ospitaliere, noi puteam să cunoaștem gânduri de cea mai variată origine – multe, indiscutabil, de extracția cea mai umilă – față de ceilalți oameni de condei (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

pe ideile la „modă", a ținut faimoasa lecție de deschidere: *Moda în filozofie*. Astăzi, ideile lui Nae le reîntâlnim, la tot pasul, în scrierile gânditorilor vii („amatorilor"). Iată un exemplu, din *Introducción a la vida angélica* a lui d'Ors: *Una moda? Bien, pero en las mismas llamadas modas, no se revela siempre – más al desnudo quizá que en ningún otro aspecto de la cultura – algún profundo cambio en la dialéctica del espíritu**? (p. 153)

5 noiembrie

M-am reîntors cu încăpățânare la *Prolegomene*, deși Ninei i-a fost destul de rău în ultimele zile. Simt că nu mă pot salva de tristețe decât scriind la această carte în care, dacă voi putea, voi spune *tot*.

7 noiembrie

Schimbare de guvern în țară. Vișoianu la externe. Îmi va menține stipendiul cu care aș fi în stare să o vindec pe Nina (luna octombrie m-a costat 20 000 [de] escudos; eu primesc 11 400; restul – doctorii – nu l-am plătit), sau își va aduce aminte că sunt „fascist", și mă va tăia pur și simplu?

Am scris pagina 250 din *Prolegomene*. Am scris deci un sfert. Dar, cu părere de rău, cred că sunt silit să renunț la 104 pagini (despre mistere) pe care, amplificându-le, le voi tipări ca o lucrare aparte. Altminteri, față de proporțiile date secției mistere, *Prolegomene* ar trebui să aibă

* O modă? Bine, dar în aceleași așa-numite mode nu e dezvăluită întotdeauna – poate mai evident decât în oricare altă formă de manifestare a culturii – nici o schimbare profundă în dialectica spiritului (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

două-trei mii de pagini. Va trebui să rezum toate aceste excelente capitole în treizeci-patruzeci [de] pagini. Deci am gata încă o carte – pe care nici nu bănuiam că am s-o scriu atât de devreme. La mistere mă gândesc din universitate.

11 noiembrie

Ce mai pot însemna? Cu toate transfuziile, cu toate sulfamidele – Ninei îi este încă foarte rău. E extraordinar de slabă. Intervenția chirurgicală a Prof. Larrondé – pentru a evacua puroiul parotidei – n-a dat încă nici un rezultat.

Lucrez la *Prolegomene*, ca să nu înnebunesc.

14 noiembrie

Aseară, mare slujbă la biserica Fátima. Mă rog întruna – dar niciodată nu mi-am dat seama ca acum că rugăciunile mele pornesc dintr-un suflet prea păcătos ca să se mai poată ridica până unde trebuie.

19 noiembrie

Desperare. Visez îngrozitor. Nu mai pot dormi.

Mâine – după o nouă transfuzie (au fost până acum șapte) – începem cu penicilină.

Cascais, 20 decembrie

Scriu din noua noastră locuință – a Gizei și a mea – Rua de Saudade, 13, Cascais. Scriu la masa biroului meu, având la câțiva pași, în față, oceanul.

La 20 noiembrie, 12.30, fără să ştie, fără să bănuim nici noi, măcar, fără ca sora să ne anunţe – Nina s-a despărţit de noi. Luni, 20 noiembrie, ora 12.30. Unsprezece ani şi unsprezece luni (fără cinci zile) de la logodna noastră.

Nu a putut pleca decât în momentul când şi-a pierdut cunoştinţa. Altminteri, a luptat necontenit. Cât a putut ea suferi în ultimele luni, şi îndeosebi în ultimele zece-cincisprezece zile, nu pot să-mi amintesc, fără să plâng, cuprins de deznădejde. Oare suferinţele acestea n-au răscumpărat nimic? Nu pot crede. Sunt sigur că Nina a trebuit să le îndure ca să se poată detaşa de pământ. Iubirea pentru mine era atât de totală, încât n-o lăsa să plece. Şi, odată plecată, ar fi rătăcit până la moartea mea în jurul meu, dacă suferinţele acestea n-ar fi purificat-o. Nu vreau să mă gândesc la cauzele materiale ale morţii ei; la imensul şir de dezastre – cancerul din vara 1943, sciatica din februarie 1944, razele din iunie, hemoragia, parotidita, glanda sublinguală, plămânul drept probabil blocat de o tuberculoză galopantă. Doctorul spune că a fost doborâtă de o infecţie generală. Şase transfuzii şi trei serii de sulfamide, plus infinite alte injecţii nu i-au putut vindeca această infecţie generală, care o împiedicase să mănânce şi, în ultimele ceasuri, să respire. Nu vreau să mă gândesc la astea. Nina mi-a fost luată pentru păcatele mele şi pentru mântuirea ei. Dumnezeu a voit s-o ia, ca să mă zvârle pe mine într-o nouă viaţă – de care, acum, nu ştiu încă nimic.

Multă vreme, nu-mi venea să cred. În prima zi, nu realizam că a plecat pentru totdeauna. O singură

consolare: că nu mai suferă. Că nu va mai trebui să se chinuie cu fiecare linguriță de cafea cu lapte, care-i provoca accese lungi de tuse. Puroiul care îi năpădise toată gura o împiedica să înghită. Mi-era peste putință s-o mai văd suferind atât. De ce, Doamne, de ce?!

I-am citit toată noaptea Evangheliile. Știam că nu s-a deșteptat încă din visul ei, că e lângă mine, neînțelegând ce se întâmplă.

A doua zi, cum e obiceiul aici, a fost înmormântarea. Într-un sicriu de plumb, așteaptă în cripta din cimitirul Anjos să fie dusă în țară. Atâta dorea să fie înmormântată în pământ românesc, atâta groază avea să nu se topească în pământul acestei țări pe care, de un an, o ura din toată ființa ei!...

În noaptea aceea, am stat de vorbă până târziu cu Giza. Ne consolam cu gândul că nu mai suferă – și cu speranța că acești doisprezece ani au fost, pentru ea, ani fericiți...

Mai multe zile nu puteam realiza că a plecat cu adevărat. Nu simțeam nici o durere puternică. Un fel de apatie, un somn spiritual, în care mă surprindeam amintindu-mi întâmplări fericite din cei doisprezece ani. Am plecat apoi să dormim la vila lui Brutus Coste, din Estoril, venind numai uneori la Lis[a]bo[n]a, ca să împachetăm biblioteca și să strângem lucrurile. Adesea, fără nici un fel de semnal, copleșit de desperare, crize de plâns. Știind că-i fac rău Ninei cu plânsul meu, încercam să mă stăpânesc rugându-mă sau citind din Evanghelii și Sf. Pavel.

Nici loviturile materiale nu le mai simțeam. Doctorul Damaso Moura, din neglijența căruia i s-a tras sfârșitul (pentru că nu a observat hemoragia din septembrie

decât două săptămâni după declararea ei și în ziua când pierduse aproape 2½ litri de sânge), îmi cere încă 7 000 [de] escudos după cei 6 000 pe care-i dădusem. Guvernul de la București anunță legația că sunt scos din cadre (oare de ce? Nu fusesem numit de Antonescu, ci de guvernul democratic al regelui Carol), și că mi se va plăti până la 31 ianuarie 1945 o treime din leafă, iar după aceea nimic. Brutus Coste însă continuă să-mi dea cei 2 000 [de] fr[anci] elvețieni (iar nu treimea) până la 31 ian[uarie] 1945, iar după aceea îmi spune că-mi va da din fondul lui special 7 000 [de] escudos lunar, cât va fi el în post. Suntem plini de datorii. Încă n-am achitat spitalul (transfuziile) și o seamă de doctori. Aleg primul lot de cărți pentru a fi vândut. Găsesc o căsuță la Cascais cu 1 200 [de] escudos lunar. Dar totul mi-este perfect indiferent.

Decembrie

Nina n-a plecat de lângă mine de voia ei, ci Dumnezeu mi-a luat-o pentru a mă face să gândesc în chip creator, adică pentru a-mi facilita mântuirea. Plecarea Ninei va avea pentru viața care mi-a mai rămas un sens soteriologic. Despărțirea de Maitreyi, acum nouăsprezece ani, a avut și ea un sens: am fugit din India, am abandonat Yoga și filozofia indiană pentru cultura românească și pentru literatura mea.



Moartea Ninei mă sărăcește. O întreagă viață – doisprezece ani, de tinerețe – era validată și necontenit sporită prin convorbirile noastre, prin amintirile comune.

„Ţi-aduci aminte, la Freiburg, când ne-am suit în tramvai şi domnul acela bătrân ni s-a adresat în franţuzeşte şi s-a oferit să ne conducă în piaţă?" Întrebările acestea împrospătau trecutul, îl făceau viu şi spornic. Viaţa consumată împreună nu e pierdută, dacă este un *împreună* care s-o refacă, s-o amplifice, s-o fertilizeze necontenit. Acest „împreună" e pierdut acum pentru mine. Tot ce era mai intim, mai beatific, mai dramatic – toată *istoria* noastră esenţială – a rămas numai în mine. Nu o pot evoca, pentru că ea nu avea sens decât pentru noi doi şi numai pentru noi doi. De aceea, e probabil că singurătatea mea nu se va mai putea consola prin creaţii literare, ci numai prin filozofie şi teologie. Nu mai am pentru cine să-mi reamintesc amănuntele.

22 decembrie

Ca să mă consolez de plecarea Ninei, mă gândesc – în clipa când mă copleşeşte durerea sau melancolia – la morţile zecilor de mii pe fronturi, în cetăţile bombardate etc. – sau la scumpii noştri morţi demult. Nu am curajul să privesc realitatea în faţă? Sau e vorba de o reintegrare a „unicului" în totalul „absolut" – singura posibilitate, după mine, de a transcende în chip efectiv condiţia umană? Nu pot salva „finitul" decât reabsorbindu-l în totalitate – şi încercând să dobândesc printr-un elan spiritual această totalitate.

„Căci faţa acestei lumi se trece" (*I Corinteni*, 7, 31).

Nu pot citi decât Biblia şi pe Lev Şestov. Nu numai pentru că doresc şi cer consolarea credinţei, ci şi pentru

că Biblia mi se pare singura lectură substanțială. (Șestov nu face de altfel decât s-o comenteze.) Îndeosebi *Cartea lui Iov*, *Isaia* și *Epistolele Sf. Pavel*. Din lectura acestor texte, mă reîntorc cu o mare încredere în forța creatoare a omului, în libertatea credinței. Viața e foarte frumoasă dacă înțelegi cât de mult și cât de ușor poate fi ea schimbată. Nu ți se cere, pentru asta, decât să redescoperi imensa libertate creatoare a omului, pe care noi, modernii, am pierdut-o în clipa când am socotit că *credința* înseamnă *obediență*.

O serie de note și observații în legătură cu aceste lecturi biblice, pe care îmi propun să le dezvolt și să le transcriu. În fond, nu ar fi ele mai prețioase decât atâtea cărți pe care le am în cap? Nu ar trebui să le redactez pe ele întâi? De ce nu am avut, până acum, curajul unui Nietzsche, sau al unui Kierkegaard, de a filozofa pe experiențe personale, de a scrie aforistic, fragmentar? Obsesia mea a fost studiul erudit, contribuția ilizibilă, sau, abia acum, în urmă, tratatul bine închegat. De ce nu un carnet de note, ca ultimele cărți ale lui Nietzsche? Trebuie să am acest curaj – și-l voi avea.

*

Nu mă pot reîntoarce chiar acum la *Prolegomene*. În noaptea de 19 spre 20 noiembrie, am lucrat până spre 3 dimineața la capitolul despre mitologia lunii. Exact: luna ca domeniu al morților. Ducându-mă să beau un pahar cu apă proaspătă, am auzit-o pe Nina tușind și am intrat la ea. Nu dormise deloc. Am rugat-o să facă un efort și să adoarmă. Mi-a spus că va dormi dacă mă culc și eu.

Avea ochii întredeschişi, dar parcă nu mai vedea. A întins mâna, căutându-mă, şi mi-a mângâiat fruntea. Astfel şi-a luat ea rămas-bun de la mine.

23 decembrie

De mai mulţi ani, nădejdea şi deznădejdea mea îşi au izvorul în realitatea spiritului şi în viaţa *post-mortem*. Nihilismul cumplit care mă cuprinde uneori se declanşează în clipa când mă îndoiesc că *dincolo* mai e ceva. Atunci, mă simt atât de liber şi de indiferent, încât aş putea face orice crimă şi orice fărădelege. Şi „trecerea timpului" nu o pot suporta decât în momentele când *nu* mă îndoiesc de *dincolo*. Altminteri, simt cum trece timpul, cum îmbătrânesc, cum alerg spre neant – şi, atunci, nu mă pot consola decât în orgie. Piesa mea *Oameni şi pietre* mărturiseşte ceva despre nihilismul provocat de pierderea credinţei în *dincolo*. Dar acelaşi lucru îl spune – şi cu câtă brutalitate – Sf. Pavel (*I Corinteni*, 15, 32): „Dacă morţii nu înviază, să bem şi să mâncăm, căci mâine vom muri!" Uitasem pasajul acesta, deşi studiasem Epistolele cu destulă atenţie, în lagărul de la Ciuc. (Este de mirare cât uit de repede şi de total orice gând – al altuia sau al meu – care m-ar putea mângâia şi întări!) Simt că nădejdea mea copilărească şi păgână – că mă voi reîntâlni cu Nina, după moartea mea – este teribil de anemică. Nu acest lucru trebuie să-l nădăjduiesc, nu *numai* acest lucru. Ci, cu mare, fierbinte, absurdă certitudine, să cred că amândoi vom învia, în trupurile noastre. Numai astfel s-ar putea răscumpăra suferinţele Ninei, în

trup, şi toate fericirile pe care am fi putut să le avem şi nu le-am avut.

*

Dacă Isus Cristos, care era mai mult decât Fiul lui Dumnezeu, care *era* Dumnezeu – a putut transpira, a putut urina şi evacua, totul este posibil lui Dumnezeu, totul este posibil în lume. Deci şi mie – în clipa când voi crede absolut în lucrurile acestea – mi-este totul posibil. Voi fi atunci liber. Voi putea face ca Nina să nu fi suferit, să nu fi plecat de lângă mine. Voi putea aboli trecutul, dobândind un prezent de beatitudine şi viaţă eternă.

Nu mă pot gândi decât la Isus aşezat pe vine şi evacuând. Şi, în clipa aceasta, *ştiu* că El este Dumnezeu. Nu-l văd ca un rabbi, nu-l văd ca un om – oricât ar fi fost de desăvârşit. Ci Dumnezeu – urinând lângă un gard sau ştergându-se de sudoare. E blasfem? Nu pot crede. Dumnezeu poate face orice, fără să-i pese de nimic, căci nu e legat de nimic. Dacă n-ar fi aşa, creştinismul n-ar avea sens în lume – căci viziunile cosmologice precedente îi sunt superioare, teoreticeşte. Creştinismul împlineşte până la istovire paradoxul care a obsedat omul, încă din preistorie, a coincidenţei Totului cu un fragment. Deci Dumnezeu umbla printre oameni ca un om şi suferea aceleaşi umilinţe – nu morale, nu sociale, ci fiziologice. Dacă lucrul acesta e adevărat – totul este posibil.

25 decembrie

Acum doisprezece ani, la 25 dec[embrie] 1932, prietenia mea cu Nina, care dura de mai multe luni, s-a

transformat pe neaşteptate în dragoste. A fost cu totul întâmplător. Nici noi, nici prietenii noştri n-au bănuit că o asemenea pasiune e posibilă între doi prieteni-camarazi. (Eu povestisem Ninei dragostea mea cu Maitreyi, şi o ţineam la curent cu etapele legăturii cu Sorana, care începuse în toamna 1932.) Nina mi-a spus că nu-i place să împartă dragostea nimănui şi că trebuie să rup cu Sorana. I-am făgăduit, am încercat, dar n-am izbutit decât după vreo şapte luni, în iulie 1933, după ce – petrecând zece zile cu Sorana la Poiana Braşovului – am rupt definitiv cu ea şi am anunţat logodna cu Nina. Aceste şapte luni au fost patetice pentru mine; iubeam pe Nina, mă exaspera Sorana, dar nu puteam renunţa nici la ea. Le minţeam pe amândouă. Şi păcatul lor a căzut asupra mea. Pentru că, în iunie 1933, Sorana şi-a făcut un raclaj, iar în aceeaşi lună Nina mi-a spus că e însărcinată şi, deşi nu eram încă căsătoriţi, m-a implorat să lase copilul, chiar dacă dragostea noastră nu va avea o consacrare oficială. M-am opus din răsputeri, şi Nina m-a ascultat. Nu ştiu în ce condiţii şi-a făcut raclajul, dar de atunci n-a mai rămas niciodată însărcinată – iar în 1943 a descoperit, la Bucureşti, că are un cancer uterin. Oare n-a fost provocat de raclaj? Şi, atunci, nu sunt eu vinovat de suferinţele şi moartea ei?...

29 decembrie

Patruzeci de zile de la plecarea Ninei. Parastas la biserica Nossa Senhora de Fátima, ca şi la 6 decembrie. Biserica aceasta am privit-o noi, de pe balconul casei din

Avenida Elias Garcia 147, mai bine de trei ani. După ce s-a întors de la Louçã, i-am pus patul Ninei în salon. De acolo putea privi biserica tot aşa de bine ca şi din dormitorul nostru. Am avut, amândoi, o neţărmurită încredere în Maica Domnului de la Fátima. În cele opt luni de boală, de câte ori era o slujbă, la Fátima, îi spuneam Ninei să se roage – şi se ruga. La 13 octombrie, noaptea, când începea ceremonia cu lumânări, Nina privea din pat, şi ne-am rugat amândoi. Făcuse un „vot[um]" să se ducă chiar la Fátima, în pelerinaj, îndată ce se va face bine. Ar fi trebuit să se ducă la 13 oct[ombrie], dar atunci începuse parotidita, cu groaznice dureri. Îmi amintesc că a avut o groaznică criză chiar în noaptea de 13–14 oct[ombrie], după atâtea rugăciuni – şi eu, desperat, am plecat la 3 dimineaţa pe străzi; am ocolit cartierul São Sebastião, şi văzând, la întoarcere, lumini la biserică, am intrat. Era 4 dimineaţa, şi se făcea tocmai o slujbă pentru femeile bolnave. Am crezut că e un semn bun...

Ziua de azi am petrecut-o luptând să nu plâng de desperare. Îmi treceau din nou prin faţa ochilor nu scenele de fericire şi dragoste din ultimii unsprezece ani, ca până acum, ci frânturi din ultimele ei săptămâni, lupta ei admirabilă cu suferinţele, tăria şi încrederea ei, răbdarea ei îngerească, voinţa ei de oţel. Cum a cerut şi a băut suc de carne crudă, o săptămână întreagă, ca să prindă puteri; cum cerea din trei în trei ceasuri lapte sau supă... De ce, Doamne, a trebuit să sufere atât?...

*

A[stă-]noapte am visat-o pe Nina, pentru întâia oară – sau, cel puţin, pentru întâia oară mi-am amintit cu destulă precizie visul, m-am trezit şi l-am însemnat. Îl transcriu aici.

O enormă sală de conferinţe. Vorbeşte Pangal, care, la un moment dat, îşi întrerupe conferinţa şi ridică receptorul. „Vorbesc cu Marcu, de la Bucureşti", spune. În sală, se plimba agitat Nae Ionescu; era într-unul dintre costumele lui *marron*, cu mâinile în buzunar. O seamă de cucoane din „lumea mare", pe care nu le cunoşteam: Maruca Cantacuzino, dna Prezan etc., se apropie de mine, îmi oferă prăjituri, mă întreabă ce cred despre situaţia politică etc.

Ies afară, pe balcon, unde se afla o imensă roată de fier (care era în acelaşi timp o poartă). Încep să umblu pe ea, şi roata se pune în mişcare, căzând. O opreşte Totescu. În sală intră repede un ofiţer în uniforma lui Carol II, care traversează sala salutând în dreapta şi în stânga.

În continuarea visului: într-un parc, lângă o bancă de marmură, seara, eu şi Nina. E foarte frumoasă, e tânără, este ea, şi totuşi schimbată. Îmi spune: „După aceea, vom fi din nou căsătoriţi." Eu îi răspund: „Dar nu suntem şi acum soţ şi soţie?!"... Nina roşeşte, fericită, şi îmi dă un plic plin cu bancnote streine. Încep să le frunzăresc şi exclam: „Uite pesetas! Şi franci francezi! Şi lire!...". Nina, pe bancă, mă priveşte. În spatele ei, apare un bărbat frumos, elegant, cu baston, gen Don Juan, care, văzând-o, începe să-i arunce ochiade. Eu îmi ascund repede bancnotele în buzunar şi mă apropii provocator de nou-venit. Îl lovesc cu pumnul în obraz, fără ca necunoscutul să se

supere și fără a înceta curtea. Atunci, pentru că se strânsese o seamă de oameni în jurul nostru, încep să vorbesc în glumă, franțuzește, afectând chiar un accent parizian. *Mais, Monsieur, prenez-garde... c'est ma femme!** Inutil. Nina ne privea pe amândoi. Îi spun că noi plecăm la masă. Necunoscutul ne asigură că el a mâncat, dar când se ridică Nina, vine și el și îi ia brațul. Plecăm toți trei pe alee, care părea imensă și cu trepte spre fund; Nina la mijloc, eu ținându-i brațul stâng, necunoscutul la dreapta. Visul se termină cu grupul nostru care se depărta pe alee, urcând. Un alt vis care urmează e mai puțin interesant. Sunt singur. Cobor într-o vale, ca să evacuez, dar văd că vin Lita și Călin Botez, și mă ascund. Pe șosea, trece Picky Pușcariu, care-mi spune că m-a văzut. Încerc să mă ridic, dar e greu. Valea e parcă o prăpastie. Ajung cu brațele pe șosea, dar nu mai pot. Strig unui tânăr să-mi dea mâna. „Ești legionar?" mă întreabă, dar îmi întinde mâna și mă trage sus.

Iată cum interpretez visul cu Nina. Trecând patruzeci de zile de la despărțirea de noi, ea mă întâlnește ca să-mi spună că acum pleacă mai departe (o nouă etapă *post-mortem* începând după patruzeci de zile, conform tuturor tradițiilor), dar că, odată, murind și eu, vom fi din nou căsătoriți. Eu îi răspund că mă consider și acum legat de ea ca soț și soție, adică nu mă voi recăsători. Aceasta o tulbură (roșește). Îmi dă atunci să țin eu pachetul cu bancnote; averea noastră, adică trecutul nostru comun (pesetele = călătoriile noastre în Spania etc.), pe care eu

* Dar, domnule, aveți grijă... e soția mea! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

îl reactualizez cu bucurie (uite aici Anglia noastră! uite aici călătoria la Paris! etc.). Declarând că eu mă consider soțul ei și acum, Nina îmi încredințează trecutul nostru comun, să-l păstrez, să-l reactualizez neîncetat până în clipa când ne vom reîntâlni. Dar gestul acesta al ei, fericirea pe care i-am dăruit-o reafirmându-i trăinicia nunții noastre o tulbură și o atașează din nou de mine, de pământ. Atunci apare cuceritorul, îngerul morții, adevăratul stăpân al parcului unde ne aflam (al tărâmului celălalt). Zadarnic îl lovesc, zadarnic îl ameninț și mă rog de el (discursurile ironice în franțuzește), el stăruie. Nina nu cutează decât să ne privească. Nu mai poate alege între noi doi. Deși se vede clar că începe să-i simtă fermecarea, magia tărâmului celălalt. Între noi doi, oarecum captivă, urcă treptele îndreptându-se către fundul aleii. Noi doi vom mânca împreună, celălalt ne va asista doar. Ruperea Ninei de pământ e grea. Nu e exclus ca să fie aici și profeția morții mele apropiate.

30 decembrie

Toată ziua de ieri și astăzi, copleșit de durere. Îmi amintesc îndeosebi ultimele săptămâni ale Ninei. Revăd neîncetat figura ei înăsprită, schimbată de boală, și totuși atât de dragă. Și îmi amintesc, de asemenea, preștiința morții ei, pe care de atâtea ori mi-a vestit-o. În noaptea dintâi de la Louçã, când era atât de bine (nici măcar nu avea edemul de la picior! Venise acolo ca să poată dormi, ceea ce nu mai izbutea la Lis[a]bo[n]a din cauza căldurii și a zgomotelor), s-a uitat la mine și a început să lăcrămeze. Mi-a spus: „știi, Mircea, noi trebuie să ne despărțim

curând. Știam lucrul acesta de mult, dar nu credeam că trebuie să ne despărțim atât de curând. Aș mai vrea să trăiesc încă puțin..." Apoi, la câteva săptămâni, i-a spus Gizei că se duce. Altădată mi-a spus că a visat un vis semnificativ: vedea femei în port oltenesc, plângând și privind-o. Când venise acasă, am surprins-o o dată plângând (încă nu avusese hemoragia) pentru că auzea un cântec pe stradă, și ei, ca și mie, cântecul îi trezea amintirea anilor noștri fericiți din Portugalia. O dată, auzind vorbele noastre (erau Hereștii la noi) și furculițele în sufragerie, a început să lăcrămeze și i-a spus infirmierei că niciodată nu va mai mânca la masă. Când a plecat Herescu la Madrid, și-a luat rămas-bun de la el, spunându-i că n-o s-o mai vadă. Și, deși Herescu se întorsese de două săptămâni, n-a mai văzut-o pentru că nu mai lăsam s-o vadă nimeni (parotidita i-a dat-o cineva care a vizitat-o și a sărutat-o – poate chiar Lita Botez). În noaptea de 19 spre 20 noiembrie, i-a spus Mariei, care dormea cu ea, că moare...

Și cum i-aș putea uita vreodată privirile ei lungi, cercetătoare, din ultimele zile?! Uneori, suna clopoțelul și ne chema – spunându-ne că îi e frică singură, în întuneric. Cu câteva zile înainte de plecare, Giza s-a speriat crezând că aiurează, pentru că îi spunea: „Unde a rămas cățelul ăla? Săracul de el. Mi-era milă de el!" și, când Giza o întreba de ce cățel e vorba, răspundea: „Cățelul ăla care s-a luat după *mine* în Gara de Nord." Simbolul e destul de clar: gară = plecare; câinele = psichopomp. Eu însumi am visat un câine în noaptea de 18 spre 19 no[iembrie]. Luasem obiceiul să-mi însemn visele, dar în noaptea aceea m-am

trezit şi am scris fără să mai aprind lampa. Am putut descifra numai: „câinele care..." Cu o noapte mai înainte, visasem trei femei goale, care mă îmbrăţişau pe rând. Una dintre ele, mătuşa mea Lina, moartă prin 1929. Alta, Corina; a treia – nu-mi reaminteam.

Dar seria de prevestiri funeste în legătură cu Louçã! Când m-am dus cu maşina lui Călin Botez ca să vedem cum este sanatoriul, ne-am întâlnit cu o înmormântare. Când am dus-o pe Nina, două zile în urmă, aceeaşi întâlnire. Şi, aproape de fiecare dată când mergeam s-o vizitez, întâlneam dricuri, înmormântări (o dată, un sicriu pe care-l purtau doi oameni). Iar în ziua când a venit Nina acasă, aştepta un dric la Fátima.

31 decembrie

Visul de a[stă-]noapte: la 15 decembrie, îi scriu Ninei o lungă scrisoare, pe care i-o adresez la noi acasă, Av[enida] Elias Garcia 147. Nu realizez că a plecat, deşi ştiu că suntem despărţiţi. Mă duc afară din oraş, la o biserică. Văd în faţă un enorm cortegiu funerar, cu muzică, batalioane de gardă etc. Eu mă duceam la biserică pentru a lua parte la repetiţiile unui cor – dar îmi dau seama că am trecut de biserica noastră şi am ajuns în faţa unei biserici necunoscute, unde se pregătea de plecare o înmormântare. Mă întorc câteva zeci de metri înapoi, şi regăsesc biserica noastră. Intru la cor; e şi Haig. Apoi, mă aflu la o şedinţă a unei societăţi a noastre, unde trebuie să ţin o conferinţă. Aveam chiar manuscrisul dactilografiat în buzunar, dar văd că se amână lectura lui. Sunt acolo mulţi dintre colegii mei din liceu şi camarazi de la armată. Eu

pun scrisoarea către Nina în plic și i-o dau lui Pascu, s-o pună la poștă. Toți sunt stânjeniți. – Bine, dar astăzi suntem în 15 decembrie! îmi spune cineva.

Alt vis: casa noastră, într-un mare oraș, se află chiar în fața apei (cam așa cum locuim acum, dar parcă și mai aproape). Privim marea ca și cum ar fi geamul unui acvarium. Și, deodată, apar trei submarine, unul după altul. – Apoi, visul cu câinele, la Paris.

*Il faut se délivrer du passé, il faut transformer ce qui fut en ce qui n'a jamais été** (L. Șestov, *Athènes et Jérusalem*, p. 190). Fără îndoială, lucrul cel mai curajos pe care-l spune șestov; pe care, poate, l-a spus vreun modern.

Posibilitatea omului de a aboli trecutul, de a face ca un lucru care a fost să nu fi fost sau să fie într-un chip deosebit decât cel care a fost – a fost învederată de mine încă de pe timpul studiilor de mistică și magie indiană. Cf. nuvela mea *Nopți la Serampore*, unde o scenă din sec[olul al] XVIII[-lea] se repetă concret, și totuși modificată de personaje din sec[olul al] XX[-lea].

*

În legătură cu ce spunea Aristot că fericirea presupune un minim de avere, citesc în Samuel Butler: ***To love God is to have good health, good looks, good sense, experience, a kindley nature, and a fair balance of cash in hand*****.

---

* Trebuie să ne eliberăm de trecut, trebuie să transformăm ceea ce a fost în ceea ce n-a fost niciodată (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

** A-l iubi pe Dumnezeu înseamnă să fii sănătos, frumos, cu mintea întreagă, priceput, să ai o fire prietenoasă și să dispui de o sumă considerabilă de bani (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

*

Şestov (*Athènes*, p. 397) corectează pe Descartes astfel: *Mais il aurait du raisonner autrement: je ne dispose pas des preuves de mon existence, mais je n'en ai pas besoin, par conséquen[t], certaines vérités, des vérités très importantes, se passent complètement de preuves**.

Din S[øren] Kierkegaard: *On ne croit que lorsque l'homme ne découvre plus aucune possibilité Dieu signifie que tout est possible***.

*...un maître merveilleux qui sait tout mieux que vous, mais qui n'a ignoré qu'un seul problème: le votre**** (*La Répétition*).

*...La lacheté humaine ne peut supporter d'entendre ce qu'on[t] à dire la folie et la mort***** (*La Répétition*).

*

Nu mă pot gândi la aproape nimic din trecutul meu apropiat – pentru că amintirea „acelui timp" pe care l-am

---

* Ar fi trebuit însă să raţioneze altfel: nu dispun de dovezile existenţei mele, dar n-am nevoie de asta, în consecinţă anumite adevăruri, adevăruri foarte importante n-au deloc nevoie de dovezi (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

** Nu e de crezut că, atunci când omul nu mai descoperă nici o posibilitate, Dumnezeu să însemne că totul e posibil (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

*** ...Un învăţător minunat, care ştie totul mai bine decât tine, dar care n-a ignorat decât o singură problemă: problema ta (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

**** ...Laşitatea omenească nu poate îndura ceea ce au de spus nebunia şi moartea (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

trăit împreună cu Nina mă doare; și peisajele lusitane, călătoriile în Spania etc. nu numai că își pierd savoarea, dar îmi devin ostile, mă copleșesc cu fatalitatea lor. Uneori, mă trezesc tremurând, melancolic: mă gândisem la Anglia, la Germania (neuitatele noastre vacanțe de vară, petrecute cu câteva zeci de mii de lei...), la Paris. Imposibil. Teritoriile acestea îmi sunt interzise. Aș putea să călătoresc în țări nealterate de prezența noastră comună – în Suedia, bunăoară, sau în America. Dar aș putea călători într-adevăr?

Privesc, pe fereastră, la nesfârșita frumusețe a Atlanticului. La ce bun, dacă o suport singur?...

Noaptea, când terasa e scăldată de lună, și luna îmi aduce mai aproape oceanul – îmi spun: De ce nu mi-a fost dat să văd și aceasta împreună cu Nina?!

Nu – isteria, pentru mine, trebuie să ia sfârșit.

1945

2 ianuarie

Citesc pe [Wilhelm] Dilthey, pe [Martin] Heidegger. Toate bune: filozofia începe printr-o analiză existențială, prin deosebirea dintre *res* și *sum* etc. Dar toate aceste analize pornesc de la omul de azi, europeanul de azi, cu știința și cultura lui în spate! Nu e *omul* în genere. Dacă un yoghin izbutește să umble pe cărbuni, să înghită lame de ras, să se ridice în aer, să se facă invizibil, să realizeze moartea aparentă etc. – de toate acestea nu se ține seama? De ce să luăm întotdeauna ca obiect omul decăzut, omul european de astăzi? De ce să nu țin seama și de capacitatea de libertate a altor oameni, de voința lor creatoare, de posibilitățile lor de a transcende „căderea omului"?

Filozofia existențială modernă, ca și cea speculativă, de altfel, e valabilă pentru propriii lor autori – și nimic mai mult.

Iov își recapătă la urmă averea, și Dumnezeu îi dăruiește alți copii. Dar lucrul acesta pe mine nu mă consolează. Cine răscumpără suferințele lui Iov? Ca el să se bucure din nou de viață și de Dumnezeu, ar trebui ca tot ce suferise, tot trecutul să fie abolit: lucrurile să fie exact ca la început, când încă nu suferise, nu fusese încercat. Or,

această „istorie" rămâne. Dumnezeu nu o abolește. Dumnezeu nu face ca ceea ce *a fost să nu mai fie*. Dacă Iov își iubea, peste măsură, pe prima lui soție, oare cum se va fi consolat el cu a doua soție pe care i-a dat-o Dumnezeu? Și amintirea suferințelor lui nu-i năpăstuia fericirea din nou dobândită? Și, mai ales, amintirea copiilor lui morți, morți pentru el, pentru că el, Iov, fusese ispitit de Dumnezeu?

3 ianuarie

Gândurile îmi aleargă de la o carte la alta: când aș vrea să mă apuc de *Cosmos și Istorie*, când mă reîntorc la *Prolegomene*, când aș vrea să scriu o carte de provocare a lumii moderne, o invitație la libertatea absolută pe care o descifrez în anumite mituri și o descopăr încă vie în anumiți oameni, chiar în veacul nostru (yoghinii, misticii; fenomenele de levitațiune, incombustibilitatea corpului, clarviziune, profeție etc.; care demonstrează autonomia omului de legile materiei, libertatea pe care omul ar *putea-o* dobândi dacă...).

Ceea ce mă ispitește îndeosebi este o răfuială cu Hegel și cu istorismul. Simt că sunt posesorul unei intuiții care ar putea rodi într-o mare viziune de ansamblu. Dar nu mă pot concentra. Nu mă pot hotărî să mă apuc de lucru. Teama că nu voi mai putea termina nici o carte...

*

Lupt contra deznădejdii în două feluri: printr-un efort de conștiință (în sensul libertății absolute) care mă duce foarte aproape de Nina – sau prin abrutizarea în

concretul istoric: miile de morți ale războiului, stările din țară, dezastrele prietenilor mei (nici nu știu cine mai sunt liberi, cine mai e în viață). De altfel, prezentul istoric e atât de halucinant, încât nici o durere personală nu mai pare reală, nu mai are consistență. Și, cu toate acestea, cât de departe mă simt de țară, de Europa, de 1945 – cât de străine îmi sunt lucrurile acestea a căror tragedie îmi pare mecanică, exterioară!

4 ianuarie
[transcriere de pe foițe însemnate noaptea]

Simt că ceva n-am să încerc să dobândesc, orice s-ar întâmpla: să mă resemnez. Nu asta ar fi calea pentru regăsirea Ninei. Nu vreau să renunț la finit, la splendidul, palpitantul fragment. Nu mă poate satisface decât cucerirea finitului. Numai Dumnezeu îmi poate da forța necesară pentru a regăsi finitul. Dar, vă rog, nu mă confundați cu Kierkegaard! Aceeași pasiune și obsesie, la amândoi, pentru realul propriu-zis, din preajma noastră, pentru concretul și evanescența fragmentelor, a finitudinilor. Dar, pentru mine, fragmentul poate coincide cu Totul; rămânând în finit, omul poate cuprinde totuși infinitul; prin riturile și miturile arhaice, omul știa să rămână și să se bucure de lumea concretă, fără a „cădea" totuși în lume. Convingerea aceasta – pe care am dobândit-o în ultimii opt-nouă ani de cercetări etnografice – Kierkegaard nu o avea. De aici deznădejdea lui teribilă – și numai melancolia mea. El repetă și comentează până la exasperare exemplul lui Avraam și al lui Iov, zvârlindu-se (dar numai cu mintea) într-un Absurd care i-ar îngădui să regăsească pe Regina Olsen. Dar eu observ că Avraam și

Iov au înapoia lor o vastă preistorie; că omul dobândea „repetiția" printr-o serie întreagă de rituri (*cf. Cosmos și Istorie*, de care ar trebui să mă apuc), că deci „repetiția" aceasta, abolirea „istoriei", suspendarea și regenerarea timpului au fost posibile nu numai câtorva aleși și încercați de Dumnezeu, ci întregii omeniri arhaice.

Misiunea mea în cultura sec[olului al] XX[-lea] este să redescopăr și s-o fac vie, lumea presocratică.

4 ianuarie
(către 3 dimineața)

„A crede, în pofida rațiunii – este un martiriu", scrie Kierkegaard. Să fie cu adevărat așa? Întotdeauna, pur și simplu, un martiriu? Dar nu simți câteodată atracția irezistibilă a iraționalului, care te invită să neglijezi rațiunea, să o contrazici sau să o ignori cu totul? Atracția aceasta nu-ți dă nici o bucurie, nici o emoție? Și încă ceva: actul credinței, care este un act creator (căci prin el te afirmi liber, dobândești un nou mod de a exista), nu-ți dă nici o beatitudine? Prin simplul fapt că rațiunea este totdeauna lângă tine, orice act de credință să fie totodată un martiriu? Dar eliberarea prin paradoxia credinței, dar entuziasmul cu care un credincios afirmă absurdul (*De carne Christi* a lui Tertulian, bunăoară; *Crucifixus est Dei filius... et sepultus resurrexit; certum est quia impossibile**), dar sentimentul plenar, aproape orgiastic, al creaturalului, sentimentul că credința ta e creatoare, că *așa* cum crezi tu *se*

* Cel crucificat este fiul lui Dumnezeu... și, înmormântat, a înviat; este sigur pentru că e cu neputință (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

face lumea, că actul tău liber de credință este nu numai un act soteriologic, ci și unul cosmologic – toate acestea nu-ți dăruiesc nici o bucurie? Adică, cum: crezi, creezi și te mărturisești – și toate acestea nu te mângâie, toate acestea te fac să suferi un adevărat martiriu, numai pentru că „crezi în pofida rațiunii"?...

Se vede treaba că Kierkegaard, care-și pierduse de mult credința, pierduse până și amintirea ei.

5 ianuarie

Nimeni nu-mi garantează o viață lungă. Dimpotrivă, și „istoria" din jurul meu, și drama mea lăuntrică mă fac să cred mai degrabă într-un sfârșit apropiat. Trebuie să mă apuc să spun repede, chiar sub o formă sumară și imperfectă, cele ce am de spus contemporanilor mei. Idealul ar fi să redactez în fugă mai multe mici tratate, stăruind asupra implicațiilor și consecințelor lor filozofice, trecând în grabă asupra morfologiei culturale. Chiar și *Prolegomenele* ar trebui simplificate. Redactarea versiunii integrale mi-ar cere cel puțin încă doi ani.

Deocamdată, nici un interes față de producția mea artistică. Vom vedea mai târziu.

*

Acuma îmi dau seama, trecând în revistă toate scrierile mele teoretice și erudite, că n-am făcut niciodată istorie, n-am făcut operă de istoric. Întotdeauna m-a preocupat descifrarea și promovarea sensului unui ritual, al unui obicei, al unei opere literare. Nu m-a interesat evoluția lui, precizarea etapelor etc.

Pasiunea mea pentru istoria religiilor, folclor și etnografie trăda în primul rând interesul pentru o lume de libertăți, pe care omul modern a pierdut-o de mult. Aceeași explicație o are aplecarea mea (încă din liceu) pentru științele oculte și magie: libertatea pe care omul și-o dobândea prin asemenea tehnici. Nici acum nu sunt sigur dacă științele oculte sunt „reale". Dar, cel puțin, e reconfortantă lumea lor: unde omul e liber, e puternic, și spiritul e creator.

6 ianuarie

Îmi place Șestov. E un om care luptă împotriva *necesității*, care crede că libertatea poate fi ceva mai mult decât obligația de a te supune legilor descoperite de către rațiune. Are curajul să înțeleagă *Geneza* în adevăratul ei spirit, și în litera ei; adică, Dumnezeu *este*. Dumnezeul lui Avraam, Isac și Iacob – iar Adam e omul liber, creator.

Dacă l-aș fi putut întâlni pe Șestov, i-aș fi atras atenția că libertatea creatoare a credinței, pe care Adam a pierdut-o alegând rațiunea, adică cunoașterea generală și necesară – libertatea aceasta este îngăduită și astăzi omului. Dumnezeu înseamnă că totul este posibil, repeta Kierkegaard. Sunt oameni care cred aceasta cu atâta forță, încât și lor aproape totul le este posibil.

*

Am început de câteva zile să transcriu pe curat, corectând și amplificând pe alocuri însemnările mele fragmentare, risipite prin nenumărate „cămăși*". M-am

* *Cf.* fr. *chemise* „mapă" (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

apucat de treaba aceasta pentru că, în primul rând, nu e prea grea; nu-mi cere să mă concentrez prea mult asupra aceluiaşi gând. Dar, şi din nevoia de a lăsa ceva mai de Doamne-ajută după mine, în cazul când va trebui să părăsesc viaţa aceasta mai repede decât socoteam. (Azi-dimineaţă, m-am trezit plângând cu hohote. Sunt din ce în ce mai neconsolat.) O seamă de reflecţii şi observaţii îşi vor găsi drumul într-o carte, sau într-un studiu – după mulţi ani – dacă şi-l vor găsi într-adevăr... Toate cărţile pe care le scriu – nu mai vorbesc de cele pe care le public – mărturisesc etape de mult depăşite.

Nici o carte de gândire nu e „la zi", nu mi-e contemporană. Nici măcar *Prolegomenele*, care nu pot depăşi istoria religiilor, deşi înţelegerea lor se va desăvârşi numai printr-o antropologie.

Transcriind însemnările observ încă un lucru amuzant: aproape nici una dintre „descoperirile" mele recente (bunăoară, cele asupra istoriei şi abolirii istoriei în concepţiile arhaice etc.) nu e notată. De obicei, sunt gânduri oarecum laterale marilor probleme. Dar, cel puţin, ele nu mă trădează.



Simplul fapt că scriu în acest Jurnal mă consolează. Nu numaidecât pentru că vorbesc de Nina – ci mai ales pentru că mă obligă să mă concentrez asupra lucrurilor care mă interesează în acel moment, ajutându-mă astfel să ies din pasivitate. Când *stau* pur şi simplu, nefăcând nimic, gândind şi suferind numai – sunt neconsolat. De câte ori pot, mă rog – şi cred. Cred cu toată puterea fiinţei mele că o voi reîntâlni pe Nina, că dragostea noastră va

reîncepe, că trupurile noastre vor învia într-o zi, în slavă. Şi, când *cred* toate acestea, mă simt alt om. De ce nu pot păstra întotdeauna certitudinele şi libertăţile de atunci?!...

7 ianuarie

Lungi intervale de pierdere a sentimentului timpului. Cu ochii duşi pe fereastră, uit că exist.

Dar, cu aceeaşi intensitate, continuă crizele de desperare. Nu pot ieşi din obsesia lucrurilor care puteau fi făcute, şi nu au fost făcute. De ce n-am fost, de ce n-am făcut, de ce n-am cerut etc. etc.?!...

Şi, când mă smulg din infernul acestei deznădejdi, simt cu o teribilă fatalitate pasiunea mea de totdeauna pentru trup, setea mea de a mă pierde în cea mai concretă erotică. Niciodată nu m-a convins mai net ambivalenţa funciară a omului, polaritatea tuturor instinctelor sale, ca în aceste ultime săptămâni. Ce se va întâmpla cu mine? Deja o abstinenţă de aproape două luni ameninţă să năruiască şi bruma de vitalitate şi responsabilitate pe care mi-au lăsat-o atacurile de deznădejde şi melancolie. Dacă regimul acesta ascetic se va prelungi, fără a putea fi asigurat de o fermă viaţă spirituală şi oarecare mângâiere religioasă, mă aşteaptă la capăt nebunia sau sinuciderea. Cu toată desperarea mea, cu toate elanurile mele de credinţă absurdă şi paradoxală (aşa cum este şi trebuie să fie orice act de credinţă), cu toate crizele mele de melancolie – sunt cuprins, îndată ce *ies* din momentele acestea (care, oricât ar fi ele de chinuitoare, sunt totuşi momente spirituale), sunt cuprins de o ameţeală a cărnii, de o pasiune sălbatică pentru trup, pentru dragoste concretă, oricum ar fi ea, oricât

de venală, oricât de etc., cu orice femeie, cu toate femeile etc. Aceste accese orgiastice le domin, deocamdată, prin evocarea suferințelor Ninei. Dar simt că e un sacrilegiu ceea ce fac. Simt că amintirea și dragostea Ninei nu trebuie implicate în higiena mea corporală, în echilibrul meu fiziologic. De lucrul acesta îmi este mai rușine decât de invazia erotică propriu-zisă.

*

Ce splendidă expresie folosea tatăl lui Søren Kierkegaard: „calmă desperare"! Vorba lui: „De unde a găsit taică-meu aceste cuvinte?!"

*

Sunt dispus să scriu totul în acest jurnal, pe care-l caut cu sete, pe care-l păstrez întotdeauna la îndemână. Dar voi avea oare curajul să mărturisesc și teribilul meu secret? Cred că n-aș putea supraviețui mărturisirii. N-aș putea-o face decât în clipa când știu că, *totuși*, aș putea fi iertat și mântuit.

*

Cum de nu sunt capabil să folosesc desperarea, sau melancolia, sau chiar căderile mele – pentru a crea, pentru a scrie, așa cum făcea Kierkegaard? De ce să mă las consumat, în orele mele de *acedia* și de deznădejde, când, în fundul sufletului, tot cred că o experiență umană, comunicată, explicitată printr-un act de creație sau pur și simplu de formulare exactă, poate ajuta pe un alt om, îl poate ilumina și fertiliza? Înțeleg să nu mai scriu în ceasurile de victorie, de credință absolută, când înțeleg nimicnicia

culturii – dar n-am dreptul să mă refugiez în vid, să mă pierd în lene, când sufăr și mă zbat.

8 ianuarie

Kierkegaard numește filozofia existențială: „o luptă absurdă a credinței pentru posibil".

*

Zilele acestea, am citit mereu din Kierkegaard (*Enten-Eller, Post-scriptum, L'école du christianisme, Journal* etc.). Am adus de la Paris, anul trecut, vreo douăsprezece volume. Pe J. Wahl îl aveam de mult, și mă întorceam la el cel puțin de câteva ori pe an. Kierkegaard mă pasionează, dar mă și exasperează în același timp. E laconic și prolix, e patetic, ironic și plicticos. Uneori, este pur și simplu ilizibil. Comentariile pe care le face la anumite opere sau cărți contemporane sunt cu totul lipsite de interes pentru mine. Kierkegaard se salvează prin geniul lui și prin existența lui prodigioasă (nu mă gândesc numaidecât la Regina Olsen, ci la intensitatea în care trăia, la eforturile lui supraumane de creație, la lupta contra deznădejdii etc.). Cred însă că suferea de o anumită grafomanie, care îl silea să scrie mereu, să scrie... Nu trebuie uitat că S[øren] K[ierkegaard] se stimula nu numai cu cafea, ci cu imense lecturi. Acest existențialist avea o bibliotecă de peste 20 000 volume. Citea și răsfoia mereu, ca să se stimuleze, să dea replică, să alterneze conversația.

Prima oară l-am citit pe K[ierkegaard] în anul I de facultate; era *Jurnalul seducătorului*, în traducere italiană. M-a entuziasmat și, cum atunci, în 1925, K[ierkegaard]

nu era tradus în franţuzeşte, iar eu citeam încă anevoie l[imba] germană (mai ales pe Kierkegaard!), am căutat şi am găsit celelalte versiuni italieneşti: *Erotica muzicală*, *In vino veritas* (aceasta, apărută în colecţia „La cultura dell'anima", dirijată de Papini, era admirabil prefaţată de Knut Ferlov, care a tradus mai târziu pe K[ierkegaard] în franţuzeşte). În 1926, am publicat la *Cuvântul* un foileton cam preţios – ***Søren Kierkegaard**, logodnic, pamfletar şi eremit* – care a avut destul succes şi care, bănuiesc, este primul articol asupra lui Kierkegaard apărut în româneşte.

Comerţul meu cu K[ierkegaard] durează deci de aproape douăzeci de ani, dar nici până astăzi nu l-am citit în întregime. Ceva îmi rezistă mereu, mă împiedică să-l devor; e, poate, ironia kierkegaardiană (n-am nici o slăbiciune pentru ironie), este, poate, prolixitatea, mersul pe loc, euforia stimulată.

De data aceasta, aici la Cascais, îl citesc cu mai multă bucurie şi înţelegere ca oricând.

*

L. Şestov, amintind de fulgerele zvârlite de Kierkegaard contra lui Falstaff (referitoare la meditaţiile acestuia asupra onoarei: „onoarea poate da ea îndărăt braţul unui om?" etc.), spune că „de fapt, personajul acesta nici n-ar trebui lăsat să se apropie de problemele fiziologice!" Admirabilă formulă, pe care îmi propun s-o adopt şi eu. Anumite „speculaţii" şi reflexii se împlinesc pe un nivel atât de coborât, încât ar trebui să ne fie ruşine să le discutăm, să le refutăm. Cum Dumnezeu să discuţi cu un pozitivist, cu un psiholog, cu un marxist, cu un rasist etc. etc.?

*

De la 1 ianuarie, datorită norocului Gizei, care a descoperit emisiunea Radio România pentru provincie, ascultăm în fiecare seară buletinul știrilor interne transmis ziarelor. Pentru întâia oară de la armistițiu, aflăm ce se mai întâmplă în țară. Că nu se întâmplă nimic bun, ne așteptam. Ce sens ar avea să mă tânguiesc pentru trenurile cu materiale care părăsesc zilnic țara, ducându-le în Rusia? Etc. etc. Toate acestea erau precizate în convenția de armistițiu. Ca să putem supraviețui, trebuie să plătim – cu vârf și îndesat. Am fost acuzați că am luptat la Stalingrad – acum luptăm în linia întâi la Budapesta și în Cehoslovacia. Nu e nimic de făcut. Când ești mic și prost etc.

Printre alte știri, aflu că – în conformitate cu dispozițiile unui articol din Convenția de armistițiu, toate lucrările și publicațiile care au fost retrase din circulație vor trebui să fie retrase și din bibliotecile publice, puse în lăzi sau în încăperi speciale și sigilate, sub directa răspundere a directorului bibliotecar. Știrea aceasta m-a făcut să mă întreb dacă, astăzi, am încetat sau nu de a mai fi un autor accesibil în România. Fiind „fascist", am fost scos din cadre și, dacă va trebui, mi se va lua și cetățenia. Fără îndoială că *Salazar* și *Întoarcerea din Rai* au fost imediat retrase din circulație. Dar chiar editorii mei din ultima vreme – Cugetarea, Publicom – sunt astăzi, probabil, desființați. Cărțile retipărite în ultimii ani la Cugetarea se vor vinde cu kilogramul – în cel mai bun caz (căci ar putea fi folosite la împachetarea mălaiului). *Meșterul Manole*, fiind tipărit de Publicom, este probabil interzis. S-ar mai putea, de asemenea, ca întreaga mea operă să fie interzisă.

„Geniul e ca furtuna: merge împotriva vântului" (Kierkegaard).

*

Kierkegaard, care nu credea (el singur mărturisește că și-a pierdut credința foarte tânăr), a scris cele mai pătrunzătoare analize ale sentimentului religios și a contribuit ca nimeni altul în sec[olul al] XIX[-lea] (poate singur Schleiermacher a mai adus o contribuție fertilă – dovadă, în orice caz, *Das Heilige* a lui Otto) la stabilirea autonomiei experienței religioase, la definitiva ei disociere de etică și metafizică. Un destin similar a avut, pentru cultura românească, Nae Ionescu. Nimeni mai mult ca el nu a contribuit, între 1920 [și] 1940, la promovarea preocupărilor religioase, la autentificarea experiențelor extraraționale, la popularizarea doctrinelor și terminologiei teologice printre laici. Și Nae Ionescu a făcut necontenit eforturi pentru a izbuti să creadă, ca un țăran creștin. Dar era mereu chinuit de îndoială. O bună parte din gândirea lui sistematică nu ține seama de Dumnezeu – e clădită fără ajutorul sau prezența lui Dumnezeu. În fond, știu că Nae Ionescu și-a pierdut de tânăr credința – și, după spusele lui, ar fi regăsit-o când se afla la studii în Germania. Dar mă întreb: a regăsit-o el cu adevărat? și n-a mai pierdut-o niciodată? Nu știu ce să spun. Fapt este că o credință facilă, totală n-ar fi fost creatoare de cultură, cum a fost credința pierdută și „regăsită" a lui Nae Ionescu. Aventurile lui în căutarea lui Dumnezeu au fost fertile pentru tineret și, în genere, pentru cultura românească.

Mă deştept dimineaţa cu o teribilă tristeţe, înecându-mă plânsul.



Niciodată nu mi-am dat seama de imensul rău pe care mi l-au făcut, şi mie, şi operei mele, erosul, carnea, cu toate invitaţiile lor la scepticism, la epicureism şi jemenfichism. Atracţia pentru o viaţă de plăceri – adică, pentru a preciza: o viaţă de aventuri erotice – m-a macerat încontinuu, şi foarte multe dintre tensiunile mele cele mai nobile au fost anulate de revenirea aceluiaşi ridicol laitmotiv: la ce bun? eşti încă tânăr, profită acum, ca să nu regreţi mai târziu etc. Amestecul acesta de patetic şi banal, de extaze şi ieftin carnal, de etern şi „bea! bea! nu te uita!" – a fost un adevărat blestem pentru mine şi, mai ales, pentru opera mea. Tendinţei către ieftină şi comodă aventură erotică îi corespunde, pe planul creaţiei, tendinţa către scientism, erudiţie şi căldicelul filozofic. Groaza mea, până prin 1938, era să nu fiu cumva considerat un amator în cultură – de aceea publicam studii de o ilizibilă erudiţie. Teama aceasta de diletantism trăda doar o luptă surdă cu scepticismul şi scientismul. Nu îndrăzneam să mă despart – aşa cum gândeam, în realitate – de pozitivism, deşi nu acceptam nici să mă încadrez în rândurile „savanţilor", pentru că îi dispreţuiam. Atracţia aceasta către scientism, erudiţie, cultură etc. – era omologabilă atracţiei trupeşti către aventura ieftină, comodă, repede depăşită într-alta. Iubirii mele patetice pentru Nina, sau aventurii mele legionare – îi corespundea pasiunea mea pentru Absolut,

în metafizică și religie. Cum îi admir pe cei care pot „să depene firul amintirilor" (parcă așa se spune), să retrăiască an cu an copilăria, adolescența, tinerețea! Eu, îndată ce iau contact real cu trecutul, îndată ce mă las prins în amintiri – mă simt atât de copleșit, atât de năruit, încât aș risca să mă dizolv de desperare și tristețe. Încă din prima tinerețe aveam groază de năvala amintirilor, care mă făceau să sufăr de teribile melancolii. Foiletonul *Împotriva Moldovei* – care a făcut pe vremuri atâta scandal – l-am scris ca să mă dezbăr de o asemenea criză. Credeam, pe atunci, că melancolia mea este o rămășiță încă neconsumată a adolescenței, sau influența eredității mele moldovenești. Numai în ultimii ani am înțeles că melancolia este singura experiență religioasă pe care mi-a îngăduit-o Dumnezeu. Și ea poate izvorî din orice; dar mai cu seamă din amintirea celor ce au fost. De la plecarea Ninei, nu mai îndrăznesc să-mi amintesc vreun lucru personal. Nu-mi amintesc – și asta, cu Giza alături, sau când sunt nevoit – decât despre alții, lucruri generale, referitoare la istoria obiectivă. Nu pot privi decât în viitor. Trecutul mă îngheață. Când simt că *trebuie* să ajung la un an oarecare (bunăoară, 1934, sau 1938), fac totul ca să-l evoc *istoric*, iar nu biografic.

De ce creștinismul – și, îndeosebi, adevăratul creștinism – pune în ecuație *suferința* cu *iubirea* lui Dumnezeu? De ce omul care e iubit de Dumnezeu trebuie să sufere, iar suferința să dovedească iubirea lui Dumnezeu pentru omul care suferă? Nu era, religios vorbind, mai adevărată opinia iudaică, după care iubirea lui Dumnezeu către om se arăta prin mângâierea lui, prin fericirea și prosperitatea

lui? Nu e mai adevărată experienţa religioasă care salvează concretul, bunurile materiale? Nu spune Cristos că prin credinţă putem cere munţilor să se arunce în mare? Deci credinţa poate face totul, poate face ca şi lumea materială, bunăstarea, norocul, sănătatea etc. să asculte de noi. Şi, cu cât *crede* un om mai mult în Dumnezeu, cu atâta trebuie să fie mai fericit, *aici*, pe pământ – căci „toate câte cereţi, rugându-vă, să credeţi că le-aţi luat şi le veţi avea" (Marcu, 11, 24).

În privinţa aceasta, cred pe Isaia (3, 10): „Fericit este omul drept, căci îi va merge bine şi de rodul faptelor sale se va bucura." Dumnezeu răsplăteşte *aici*, pe pământ, şi mângâie prin bunuri materiale, prin noroc şi robuste bucurii trupeşti. Tendinţa evreilor către concret şi luxurie, către bogăţii şi trai bun, cu familii numeroase etc. – este perfect justificată. De ce această sete pentru suferinţă şi martiriu? Cea mai mare bucurie pe care a făcut-o Domnul posibilă omului nu este de „a salva" concretul, de a-i da lui un sens religios, de a se putea desfăta în carne, rămânând totuşi în duh? Oare religia trebuie să reintegreze întreg concretul – aşa cum cred eu –, sau să-l abolească, să-l ignore, să-l dispreţuiască?...

10 ianuarie

Kierkegaard a scris *Enten-Eller* în unsprezece luni. În traducerea franceză pe care o am, *Ou bien... ou bien* (N. R. F., 1942), cartea are 600 [de] pagini mari; cu foarte multe rânduri. Toţi vorbesc despre creaţia acestei voluminoase opere într-un timp atât de scurt ca de un miracol. De fapt, *Enten-Eller* are cam 1 300 [de] pagini din foile

acestea pe care scriu şi cu grafia pe care o vedeţi. În 330 de zile, Kierkegaard redacta cam patru pagini pe zi – ceea ce, pentru o producţie considerată drept un miracol, este destul de puţin. Când lucrez la un roman, sau chiar la *Prolegomene*, scriu zece-douăsprezece pagini fără un prea mare efort; şi, cu toate acestea, n-am scris încă o carte de 600 de pagini în unsprezece luni; n-am scris, în unii ani, nici măcar o carte de 300 [de] pagini. Pentru că îmi lipseşte ceea ce Kierkegaard avea într-o măsură cu adevărat prodigioasă: continuitatea lucrului. El îşi împlinea în fiecare zi numărul de ore sau de pagini scrise pe care şi-l impusese. În fiecare zi – nu numai în cele unsprezece luni ale lui *Enten-Eller*, ci timp de patru ani şi jumătate, până la terminarea *Post-script[um]ului nefilozofic*. Astfel se explică masiva lui producţie – faţă, bunăoară, de puţinătatea scrierilor mele în ultimii cinci ani. Eu sunt în stare să scriu un tratat într-o săptămână sau un roman într-o lună – dar nu o pot face pentru că, îndată ce-am intrat viguros în lucru, mă apucă o criză de dezgust faţă de producţia în curs şi mă simt demonic tentat de altă scriere. De ruşine şi de furie, nu mă apuc să scriu *altceva*, ce mi-ar plăcea, şi atunci zilele se scurg uscate şi neproductive.



Buletinul ştirilor interne de astă-seară pe care-l ascult la Radio România anunţă noi epurări: şi profesori şi culturali care au militat pentru fascism, hitlerism, idei de dreapta etc. Sper că mă număr şi eu printre ei; cum nu am nici un post (fiind epurat din 23 noiembrie, când am fost scos din cadre), este probabil că mi s-au interzis cărţile şi

mi se va ridica cetățenia. Dacă aș fi fost în țară, aș fi fost arestat. Și cât regret că n-am fost! Pe de o parte, pentru că aș fi putut spera o moarte mai apropiată, și poate prin chinuri, ceea ce m-ar fi apropiat de Nina; pe de altă parte, pentru că o asemenea arestare, și eventual asasinat, mi-ar fi încheiat biografia mea de scriitor român într-un chip glorios.

Așa, la depărtare, cum sunt, izolarea mea de publicul românesc mă silește să încep a scrie numai pentru mine, pentru câțiva prieteni care vor supraviețui și pentru cititorii de mâine. Am luat de aproape cinci ani concediu de la lectorii mei. N-am mai scris în reviste din aprilie 1940, iar cărțile pe care le-am publicat de-atunci n-au putut, fără îndoială, să compenseze absența mea din „mijlocul lucrurilor". Dar, acum, ruptura e definitivă. Pentru că nici cărțile mele vechi nu se vor putea retipări. Vor crește noi promoții de adolescenți, fără *Maitreyi*, și noi serii de tineri, fără *Întoarcerea din Rai* și *Huliganii*. Cu câtă surpriză mă vor descoperi ei mai târziu!

Deocamdată, dacă Dumnezeu m-a despărțit în aceeași lună (noiembrie) de Nina și de publicul meu, să mă dedic cu totul operei noi pe care mi-o cere. Dar care, anume? De comparat într-o zi „stadiile" lui Kierkegaard cu cele patru etape necesare desăvârșirii unui om, în tradiție iudaică: ucenic-învățăcel, însurat și părinte (până la însurătoarea primului băiat), retragerea din viața civilă împreună cu soția, sihăstria definitivă după ce unul dintre soți rămâne singur. Lipsește „stadiul" estetismului kierkegaardian. În schimb, e desăvârșită modalitatea religioasă – căci omul moare singur, în sihăstrie, față în față cu Dumnezeu. Și totuși, nu e asocial – pentru că și-a făcut toate datoriile civile.

*

Ceea ce trebuie repetat tuturor amatorilor de mari experiențe religioase este că atât Avraam, cât și Iov, după ce-au trecut prin teribilele lor probe, care definesc pentru noi, creștinii, cele mai precise raporturi pe care omul le-a putut avea cu Dumnezeu până la venirea Mântuitorului – atât Avraam, cât și Iov, *s-au întors în lumea lor concretă*, și-au reluat viața lor familiară, de îndestulări trupești și mângâieri spirituale. Nu au renunțat la nimic. Nu au abandonat nimic din tot ce era *aici, pe pământ* – deși atinseseră limita extremă a disperării și a credinței.

Mai suntem în stare noi, modernii, să-i imităm? Ne mai putem reîntoarce în concretul istoric, după ce am gustat din absolut? Evident că nu, și asta mi se pare o decadență din demnitatea primordială. „Mistica" este o invenție tardivă, a oamenilor care nu mai erau capabili să suporte carnea alături de Dumnezeu, care trebuiau să aleagă.

11 ianuarie

Sunt ceasuri când nu mai pot suporta despărțirea de Nina. Nu știu ce să fac atunci. Nimic nu mă poate consola. Nu mă pot ruga. Apoi, deodată, îmi revin în fire. Sunt, dacă nu împăcat, cel puțin resemnat. Finitul existenței mele mai are un sens.

Sunt sigur că ieșirile acestea din criză le datoresc unui ajutor de sus.

*

Să-mi fie oare rușine de substanța autobiografică a întregii mele opere? Ascultați pe Kierkegaard: „Un autor

trebuie să dea întotdeauna ceva din făptura sa (*de sa personne** – dar nu-mi place), întocmai cum Cristos ne nutreşte din trupul şi sângele său" (*Jurnal*, 1938). Şi el ştie ce spune.

*

L-a citit Gide pe Kierkegaard? Torsten Bohlin, a cărui excelentă monografie o sfârşesc acum, pretinde că *La porte étroite* e îmbibată de Kierkegaard, că e aceeaşi problemă a *Spaimei şi cutremurului* (gelozia lui Dumnezeu, Alice sacrifică pe Jérôme lui Dumnezeu etc.), că *le roman est un enfant légitime de cet esprit kierkegaardien*** etc. Dar în *Jurnalul* lui Gide nu găsesc (p. 355) decât o singură frază citată din K[ierkegaard], de altfel cu totul oarecare. Fraza e citată, şi atât. În anul 1911, mă întreb ce putea citi Gide de K[ierkegaard], sau despre el, în franţuzeşte – pentru că în germană a citit întotdeauna greu.

12 ianuarie

Elle est retrouvée.
*Quoi? L'éternité.**** (A[rthur] Rimbaud)
De folosit la capitolul asupra regenerării timpului, din cartea *Cosmos şi Istorie*.

*

* Din persoana sa (*lb. fr.*) (*n. ed.*).
** Romanul este un copil legitim al acestui spirit kierkegaardian (*lb. fr.*) (*n. ed.*).
*** Ea e regăsită. Ce? Eternitatea (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Cum aş putea scrie la *Prolegomene*, cum aş putea scrie *orice* care ar implica relecturi şi „manipularea" cărţilor de astă-primăvară, de astă-vară şi de astă-toamnă? Toate îmi amintesc de realitate, de faptul că am pierdut-o pe Nina. Am încercat să recitesc anumite pagini din *Themis* a lui Jane Harrison, şi am fost proiectat în mijlocul lunii august, şi am retrăit Louçã, şi edemul, şi injecţiile trimise de Wagner.

Nu numai că nu mă mai interesează *Prolegomenele* decât în măsura în care ar putea fundamenta o antropologie –, dar, chiar dacă aş vrea s-o reiau, deocamdată mi-ar fi prea anevoie.

13 ianuarie

Mă trezesc dimineaţă cu viscolul bătându-mi în ferestre. Fulgi mari de ninsoare, aşa cum n-am apucat până acum în Portugalia. (E drept că de la Crăciun s-a abătut un „frig polar", cum scriu jurnalele, şi că săptămâna trecută au murit cinci persoane de ger.) Oceanul e brumăriu, zbătându-se. Şi îmi rămân ochii duşi după pescăruşii care nu înţeleg ce se întâmplă, zburând dezorientaţi pe deasupra valurilor ninse, încercând să se ridice mai sus şi răsturnaţi de vânt. Sunt numai câţiva neliniştiţi. Restul, stolul lor obişnuit, îl descopăr chircit pe stâncile din faţa casei, aproape lipiţi de piatră, pierzându-şi culoarea în perdeaua fulgilor de zăpadă.

Când cobor în *hall*, viscolul se înteţeşte. Aprindem focul mai devreme ca de obicei şi înfundăm uşile şi ferestrele cu hârtie. Închid uşa de la biroul meu, unde întotdeauna e o diferenţă de mai multe grade. Valurile ajung

acum până la peretele terasei. În stâncile din față, la răstimpuri, izbucnesc gheizere stranii, parcă ar izvorî din piatră. Înroșim aproape soba de fier, dar e tot răcoare. Ne gândim ce ne-am fi făcut în Elias Garcia 147. Și mă gândesc la foarte multe lucruri care au fost, care n-au să mai fie niciodată.



Transcriu din *Kierkegaard* al lui L. Șestov (ce carte deslânată, prolixă – dar ce admirabilă!), p. 276: *L'acceptation et l'endurance sont-elles réellement les seules réponses que l'homme puisse donner aux horreurs de la vie?**



Viața mea este – și, mai ales, va trebui să fie – o retrăire fragmentară și dezordonată a istoriei filozofiei. În foarte multe momente – calitativ deosebite unele de altele, se-nțelege –, realizez pozițiile teoretice ale tuturor filozofilor, pe rând. Spune cinicul Antisthene: „Aș prefera să devin nebun decât să simt o plăcere." De ce? E complet absurd pentru un cinic. Și, cu toate acestea, am simțit *și* această filozofie.



Mi se va spune: de ce vorbești mereu de „primitivi", de oameni atât de jos pe scara evoluției, atât de nefericiți etc., și ni-i dai nouă, civilizaților, de exemplu? Mi-ar plăcea să răspund în felul următor:

---

* Acceptarea și puterea de a îndura sunt oare singurele răspunsuri pe care omul le poate da grozăviilor vieții? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Îmi închipui, pe o plajă oarecare, cinci bărbaţi civilizaţi, toţi de mult impotenţi, unul dintre ei surd, altul orb, altul schilod, altul bolnav de stomac, altul de nervi, însă toţi bine îmbrăcaţi, foarte curaţi, cultivaţi etc. – asistând la petrecerile unui grup de „sălbateci", aproape goi, se-nţelege, care se joacă, dansează, cântă şi, mai ales, fac dragoste acolo, sub ochii observatorilor. Orbul nu îi va vedea, dar le va auzi glasurile; surdul îi va vedea, fără să le audă muzica etc. Toţi vor şti că ceilalţi fac dragoste, că, cel puţin din acest punct de vedere, le sunt infinit superiori. Şi vor spune: e adevărat că ei *pot* ceea ce nu mai putem de mult, dar sunt murdari, şi sunt urâţi, şi goi, şi le e frig, şi mănâncă prost, şi sunt barbari şi ignoranţi; şi nici măcar nu cred în Dumnezeul adevărat.

*

Dacă marxismul va triumfa în lume şi creştinismul va fi abolit, se demonstrează că omul nu poate suporta paradoxul de *a fi om*; adică, de a avea *el*, finitul şi efemerul, nostalgia infinitului şi a eternităţii; de a încerca toate experienţele şi a cunoaşte toate căderile, pentru a putea dobândi coincidenţa cu Absolutul, reintegrarea şi regenerarea lui. Atunci, pentru că acest paradox e crud, pentru că oamenii suferă şi fac pe alţii să sufere (exploatarea omului de către om etc.), pentru că lumea în care a fost posibil paradoxul creştinismului (şi, în general, al oricărei religii, al oricărei metafizici) este o lume rea, nedreaptă, mediocră etc. – atunci e mai bine să se pună capăt condiţiei umane, să se abolească modalitatea proprie de a fi a omului în Univers, şi să ne reîntoarcem la condiţia naturală, biologică, renun-

ţând la libertatea spirituală pe care am profanat-o şi de care, drept vorbind, n-am profitat în chip efectiv aproape niciodată.

14 ianuarie

Găsesc într-un număr vechi din *Ecoul* un articol al lui Miron R. Paraschivescu, în care, pomenindu-mă, scrie: „domnişorul Mircea Eliade, cel din India şi din Portugalia".

Mă amuză întotdeauna proza acestui băiat inteligent, plin de resentimente la adresa mea. Existenţa unui Mircea Eliade, contemporan lui, îl exasperează pur şi simplu. Dar, îl înţeleg. Să fi fost în India, să fi iubit pe Maitreyi şi să o fi pierdut, să fi fost în Himalaya şi să te fi întors, să fi scris douăzeci şi cinci de volume, să fi devenit autorul favorit al publicului şi să-ţi alungi acest public de domnişoare şi elevi de liceu cu cărţi „grele", ilizibile, să poţi pierde totul (catedra, dreptul de a publica, libertatea, sănătatea – şi printr-o întâmplare numai n-am pierdut şi viaţa), să fi primit lovituri (procesul cu Universitatea, moartea lui Nae Ionescu, moartea prietenilor, plecarea Ninei), să fi cunoscut bombardamentul Londrei – să fii romancier, eseist, erudit, filozof şi dramaturg, fără să-ţi sterilizezi viaţa, fără să îmbătrâneşti înainte de vreme, fără să te îmbogăţeşti; să fii la treizeci şi şapte de ani sărac, dat afară din toate părţile, fără să fi avut un singur moment de victorie (căci, la venirea Gărzii „la putere", tot Dimăncescu era şeful presei la Londra; eu, din fericire, n-am primit nimic, nici măcar o felicitare); să fi avut o asemenea existenţă plină de evenimente, intensă, dramatică, creatoare;

să fii ales de destin ca să reactualizezi nenorocul, şi totuşi să nu te doboare deznădejdea – cum s-ar putea, oare, ca toate acestea să nu-l exaspereze pe Miron R. Paraschivescu? El, chiar când ţara ducea războiul în Rusia, era liber, era la Bucureşti, scria la *Timpul* şi *Ecoul*, şi scria ce gândea, adică filocomunist etc. N-a riscat să-şi piardă sănătatea – nu mai vorbesc de viaţă! – pentru că a scris un articol ce nu era pe placul cenzurii. El scria despre Serghei Esenin în 1942, iar eu nu puteam scrie despre Eminescu în 1938. (*Cf.* articolele cenzurate de la *Vremea*.)

Îl înţeleg, şi îl iert. Iert întotdeauna resentimentele faţă de geniul, opera şi existenţa mea. Dar să nu-şi ia aere de martir, căci nu-i şade bine. „Domnişorul" a muncit şaisprezece ore pe zi timp de peste douăzeci de ani, ca să înveţe, să cunoască şi să creeze – şi astăzi trăieşte din subsidiul pe care i-l dă prietenul lui, Brutus Coste. Şi încercările, fără îndoială, nu s-au încheiat.



Descopăr în jurnalul lui Kierkegaard dispreţul pe care-l avea pentru Goethe: „perfidia egoismului uman care caută să se apere de impresiile produse de mizeria vieţii, ca să nu-i tulbure bucuria vorace de a trăi". A fi „à la Goethe" era, pentru K[ierkegaard], un[a] dintre cele mai teribile insulte pe care le putea aduce cuiva. Aşa, bunăoară, îl denumeşte pe episcopul [Jakob Peter] Mynster.

Înţeleg punctul de vedere al lui K[ierkegaard], dar nu pot să-l împărtăşesc, nici chiar în momentele când mă aflu foarte aproape de el, ca acum. De ce groaza aceasta bolnăvicioasă de orice bucurie concretă? De ce retragerea

aceasta din viață? Cristos nu ne spune nicăieri că trebuie să suspendăm viața finită; ne spune numai să *credem*, și orice vom cere, rugându-ne, și crezând că ne va fi dat – vom avea. Vasăzică, un creștin se poate bucura *de orice* în viață, și Goethe poate fi disprețuit pentru faptul că, nefiind credincios, își redusese considerabil posibilitățile de a trăi în concret – dar în nici un caz pentru „bucuria vorace de a trăi".

15 ianuarie

Penibilă discuție cu Vasconcellos, proprietarul apartamentului din Av[enida] Elias Garcia 147, care-mi cere încă 2 800 [de] escudos, adică chiria pe o lună, pentru stricăciunile găsite. Bine cunoscutul sistem portughez; streinii au bani, diplomații au foarte mulți bani. Stoarceți cât și cum puteți.

Al. Burileanu a fost transferat la legația din Paris. Mare bucurie. Asta face posibilă o plecare a noastră în Franța la începutul verii, plan pe care-l făcusem de altfel de mult. Vom vedea.

16 ianuarie

Se continuă zilele de mare melancolie. Nu pot vorbi. Stau ceasuri la rând în aceeași odaie cu Giza, și nu scot o vorbă.

Am început după-amiază nuvela *Un om mare*, bazată pe visul avut la Louçã, în prima noapte când am dormit acolo. (L-am menționat, cred, în Jurnal.) Am visat atunci cum creșteam (eu – sau un prieten? nu-mi mai aduc aminte) până la proporții monstruoase. Acum înțeleg sensul

visului (acela pe care-l dau eu nuvelei): singularizarea omului ales de Dumnezeu sau de soartă, a geniului, a sfântului, a „individului" (în sens kierkegaardian), singurătatea lui absolută, incoruptibilă, incapacitatea lui blestemată de a putea comunica cu semenii etc. Mă întreb dacă acel vis din iulie, avut la Louçã, unde se pregătea sfârşitul Ninei (căci de acolo au purces toate, de la Dr Damaso Moura, de la edemul ei, de la injecţiile Wagner etc.), nu îmi prevestea izolarea mea de acum. În fond, de câteva săptămâni mai ales, am început „să cresc", întocmai ca în vis – şi ca în nuvela mea. Mă voi opri oare la timp?

18 ianuarie

Începutul marii ofensive ruseşti ar putea aduce armistiţiul mai degrabă decât speram. O teribilă convulsie va cuprinde Europa. Se va încerca o lucrare nouă. Vom trăi timpuri apocaliptice – şi totuşi înălţătoare. Mai au vreun sens „adevărurile" fezandate ale Europei vechi?

20 ianuarie

Două luni de la plecarea Ninei. În ultimele zile, de o teribilă tristeţe. Nimic de făcut.

Mă duc să spun o rugăciune la Igreja dos Navegantes. Foarte aproape de căsuţa unde am stat noi în vara 1941. La ieşire, două dricuri-automobil traversează şoseaua în faţa mea. Sper să fie un semn funest. În fond, aproape tot ce-am iubit şi de ce m-am simţit legat – se află dincolo. Aici, nu mai am decât amintiri. Şi e deprimant să reîncepi viaţa, singur, la treizeci şi şapte de ani, cu inima pustie şi douăzeci de ani de amintiri interpunându-se necontenit între tine şi lume.

*

Continuu *Un om mare.* Mă gândesc să scriu, îndată ce o voi termina, o alta, mai mare, nuvelă, în care să pot spune şi mai mult.

*

Interesantă observaţia lui Kierkegaard (*L'école du christianisme*, p. 128 – carte excelentă din toate punctele de vedere) că Petru n-ar fi tăgăduit pe Cristos, dacă l-ar fi considerat pur şi simplu un om, oricât de perfect, dar numai un om. Ceea ce tulbură pe Petru este Fiul lui Dumnezeu, de care nu se îndoise niciodată până atunci; zace acum neputincios, paralizat, asemenea oricărui alt om. Petru nu se tulbură că Isus s-a lăsat prins – ci tăgăduieşte în momentul când vede că Fiul lui Dumnezeu, care ar fi putut să-i mături pe toţi cu un singur deget, se comportă ca un prizonier oarecare. Nu spaima îl face să tăgăduiască, ci „sminteala", adică îndoiala cea mare, necredinţa. Dacă în locul lui Isus ar fi fost un zelot oarecare, Petru ar fi fost ucenicul lui, ar fi rămas neclintit alături, şi la tortură, şi în moarte. În fond, nu au, astăzi, toţi şefii politici din lume adepţi a căror credinţă rezistă chiar celor mai teribile torturi? Să nu fi avut Petre nici măcar tăria unui SS sau tânăr comunist? Evident că e vorba de cu totul altceva; de sincopa credinţei că Isus e Fiul lui Dumnezeu.

21 ianuarie

Treceri subite de la mare depresiune la beatitudine, de la cea mai cumplită tristeţe la senină împăcare.

*

Când reflectez la tot ce mi s-a întâmplat în ultimul timp, îmi dau seama că fiecare lovitură a urmărit un sens precis şi fiecare durere a împlinit un rol anume. Recapăt libertatea faţă de „societăţi", mă regăsesc, redevin singur în faţa lui Dumnezeu. – Nu voi mai scrie pentru a respecta contractele cu editorii. Nu-mi voi mai dărui cea mai mare parte din timp pentru a-mi câştiga viaţa. Nu mai am griji, şi foarte puţine nevoi. Teribila mea pasiune pentru erudiţie şi cultură s-a istovit. Astăzi, sunt în stare să-mi vând toate cărţile; şi poate voi fi silit s-o fac într-o zi, ca să trăiesc. Dacă aş auzi că mi-a dispărut biblioteca de la Bucureşti, că mi-au ars fişele – aş da din umeri. Ştiu că sunt acolo, în sertare, zeci de studii şi cărţi nescrise – de indianistică, istoria religiilor, etnografie, filozofia culturii. Dar n-am ce face. Nu mă mai interesează. Deocamdată – nu mă interesează decât problemele esenţiale. Nina m-a legat mai mult de ea, eliberându-mă de atâtea iluzii şi ajutându-mă să mă recapăt.

*

Lungă plimbare cu Giza, după apusul soarelui, către Boca do Inferno. Plimbarea noastră favorită – a celor trei – în vara 1941. La întoarcere, mă gândesc la o nuvelă fantastică, în care să pot evoca atâtea suveniruri. Auzim tot timpul cucuvaiele.

*

Astăzi, aveam invitaţi la masă pe soţii Burileanu. A venit şi Luíz Reis Santos, ca să mă îmbrăţişeze etc. Mi-a

povestit o stranie întâmplare cu un număr de loterie. „Sunt multe lucruri neînțelese dincolo de noi", îmi spune. Adaugă că lucrează mult, că se pregătește pentru postul de director al Muzeului din Coimbra.

*

De ce G[ala] Galaction traduce întotdeauna „scandal" cu „sminteală"? Întreg sensul evanghelic al lui „va fi prilej de scandal" se pierde. Eu nu l-am înțeles decât citind o traducere franceză.

23 ianuarie

Am terminat azi după-amiază nuvela *Un om mare*; cincizeci și una [de] pag[ini] formatul de față.

Încep, seara, o nouă nuvelă, la care mă gândesc întruna de câteva zile.

24 ianuarie

Dimineața, plimbare către Marinha. Soare.

Lucrez după-amiaza și seara la nuvelă. Scriu o bună parte din jurnalul tânărului briton; e episodul cel mai interesant, și mai ușor de scris. Evoc plimbările noastre, din februarie-martie 1941, abia întorși de la Londra.

25 ianuarie

Mă deșteaptă furtuna. Se sparg valurile între stâncile din fața casei, și de sus, din pat, văd înălțându-se spre cer jerbele de spumă. Oceanul e întunecat, brăzdat de talazuri cât pot vedea cu ochii. Îmi aduc aminte de acea călătorie absurdă, în care era să-mi pierd viața, cu „barca noastră" *Hai-Hui*, de la Tulcea la Constanța. Cele două

zile și două nopți, smulși de furtună de lângă țărm și duși în larg, nu știu câte zeci de mile. Catargul rupt, a doua zi. Fără apă, fără mâncare. Hidroavioanele de la Constanța trimise să ne caute. Ciudata mea stare de suflet (mă gândeam întruna la grădina din Strada Melodiei), *Apologia del buddhismo* în apa din fundul bărcii.

Și astăzi mai port urmele acelei aventuri din 1923. Și astăzi sunt isterizat sau deprimat de fulgere și trăznete.

*

On est devenu savant *sur la personne de Christ d'une manière illicite, car ce qui est permis à son égard, c'est de devenir croyant** (Kierkegaard, *L'école du christianisme*, p. 44).

*

Îi voi rămâne întotdeauna recunoscător lui Kierkegaard pentru curajul lui de a fi mărturisit în plin [an] 1848 că nu cunoaște decât o singură primejdie: aceea a religiozității, și de a fi spus că despărțirea de Regine Olsen este un eveniment mondial infinit mai important decât apariția lui Alexandru cel Mare.

După K[ierkegaard], pot și eu mărturisi că pierderea Ninei întrece chiar catastrofele țării, care s-au urmat întruna din 1940 încoace. Și, dacă tot ce voi scrie de acum înainte se va lega într-un fel sau altul de Nina și de plecarea ei, mi-e perfect indiferent de toate criticile care, fără îndoială, mi se vor face, că nu înțeleg momentul istoric,

---

* Am devenit *învățat* în privința persoanei lui Cristos într-un mod ilicit, căci ceea ce e îngăduit în ce-l privește este să devii credincios (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

că nu mă încadrez realității sociale etc. Pentru mine, momentul istoric se reduce la 20 noiembrie 1944. Tot restul, mi se pare neautentic și, dacă aș încerca într-o zi să creez pe baza acestui material neautentic, o voi face doar pentru a-mi câștiga viața – așa cum am făcut de atâtea ori între 1934–[19]40.

*

În afară de Biblie, nu pot citi decât autori ca Șestov și Kierkegaard sau, câteodată, jurnale intime. Bunăoară, mă întorc întotdeauna cu mare plăcere la Jurnalul lui [André] Gide și J[ulien] Green, îmi place să recitesc notații mărunte, fără valoare ecumenică.

*

Cunoșteam de mult, și îmi plăcea, obsesia lui Kierkegaard de a găsi „ideea pentru care vreau să trăiesc și să mor". Dar m-a mirat aflând astăzi, când am studiat cu mai multă atenție fragmentele din Jurnalul lui din 1835, că vorbea despre această idee la douăzeci și doi ani.

*

A trecut de miezul nopții, și nici gând să se potolească furtuna. Talazurile se sparg necontenit de stânci, zguduind casa. Și s-a întețit din nou vântul. Aud uneori țipete ciudate; mă întreb dacă sunt paseri (dar ce fel de paseri?), sau vuietul înfrigurat al valurilor. O neașteptată sonoritate capătă casa aceasta a noastră, necunoscută până acum.

Stau în salonaşul cu terasă, singur. S-a stins focul în sobă. Nu pot scrie la nuvelă (am ajuns la un punct în Jurnalul britonului, când nu ştiu încotro s-o apuc), şi mă încăpăţânez să înaintez (dar cât de greu!) în *Jurnalul* lui Kierkegaard. Dar mă obsedează valurile. Le ascult uneori minute întregi; un şerpuit imens, parcă s-ar aduna apele, apoi o revărsare, tunete, primele detunături surde în stânci, şi marea răbufnire, uriaşa cădere, după care şi tăcerea mi se pare cutremurătoare.

*

Cred că am mai transcris undeva în Jurnalul ăsta remarca lui Kierkegaard asupra creştinismului, dar o repet încă o dată, căci puţini oameni i-au putut verifica mai bine ca mine validitatea: *Il en va du christianisme ou de se faire chrétien, comme d'une cure radicale qu'on ajourne aussi longtemps qu'on peut** (9 octobre 1835; I A 89).

26 ianuarie

E de neînchipuit cât de repede se poate schimba timpul pe coasta aceasta a Atlanticului. După furtuna de ieri, continuată cu furie o bună parte din noapte, mă trezeşte o dimineaţă caldă, însorită. O adevărată zi de vară. Plecăm spre Guincho. La întoarcere – în parcul municipal, unde ne oprim în sumara grădină zoologică, să privim cele câteva maimuţe. Îmi amintesc, cu o insuportabilă acuitate, după-amiezele din august, când mă refugiam uneori

* Se întâmplă cu creştinismul sau cu faptul de a deveni creştin ca şi cu o cură radicală pe care o amâni cât poţi mai mult (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

în grădina zoologică de la Benfica. Din nou, mă amuţeşte tristeţea.

Oriunde m-aş duce, orice aş face – reîntâlnesc concretul celor doisprezece ani trăiţi alături de Nina.

*

Nu pot continua nuvela. Mi-a trecut cheful de literatură. (Totul, a durat vreo şase-şapte zile.) Ca să nu pierd zadarnic o după-amiază, mă trudesc cu un comentariu pentru *Glossarium*.

Dar cu asemenea respiraţie scurtă, ce voi mai putea face durabil?

Înţeleg nevoia lui Nietzsche de a scrie aforisme, de a lichida o stare de suflet, o viziune nouă asupra lumii, în câteva rânduri sau, cel mult în câteva pagini.

*

Majoritatea notelor pentru *Glossarium* au fost scrise în vederea unor eventuale studii sau articole. Sensul lor era să fie amplificate sau transcrise întocmai, sub forma lor abreviată, sumară. Ceea ce fac, ceea ce mă mulţumesc să fac mai degrabă strică decât foloseşte. Anulează spontaneitatea notiţei şi nu-i dă în schimb ponderea unui articol. Dar sunt nevoit să continuu *Glossarium*, cu sau fără voia mea. Nu voi avea timp să scriu acele nenumărate studii şi eseuri; nu mă mai interesează. Şi ar fi păcat ca atâtea observaţii – unele dintre ele fertile – să se piardă definitiv.

*

Am de mai multe luni *Voința de putere* a lui Nietzsche (ed[iția] integrală), dar nu izbutesc s-o citesc până la capăt. Alături de fragmente uluitoare, zeci de pagini faraminoase*, de o copleșitoare mediocritate. Tot ce scrie despre (adică, mai precis, contra) religie, creștinism, budism este exterior, prost informat, debil; parcă aș citi dintr-un ateist oarecare. Nivelul teoretic e al unui socialist din 1890. Mă uluiește capacitatea de rezistență a lui Nietzsche față de simbol, de mit, de mistere. Acest geniu nu vede nimic în religie în afară de tot ce puteau vedea contemporanii lui, pe care, pe bună dreptate, îi disprețuia.

*

Din *Jurnalul* lui Kierkegaard, 1836: *Dieu me damne, je peux faire abstraction de tout* sauf de moi-même; *je ne peux même m'oublier quand je dors***.

*

Glossarium, ca și celelalte caiete cu însemnări (bunăoară, despre istoria religiilor: din călătoriile în Spania și Portugalia etc.), fac să se despartă definitiv de acest Jurnal câteva sute de hârtiuțe care, îmi făgăduisem, trebuiau să fie vărsate cândva înapoi; așa cum trebuie vărsat, bunăoară, jurnalul romanului *Viață nouă* și agenda 1940–1941.

---

* *Cf.* fr. *faramineux* „abracadabrant" (*n. ed.*).

** Dumnezeu mă osândește, pot face abstracție de totul, *în afară de mine însumi*; nu mă pot pierde din vedere nici măcar când dorm (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

27 ianuarie

Mare agitație în sânul comunității românești: un vapor suedez, însărcinat să facă schimbul între turci și germani, *poate* lua și pe românii din Peninsula Iberică. Vaporul ar trece pe aici la 1 martie. Și, de unde, până mai deunăzi, toți se întreceau în dorința aprigă de a se întoarce în țară – acum sunt tulburați, își pun probleme, se întreabă dacă nu fac cea mai mare prostie întorcându-se la tifos exantematic etc.

În ceea ce mă privește, hotărârea mea e luată. Nu m-aș întoarce decât dacă aș avea siguranța că pot retipări cărțile vechi și pot publica altele noi. Scos din cadrele ministerului, fără catedră la universitate, fără economii, fără putința de a-mi câștiga viața în chip decent – în plus, riscând să fiu arestat la prima indigestie a Anei Pauker –, nu am ce căuta în țară. Prefer să vegetez la Cascais, unde, cel puțin, am lucrul cel mai prețios pe lume: libertatea. Evident, asta până în momentul când voi putea pleca la Paris, sau în America.

28 ianuarie

Din *Jurnalul* lui Kierkegaard, 1837: *Qu'est l'amitié sans échanges intellectuelles? Un refuge pour âmes faibles, qui ne savent respirer dans l'éther de l'intelligence mais seulement dans les exhalaisons de l'animalité**.

Explicația sterilizării mele între 1940–1944.

---

* Ce este prietenia fără schimburi intelectuale? Un refugiu pentru sufletele slabe, care nu știu să respire în eterul inteligenței, ci doar în exalațiile animalității (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

*

De unde îmi vine neliniştea aceasta întreţesută de o tulbure încântare, la gândul că s-ar putea să ajung la Paris mai înainte decât speram? Sentiment ciudat, care mă stăpâneşte de acum un ceas, de când Brutus mi-a telefonat de la Sintra că fostul consilier al Legaţiei Franţei la Bucureşti, Spitzmüller, care se află de o săptămână în misiune la Lis[a]bo[n]a, vrea să mă vadă, ca să discutăm posibilităţile de a pleca la Paris. S-a anunţat pe la 5½–6. Îl aştept, cu sinceră nerăbdare.

*

Spitzmüller cunoaşte *Yoga* şi *Zalmoxis*. Se interesează de istoria religiilor. Stăm de vorbă aproape două ceasuri. Pasionante detalii asupra loviturii de stat de la 23 august. Mă asigură că, îndată ce voi voi, să mă adresez lui şi capăt oricând viza pentru Paris. (Lui Brutus i-a spus că Picky mă sfătuieşte să nu mă întorc în ţară.)

29 ianuarie

*Dichten: dies unschuldigste aller Geschäfte** (Hölderlin).

30 ianuarie

Brutus Coste îmi dă să citesc tel[egrama] M.A.F. N° 819/1944 (primită în 23 noiembrie), prin care sunt scos din cadre: „Binevoiţi a comunica dlui M[ircea] E[liade] că în baza noilor dispoziţiuni legale şi prin înaltul Decret

* A face poezie: cea mai nevinovată dintre toate preocupările (*lb. germ.*) (*n. ed.*).

Regal N° 2134, D-sa a ieşit din cadrele Ministerului Afacerilor Streine pe data de 1 noiembrie 1944." Semnat E. Filotti, Secr[etar] G[ene]ral.

31 ianuarie

Buletinul ştirilor interne transmis astă-seară de Radio Bucureşti anunţă că printre vinovaţii de dezastrul ţării se găsesc „scriitori de frunte, ca I[oan] Al[exandru] Brătescu-Voineşti", care au şi fost arestaţi. E din ce în ce mai frumos.

1 februarie

Împotriva ritualismului: „Toate sunt curate pentru cei curaţi" (*Ep[istola] către Tit*, 1, 15). Câte nu se pot înţelege din acest generos, dar imprudent cuvânt! Mă gândesc în primul rând la dragoste; în ordinea voluptăţilor, totul e îngăduit unui îndrăgostit. În fond, orice îndrăgostit este un om „curat"; şi drepturile lui sunt ilimitate.

„Bucuraţi-vă pururea întru Domnul. Din nou voi spune: bucuraţi-vă!" (*Ep[istola] către Filipeni*, 4, 4) A comentat oare Kierkegaard acest text? M-ar fi interesat să ştiu ce valoare dă bucuriei, atât de categoric afirmate de Apostol. Este drept că adaugă: „întru Domnul". Dar nu e mai puţin adevărat că porunca este: „bucuraţi-vă!" Imitaţia lui Cristos nu implică, aşadar, cu necesitate – cum crede Kierkegaard – suferinţa şi martiriul. Sau, mai precis: oricâte suferinţe ar îndura creştinul militant, inima lui *trebuie* să se bucure necontenit întru Domnul.

Nu e vorba nici de tristeţe, nici de solitudine, nici de dramă. „Din nou voi spune: bucuraţi-vă!"

2 februarie

Valurile pe care le auzeam a[stă]-noapte, între 1 şi 3, din odaia mea de sus, citind pe Sf. Pavel.

Sentimentul că sunt trimis pe lume pentru a dezlega misterele. Trebuie să îndrăznesc mai mult. Să spun, din ce în ce mai lămurit, cele ce gândesc. Timpul trece.

M-am hotărât să scriu pentru *Glossarium*, aşadar într-o formă excesiv abreviată, apologia iudaismului, pe care o rumeg de vreo câteva săptămâni.

*

Ce libertate de creaţie are muzica! Oare ce altă artă contemporană îndrăzneşte să spună atât de mult şi cu atâta sinceră grandilocvenţă ca muzica? Toate elanurile excesive, toate marile naivităţi care transformă condiţia biologică a omului în destin, o fac cu adevărat modalitate proprie de existenţă în Cosmos, toate „cuvintele mari" (Amor, Dumnezeu, singurătate, dramă etc.), toate conflictele simplificate, toate problemele fundamentale – sunt prezente în muzică, în timp ce în drama şi romanul contemporan ele sunt evitate, piticite, teşite, datorită rezistenţei materialelor, datorită excesului de prudenţă şi inteligenţă, a rafinamentului, a bunului-gust etc. etc. În ce roman se poate „vorbi" despre Dumnezeu, sau fericire, sau singurătate – cum „vorbeşte" orice compozitor cu oarecare geniu?

Ştiinţa care spune „Nu" în faţa fenomenelor, care nu le crede că ele sunt aşa cum par a fi, care spune: Nu eşti aşa, ci eşti atom – sau: eşti electroni, neoni etc., nu eşti materie, ci un centru de energie electrică etc. –, ştiinţa aceasta

modernă redescoperă atitudinea înțelepților din Upanishade, cu al lor celebru *Neti! Neti!* „Nu ești asta! Nici asta!", care refuzau să identifice spiritul (Brahman) în fenomenele cosmice, identificându-l în schimb cu *ātman*.



De revenit (în *Glossarium*) asupra fiilor sufletești ai Sfântului Pavel. „Lui Tit, adevăratul meu fiu, din credința noastră amândurora..." (*Ep[istola] către Tit*, 1, 4). „Te rog pe tine pentru copilul meu, pe care l-am născut fiind în lanțuri; te rog pentru Onisim" (*Ep[istola] către Filimon*, 10). Regenerarea prin credință, asimilată de Apostol actului nașterii. Pe Tit l-a născut din credința lui și a lui Tit. Convertirea – nunta celor două spirite, a Apostolului și a convertitului. Sf. Pavel creează spiritual – și totuși în ordinea vieții. Deosebirea dintre un părinte (procreator în ordinea firească a vieții), un artist (creator în ordinea spirituală) și un sfânt (creator spiritual în ordinea vieții).



Ca acest jurnal să-mi fie de folos, ca să-l transform într-un instrument de apărare împotriva neantului care mă amenință din toate părțile, ar trebui să meditez cu el alături, să revin neîncetat asupra paginilor scrise, să le adnotez, să-mi amintesc aici anumite evenimente asupra cărora am trecut de obicei prea sumar sau pe care nici nu le-am însemnat. Numai așa mă voi culege laolaltă, mă voi reculege. Să mă abandonez aici acelui trecut care mă obsedează. Să salvez „timpul pierdut", rememorându-l. Să nu mă sperii dacă voi umple prea multe pagini, dacă

voi risipi prea mult din vremea care o mai am de trăit. S-ar putea ca multe dintre cărțile pe care aș vrea să le mai scriu să nu mi se îngăduie să le sfârșesc. De ce să nu mă concentrez numai asupra mea însumi, numai asupra vieții, mântuirii și sănătății mele, făcând din acest jurnal adevărata mea operă?

Cu atât mai rău dacă nu-l va citi nimeni. Eu, în orice caz, nu voi avea decât de câștigat.

*

De ce te gândești mereu la Nina? m-ar putea întreba un contemporan. Ce înseamnă pierderea soției, alături de marea catastrofă mondială, în care își pierd viața zeci de mii de oameni zilnic, care anihilează cetăți și secătuiește națiuni? De ce ești atât de egocentric? De ce nu poți vedea, *obiectiv*, realitatea întreagă, nu numai sectorul în care te miști d-ta?

I-aș răspunde: închipuiește-ți un tânăr îndrăgostit de multă vreme, care, într-o bună zi, izbutește să-și îmbrățișeze iubita. E fericit, și în fața izbucnirii lui de fericire, d-ta îi spui: „Ce interes are că ai posedat azi o femeie! În același ceas, ca d-ta, pe întreg pământul, cel puțin un milion de perechi făceau dragoste. Nu e nimic extraordinar ce ți s-a întâmplat!" și, cu toate acestea, el, îndrăgostitul, știe că ce i s-a întâmplat – *este* extraordinar.

3 februarie

Adorm abia la 4 dimineața. Insomnie agitată: deznădejdea mă copleșește. Înțeleg atât de bine cât e de mare păcatul deznădejdii, cât e de aproape de neant!...

Sunt deznădăjduit de câte ori nu mai văd în fața mea nici o alternativă: mai precis, când simt că, *orice* aş face, rezultatul e deznădejdea. Suport mai uşor trecutul, cu toate grozăviile lui. Când mă copleşeşte despărţirea de Nina, văd totuşi o ieşire din suferinţă: moartea mea şi reîntâlnirea noastră. Dar e cumplită deznădejdea provocată de considerarea viitorului. Îmi spun: nu ştiu cât voi mai trăi, aşa că trebuie să profit de viaţă. Şi am alternativa: dacă mă voi zvârli din nou în experienţe (*recte*: erotică), mă voi consuma în zadar, nici o voluptate neputând să [mă] consoleze în clipa imediat următoare stingerii ei (cu ce mă consolează faptul că am strâns în braţe pe Rica, pe Maitreyi, pe Sorana, pe alte câteva? niciodată o amintire erotică nu te consolează; totul e definitiv consumat prin act; îţi aminteşti dragostea, prietenia, *istoria* legată de o femeie, dar ceea ce a fost esenţial erotic, faptul ca atare e neant în clipa următoare căderii). Astfel, îmi spun, să mă mulţumesc cu un echilibru fiziologic dobândit fără bătaie de cap (o aventură oarecare, comodă) şi să mă concentrez asupra operei mele, lăsând să treacă viaţa pe lângă mine fără să mă silesc s-o gust, s-o schimb, să mi-o apropii. Dar mi-e teamă că mai târziu voi regreta anii aceştia în care n-am profitat de imediatitatea vieţii. Ori teamă să nu regret, când va fi prea târziu. Aşa cum am regretat de cinci ani încoace anumite libertăţi de care n-am voit să profit – cu rezultatul că în fiecare primăvară sufeream de neurastenie. (Să precizez că neurastenia mea era provocată de sentimentul că viaţa trece – o dată cu tinereţea – şi eu nu mai sunt disponibil, fiind căsătorit. Aş fi dorit, uneori, să nu fi fost căsătorit; dar iubirea mea pentru Nina era atât de

mare, încât nu aş fi putut concepe despărţirea de ea; pe de altă parte, sufeream că eram legat, că alesesem. Şi atunci – 1939–1944 – deznădejdea deriva din faptul că *istoria* era ireversibilă, că se întâmplaseră lucruri care mă scoseseră din disponibilitatea tinereţii mele, când puteam avea orice aventură, erotică sau altfel, când nu eram legat de nimic etc.)

Dacă mă voi hotărî să trăiesc, pur şi simplu să trăiesc – aş putea regreta mai târziu că mi-am pierdut timpul cu iluzii. Dacă m-aş retrage într-un fel oarecare din viaţă – mânăstire, izolare, creaţie continuă –, aş putea regreta că mi-am pierdut tinereţea (ce mi-a mai rămas din tinereţe, adică încă douăsprezece-treisprezece ani), în loc să profit acum de ea şi să mă dăruiesc operei mele mai târziu. Mai este o a treia alternativă, care mă deznădăjduieşte şi mai viguros: a nu „trăi", a nu „crea" – ci a căuta să mă desăvârşesc spiritual, să pătrund în zonele pe care numai eu le cunosc, să devin „Unicul"... Această taină este mare...

Astfel, într-un anumit sens, pot spune că [sunt] preferabil[e] deznădejdea şi melancolia alimentat[e] zi de zi de plecarea Ninei. Nu mă pot consola întotdeauna, dar *prezenţa* ei într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, siguranţa că ne vom reîntâlni mă susţin. În orice caz, nu simt neantul – aşa cum îl simt când consider alternativele pentru viitor. Când, oricum aş alege, mi-este teamă să nu fi ales greşit.



Nici o deznădejde nu e suportabilă. De câteva ceasuri, plecarea Ninei mi se pare atât de crudă, încât, în

afară de moartea mea, *acum* nu mai văd nimic, nicăieri, nici o scăpare.

4 februarie

*Depuis bien longtemps, et de nos jours, on a complètement perdu de vue qu'être écrivain, c'est agir, avoir l'obligation d'agir et, par suite, avoir un mode personnel d'existence** (Kierkegaard, *Point de vue explicatif de mon oeuvre*, p. 39). Accentul cade pe modul personal de a exista. Adică, în primul rând, pe capacitatea de a rezista mediului și presei zilnice, „simbol al informației abstracte și impersonale".

Astfel înțeleg și eu misiunea scriitorului, iar nu într-o simplă încadrare în masă, cum o preconizează comunismul.

*

Din confesiunile lui K[ierkegaard] înțeleg că, aproape cinci ani, a scris zilnic un anumit număr de ore; că și-a impus acest program ca să reziste preaplinului din el; căci, dacă s-ar fi abandonat inspirației, ar fi scris câtva timp zi și noapte, până la istovire sau nebunie. Acest program îmi explică în bună parte prolixitatea lui K[ierkegaard]. Dacă s-ar fi abandonat, ar fi scris poate mai concis, mai abrupt. Dar orele zilnice de lucru îi îngăduiau orice popas, orice fantezie, orice abatere laterală. Sunt pagini cu totul ilizibile în *Enten-Eller*, și chiar în cărți extrem de dense, ca

* De multă vreme și în zilele noastre, s-a pierdut complet din vedere că a fi scriitor înseamnă să acționezi, să ai obligația să acționezi și, prin urmare, să ai un mod personal de existență (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Exerciții de creștinism, uneori inspirația lâncezește, stilul e mohorât, abundă repetările.

*

Azi, a venit Burileanu cu Maddy, să-și facă vizitele de adio în Estoril și Cascais, înainte de plecarea lor la Paris. A stat în Portugalia trei ani. Peste câteva zile, se împlinesc patru ani de la venirea noastră aici. Și acum, la plecare, parcă pleacă și cu o parte din viața mea. Ce valoare mai poate avea un trecut, când ai rămas singurul lui martor?

Mi-a cerut să-i înapoiez Biblia lui Galaction, pe care mi-o împrumutase încă de astă-vară. Din noaptea de 20 noiembrie până ieri noapte, nu puteam adormi fără să citesc câteva pagini din Biblie. Știu că mâine voi lua exemplarul lui Brutus, dar când l-am înapoiat pe acesta, mi s-a frânt inima. Era exemplarul cu care vegheasem pe Nina. Era exemplarul cu care petrecusem atâtea nopți din iarna aceasta. Aveam legături de confidență cu el. Știu că textul este același în orice exemplar al acestei ediții – dar simt că mi s-a luat ceva dintr-o mărturie pe care nu am cu ce s-o înlocuiesc.

5 februarie

Melancolie sau deznădejde, torpoare sau ispite, orice ar fi – datoria mea este să lucrez, să-mi scriu cele câteva cărți începute sau gândite. Nu pot vedea altceva, nu știu ce aș putea alege altceva. Poate că toate suferințele pe care le-am îndurat și le îndur, poate că însăși melancolia din ce în ce mai gravă îmi sunt date ca să desăvârșesc o operă, care, altminteri, ar fi riscat să se piardă în efemeride eru-

dite şi în ficţiune juvenilă. Opera aceasta ar putea cuprinde o serie de cărţi intime: jurnale, reflecţii, autobiografie etc. Faptul că, deocamdată, ştiu că nu pot publica nimic din tot ce aş scrie în româneşte – ar trebui să mă încurajeze să scriu exclusiv opere postume.

Glossarium a atins şaizeci şi cinci de pagini.

*

Gândul că aş putea publica fragmente din acest jurnal mai devreme decât am hotărât (adică, înainte de 1967) să mă intimideze oare atât de mult, încât să nu mai îndrăznesc să mărturisesc totul? Trebuie să mă dezbar de acest gând. Pentru că, chiar dacă voi publica înainte de a trece şaizeci de ani de la naşterea mea (fie că eu aş fi sau nu în viaţă), voi alege numai fragmente; aşa cum a făcut Gide, cum face Julien Green.

Deci – toate curajele...

6 februarie

*Die Philosophen sollen Grammatiker, und die Grammatiker sollen Philosophen sein** (F. Schlegel). De pus ca moto la *Glossarium*.

7 februarie

Acum patru ani, în această zi, terminaserăm pregătirile de plecare din Anglia. Dna Sasson, gazda noastră din Oxford, era dezolată; credea totuşi – aşa cum speram şi

* Filozofii trebuie să fie gramaticieni, iar gramaticienii trebuie să fie filozofi (*lb. germ.*) (*n. ed.*).

eu – că ne vom putea întoarce în Anglia în cursul anului 1941, aducând-o şi pe Giza. Gândul meu, când cerusem viza de ieşire, acesta era: să mă duc în ţară, să am o lungă convorbire cu generalul Antonescu şi să mă întorc imediat în Anglia. V. V. Tilea mă însărcinase de asemenea să-i spun anumite lucruri generalului. Mesajul meu personal era următorul: a) guvernul român crede că Anglia pierde războiul şi se poartă în consecinţă, dar lucrul acesta nu e deloc sigur; b) totuşi, să presupunem că Anglia pierde războiul; asta nu înseamnă în nici un caz că România se poate dispensa de Anglia, că îşi poate bate joc de ea într-un mod ridicol prin radio şi presă etc.; pentru că, se ştie, a doua zi după înfrângerea Germaniei, la 1918, postul diplomatic cel mai important după Paris şi Londra era tot Berlinul; deci, chiar în cazul unei victorii germane, Londra va continua să însemne pentru România un punct extrem de important, şi nu are nici un sens să supărăm pe englezi, să-i jignim, să-i irităm prin fleacuri etc.

Mai voiam să-i spun generalului Antonescu încă un lucru: Londra a fost scăpată de către *home-guards**, de către civili. Singura posibilitate de rezistenţă în faţa bombardamentelor masive este organizarea populaţiei civile.

Sosind la Lisabona, am găsit confirmarea numirii mele în postul de secretar de presă aici. Am scris atunci un raport generalului Antonescu, pe care voiam să-l trimit prin Vardala, care se înapoia de la Londra. În ultimul moment, am renunţat şi am ars tot ce scrisesem.

---

* Cei din armata teritorială (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Îmi amintesc acum, ceas cu ceas, acele ultime zile în Anglia. Bucuria Ninei, a mea că vom revedea pe Giza, că vom revedea prietenii (de care, de la rebeliune, nu mai știam nimic). Masa cu Buxell. Seara, la Farnam Common, cu Vardala, Munteanu, Ion Bianu, V. Cornea și Radu Florescu. Ultima noastră masă la Farnam Common, unde am cunoscut atâtea bucurii și atâtea spaime (când se slovaciza țara; când a căzut o bombă în apropiere, pe neașteptate; rebeliunea). Lunga convorbire cu Victor Stârcea, care mă ruga să-i duc tatălui lui un inel; și, lăcrămând, îmi spunea că știe că n-are să-l mai vadă; dar că nu se poate întoarce în țară; crede că Anglia va câștiga războiul, și e îndrăgostit.

Pe la sfârșitul lui ianuarie 1941, primisem o telegramă de la O. W. Cisek (prima în care nu mai semna E. Bulbuc): *Please stay there and wait for instructions**. Nina a început să plângă (a ghicit că rebeliunea fusese reală, că Bulbuc era arestat). Fericirea dnei Sasson.

*

Tragedia lui Kierkegaard nu este că a pierdut-o pe Regine Olsen, renunțând la ea – ci că a întâlnit-o, a iubit-o și a fost iubit. Tot ce a urmat, suferințele și dramele lui se datoresc faptului ireversibil că a întâlnit-o și s-a îndrăgostit de ea. Acest lucru nu mai putea fi abolit.

Tragedia mea nu s-a consumat la 20 noiembrie 1944, ci la 25 decembrie 1932, când prietenia pe care o aveam până atunci pentru Nina s-a transformat în dragoste, și

* Te rog să rămâi acolo și să aștepți instrucțiuni (*lb. engl.*) (*n. ed.*)

aceasta a dus mai târziu la căsătoria noastră, cu toate fericirile acesteia, cu toate melancoliile mele. Ireversibil a fost 25 decembrie 1932. Uneori, voiam să fiu liber; şi, chiar dacă aş fi izbutit să fiu, simplul fapt că am iubit-o pe Nina modifica totul. Intervenise destinul; apoi, intervenise istoria. Din nenorocire, nu putem să facem ca lucrurile care au fost cândva să nu mai fie. Asta numai Dumnezeu o poate face. Şi, sper eu, moartea. Sper ca în moarte să mi se împlinească toate, fără să sufăr că sunt împărţit, că am ales, că am trăit fragmentul şi finitul.

*

Lumea întreagă e în flăcări. Fuziunea de astăzi are un singur avantaj: că metalul topit cu atâtea sacrificii poate fi turnat în orice fel de tipar. Dacă cei trei – Roosevelt, Stalin şi Churchill – vor avea geniu politic şi bună-credinţă, vor putea turna lumea în fuziune în tipare perfecte. Dacă nu, vom avea de a face tot cu vechile forme, uzate. Mai târziu, nu se va putea face nimic. („Bate fierul cât e cald!") Doar dacă un al treilea război mondial nu va topi din nou lumea...

8 februarie

Importanţa liniştei, a calmului absolut; nu numai pentru tine, om, ci şi pentru Cosmos, ca să poată înţelege, să se regăsească. Orice mişcare violentă, în Natură, îi conferă prestigiile vieţii – dar o desparte, disjunctiv, fragmentar. Dinamica – o falsă modalitate a fiinţei (*esse**). Regăsirea,

---

* Fiinţă (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

adunarea laolaltă, totala posesiune de sine – o cucerire a liniştei. Calmul = reflectare = conştiinţă.

*

Acum patru ani: ultima noapte la Oxford.

9 februarie

Acum patru ani. Plecam dimineaţa din Oxford, cu automobilul lui Radu Florescu. Am trecut pe la Mitrany, care ne-a dat scrisori pentru mama lui (n-au ajuns, pentru că mi s-a confiscat curierul). Apoi, la Londra. Mâncăm cu toţii la Savoy. La 3, trenul spre Bristol. Despărţirea din gară. Grija cu care păstram valiza sigilată, deşi mi se spusese că nu are nimic important în ea.

Nu am vorbit aproape deloc în tot timpul drumului. Amândoi eram emoţionaţi şi ne ascundeam unul de altul. Nu ştiam dacă vom scăpa de bombardament, pentru că Bristolul fusese teribil de atacat în ultimele săptămâni. Nu ştiam dacă vom scăpa cu bine din avion. Cu o seară mai înainte, fusese o descindere la V. Cornea.

Am ajuns noaptea, pe alarmă, la Bristol. Gara aproape în întregime distrusă. Nici un hamal. Nici o maşină. Ploua mărunt. Cu chiu, cu vai, am ieşit din staţie pe peron. Am aşezat bagajele pe un cărucior, am pus deasupra buchetele de flori pe care le primisem în gară şi am început să aşteptăm. După un sfert de ceas, văzând că nu se dă *all-clear** şi că nici un taxi nu se apropie – am lăsat-o pe Nina lângă bagaje şi am plecat în întuneric. Se auzeau la răstimpuri

* Semnal de încetare a stării de alarmă aeriană (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

bateriile antiaeriene, dar eram obişnuit. Târziu, am găsit un taxi, care se codea să mă ia. I-am făgăduit 10 shillingi în plus. Am ajuns la hotel la 10 noaptea. Restaurantul se închisese. Am obţinut doar sandvişuri şi ceai. Nu-mi dădeam seama că hotelul unde fuseserăm anunţaţi era singurul scăpat de bombardament şi că şi din el scăpase numai o aripă. Abia a doua zi, când am plecat, am putut vedea dezastrul Bristolului.

În odaia noastră, m-am grăbit să scriu o scrisoare de mulţumire lui V. V. Tilea. Nina i-a scris doamnei Tilea. Apoi, am vrut să-mi iau baia, pe coridor, dar m-au întrerupt bombele care cădeau în împrejurimi. Totuşi, n-am coborât la adăpost. Am dormit aproape îmbrăcaţi. Trebuia să ne sculăm a doua zi la şase, căci maşina venea să ne ia la 7.



Recitesc în *Insula lui Euthanasius* articolele scrise despre d'Annunzio. În *Solus ad solam*, poetul se întreabă: „Cine îmi va reda admirabila, sălbateca forţă, căreia îi datorez toate victoriile mele?... De ce nu zvârlu departe de mine cadavrul, greutatea moartă, şi nu-mi caut tăria şi desfătarea mea într-altă parte? De ce mă încăpăţânez? Ce aştept altceva?" Pe vremuri, asemenea îndemnuri la amoralitatea eroică – pe care am trăit-o şi eu între 1927–1933 – mă tulbura. Eternele imoralisme din Gide, din d'Annunzio. Când le citeam, sufeream în condiţia mea de soţ şi scriitor aglomerat de proiecte, istovit de nevoi. Asemenea pasaje îmi încurajau tot felul de libertăţi; pentru că mă ajutau să mă reîntorc la ceea ce fusesem

odată, la ceea ce încetasem să mai fiu în ziua când mă hotărâsem să trec examenul cel mai greu al vieții mele: să mă însor, acceptând toate riscurile mediocrizării și ratării prin sărăcie și dependență, ca să-mi pot verifica adevărata mea tărie, ca să-mi dau seama dacă geniul meu rezistă la orice mediu și la orice destin.

Acum, îmi vine să zâmbesc citindu-l pe neastâmpăratul Gabriele. Toată problema nu este să zvârli greutatea moartă (asta o poate face orice adolescent); ci să trăiești înainte cu ea, să creezi cu ea, să zbori – dacă poți. Plumbul pe aripi, cadavrul din suflet etc. – sunt scuze pentru sufletele mediocre, pentru mințile ratate. Să nu fugi de realitate, să o privești necontenit în față – și să continui a fi tu însuți. Asta, da.

10 februarie

Acum patru ani. Plecăm la 7 dimineața, pe întuneric, din fața hotelului. În fața mea, se așază un ofițer cu privirile obosite, fumând întruna (era cel care îmi va face percheziția). Îndată ce autocarul pornește, începem să ne dăm seama de dezastrele bombardamentelor. Trecem pur și simplu printre ruine. Din loc în loc, câte o casă în picioare; dar prin ferestre vedeam cerul. Sinistră viziune, care m-a urmărit multă vreme după aceea. Ajungem la aeroport pe la opt. Suntem doar noi doi, o tânără englezoaică secretară la Legația din Madrid, un tânăr strein și echipajul. Suntem lăsați la urmă. Așteptăm într-o sală, cu un rezervist lângă noi, îmbrăcat atât de curios, într-o prea largă uniformă, încât mă întreb dacă nu era un agent de la Secret Service

care știa românește, pus acolo să ne asculte convorbirea. Sunt chemat, singur. Îmi iau și curierul. Când prezint pașaportul meu diplomatic, funcționarul care se afla lângă căpitan, la masă, caută în lista corpului diplomatic acreditat. Nu eram, pentru că Tilea nu izbutise să ne înscrie în listă, pe noi, cei de la „serviciul cultural". Așa că, în pofida pașaportului diplomatic, sunt invitat să dau portmoneul etc. Nu găsesc nimic. Căpitanul se scoală de la masă și lasă locul unor agenți speciali, care procedează eficient la percheziția corporală. Când am rămas gol, am avut un moment de surdă revoltă. Păream, față de mine, cu totul degradat. Agenții căutau cu atâta dexteritate, încât sunt sigur că dacă aș fi făcut un semn cu acul pe șiretul de la pantofi sau aș fi pătat cravata cu imperceptibile puncte, aș fi fost arestat. Nu le putea scăpa nimic. Au desfăcut talpa de la pantofi, au cercetat nasturii, cusăturile, căptușeala – într-un cuvânt, totul. Am aflat, în avion, că aceeași radicală percheziție corporală suferise și Nina. În același timp, într-o altă cameră se proceda la cercetarea obiectelor de toaletă: pasta de dinți, pudra, *rouge*-ul de buze etc. erau străpunse cu ace, desprinse etc. Bagajele noastre, cum am aflat abia la aerodromul din Sintra, erau desfăcute rufă cu rufă și apoi au fost împinse cu piciorul, oarecum nervos, căci percheziția durase aproape trei ceasuri și nu se găsise absolut nimic compromițător. În graba cu care au strâns bagajele – avionul întârziase 2½ ceasuri peste limita îngăduită –, au rupt *éclair**-ul de la sac, au stricat cheițele de la valize etc.

* Fermoar (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Când a reapărut căpitanul, mi-a spus că, nefiind în Corpul diplomatic de la Londra, nu pot lua curierul, cu toate că aveam foaie de curier. Am refuzat atunci să plec. Dar mi s-a atras atenția că, fără mine, nu va pleca nici avionul și că trebuie în acest caz să semnez un proces-verbal, obligându-mă să plătesc – eu sau Legația – suma de 1 000 [de] lire. Am cerut să telefonez la Londra. Imposibil. Mi s-a îngăduit să dau o telegramă. Pentru curier mi s-a dat o chitanță, pe care o păstrez; e amuzantă. Pe o hârtie cu *en-tête*-ul lui British Air Mail, se spune că au primit de la mine o valiză sigilată...

O întâlnesc pe Nina, în lacrimi. Alergăm spre avion. Căpitanul vine după noi, foarte afabil; ne urează drum bun în franțuzește. Și îmi întinde mâna, acolo, în văzul tuturor, am această satisfacție să nu i-o dau. A fost singura mea răzbunare.

Zborul a durat aproape nouă ore, pentru că avionul a cotit întâi adânc spre Atlantic, și apoi s-a apropiat de coastă, în dreptul lui Viana do Castélo. Nu știu de ce, aveam sentimentul că se va întâmpla un dezastru. Dacă erau siguri că aș putea fi primejdios, că sunt primul român care părăsește o cetate asediată, îmi spuneam, nu vor ezita să provoace dezastrul avionului. Echipajul era olandez. Ar fi fost sacrificată biata secretară de la legația din Madrid...

Ajungem la Sintra seara. Criza de nervi a Ninei când vedem în ce hal sunt bagajele. Nu voia să le luăm – dar suntem obligați de vameș. Telefonăm la legație. Cămărășescu ne spune că ne așteaptă. Cu un taxi, plecăm din Sintra. Nu ne venea să credem când am văzut lucrurile. La legație, ne așteptau Cămărășescu, consulul Bastos și

Jean Antohi. În ziarele de seară, apăruse informația că Anglia rupsese relațiile cu România. Asta explică tot, ne spune Cămărășescu. Într-adevăr... Telegrafiez la Ministerul de Externe, București, că mi s-a confiscat curierul și am fost supuși la percheziție corporală. (Mai târziu, am auzit că telegrama aceasta a indignat pe Antonescu, care s-a plâns lui Hoare. Fapt este că toți cei care au plecat după noi din Anglia – grupul de subofițeri, Bill Munteanu, Vardala, căpit[anul] Câmpeanu și Costăchescu – n-au avut nimic de suferit.) Ni se spune că singura cameră ce ni s-a găsit e la hotelul Suisse-Atlantico. (Acolo aveam să rămânem aproape trei luni.) Masa care ne-a înspăimântat: șaisprezece feluri de mâncare. Și luminile Lisabonei.

*

Jucându-mă azi cu cei doi cățel ai lui Mazilu, mi-am adus deodată aminte de următoarea scenă. La începutul lui noiembrie, într-o dimineață, Nina începe să sune lung clopoțelul. Noi încă nu ne sculasem (știam că la ora aceea infirmiera îi făcea toaleta și injecțiile). Giza se deșteaptă și aleargă în sufragerie, unde, de câteva zile, făcusem camera Ninei (în salon era acum prea frig; sufrageria era toată ziua scăldată de soare). Vorbind anevoie, cu vocea ei dură, uscată (care mi-era atât de dragă), cu bandajul în jurul gâtului, Nina îi spune: „A născut Maybe! Du-te și vezi cățeii!..."

Amănuntul acesta îmi reînsuflețește deodată nesfârșita durere pe care o credeam amorțită. Credeam că de acum nu voi mai avea de luptat decât cu melancolia și disperarea. Dar iată că revin durerea, sentimentul ireparabilului, din care nu mă pot smulge decât plângând.

*

Flăcările Infernului nu împlinesc funcția de a „usca" sufletul, de a-l separa de „umiditate", adică de pasiuni? Simbolismul apelor e prea vast pentru a-l putea rezuma aici. I-am închinat un capitol din *Prolegomene*. Dar amintesc că apa dizolvă, dezintegrează, confundă. „Apa este moarte pentru suflet", spune undeva Heraclit. Apa e principiul descompunerilor și al regresiunilor în amorf, în nediferențiat. Or, pedeapsa din Infern urmărește tocmai sicitatea sufletului, eliminarea prin cumplite suferințe a „apelor" (pasiunile care au confundat pe om, pe pământ, cu materia; „mâlul").

*

Lungă plimbare pe întuneric, singur, pe malul oceanului. Mă întorc reconfortat; ceva din ghicirile eroului nuvelei mele (aviatorul englez cu V[ictoria] C[ross]*; nu-i știu încă numele, și n-am fixat titlul nuvelei) mi-au fost transmise și mie. Reiau la înapoiere manuscrisul. Jurnalul lui e aproape complet (l-am scris în două zile), dar cele câteva pagini ale începutului nuvelei nu mă mulțumesc. (De aceea am și întrerupt-o.) Va trebui să le rescriu. Dar am această nenorocită manie de a fi incapabil să refac un text, să reiau o pagină. Cât de mult admir pe un Gide, pe un Julien Green, pentru capacitatea lor de a-și munci operele...

---

* „Crucea Victoriei" – decorație militară britanică (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Acum patru ani. Prima plimbare într-o Lisabonă însorită, primăvăratică. Drumul la legaţie, dejunul cu Cămărăşescu... Telegrafiez în ţară, cerând să mi se trimeată bani de drum. Cămărăşescu încearcă să mă convingă că postul meu e aici, că am fost anunţat încă din noiembrie şi am fost trecut în lista corpului diplomatic. (Peste zece zile, aveam să primesc telegrama lui Nichifor Crainic, confirmându-mă în postul de secretar de presă la Lisabona.)

Încerc să-mi reamintesc, ceas cu ceas, prima mea zi petrecută în Lisabona, dar nu reuşesc întotdeauna. Sentimentul de beatitudine pe care l-am avut atunci topeşte laolaltă zilele.

*

*La plus grande réalité correspond d'abord à ce que l'on mange**, scrie Gaston Bachelard (*L'eau et les rêves*, p. 161), după ce citează câteva pasaje surprinzătoare din *La Mer* a lui Michelet. Le transcriu şi eu: *Ces eaux nourrissantes sont denses de toutes sortes d'atomes gras appropriés à la molle nature du poisson, qui paresseusement ouvre la bouche et aspire, nourri comme un embryon au sein de la mère commune... La nourriture microscopique est comme un lait qui vient à lui... Ses enfants* [ai mării] *pour la plupart semblent des foetus à l'état gélatineux qui absorbent et qui produisent la matière muqueuse, en comblent les eaux, leur donnent*

* Cea mai importantă realitate coincide în primul rând cu ceea ce mâncăm (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

*la féconde douceur d'une matrice infinie où sans cesse de nouveaux enfants viennent nager comme en un lait tiède**.

Într-adevăr, dacă *la plus grande réalité correspond d'abord à ce que l'on mange*, atunci sărăcia nu este altceva decât o stare larvară, o regresiune la modalitatea embrionară. În acest caz, marxismul are dreptate să acorde o importanță primordială foamei și luptei pentru hrană. Clasa de care se interesează marxismul – proletariatul – este în primul rând o umanitate exploatată, o umanitate înfometată. Pentru ea, realul este ceea ce se poate mânca. Zvârlită înapoi în faza foetală, umanitatea săracă nu se mai poate desprinde din materia vie, nu poate dobândi libertatea de contemplație a adultului, a omului eliberat, adică a omului stăpân pe mijloacele lui de producție. Greșeala marxismului începe în clipa când generalizează dialectica lui foetală la toate regiunile spiritului. Marxismul e justificat atâta timp cât exprimă punctul de vedere al oprimaților, al săracilor, al înfometaților – pentru care *la plus grande réalité correspond d'abord à ce que l'on mange.*

*

Eroarea: a rezolva o problemă prin felul de a o pune.

---

* Aceste ape hrănitoare colcăie de tot felul de atomi grei apropriați naturii moi a peștelui, care-și deschide leneș gura și aspiră, hrănit ca un embrion în sânul maicii comune... Hrana microscopică este ca un lapte care vine spre el... Copiii ei [ai mării] par în cea mai mare parte foetuși în stare gelatinoasă, care absorb și care produc materia mucoasă, copleșind apele, dându-le fecunda dulceață a unei matrice infinite în care neîncetat noi și noi copii vin să înoate ca într-un lapte călduț (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

*

Excelenta punere la punct a lui Dalbiez (*La méthode psychanalitique*, II, 495) privind definiția „delir colectiv" dată de Freud religiei. Dacă există o trăsătură caracteristică a alienaților, spune Dalbiez, apoi este în primul rând insociabilitatea lor. Gândirea alienatului e autistă; nu poate lua contact cu celelalte inteligențe.

12 februarie

Abia acum înțeleg sensul profund al unui obicei indian: maestrul spiritual, în semn de mare dragoste, dă discipolului să mănânce cu propria lui mână. Așa îmi dădea mie Sivami, la Rishikesh; îmi băga alunele, una câte una, în gură. Credeam că e un semn de dragoste. Astăzi înțeleg: discipolul e un nou-născut, asemenea oricărui neofit al ceremoniilor de inițiere. E, încă, un prunc; nu poate mânca singur. La multe societăți inițiatice „primitive", candidatul uită să vorbească, uită să se slujească de mâini, și e hrănit de părinți ca un prunc, punându-i-se mâncarea în gură.

*

Oamenii triști nu sunt iubiți decât dacă se lasă consolați, dacă pot dărui celorlalți rara satisfacție de a se simți buni, generoși, puternici. Un [om] trist care se refuză consolării devine plicticos, neinteresant, obositor. Consolatorul nu-și poate revela marea lui bunătate, nu-și poate satisface legitimul orgoliu de a mângâia și încuraja – adică de a se simți tare și generos, de a crește în propria-i judecată morală. Cât de agreabili sunt, dimpotrivă, nenorociții

care se lasă mângâiați și încurajați, pe care îi găsești în lacrimi și pe care-i lași cu zâmbetul pe buze, spunându-ți: îți mulțumesc că ai venit. Prezența ta mi-a făcut bine etc. Sau: Ce m-aș fi făcut dacă nu te-aș fi avut pe tine alături, în asemenea momente grele?

13 februarie

Pentru întâia oară de la plecarea Ninei, resimt interesul pentru erudiție și cultură. Ieri seară, am recitit unele note luate mai de mult în legătură cu *Cosmos și Istorie*. Este drept că m-am mai gândit în ultima vreme la cartea aceasta, dar numai asupra tezelor ei filozofice. Ieri, dimpotrivă, mă interesau și părțile de erudiție, de cultură.

Remarc trezirea interesului când, ca în fiecare noapte, citesc în pat din Kierkegaard. De data aceasta, *Coupable? – Non Coupable?* mi se pare insuportabilă. Abia pot citi câteva pagini. Mă întorc apoi, fericit, la Biblie. Prolixitatea lui Kierkegaard întrece uneori chiar limita extremă a decenței. Aș vrea să se facă o dată o „ediție completă“ a textelor lui lizibile. Ar fi două excelente volume.

*

Am început *Cosmos și Istorie*. Am ales ziua de azi pentru că e marți, și e 13!

14 februarie

Noaptea, teribile crize și insomnie până la 4 dimineața.

Azi, supa pentru douăzeci de săraci, de sufletul Ninei. De mai multe ori, copleșit de o gravă, insolubilă tristețe. Mă încăpățânez totuși să lucrez la *Cosmos și Istorie*. Cu

chiu, cu vai, scriu trei pagini. Apăsat de numărul enorm de lucruri pe care le știu, pe care aș vrea să le spun fără să rătăcesc pe cititor într-un labirint în care eu mă plimb astăzi cu o superbă siguranță. Aș vrea să rezum, și totuși nu pot renunța la o seamă de fapte puțin cunoscute și, după credința mea, incompetent interpretate.

15 februarie

A[stă-]noapte, insomnie până aproape de 4 dimineața.

Mă scol destul de târziu și, cum știu că trebuie să mă duc la Lis[a]bo[n]a, nu mă apuc de lucru serios. Citesc *O caminho da culpa*, pe care mi l-a trimis Joaquim Paço d'Arcos. Doctorul de Morais descoperă la femeia pe care o iubește un cancer. Acum înțeleg jena lui Paço d'Arcos de a-mi dărui ultimul său roman.

La Lis[a]bo[n]a, de la 3 la 8. Brutus Coste îmi dă indemnizația pe lunile februarie și martie, din fondul pe care-l are la dispoziție. Ce m-aș fi făcut fără el? Pentru că, de la 1 februarie, nu mai figurez nicăieri și nu mai am nici un drept. Îl văd pe Herescu, bolnav, plictisit. Îmi spune în glumă că nu vrea să moară în Lis[a]bo[n]a, că preferă să moară la Paris.

16 februarie

Scriu toată ziua la *Cosmos și Istorie*. Nu pot spune că am creat ceva, munca mea de azi fiind mai mult rezumarea rezultatelor publicate cu șase, șapte ani în urmă (*Cosmologie și alchimie babiloniană*, *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*). Dar trebuia să plec de la lucrurile cunoscute de cititor ca să ajung la altele, noi. De altfel,

am impresia că publicațiile mele așa-zise științifice nu prea au fost citite; sau, în orice caz, nu au fost citite de cei care le puteau înțelege. *Cosmos și Istorie* se adresează în primul rând filozofilor.

Seara, lungă plimbare, singur, până dincolo de Boca do Inferno. Toată ziua de azi m-am simțit deprimat. Nu găseam altă justificare supraviețuirii mele în afară de redactarea operelor pe care mi le-am propus să le dau. Gândurile mele cele mai revoluționare în metafizică și mistică vor rămâne totuși inedite. Am sentimentul că sunt, încă, incomunicabile. *Terriblement en avant des siens...** (Montherlant)

18 februarie

Duminică. Nu lucrez nimic toată ziua. Îmi îngădui, prima dată de o lună de zile, o vacanță, pentru a vedea cum reacționez mâine.

...Ce-mi mai rămâne de făcut? Nimic altceva decât a păstra curajul de a fi impopular.

*

*Comment n'être pas enragé de ne pas vivre aux heures où l'on travaille, et inquiet de ne pas travailler aux heures où l'on vit?*** Textul acesta din *Service Inutile*, pe care-l cunoșteam de mult, și care îmi cade azi din nou sub ochi, rezumă o bună parte din drama tinereții mele. Să cred, oare, în profeția pe care o face Montherlant? *Dilemme*

---

* Teribil de avansat față de ai tăi... (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

** Cum să nu fii furios că nu trăiești în ceasurile când lucrezi, și neliniștit că nu lucrezi în orele când trăiești? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

*quotidien, et que la fatigue, la vieillesse, ou la maladie, en nous interdissant de vivre, peut seule résoudre**. Eu încercam o altă soluţie, mai ales între anii 1928–1933; aceea de a „trăi" cu atâta intensitate, încât a mă vida complet, a atinge limita extremă a dezgustului, a visa ca o beatitudine solitudinea studioasă, efortul creator, orice în afară de carne, de experienţă, de dramă.

19 februarie

Continuu *Cosmos şi Istorie.* Am scris până acum treisprezece coli, formatul *Prolegomenelor.*



Acum trei luni, până târziu după miezul nopţii, lucram la *Prolegomene*, ca să mă apăr de desperare. Nina era tot mai rău, dar nu prevedeam sfârşitul; nu-l puteam crede. Acum, când mă uit înapoi, când privesc înainte, nu mai văd nici un sens vieţii mele, în afară de terminarea operei.

Şi cu câtă greutate mă înham la cărţile care îmi cer respiraţie lungă... Aş fi fericit dacă aş putea spune totul într-o sută de pagini – şi apoi să mă odihnesc.

20 februarie

Trei luni.

Vine Herescu la masă, şi facem împreună o lungă plimbare. Vorbim despre plecarea noastră la Paris. Dar sunt

* Dilemă zilnică, şi căreia doar oboseala, bătrâneţea sau boala, interzicându-ţi să trăieşti, îi pot găsi soluţia (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

tot timpul absent, şi după plecarea lui rămân singur pe terasă două ceasuri, încercând să înţeleg şi să mă consolez.

21 februarie

Printre alte scurte tratate pe care aş vrea să le scriu – scurte, laconice chiar, pentru că nu voi avea timp să le redactez pe toate –, va fi unul dedicat problemei *post-mortem*. Ceea ce este surprinzător, este faptul că fiecare îşi întâlneşte universul *post-mortem* pe care l-a acceptat prin tradiţie religioasă sau şi l-a conceput prin gândire personală. Un budist va întâlni regiunile şi formele ştiute din mitologia şi ritual[uri]le lui; un mistic sau metafizician budist va întâlni vidul, beatitudinea nefiinţei etc. Un mahomedan, un evreu, un creştin – vor parcurge *post-mortem* geografiile thanatice ştiute, învăţate sau rectificate în timpul vieţii. Dar un necredincios, unul căruia i se pare că totul se sfârşeşte aici (i se pare – pentru că o asemenea afirmaţie nu poate fi fundată pe fapte) – va întâlni vidul, neantul, nefiinţa. *Pentru el*, moartea înseamnă sfârşitul. El a avut dreptate, dar numai în măsura în care a vorbit despre sine. Ceilalţi cunosc o nouă modalitate de a fi: degradată, provizorie, şi totuşi un nou mod de a fi.

De aceea, Isus spune că a venit să scape oamenii, să-i mântuiască. Cei care cred în El, vor cunoaşte o soartă *post-mortem* superioară celor care practicau numai devoţia şi ritualismul vechi-testamentar. Isus scapă într-adevăr oamenii, revelându-le o eschatologie de mare clasă. Murind cu gândul, cu ştiinţa acestei glorii cereşti – bunul creştin va întâlni gloria etc. De aceea, Isus spune că cei care nu cred în El nu vor supravieţui *post-mortem*, ci vor pieri.

Într-adevăr, ateul și materialistul au toate șansele să întâlnească dincolo simplul joc al forțelor. *El* nu va mai fi nimic; se va reintegra energiei cosmice. Din punct[ul] de vedere al persoanei umane – va fi pierdut, va pieri.

Capitole indispensabile din tratat: certitudinea supraviețuirii, incertitudinea nemuririi; supraviețuirea – etapă a depersonalizării; ce moare întâi din om, după ce trupește a murit? Cât timp (timp istoric, concret) ar putea un decedat să se „coboare" într-o formă sau alta pe pământ (în visele celor pe care i-a iubit, prezența lui la anumite reuniuni etc.)?

Importanța covârșitoare pentru cel de dincolo a celor ce se întâmplă pe Pământ; bunăoară, el e legat încă de Pământ atâta timp cât e amintit, e dorit, menționat etc. În clipa când ultimul om pe care l-a cunoscut în viață va trece în tărâmul morții, cel de dincolo e cu desăvârșire detașat de Pământ.

Un capitol pe care îl consider senzațional și pe care nu știu încă dacă voi îndrăzni a-l scrie va fi acela închinat problemei: ce se întâmplă după detașarea supremă de Pământ? În ce măsură se mai poate vorbi de supraviețuire după aceea?

22 februarie

Azi, se împlinește un an de când s-a îmbolnăvit Nina de – așa-crezuta de noi – sciatică. Ne întorceam noaptea de la Estoril, în mașina lui Călin Botez, și Nina a simțit pentru prima oară durerile sciatice. Țin cu atâta precizie minte data, pentru că fusesem la Estoril ca să sărbătorim ziua de naștere a lui Brutus. A fost ultima petrecere la care

a luat parte, sănătoasă, Nina. Până prin iulie, am mai asistat la câteva mese de prieteni și diplomatice și am fost siliți să dăm și noi mai multe dejunuri – dar Nina era bolnavă, și suporta durerile sciatice luând aspirine.

Aseară, am fost invitați la Brutus, noi, Burilenii (care încă n-au plecat la Paris pentru că nu le-a venit viza franceză) și Constantineștii. Am fost foarte deprimat toată seara. La masă, o criză teribilă; a trebuit să mă scol și să trec la baie, unde mi-am spălat fața cu apă rece. Nu mă mai puteam controla. Am observat că oamenii mă obosesc, conversațiile vesele mă deprimă, râsetele mă exasperează. Știu că n-am dreptul să plictisesc pe alții cu tristețea mea – de aceea evit pe cât pot să ies, să primesc, să întâlnesc prieteni sau cunoscuți. Sunt zile când nu pot suporta nici o prezență; nici pe a Gizei. Stau, atunci, cu ochii pe cer și pe mare.

26 februarie

Toate aceste zile din urmă le-am pierdut în lupta cu melancolia și neurastenia. Incapabil să lucrez ceva serios.

Recitit *Ecclesiastul*, această teribilă carte. Înmărmurit de tristețea și deznădejdea ei. Mi-am luat câteva însemnări. Citeam noaptea, în pat, și adnotam. Ar fi interesant de scris un comentariu. Punctul de sprijin al juisării îndoite, al bunului trai și senzualismului evreiesc; justificarea filozofică a lui „mănâncă și bea, căci mâine ai să fii țărână". Exact aceeași atitudine ar fi avut-o Sf. Pavel dacă n-ar fi întâlnit pe Isus. „Dacă nu este înviere, să bem și să mâncăm, căci mâine vom muri."

Recitesc *Oedip Rege*. Lucrez puțin, și prost, pe o carte a lui Sir Jeans, *Fizică și filosofie*, pe care am găsit-o în traducere portugheză.

Suport din ce în ce mai greu despărțirea de Nina.

Și totuși, timpul trece. Și nu fac nimic. Contribuie la depresiunea mea evenimentele din țară. Ana Pauker încearcă să-l răstoarne pe Rădescu.

27 februarie

Citesc cu cel mai mare interes *Le temps et la vie* a lui Lecomte du Noüy. Îmi iau o serie de însemnări. În legătură cu axioma lui Ch. E. Guyl, *c'est l'échelle qui crée le phénomène**, transcriu o observație a lui H. Poincaré pe care n-o cunoșteam: *Un naturaliste qui n'aurait jamais étudié l'éléphant qu'au microscope croirait-il connaître suffisamment cet animal?*** Ar trebui să însemn cuvintele acestea ca un moto la *Prolegomene*. Ele se potrivesc, în orice caz, întregii mele opere teoretice. În tot ce-am scris în acest domeniu, m-am silit să arăt că, privind *de sub* obiectul de cunoaștere, obiectul își pierde adevăratul său sens și nu mai revelează tocmai ceea ce îl face pe el să existe ca atare.

*

Extraordinara experiență a lui Fisher (citată de Noüy, p. 167). Două fragmente din inima unui pui, puse alături în așa-numitele culturi de țesuturi, palpită în ritmuri dife-

---

* Scara e cea care creează fenomenul (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

** Va crede oare un naturalist care ar fi studiat elefantul doar la microscop că știe suficiente lucruri despre acest animal? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

rite; bunăoară, unul bate de optzeci de ori, iar celălalt de cincizeci de ori pe minut. Dar aceste fragmente proliferează, şi la un moment dat vin în contact; atunci, se constată că ritmul devine identic. Sincronismul e restabilit, cele două fragmente palpită împreună. *Ainsi, bien que l'oiseau soit mort depuis longtemps, bien que ces petits cubes de muscle séparés de son coeur ne soient pourvus ni de circulation sanguine, ni de système nerveux relié à un réseau central, ils se reconnaissent, pourait-on presque dire, dès qu'ils sont en contact, et persistent à effectuer le travail pour lequel leurs cellules avaient été créées, non pas au hasard, de façon indépendante, mais ensemble et de façon coordonnée. Ai-je besoin de dire qu'il n'existe pas le début d'une explication de ce phénomène si curieux?**

Nu ştiu ce explicaţie va găsi biologia, dacă va găsi, acestui fenomen. Dar am fost emoţionat până la lacrimi aflându-l; parcă aş fi auzit o chemare de foarte departe, din adâncurile materiei vii, o chemare nespus de tulburătoare, de neînţeleasă.

---

* Astfel, deşi pasărea a murit de mult, deşi aceste mici cuburi de muşchi separate ale inimii sale nu sunt prevăzute nici cu circulaţie sanguină, nici cu sistem nervos conectat la o reţea centrală, ele se recunosc – aproape că putem spune – îndată ce intră în contract, şi persistă să efectueze activitatea pentru care celulele lor au fost create, nu la întâmplare, în mod independent, ci împreună şi coordonat. Să mai fie oare nevoie să spun că nu există încă nici o explicaţie, chiar incipientă, a acestui fenomen atât de curios? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

28 februarie

Radio Moscova anunţă astă-seară demisia lui Rădescu. Este ceea ce prevăzusem în clipa când nefericitul general îndrăznise să declare război „celor fără neam şi fără Dumnezeu", Ana Pauker şi V[asile] Luca. M-am minunat că poate fi atât de naiv; că poate crede în dreptate, recunoştinţă şi celelalte cuvinte mari. În fond, singurul lucru care conta era să fii de partea Anei Pauker. N-a fost primit. Soarta îi era, fatal, pecetluită.

În şase luni de armistiţiu, s-au lichidat primele două etape. Prima a fost: frontul democratic, care a luat sfârşit prin demisia lui Sănătescu. Ruptura între liberali şi ţărănişti pe de-o parte, şi F.N.D. pe de altă parte s-a marcat, în etapa doua, [cu] Rădescu. Vom avea probabil un guvern F.N.D. Maniu e lichidat. Vor urma plebiscite etc.

4 martie

Scriu rândurile acestea în pat, noaptea. În timpul zilei, simt o prea mare reluctanţă să cobor în biroul meu şi să scriu. Astăzi, am avut cea mai teribilă criză de la plecarea Ninei. Am adormit târziu, pe la 3 dimineaţa, şi m-am trezit la 6, convulsionat de o infinită desperare, la care se adăuga neurastenia mea obişnuită; între 6 şi 7 dimineaţa, am încercat zadarnic să mă liniştesc, luând doze masive de Passiflorină. Deznădăjduit, plângeam – arătându-mă Ninei: „Uite în ce hal am ajuns! Uite ce-au ajuns bieţii mei nervi!" Îmi aminteam cum a plâns Nina la Louçã, arătându-mi edemul: „Uite, Mutzi, cum s-a făcut piciorul meu!" şi îmi spuneam că, întocmai cum Nina a suferit în carne şi, încet, încet, trupul ei s-a împuţinat, de te apuca

mila privindu-l – eu sunt blestemat să sufăr aceleaşi dureri în spirit, până la împuţinarea finală, până la nebunie. Marea mea criză a început la 21 februarie, când sărbătoream pe Brutus. Sunt menit să refac ciclul de suferinţă al Ninei de anul trecut? 20 noiembrie ar echivala, în acest caz, cu sombrarea mea mintală.

Ştiu foarte bine că nu e nimic de făcut. Ca să-mi recapăt echilibrul, ar trebui să duc o viaţă normală. Senzualitatea mea mă va doborî. S-o dezlănţuiesc? Nu va rezolva nimic. Înapoia ei sunt atâtea alte lucruri...

5 martie

Recitesc din V. Rozanov. Aşa aş fi scris şi eu, şi dacă aş fi avut mai mult curaj. Dacă aş fi îndrăznit să fiu, întotdeauna, eu însumi.

*

Înspăimântat de crizele recente şi pentru a nu regreta mai târziu că nu am încercat *tot* ce-mi sta în putinţă pentru a mă salva, m-am întors astăzi la fiziologie. Într-un ceas, am îmbrăţişat de trei ori aceeaşi femeie – puţin mirată, ce e drept, de neosteneala mea. Mâine sau poimâine, voi consulta un neurolog. Vreau să încerc totul. Aş fi dezolat să aflu, bunăoară, că neurastenia şi melancolia mea se datoresc adorabilelor funcţiuni seminale. Nu că aş avea vreun dispreţ pentru aceste daruri preţioase. Dar m-aş întreba atunci: ce aş fi făcut dacă m-aş fi aflat într-un lagăr sau într-o închisoare mai mulţi ani de-a rândul? De ce să nu pot avea măcar satisfacţia că sunt stăpân pe trupul meu?

*

*Ce que je veux et réclame de tout homme que j'entends vraiment reconnaître, c'est qu'il ne pense le jour qu'à la catégorie maîtresse de sa vie, et qu'il en rêve la nuit.** (Kierkegaard, *Coupable? – Non coupable?*, p. 125). Una dintre cele mai frumoase definiţii ale existenţialismului.

8 martie

Ieri, îmi propune Leontin să mergem amândoi pe jos la Fátima. Gândul acesta mă linişteşte imediat. Ştiu cât de mult dorea Nina să se ducă la Fátima, în octombrie. Pelerinajul l-aş face în primul rând pentru ea; în al doilea rând, pentru salvarea integrităţii mele mintale.

*

Întâlnesc mereu, în cursul lecturilor mele, mărturisiri şi observaţii de ale exploratorilor, misionarilor, călătorilor etc. relative la capacităţile nefireşti ale unor anumiţi indigeni de a vorbi cu animalele, de a ghici viitorul etc. Ultima, în *Mythologie primitive* a lui Lévy Bruhl, p. 56. Ar fi foarte interesant dacă aş aduna toate aceste fapte şi le-aş publica – fără comentarii. În fond, ele sunt „imposibile" pentru noi pentru că nu se conformă stadiului actual al cunoaşterii noastre ştiinţifice. Dar poate fi acesta un criteriu absolut? Putem invalida câteva mii de observaţii exacte

* Ceea ce vreau şi cer de la orice om pe care pretind într-adevăr că-l recunosc este ca el să nu gândească ziua decât la categoria călăuzitoare a vieţii sale şi s-o viseze noaptea (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

numai pentru că nu se potrivesc cu ceea ce ne-am învățat să acceptăm ca real, ca „adevărat"?

9 martie

Împlinesc treizeci și opt de ani. Și, pentru prima dată din 1934, nu găsesc, la deșteptare, cadoul Ninei. Astăzi, Giza îmi dă o mașină de ascuțit lamele de ras, pe care știa că de mult doream s-o am.

Seara, pleacă Burilenii la Paris. Noaptea, vin Constantineștii, Coștii și Grigoriii la noi. Altădată, 9 martie era zi de petrecere.

13 martie

Azi-dimineață, ascultăm transmisia radiodifuzată a ceremoniei de la Cluj. Mare emoție auzind aplauzele și uralele cu care e întâmpinat regele. Surpriza ascultându-l pe Vâșinski vorbind românește. Ce se va alege din acest eveniment? Vom izbuti, până la urmă, să păstrăm un crâmpei de independență și autonomie? Sau, așa cum s-a întâmplat cu Rădescu (cerut, astă-toamnă, de ruși), Groza va fi îndepărtat îndată ce va refuza să devină instrumentul sovietizării totale? Oricum ar fi, sunt emoționat. Aș vrea, cu orice risc, să fiu în țară. Și, se pare, lucrul acesta este din ce în ce mai puțin probabil. Va trebui să mă obișnuiesc cu o nouă viață: cea de emigrant.



Îmi spun că trebuie să fac mai mult pentru oameni; a-i iubi, a-i ajuta, a le scrie cărți și a-i învăța să prețuiască viața nu [sunt] de ajuns. Ar trebui să le mărturisesc în

întregime mesajul meu, deşi timpurile îi sunt potrivnice. (Dar, în fond, ce importanţă poate avea momentul istoric, când e vorba de o nouă calitate, de o nouă dimensiune a vieţii?) Pentru că îi pot învăţa măcar acest lucru: să-şi transforme viaţa, să şi-o intensifice; să trăiască de o mie de ori mai inteligent, mai autentic, *mai mult* decât o fac astăzi. Ar trebui să scriu un roman sau o piesă de teatru, revelând acest mesaj, adresându-mă de-a dreptul contemporanilor mei.

14 martie

De unde îmi vine neaşteptata, nesperata înseninare? De câteva zile, crizele de nervi s-au potolit, melancolia mă iartă. Aş escamota adevărul dacă aş reduce echilibrul meu lăuntric la criza morală lichidată prin hotărârea pelerinajului la Fátima. Nu e vorba numai de asta – deşi, ca întotdeauna în cazul meu, criza morală joacă rolul preponderent. Dar mai e ceva: o nouă redeşteptare la viaţă. Simt cum întreaga mea fiinţă mă îndeamnă să mă zvârlu, să mă consum în ceea ce, cu un gentil eufemism, m-am învăţat de mult să numesc „viaţă"; adică, nelimitată experienţă erotică, permanentă aventură, desfrâu. Portugalia nu e ţara ideală pentru o astfel de vocaţie – dar voi încerca şi aici. Voi repeta bine cunoscuta mea tehnică a eliberării prin exces, a purificării prin orgie. Sunt foarte lucid; ştiu că scriu toate acestea în preziua pelerinajului la Fátima, pe care-l fac pentru odihna sufletului Ninei şi pentru mântuirea mea. Dar, ca de obicei, vreau să ştiu exact ce se întâmplă cu mine. Vreau să ştiu dacă melancolia mea are sau nu rădăcini fiziologice. Vreau să mă eliberez de orice influenţă seminală, chiar dacă eliberarea aceasta va

implica seducerea a o sută de femei. Vreau să rămân numai eu singur, şi atunci să mă privesc, să mă judec. Aş fi umilit dacă aş judeca şi m-aş judeca purtând în carnea şi în spiritul meu fantomele femeilor pe care nu le-am avut. E foarte incoherent ce scriu – dar e exact.

15 martie

Trei luni de când locuim în această casă, la Cascais.

*

Treceri nesimţite de la deznădejde la vulgară, opacă sete de a trăi. Şi apoi, melancolie. Aş vrea să formulez într-un fel – într-o dramă, într-o nuvelă, într-un eseu – trista împăcare pe care o simt uneori în aceste ceasuri târzii din noapte: alternanţa cosmică, ziua care urmează neapărat, *orice s-ar întâmpla*, nopţii, primăvara care urmează iernii. Eterna reîntoarcere. Mitul acesta trebuie reînsufleţit, dacă viaţa mai are vreun rost, dacă mai merită să fie trăită. *Cosmos şi Istorie* pune doar problema antropologică a deznădejdii omului modern, lipsit de orice mit viu, care i-ar putea justifica, semnifica sau răscumpăra suferinţele, decepţiile, nedreptăţile îndurate din pricina istoriei. Dar nu numai această problemă a „terorii istoriei" se cere rezolvată; ci şi cealaltă, tot atât de urgentă, a împăcării omului *prin timp*, a salvării lui prin simplul fapt că participă la un Cosmos temporal, ritmic, bogat în alternanţe.

16 martie

Am fost la doctorul de nervi, prof. Bernardes, un elev al lui E. Schneider. Tânăr şi destul de inteligent.

Consultația a durat patruzeci și cinci de minute. Îmi spune că nu e nimic grav. Melancoliile își au cauze spirituale, și el nu poate face nimic. Eu însumi le-aș suporta și depăși dacă sistemul meu nervos ar fi complet sănătos. Dar, din nenorocire, sunt crizele celelalte; pe care el le explică prin supersexualitatea mea nesatisfăcută. Echilibrul nu poate veni decât după realizarea echilibrului erotic.

18 martie

Mâine dimineață plec, cu Leontin, spre Fátima, pe jos. Va fi un drum de 160 [de] km. Sper foarte mult de la acest pelerinaj, pe care-l fac pentru odihna sufletului Ninei și pentru salvarea integrității mele spirituale.

[19–26 martie, transcris din carnetul negru]

19 martie

Cascais–Sintra, 14 km, îi facem fără oprire, între 8.30–11. Timp splendid. Bruscă melancolie la intrarea în Sintra. Am fost aici ultima oară în iunie, cu Nina și Giza. Nina era atunci aproape vindecată; a urcat pe jos până la S. Pedro, iar la întoarcerea în Lis[a]bo[n]a, a mai urcat – din prostia mea – cei doi kilometri de la Gara Campolide până la primul taxi. Am văzut-o tot timpul alături de mine, de când am intrat în Sintra.

Mâncăm la Hotel Nunes (unde am mâncat și ultima oară; ne amuzam și ne enervam pe rând, pentru că era o duminică și, din cauza aglomerării, ni s-a servit masa în curs de *trei* ore). Prima dată, am fost aici cu A. Cotruș și familia Antohi, în februarie 1941. Abia sosisem din

Anglia, şi aşteptam să primesc bani ca să zbor spre ţară. Aş fi crezut oare atunci că voi rămâne patru ani în Portugalia şi că toate se vor întâmpla aşa cum s-au întâmplat?

Farmecul nespus al Cintrei: culoarea străveche, bătrână, a zidurilor. Iar acum, primăvara, glicinele care te întâmpină pretutindeni. Repet în gând singurele versuri din *Oseminte pierdute** pe care le ştiam pe dinafară:

Atât amar de ani e de atunci!
Glicină tu, tu florile-ţi arunci.

Pornim la 2 spre Mafra. Înainte de a ajunge la Granja, întâlnim pe dreapta şoselei un lac nefiresc de limpede şi adânc, izvorât într-o părăsită carieră de piatră. Ne descălţăm ca să ne răcorim picioarele. Pe piatra unde mă aşez, se încălzea un şarpe tărcat. Îşi dă drumul în apă. Îl urmăresc cum înoată spre adânc. Pe deasupra noastră, se rotesc necontenit două avionete de şcoală. Aşa cum stăm cu picioarele în lac, privim aerodromul din faţă. E o mare linişte. Pornind din nou la drum, începem să ne simţim picioarele. Douăzeci de km, şi suntem încălţaţi de oraş, cu pantofi cu tălpi de *crêpe* (nu am alţii).

La Pero Pinheiro, peisajul începe să semene cu cel de la Louçã. Reînvie amintirile: drumul meu pe deal, lăsând-o pe Nina la fereastră să mă urmărească...

Ajungem la 6 la Cheleiros, într-o vale; sat alb, cu acoperişurile roşii-întunecate. Trecem un lung şi frumos pod; râul e aproape secat. Pe stânga, biserica; portal roman. Urcăm obosiţi. Am făcut treizeci şi patru de km şi mai

* Poezie a lui Tudor Arghezi (*n. ed.*).

avem încă 7½ până la Mafra. Bășicile din tălpi mă ard, dar îmi spun că Nina suferea uneori opt injecții zilnic, și era slăbită, și o durea tot timpul, și nu se putea nutri – și nu o auzeam plângându-se. Amintirea ei mă întărește.

Sus, pe creastă, primim vântul în piept. Leontin merge din ce în ce mai greu. Două popasuri ca să ne îmbrăcăm mai gros și să mâncăm ciocolată și portocale.

Intrăm în Mafra extenuați, pe la 8.30. Găsim trista, mediocra Pensão Duarte. Camere mizere. Dar toate ferestrele dau spre palat. Noapte superbă, rece. Emoționat, ascult orologiul de la catedrală.

Orașul e plin de soldați. Manevră. Când am intrat, am zărit pe stânga o casă cu fete, care-și așteptau militarii.

Scriu în această cameră sumbră, săracă. De câte lucruri uitate din călătoriile adolescenței și tinereții mele nu-mi aduce aminte cămăroaia îmbâcsită în care mă aflu! Prima cameră de hotel în care am dormit, la Tulcea, prin 1921, ca cercetaș. Camerele de hotel mizere din Atena și Constantinopole, în 1928.

20 martie

Mafra. Dimineața. Privesc în curte; camelii, liliac. Din bucătărie, coboară o fetișcană și începe să culeagă legume. Zboară un porumbel. Din nou, clopotele mânăstirii.

Plecăm la 11.30, abia călcând din cauza durerilor. La barieră, furioși că tăblia marca un număr mai mare de kilometri decât cel indicat în ghid. Șoseaua șerpuiește, urcând și coborând printre păduri de eucalipți și stejari [de] plută. Scurtăm doi km, străbătând de-a curmezișul o vale. Îl întreb pe Leontin cât e ceasul: 12.30. Acum

patru luni, la vremea aceasta, pleca Nina, fără să ne spună un singur cuvânt. Mă opresc la umbra unui perete de lut și spun o rugăciune. Trist, și totuși împăcat.

Drum greu până la Gradil. Prânzim pe iarbă, în fața bisericii. De la o cârciumă, aduc un litru de vin negru și două pahare. De la o farmacie, o sticlă de apă minerală și vaselină boricată, să ne masăm tălpile. Farmacia era un mic magazin universal: jucării, nasturi, gaz, ziare, șaluri etc. Băiatul care ne-a servit, văzându-ne cât de anevoie mergem, ne spune că la un km este o cursă de camionete pentru Torres Vedras și costă numai cinci escudos de persoană.

Pornim din Gradil și facem aproape șase km pe un drum greșit, care ne ducea la Malveira. Imposibil să mai ajungem seara – după peste șaisprezece km bătuți cu atâtea eforturi – la Torres Vedras. Ne întoarcem până la Rosario și așteptăm acolo camioneta. Pe drum, la două cârciumi, să bem ceva rece. Nu găsim decât vin. Răspândim panică: *estrangeiros!** La Rosario, amuzantă conversație cu un sărman care ne crede englezi. Despre regele Angliei: *O George também é uma boa criatura!*** ...

Trecem prin Turcifal în camionetă, regretând că nu am ajuns aici pe jos. Ajungem peste un ceas la Torres Vedras. Nici o cameră la hotel; congresul agronomilor. Vom putea mânca aici, și vom putea face chiar baie. Dar trebuie să dormim la o pensiune. De fapt, e un han de barieră. Intrăm în cârciumă, o traversăm, dăm în spatele bucătăriei și urcăm o scară de lemn; în curte, cu două closete de țară

---

* Străini! (*lb. port.*) (*n. ed.*).

** George este și el un om de treabă! (*lb. port.*) (*n. ed.*).

alături, câteva odăiţe. Sărăcie lucie. Ni se dă o odaie cu două paturi.

Seara, după masă, la cafenea. Ca de obicei, încerc să trăiesc acest ceas ca un localnic, să gândesc şi să simt ca el. Tânărul care juca biliard.

21 martie

Torres Vedras. Am adormit anevoie într-un pat prost. Mă deştept cu picioarele umflate. Ne luăm sacii în spate şi mergem la hotel să mâncăm şi să facem baie. Patul pentru noapte a costat 7 escudos.

Plecăm la 11.30. Traversăm oraşul; biserica, târgul. Strada e colorată, pitorească. Sus, pe deal, ruine. Miroase a butoaie cu vin.

După Ramalhal, încheind 10 km, ne oprim în pădure să prânzim. E pur şi simplu divin. Cerul de o fragedă limpezime; pinii îşi tremură doar crengile din vârfuri; iarba e opulentă, bălţată, cu toată seceta. Şi, de pretutindeni, auzim paserile. Dar Leontin are tendoanele umflate şi aproape nu mai poate înainta. Se opreşte în dreptul unui pod, ca să aştepte camioneta spre Bombarral. Eu pornesc singur înainte, pe o căldură grea, apăsătoare.

Ajung la Outeiro pe la 4. Drum printre holde şi păduri. Refac iarăşi, cu gândul, o parte de viaţă trăită alături de Nina. Tristeţe. Ce mă aşteaptă la Fátima?

Urc din nou, către Bombarral. Ajung spre seară. Îl găsesc pe L[eontin] la Pensão Central, cu gleznele înfăşurate în bandaje. Pensão Central e singura clădire nedeprimantă din acest orăşel. Palatul ducelui de Bombarral, cu o preafrumoasă stemă. O parte din curte a cedat-o companiei

de camionete, care şi-a făcut un splendid garaj. Ne plimbăm seara prin oraş. Întuneric deplin, mizerie. Cafeaua la „Bar". Noaptea, aştept două ceasuri legătura telefonică cu Cascais. Vorbesc cu Giza.*

Un bătrân trece pe drum prin faţa mea şi-mi spune *Good afternoon!* îi răspund şi, socotindu-mă englez, se apropie. Vorbeşte foarte bine englezeşte. E marinar, are şaizeci şi unu de ani, a fost peste tot – şi de patru ani e fără lucru. Pleacă la Lis[a]bo[n]a pe jos. Îl admir. Îmi cere o sticlă goală. Nu am. Îi dau ciocolată, pesmeţi şi brânză.

Ajung la 5 la Caldas da Rainha. L[eontin] îmi iese înainte cu bicicleta, ca să-mi arate hotelul. Mă admiră: „Mergi ca un zeu!" N-am făcut decât vreo douăzeci de km, dar mă simt excelent.

La hotel. Plimbare prin parc. Orăşel de băi. Am trecut de atâtea ori pe aici cu maşina... Îmi amintesc de melancoliile lui Bostanian, care – asemenea tuturor românilor indezirabili – şi-a avut aici domiciliul forţat. Îmi spunea că se duce toată ziua la cinematograf. Sunt trei.

Plimbarea de seară prin „centru". La cafeneaua unde am intrat, un grup de tinerei încercau să se amuze, zgomotos, cu o sticlă de apă minerală. Trec două femei din Lis[a]bo[n]a, şi grupul iese numaidecât, să le urmărească. Fericită vârstă!...

Bătrânul care râdea singur, citind un sfert de jurnal.

---

* Lipseşte pagina 372 a manuscrisului (*n. ed.*).

Pe jos de la Caldas la Alfeizerão. Mâncăm în plin vânt, adăpostiți într-un șanț larg, cu iarba grasă, la umbra unui eucalipt. Doisprezece km. Urcăm încă doi, până la *pousada**, ca să bem o cafea și să așteptăm camioneta. L[eontin] merge încă foarte greu. Ni se spune că am greșit, camioneta spre Alcobaça netrecând pe aici, ci pe jos, unde mâncasem. Ne întoarcem, L[eontin] abia ducându-și piciorul. La 4.20, sosește camioneta. Întâi la São Martinho do Porto, adorabil orășel, cu vile cochete; amestec de stațiune marină și oraș de dealuri. La Nazaré. Mașina oprește în port. Acele celebre bărci pe plajă, cu pescarii în cămășile lor scoțiene – de când cunoșteam imaginea aceasta, din câte tablouri? Îmi propun să revin în mai aici.

S-au adunat nori. Camioneta urcă pe coamă spre Alcobaça. Înainte de a ajunge în oraș, peisajul se schimbă brusc; un râu pe marginea drumului; plopi; stejari; o moară; cherestea. Îmi revin imagini din Germania. Oboseala le încurajează. Ies din timp. Retrăiesc acei fericiți ani 1934–1937.

Ajungem pe seară în Alcobaça. Mai credeam c-am s-o revăd? Intrăm în catedrală; parcă mi se pare și mai frumoasă. E de o nudă, ascetică sobrietate. Și niciodată n-am simțit mai total emoția transcendentului pe care o poate da verticalitatea. Simplul fapt că omul e strivit de acest spațiu arhitectonic îi definește poziția precară.

Noaptea, lungă discuție cu L[eontin] despre yoga. Plouă necontenit.

---

* Han, pensiune (*lb. port.*) (*n. ed.*).

24 martie

Alcobaça. După o noapte de ploaie, splendidă dimineață. Puțin cam fierbinte. Mă deștept trist. Simt cu o teribilă acuitate singurătatea.

Hotărâm să luăm camioneta până la Batalha, douăzeci [de] km, ca de acolo să facem restul, alți douăzeci [de] km, cu piciorul. Dar la 12.30 ni se spune că în camioneta – care întârziase un ceas – nu vom găsi locuri. Plecăm. Prânzim după două ceasuri. Ne apucă ploaia la vreo șapte km de Batalha, și ne urcăm într-un camion cu butoaie. Șoferul, după ce ne întreabă de naționalitate, ne spune că nemții plătesc mai bine decât englezii și că până mai anul trecut ducea wolfram în Algarve, de unde era îmbarcat pe un submarin german. Ne ocolește prin Porto de Mos, unde așteptăm un ceas. Un castel cu frumoase ferestre, restaurant pe dealul din față.

Ajungem la Batalha la 6.30, pe o ploaie torențială. Zidurile mânăstirii par roșii, acum, bine udate de averse. Aflăm că, din cauza lipsei pneurilor, s-a suspendat cursa de camionete până la Fátima. Suntem siliți să luăm o mașină pentru acești ultimi douăzeci de km, pe care-i facem sub ploaie, urcând necontenit. Ajungem la Fátima la 8. Copleșitoarea tristețe care mă cuprinde, amintindu-mi tot ce-a însemnat Fátima pentru noi doi, din acel 13 noiembrie 1941, când am asistat prima oară la procesiunea de la biserica din fața casei noastre – până în zilele teribile din oct[ombrie]-no[iembrie] 1944, când ultimele speranțe ale Ninei se concentraseră într-o minune a Maicii Domnului revelate păstoriței de la Fátima. Cu aceeași tristețe am intrat în bisericuță – catedrala nefiind încă

terminată – şi m-am rugat. Aceeaşi tristeţe plimbându-mă pe acest platou dezolat, bătut astăzi de ploaie.

Suntem aproape singuri la han. E un hotel improvizat, ai crede că-i din faianţă, cu o sală de mese îmbâcsită de plante; aer de cavou. Pendula, anunţându-şi orele, schiţează aproximativ Imnul Fátimei, melodie atât de cunoscută mie, vecini cum am fost trei ani bisericii din Elias Garcia. Sunt din nou risipit de tristeţe. Prezenţa Ninei.

Am scris toate acestea în camera mea, între 10 şi 11 noaptea, la lumânare. Nu pot dormi. O stranie tristeţe, de alt ordin decât bine cunoscutele mele crize de melancolie şi neurastenie. Parcă aş fi vidat de viaţă.

25 martie

Fátima. Deşteptare la 6.30, ca să asistăm la liturghia de zi, la capela Carmelitelor. E duminica Floriilor catolice. Mergem prin ploaie şi întuneric vreun km, conduşi de o slujnică. Biserica, plină până la refuz de ţărani. În timpul slujbei, timpul se înseninează. Ieşim pe soare. Consolat, dar fără nici o bucurie înaltă.

Plecăm din Fátima la 9.30, cu camioneta care ne duce la Vila Nova de Durém. De acolo, o altă camionetă ne duce la Tomar, unde ajungem la 11. Aventura cu hamalul beat, care ne-a dus la cârciumile cunoscute lui. Apoi, la o pensiune, să ne lăsăm sacii. Vizita[rea] Castelului Templierilor, cu celebra fereastră manuelină în formă de navă. Prea distrat ca să însemn mai mult. Admirabilă vedere deasupra dealurilor cu măslini şi stejari [de] plută.

După masă, în parc. Râul, moara părăsită; stâlpii cu glicină. Muzica militară. Soare. Pe o bancă, mă întrebam

cui am să mai povestesc eu ce-am văzut, cui am să mai depozitez fragmente din viața și memoria mea? Toate melancoliile le suporți, în tinerețe, în speranța că o dată le vei mărturisi tovarășei vieții tale, răscumpărându-le. Tinerețea mea și-a pierdut martorul ei. De aici vidul care mă amenință pretutindeni. (Vid pe care nu-l mai simt decât în ceasurile mele de obsesie erotică.)

Fundalul negru – nori de furtună de vară – pe care se decupa castelul, la ceasul 3.30, când ne pregăteam de plecare. Tomarul mi-a plăcut atât de mult, încât îmi făgăduiesc să revin cu Giza.

De la Tomar la Entroncamento, cu un tren de linie secundară. Aflăm din jurnale de trecerea masivă a Rinului și de ofensiva fulgerătoare a lui Eisenhower. E cea mai mare bucurie: terminarea rapidă a războiului.

29 martie

De când m-am întors, tristețea continuă cu atâta intensitate, încât nici nu pot citi nimic, în afară de ziare și romane polițiste. Observ că singure acestea din urmă mă fac să uit pustiul meu.

Brutus îmi arată într-o scrisoare de la Tilea câteva rânduri pentru mine. Au fost dezolați de vestea plecării Ninei, îmi trimit condoleanțe și speră să poată interveni ca să vin în Anglia.

Râmniceanu îmi spune că Spitzmüller i-a scris relativ la venirea mea la Paris. Să nu fac cerere prin consulat, ci să-i trimit lui direct hârtiile. Vestea aceasta mă scoate pentru câteva ceasuri din letargie.

Mi-am lăsat să-mi crească barba. Asta îmi amintește criza mea din sept[embrie] 1930. În fond, trebuie să inventez cu orice preț un „om nou"!!...

2 aprilie

Sentimentul că mă aflu, de multe luni, într-un labirint. Înaintez anevoie, neștiind încotro mă îndrept, dacă mă apropii de ieșire sau mă înfund tot mai în adânc. Uneori, o rază de lumină: mă simt regenerat, optimist; privesc cu încredere „în viitor". Imediat însă, urmează recăderea în marasm și disperare.

Muncă fizică, a spus doctorul. Învăț bicicleta. Înot în fiecare zi.

*

Recitesc *Posedații* în ediția completă, engleză. Ca de obicei, admir „trucurile" lui Dostoievski. Nici un personaj nu iese definitiv din cameră; se reîntoarce din prag și spune sau face un lucru neobișnuit. Dacă nu revine el, e chemat de gazdă. Personajele se întrerup, tac sau schimbă brusc conversația. Totul e făcut să „țină" cititorul; o zi ocupă mai multe sute de pagini și, chiar dacă nu se întâmplă nimic senzațional, cititorul are impresia la fiecare sfârșit de capitol că a avut loc o catastrofă. E pur și simplu genial!

6 aprilie

Primesc o a doua telegramă din partea ministrului Grigorcea, de la Vatican. Prima, de acum vreo șase-șapte săptămâni, îmi cerea autorizația publicării traducerii

italiene a lui *Maitreyi*! A doua, mă anunță că *M[aitreyi]* e sub tipar și că editura Caravela oferă tot 10 000 [de] lire (ca și pentru *M[aitreyi]*) pentru *Huliganii*. Accept – deși, din lunga mea experiență, mă îndoiesc că aceste traduceri vor apărea. *M[aitreyi]* e tradusă în portugheză din septembrie și, din cauza lipsei de imprimerii disponibile, n-a intrat nici până astăzi sub tipar. Traducătorul meu, Egídio Amorim Guimarães, îmi scrie că ed. Coimbra Editora îmi cere întreaga mea operă. Dar va apărea vreodată?

10 aprilie

Brutus Coste îmi arată o telegramă primită de la Ministerul de Externe și semnată Stoica, prin care i se atrage atenția că și noi, cei scoși din cadre – Cădere, L. Constantinescu și cu mine –, ne putem întoarce în țară, dacă dorim. Cum să interpretez această telegramă? Că mă pot întoarce fără grijă în țară? Că nu voi fi judecat ca „vinovat de dezastrul țării"? Sau ca un avertisment: am fost anunțat că pot veni în țară; dacă nu mă întorc, înseamnă că iau o atitudine politică și, ca atare, risc să fiu pedepsit, să pierd cetățenia etc.? Deocamdată, nefiind încă nici o posibilitate de întoarcere, dispoziția rămâne fără consecințe practice. Dar mă silește să reexaminez încă o dată atitudinea Ministerului de Externe față de mine și față de consilierii de presă în general. Cred că asupra acestor lucruri am scris foarte puțin în jurnal. Un prilej nimerit de a scrie acum; și pentru că nu sunt lipsite de interes, și pentru a mă antrena din nou la acest jurnal, atât de neglijat în ultima vreme.

Ura „celor din externe" împotriva „serviciului presei" este un lucru bine cunoscut. Și pentru mai multe motive: 1. avem și noi pașapoarte diplomatice, suntem trecuți în listele corpului diplomatic etc., deși suntem *outsiders**; 2. eram, o vreme, mai bine plătiți ca ei; 3. uneori, eram numiți direct „consilieri"; 4. ne agitam mai mult ca ei (recepții, ceaiuri, relații etc.). Ura aceasta nu ține seama de nici o valoare. Este suficient să fii „de la presă", pentru ca „externele" să te deteste. Un exemplu: când serviciile noastre au trecut, în aprilie 1944, la externe, eu am fost retrogradat, de la „consilier" la „secretar". Îmi pare foarte rău că n-am știut exact lucrul acesta (crezusem că e vorba numai de o scăpare din vedere a contabilității), ca să-mi fi înaintat demisia. Când am aflat, se împlinise lovitura de stat, eram rechemați cu toți, și Nina – foarte greu bolnavă.

Primul lucru pe care l-au făcut externele, după 23 august, a fost să desființeze serviciile presei în streinătate. Am fost rechemați la 9 sept[embrie], când rușii încă nu intraseră în București. Am fost scoși din cadre în noiembrie; fără s-o fi cerut rușii. Cu totul excepțional, mi s-au dat mie 2 000 [de] franci elvețieni lunar pentru boala Ninei (boală care mă costa, lunar, aproape dublu!). Din 31 ianuarie nu mi s-a mai dat *nimic*. Tot ce-am primit de atunci, am primit exclusiv datorită prieteniei, curajului și înțelegerii lui Brutus.

---

* Străini, care nu fac parte din instituția respectivă (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Am crezut o vreme că noi suntem întâii sacrificaţi. Că ni se cere capul, că vor veni şi alte rechemări etc. M-am înşelat. Nu numai că n-a fost rechemat nici unul din „externe", dar au fost numiţi în posturi şi cei ce fuseseră rechemaţi în vară: Ciontescu la Lis[a]bo[n]a, Romniceanu la Madrid.

Agenţii Rador au fost de asemenea renumiţi: Munteanu la Lis[a]bo[n]a, dna Popescu (amanta lui Barbul, cea cu scandalul de la Capşa etc.) la Madrid. Secretara noastră de la presă, excelenta Mica Paraschivescu, a fost şi ea renumită de curând. Serviciul Secret – împotriva căruia „externele" anatemizau cu frenezie – continuă să-şi primească treimea din salarii, fiind numai rechemaţi. Deci, nici un fel de „economii bugetare"; numai noi, „consilierii", scoşi definitiv din cadre, arătaţi cu degetul aici ca nazişti etc. Dacă n-ar fi tragic, ar fi chiar amuzant. Mircea Eliade sacrificat – şi pederaştii, nulităţile, mediocrii fără şira spinării etc. etc. în post. Când mă gândesc cum se pleca un Totescu sau Dinu Cantemir în faţa ministrului Germaniei! Când mă gândesc că nici unul din „externe", în afară de Brutus, n-a îndrăznit să fie o singură dată de altă părere decât cea oficială – adică mareşalul, Ică, progermanii etc. –, şi astăzi, aceşti bravi tipi, care n-au dat o masă, care îşi au depuse la bancă economii masive, cărora puţin le pasă de ce se întâmplă în ţară, atâta timp cât îşi primesc salariul, astăzi ne privesc de sus, ca martirii unei cauze politice; când mă gândesc la toate acestea, îmi spun că nu am dreptul să le mai iert; că trebuie să scriu odată un roman cu „externele" şi să dau la iveală strania francmasonerie a acestor „unşi". Şi-l voi scrie.

11 aprilie

Mă întorc cu încăpățânare la acest Jurnal, sperând să regăsesc pofta de lucru prin efortul pe care-l fac de a scrie. Pentru că, într-adevăr, este un efort. Cred că niciodată în viața mea n-am trecut o perioadă mai secetoasă ca aceasta, începută la 21 februarie (când am întrerupt *Cosmos și Istorie*). N-am mai putut scrie aproape nimic de atunci; doar câteva pagini din Jurnal și fișe dintr-un studiu despre regalitatea davidică. Vreo două săptămâni, am izbutit totuși să citesc lucrări de istorie a religiilor și etnografie. Apoi, nici măcar atât; doar eseuri și romane. *Posedații* lui Dostoievski a fost ultimul roman citit. Am abandonat de câteva zile și lecturile biblice, fără de care, după 20 noiembrie, nu puteam adormi.

Toate acestea le pun în seama nervilor mei – dar eu știu bine că totul se reduce la o obsesie ridicolă, la un detaliu psihologic fără nici o importanță, care îmi otrăvește orice ceas liber pe care mi-l lasă melancoliile și deznădejdile. Am scris obscur și vag, dar mă întreb dacă aș putea fi mai explicit, fără a trăda complexitatea crizei mele. În fond, e vorba de două experiențe distincte. Prima este cea a melancoliei și deznădejdii, legată, de cele mai multe ori, de amintirea Ninei. A doua este o criză neurastenică, alimentată firește de nesatisfacerea mea erotică (deși după 5 martie mi-am reluat oarecum regimul normal; dar nici acesta nu mi-e de ajuns; mi-ar trebui o amantă de zi și de noapte). Această criză neurastenică e provocată de detaliul psihologic menționat mai sus.

Mizeriile acestea spirituale și mentale în care mă zbat mă împiedică să lucrez, să scriu, să iau note. Dar e ciudat

cât de lucid sunt uneori, chiar când alunec în cele mai monstruoase prăpăstii! Dacă aş avea măcar puterea (mai precis: gustul, dispoziţia, *l'envie*[*]) de a scrie, de a nota fragmente din meditaţiile mele! Mă întorc în lume din ce în ce mai pesimist şi totuşi cu o nouă, nebunească speranţă. Pesimist în ceea ce priveşte condiţia actuală a omului. Mă deprimă uneori imensul rol pe care-l joacă încă vanitatea în viaţa aproape a oricărui om; mai mare decât rolul sexului, al foamei, al spaimei de moarte. Mă conving, de asemenea, că bărbatul „în general" este cu mult mai prost decât îl credeam eu până acum câţiva ani. Luciditatea bărbaţilor este o legendă. Cunosc, astăzi, foarte mulţi bărbaţi care au fost aleşi, duşi de nas şi „luaţi" de femei cu totul neinteresante – fără ca ei să bănuiască măcar halul lor de pasivitate. Alături de asemenea bărbaţi, care au o excelentă părere despre sine, trec adesea femei admirabile; dar pentru că, din mândrie sau timiditate, aceste femei nu încearcă să-i confişte, ele îşi ratează viaţa – şi ei devin soţii duzinelor de urâte, de proaste, de babe sau de dame, care şi-au propus să-i „încurce". În foarte multe menajuri pe care le-am cunoscut în ultimii şapte-opt ani, soţiile sunt mult sub nivelul soţilor, dar infinit mai inteligente şi mai abile decât ei, dovadă că îi au. Dimpotrivă, aproape toate fetele admirabile pe care le-am cunoscut în acest răstimp au rămas nemăritate – pentru că nici un bărbat n-a ştiut să le aleagă. De altfel, cred că aproape nici un bărbat nu alege. El este întotdeauna ales. Cum să-mi explic, altminteri, atâtea cupluri absurde pe care le cunosc? Prostia

[*] Poftă, dorinţă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

bărbaților nu e niciodată mai evidentă decât atunci când, după multe flirturi și aventuri, se hotărăsc să se însoare. Aproape întotdeauna, soția „aleasă" este cu mult inferioară femeilor cu care a flirtat etc. Cazul recent al secretarului de legație de la Budapesta, care a fost acostat într-o seară de celebra damă Zeta (costa vreo 3–4 000 [de] lei prin 1936) și a sfârșit prin a se căsători cu el. (În paranteză fie spus, ceea ce mă miră în acest caz nu e căsătoria; în fond, iubirea și căsătoria purifică, chiar pe o prostituată, evident, cu condiția ca și ea să ia în serios legământul; de mirare este însă consimțământul pe care s-au grăbit să i-l dea secretarului de legație superiorii lui de la externe; și, după nuntă, să-l trimeată la Budapesta, unde probabil se aflau cel puțin o duzină de unguri care se culcaseră cu Zeta pe câteva mii de lei.)

M-am antrenat în aceste mărunte observații numai pentru că voiam cu tot dinadinsul să scriu, să mă reobișnuiesc cu scrisul. Dar nu asupra lor aș fi voit să stărui. Nu numai despre vanitatea omului și prostia bărbaților am aflat lucruri noi. Întrezăresc un nou ideal de om: liber, puternic, desăvârșit; eliberat de superstiții, de tabuuri, de frică, conștient că o viață poate însemna foarte mult, că fiecare ceas poate fi transfigurat în eternitate; că milioanele de ani de viață dinapoia lui așteaptă să fie transformate în conștiință de sine.

12 aprilie

Acum cinci ani, eram la Paris, în drum spre Londra. Acele câteva neuitate zile petrecute împreună cu Emil Cioran! Intrasem pentru întâia oară în Paris – în preziua catastrofei. Și, pentru întâia oară în viața mea, eram bine

plătit, uitam de grija zilei de mâine, dar la Paris nu aveam deloc bani. Am luat 500 de franci de la I. Dragu, pe atunci şeful serviciilor de presă din Paris.

13 aprilie

Moartea lui Roosevelt. Inutil de luptat: destinul a ales; Sovietele vor câştiga războiul şi pacea. România e dată cu o sută douăzeci de ani înapoi; epoca protectoratului rusesc.

La Radio Bucureşti, nu auzim decât despre ce fac, ce gândesc şi ce spun Sovietele. Bieţii noştri guvernanţi sunt nişte unelte. La primul gest de autonomie, vor fi înlăturaţi. De aceea, e probabil că nu-l vor face.

14 aprilie

Toată ziua de ieri, doborât de o mare tristeţe. Noaptea, recitesc *Sărmanul Dionis*; mai puţin entuziasmat ca altădată. Pe alocuri, limba lui Eminescu e cleioasă, artificială; cacofoniile abundă.

Astăzi: lupt zadarnic cu melancolia. Definitivă detaşare de opera mea, de cultură, de filozofie, de viaţă, de mântuire. Tot ce-aş vrea: să mă pierd în neant, să mă odihnesc; să uit de mine.

Continuă prezenţă a Ninei.

15 aprilie

Am reluat *Isabel* pentru a corecta şi modifica textul în vederea unei eventuale noi ediţii. (Cum sunt incapabil de orice lucru creator, mi-am propus să-mi revăd cărţile mai vechi.) Am ajuns la pagina 120. Tot atât de entuziasmat

ca și astă-vară, când am recitit întreg romanul. Deși, uneori, derutat de lipsa mea de talent literar; unele capitole sunt scrise într-o limbă care poate fi orice în afară de limba românească. Niciodată n-am crezut că *pot* scrie atât de prost; sunt fraze pur și simplu streine, expresii stridente, termeni improprii etc. Îmi amintesc că erau zile, în vara 1924, când scriam pe o grozavă căldură și cu un efort nebunesc; fiecare frază o scoteam cu forcepsul – ceea ce nu mi s-a mai întâmplat decât cu anumite capitole din *Lumina ce se stinge*. Romanul este totuși excepțional, și înțeleg entuziasmul și ura pe care a provocat-o la apariție: pentru un anumit grup de lectori, *Isabel* ar putea deveni opera mea cea mai interesantă.

Pentru că am un ceas liber în fața mea și pentru că de mult voiam să scriu ceea ce cred despre *Isabel*, am să notez câteva observații și nedumeriri. Mai întâi, trebuie să mărturisesc că, deși *Isabel* cuprinde foarte multe elemente autobiografice, personajul principal – „Doctorul" – e mult deosebit de mine. Ce este adevărat: viața din pensiunea dnei Axon (dna Perris) și flirturile mele subversive cu Verna și Isabel; orele de pian și orele de gimnastică; surmenajul nervos din *Visul unei nopți de vară*; pasiunea „Doctorului", care este și a mea, pentru aventură, călătorii, ispitirea fetelor etc. Mă asemăn de asemenea cu „Doctorul" în ceea ce privește adolescența: când eram însetat de „absolut", când mă dădeam în fiecare noapte cu frânghia udă pe spinare, ca să-mi purific visele, când credeam că punctul de sprijin în viață este *voința*. Nu mă asemăn cu el în următoarele trăsături: n-am crezut niciodată în Diavol, n-am avut niciodată obsesia păcatului,

nici conştiinţa răului; am fost, şi am rămas, amoral în problematica erotică; toate încercările mele de asceză din 1923–1925 şi mai târziu aveau ca scop verificarea voinţei mele; am fost şi am rămas un senzual, în timp ce „Doctorul" se laudă a nu fi, adăugând că-l interesează numai experienţa morală; n-am avut niciodată sentimentul sterilităţii mele spirituale sau carnale; dimpotrivă, îndată după „lansarea" mea la *Cuvântul*, în 1925–[19]26, am avut conştiinţa că pot crea în orice gen literar; mitul „nedumeririi după victorie" este inventat.

Cu atât mai interesantă mi se pare cartea cu cât materialul, pe alocuri autobiografic, a fost folosit pentru crearea unui personaj excepţional, care nu-mi seamănă decât întâmplător. „Doctorul", ca şi Manuel din *Lumina*, au fost creaţi în epoca în care magia se lupta în sufletul meu cu setea unei experienţe religioase autentice. Manuel e prin excelenţă magic; „Doctorul" are şi o problematică religioasă. Lipsit de orice experienţă religioasă vie, obsedat totuşi de sacralitate, familiar cu terminologia, structurile şi preocupările mistice – tragedia mea intimă a fost, şi a rămas, un straniu hibridism spiritual: pe de o parte, convins de realitatea experienţei religioase – pe de altă parte, incapabil să o cunosc, fără sentimentul păcatului, dionisiac din toate punctele de vedere. Melancolia a fost singura mea apropiere concretă de religios. Nevoia de a realiza păcatul m-a făcut, probabil, în *Isabel*, să scriu scena de pederastie. Scenă pe care, oricât m-aş căzni, nu o pot înţelege. (Sper că nu se îndoieşte nimeni de curajul meu; dacă aş fi avut cea mai mică aplecare homosexuală, aş fi mărturisit-o în Jurnal.) Trebuia însă un „păcat" strigător la cer; şi l-am

inventat cu Tom. Păcatele mele autentice cu minora Verna – nu le realizam ca atare.

Un amănunt care mă tulbură: accentul pe care-l pun pe sterilitate, pe neputinţă. Erau, fără îndoială, reflecţiile lecţiilor lui Nae şi ale discuţiilor cu Sandu Tudor şi M[ircea] Vulcănescu, dar m-am întrebat dacă refuzul meu (în roman) de a o poseda pe Isabel n-ar putea fi interpretat psihanalitic printr-o obsesie a impotenţei. Cum n-am avut niciodată această obsesie, mă întreb de unde vine totuşi refuzul de a poseda o fată ce ţi se oferă, complicat cu bucuria sadică de a o vedea posedată de altul. E probabil că întrebarea aceasta şi-au mai pus-o şi alţii. Îmi aduc aminte că Sorana, după o zi de vitejie în cabana de la Poiana Braşovului, în care am îmbrăţişat-o de zece ori, mi-a mărturisit că vigoarea mea a surprins-o; că ea, după lectura *Isabelei*, m-a crezut aproape impotent. Speriată totuşi de resursele mele, i le-a mărturisit lui Lily Popovici – care, socotea ea, avea mai multe experienţe virile. Lily i-a spus că, dacă nu m-ar cunoaşte, ar fi crezut că m-am drogat, că am luat pilule etc. Ceea ce e mai amuzant, eu nici nu-mi dădeam seama că sunt într-adevăr atât de „bine". Mi se părea că orice bărbat, dacă îi place o femeie, şi e odihnit, o poate îmbrăţişa de zece ori! Mai târziu, am înţeles că acesta e un privilegiu destul de rar.

Problema potenţei sau a impotenţei nu m-a preocupat niciodată. Atunci de unde au apărut detaliile acelea suspecte? În privinţa „motivului avortului", observ că el e prezent în *Întoarcerea din Rai* şi *Nunta în Cer*, îi corespunde refuzul meu – la acea vârstă de douăzeci şi şase-treizeci [de] ani – de a avea copii; şi experienţelor

mele din vara 1932. Oare refuzul din *Isabel* să se structureze pe același complex psihic? Eroul să prefere copilul altuia – numai pentru că refuza principial ca *el* să se continue pe pământ?

În orice caz, refuzul meu real (din 1932) a costat viața Ninei. Și, încă din 1941, am dorit din ce în ce mai sincer să am copii. Sufăr cu atât mai mult cu cât știu că pot avea.

16 aprilie

Spre deosebire de atâția, nu cred că „civilizația" anihilează, cu necesitate, omul. Dacă omul modern e mai puțin sănătos, e degenerat, nevropat, dezrădăcinat etc. nu se datorește faptului că există într-o societate industrială, că trăiește în metropole, că are radio, cinematograf etc. – ci pur și simplu faptului că omul n-a izbutit încă să se adapteze noului mediu cosmic pe care i l-au creat propriile sale descoperiri și mijloace de producție. Este încă un decalaj între mediul modern și om. Până când se va adapta, va suferi, va degenera, se va steriliza – întocmai cum s-au petrecut lucrurile în perioadele de tranziție de la etapa culegătorilor de fructe și semințe la etapa crescătorilor de vite sau de la nomadism la agricultură. Este sigur că primii nomazi care s-au stabilit și au cultivat terenul păreau „degenerați" față de strămoșii lor; aceia erau liberi, puternici, nelegați de pământ, neispitiți de bogăție etc. Din punct de vedere „higienic", este sigur că, la început, agricultorul părea un degenerat față de păstor; era epuizat de munca grea, fizicește se pipernicise etc. Dar, câteva generații în urmă, când agricultura s-a perfecționat, cultivatorii de pământ – mai bine hrăniți – au dobândit

o condiție fizică superioară păstorilor (ceea ce au pierdut pentru totdeauna a fost tăria morală; mistica telurică a adus cu sine orgia; proprietatea a exacerbat sentimentul de posesiune, a promovat atitudinea pasivă și fatalistă față de cosmos – ploile, secetele, năvălirile erau dincolo de puterile omului –, a încurajat oportunismul și chiar lașitatea, căci bietul om trebuia să se înțeleagă cu năvălitorul etc.).

Ca să revin: nu cred că simplul fapt de a trăi într-o societate civilizată și extrem de industrializată implică degenerarea fizică și dezechilibrul sau sterilitatea spirituală. Cred că nu ne-am adaptat mediului; și într-un oraș cu zgârie-nori etc. omul poate ține contactul cu ritmurile cosmice, poate „realiza" miracolul alternanței zi–noapte și al ciclurilor lunare; drama universală – viață și conștiință, fragment–Tot, devenire–ființă – e tot atât de imediată și într-o uzină ca și în singurătățile himalaiene. Orașul modern nu e cu necesitate rupt de natură; numai ereziile urbanistice au exclus grădinile; dar cimentul și fierul se pot încadra perfect ca elemente de peisaj natural în vegetație etc. Dovadă, camuflarea fortificațiilor și a uzinelor în acest război. Etc.

17 aprilie

Continuu corectarea *Isabelei.*

Am citit biografia mediocră, dar agreabilă a lui H. W. Nevinson: *Goethe: Man and Poet.* Cartea aceasta i-o dăruisem lui Tantzi Coste în 1943 și i-am cerut-o acum câteva zile, să încerc să reintru „în lucru". Întotdeauna m-au stimulat biografiile lui Goethe. Observ și de data aceasta

tulburătoarea asemănare a destinelor noastre: imensul timp pierdut de amândoi cu munci științifice fără de folos (ba, dimpotrivă!) creației artistice; incapacitatea de a ne consacra unei singure opere, până la desăvârșirea ei; creația spasmodică, dar repede întreruptă de o nouă pasiune culturală; disprețul față de spiritul critic, de îndoială etc. (goetheeanul „spune-mi în ce crezi, că de îndoieli am și eu destule"; citez aproximativ, din memorie); interesul pentru miturile reintegrărilor etc. Până la pierderea Ninei, foloseam și eu cu același succes metoda goetheeană de a fugi de complicațiile pasionale care mă puteau răpi creaiei; de a privi întotdeauna înainte, de a crede în viață, în om, în viitor etc. Observ însă că Goethe a fost departe de a trăi întotdeauna olimpic. Desele lui crize; disperările și epocile de sterilitate (bunăoară, după moartea lui Schiller).

18 aprilie

O visez pe Nina; bolnavă, nu așa cum i-am cunoscut eu boala, ci suferind de o afecțiune ciudată, care îi scosese pete vinete pe obraz. Mă deștept trist, istovit. Renunț să mă duc la Lis[a]bo[n]a, cum proiectasem. Îmi propun să termin de corectat *Isabel* și să încep revizuirea copiei dactilografiate a *Cordobei* (deși, cu câtă teamă! paginile acelea din octombrie 1944!...). Ieri, i-am dictat Gizei vreo șase pagini din *Prolegomene*, izbutind astfel de a încheia dactilografierea capitolului „Pământul". Dictând, îmi dădeam seama de anumite asperități ale textului, care trecuseră neobservate la lectură. Nu sunt făcut pentru un scris desăvârșit; dar înțeleg că n-aș fi izbutit să-mi pieptăn proza, s-o purific, s-o desăvârșesc, decât prin repetate

lecturi ale copiei dactilografiate, lecturi integrale, iar nu de fraze sau paragrafe; după o primă parcurgere a manuscrisului, o a doua, mai lentă, apoi o a treia, și așa mai departe. Aceeași metodă ca și la lectura corecturilor în șpalte sau în pagină, când nu descoperi greșelile de tipar decât revenind a doua sau a treia oară asupra textului corectat. J. Byck îmi spunea că lui nu-i scapă nici o greșeală de tipar pentru că citește pagina de șase-șapte ori.

*

*Le secret de presque toutes mes faiblesses, c'est cette affreuse modestie dont je ne parviens pas a me guérir** (Gide, *Journal*, 14 juillet 1914). Exact maladia de care sufăr și eu.

*

Termin de corectat *Isabel.* Încerc să recitesc anumite pagini din *șantier*, sunt speriat de cât de mult am trădat eu în acel semijurnal (Kramrisch, Tucci, M., D. etc.). Și apoi, cruzimile inutile...

19 aprilie

Tristețe. Drum la Lis[a]bo[n]a.

20 aprilie

Cinci luni de la plecarea Ninei. Dimineață grea.

Seara, depunem la Romniceni formularele de cerere a vizei franceze, pe care ei le vor trimite prin valiză direct lui Spitzmüller. De astăzi, începem să așteptăm...

---

* Secretul aproape al tuturor slăbiciunilor mele este îngrozitoarea modestie de care nu reușesc să mă vindec (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Noaptea, pe terasă, mă gândesc din nou la Nina. Pe nesimțite, mă trezesc gândindu-mă la *Prolegomene*, la capitolul nou pe care aș vrea să-l scriu. Sunt deodată liniștit, încrezător. Cartea asta îi plăcea enorm Ninei. Sunt sigur că neurastenia mea se datorește în bună parte suferințelor ei; iar ea suferă, în primul rând, de sterilizarea și ratarea mea; când voi reîncepe lucrul la *Prolegomene*, se va liniști. Brusca liniște pogorâtă în sufletul meu astă-noapte e o dovadă; o dovadă, desigur, pentru mine, care am trăit-o; nu pentru un sceptic, care va ști să-mi explice înseninarea aceasta prin foarte complicate și gingașe procese psihologice. Dar trebuie să mă învăț să am toate curajele, chiar cu riscul de a părea superstițios.

23 aprilie

Mă gândesc la toți prietenii mei pe care-i cheamă Gheorghe, și despre care nici măcar nu știu dacă mai sunt în viață.

Am evitat cu grijă să urmăresc în acest Jurnal evenimentele militare. De câteva săptămâni, așteptăm din zi în zi să se prăbușească Germania. Sunt lupte sălbatice în Berlin. Hitler a izbutit măcar atât: să reactualizeze destinul Nibelungilor și, în ordinea mitologică, să realizeze *Ragnarök*, catastrofa finală. Încă din 1934, mă întrebam cum își poate o mișcare politică, revoluționară, asimila o mitologie pesimistă, care se termină cu necesitate în apocalipsul *Ragnarök*. Mitologia germanică – pe care Hitler a încercat s-o reînvieze – presupune lupta finală dintre „eroi" și „monștri", luptă care se încheie printr-o definitivă

înfrângere a eroilor. Cum poți cere unei națiuni să te urmeze, asigurând-o că, în măsura în care își înțelege misiunea, ajunge fatal la dezastru? Paradoxul acesta m-a obsedat de unsprezece ani și, de câte ori am discutat problema hitlerismului, l-am spus. (Ultima oară, la Paris, în noiembrie 1943, lui Cocteau.)

Toată ziua mă chinuiesc să reîncep *Prolegomenele*. Barajul psihomental mă oprește până la miezul nopții; când, cu încăpățânare, mă așez din nou la masă și scriu timp de un ceas.

24 aprilie

Scriu două pagini din *Prolegomene*.

26 aprilie

Giza e plecată de alaltăieri la Fátima, cu încă trei prietene, cu bicicleta.

27 aprilie

Scriu două pagini la *Prol[egomene]*.
Lună plină. Până la 2 dimineața, cu L.

28 aprilie

Plec cu Mica P. Și Călin Botez la Tomar, cu camioneta. O găsesc pe Giza cu obrazul rănit de o gravă căzătură de pe bicicletă, încă din prima zi a excursiei.

Preumblări toată seara și noaptea până foarte târziu – la castel și în parc.

29 aprilie

Mica, ducându-se din nou dimineața la castel, află de la ghid că Himmler ar fi capitulat față de anglo-americani. Așteptăm căderea Germaniei. Nu credeam că o va consfinți Himmler. Observ că portughezii nu prea se bucură: e o veste pe care o așteptam de mult. Războiul se termină în coadă de pește; adversarul e distrus, și totuși victoria e aproximativă.

30 aprilie

Ajungem ieri-noapte la Cascais. Vestea execuției lui Mussolini. Expus în piață.

1 mai

Noaptea, aflăm la Radio vestea morții lui Hitler. Zvonul morții lui circula de câteva zile.

5 mai

Plecăm azi-dimineață cu mașina Botezilor la Nazaré, să facem Paștele. E Sâmbăta Mare. De câteva zile, nu mă pot menține într-o stare acceptabilă oamenilor din jurul meu decât luând două-trei pastile de Pervitin. Am luat și azi-dimineață. Sunt prea acute amintirile.

Prânzim pe iarbă verde, dincolo de Turquel. De fapt, refacem o parte din drumul nostru la Fátima. Ne scăldăm după-amiază la São Martinho de Porto, în lagună. Ajungem la Nazaré pe la 6. Locuim la Pensão Madeira, în piață, chiar în fața plăjii. Singura plajă vie, activă, laborioasă. Îmi

notez mai multe observații pentru eventualele mele comentarii portugheze.

6 mai

A[stă-]noapte, chef cu șampanie până la 3 dimineața. Împlineau Călin și Lita Botez zece ani de căsătorie și nu voiam să stric petrecerea prin melancolia mea. Am luat Pervitin, am băut șampanie – și am redevenit cel din zile bune, vesel și „inteligent".

Baie la plaja de lângă Nazaré. Urcăm cu funicularul.

7 mai

Plecăm la prânz. Mâncăm la Torres Vedras. Trecem pe la Ericeira, să întâlnească Botez pe românii cu domiciliul forțat. Aflăm acolo că Germania a capitulat. Un strein alerga prin piață strigând: *La guerre est finie! A guerra acabou!** Primul – și singurul – entuziast.

La 10 noaptea, ne ducem la Coștii, să „sărbătorim victoria". Același sentiment ambiguu, de lucru sfârșit în coadă de pește. De două luni, nici o surpriză nu mai era posibilă. Toți știam că lucrurile se vor sfârși așa – iar masivele capitulări ale armatelor germane, din Vest și Italia, anticipaseră parcă armistițiul.

10 mai

Criza de nervi continuă. Mă țin numai cu Pervitin.

Am fost la Lisabona, alaltăieri, să văd „Ziua victoriei". Mă întreb ce e autentic, ce e siguranță generală și ce e

* Războiul s-a terminat! (*lb. fr.*; *lb. port.*) (*n. ed.*).

„politică internă“ în aceste manifestații. António de Souza, pe care l-am văzut, îmi spunea că toată lumea e tristă. Mai ales cei de extrema stângă; care așteptau să fie aduși la putere o dată cu căderea fascismului și terminarea războiului. Dar Salazar, care făcuse gafa de a ordona doliu pentru moartea lui Hitler și fusese înjurat de presa anglo-americană – a reparat greșeala rupând relațiile cu Germania, închizând legația și blocând toate fondurile germane. Așa că, azi, sărbătorește și el „victoria“.

15 mai

Asistăm astăzi, la Muzeul de Artă Antică (Janelas Verdas), la ceremonia dăruirii de către moștenitorii lui Sir Herbert Cook a unui tablou de Vasco Fernandes. Erau – în afară de ministrul Angliei, ministrul de instrucție și oficialități – numai artiști și istorici. Ascultam pe acel bătrân, fin și simpatic englez, Sir Eric Maclegan, povestind cum a luat naștere colecția lui Cook – și m-am pomenit deodată roșind de grava, penibila mea degradare. Mă recunoscusem, fulgurant, la mine acasă; printre oameni care iubesc și cred în artă, idei, cărți. Acesta e destinul meu; aceasta mi-e vocația. Și, acum, ce-am ajuns? Preocupat dacă am sau nu am succes la femei, dacă sunt sau nu sunt un „bărbat remarcabil“; preocupat de tinerețea și vigoarea mea. Discuțiile cu prietenii mei români sunt de un jalnic nivel – și mă silesc să fiu agreabil, ca oricare alt băiat deștept. Singura mea noblețe: melancoliile, crizele de nervi. Măcar prin tristețe, prin iubirea către Nina, și chiar prin neurastenie, păstrez slabe puncte de contact cu

lumea ce mi-a fost ursită şi pe care, aproape fără să-mi dau seama, am trădat-o.

*

De teamă ca nu cumva să fie sigilat, am scos Jurnalul din safe şi l-am adus acasă. Am recitit câteva pagini de astă-vară. N-am scris aproape nimic despre progresul bolii Ninei, dar lectura a fost totuşi copleşitoare.

16 mai

Am văzut fotografiile din piaţa Loretto în Milano; profilul lui Mussolini, lângă al ibovnicei cu care a fost împuşcat; şi, apoi, l-am văzut pe duce spânzurat de picioare.

Ultima fărâmă de stimă pentru poporul italian a dispărut. Neam de slugi, de trădători şi de peşti. Au defilat pe lângă cadavrul lui Mussolini cinci mii de muncitori din Milano, şi fiecare dintre ei şi-a mărturisit sentimentele antifasciste lovind cu piciorul în curul ducelui. Evident, au avut acest curaj – pentru că loveau un cadavru. Ce-au făcut muncitorii antifascişti din Milano, timp de peste douăzeci de ani? Câte comploturi, câte insurecţii?

Totul e grav, totul e compromiţător. Mussolini care încearcă să se salveze, în loc să se omoare. Mussolini e prins cu întreg guvernul republican-fascist, deşi mai exista în Italia o armată germană de aproape un milion de soldaţi, pe cale de capitulare. A putut fi prins pentru că a fost trădat. A fost trădat pentru că era înconjurat de italieni.

[1]7 mai

Din visul de a[stă]-noapte nu-mi amintesc decât aceste cuvinte ale Ninei: „Eu sunt mireasa ta și tu ești mirele meu preaiubit. Lumea încearcă să ne despartă, dar pe noi ne leagă chiar și uitarea."

18 mai

Recitesc *L'école des femmes* fără nici un interes. Fals clasicism, falsă simplitate, falsă generalitate. Robert este, fără îndoială, insuportabil; dar ce cusur are Éveline? O mică-burgheză, fără nici o vocație, care simte deodată că a fost păcălită de viață, că bărbatul ei e mediocru etc. – și care vrea cu orice preț să fie liberă, să-și redobândească autonomia. Adevărul este că amândoi soții sunt niște bieți mediocri și că, atâta timp cât îi lega iubirea, ea avea cea mai bună idee despre Robert. Singura vină o poartă iubirea care *a fost* și care a încetat să mai *fie*.

Când mă gândesc că Gide a scris cartea aceasta la șaizeci de ani, după ce a debutat cu *Walter* și cu *Les nourritures*!...

20 mai

Șase luni de la plecarea Ninei.

Suntem invitați la Tantzi Coste. Stăm puțin. Îmi amintesc necontenit Sf. Constantin și Elena de anul trecut. Nina era atunci destul de bine.

22 mai

Giza recitește *Huliganii* și e entuziasmată. Îmbătat și eu de entuziasmul ei, încerc s-o recitesc. Dar, după un

ceas, renunț. Sexualitatea exasperată și brutală a acestei cărți pur și simplu mă îmbolnăvește. Philip Léon mi-a scris, prin 1936, că dacă într-adevăr *Huliganii* reflectează sufletul și ființa mea, sunt un caz nenorocit; sexualitatea mă face impenetrabil unei transfigurări spirituale. Credeam, atunci, că exagerează. Astăzi însă, mă deprimă acest destin, această tulbure, nesățioasă carnalitate, care, fără îndoială, mă împiedică să mă „realizez" pe adevărata mea măsură.

23 mai

Am lucrat câteva pagini pe zi din *Prolegomene*. Fac un mare efort ca să-i reduc amploarea, să o pot termina în limitele celor o mie de pagini propuse.

24 mai

Citesc lamentabila *La délivrance de Tolstoï* a lui Ivan Bunin; descusută, prolixă, alcătuită 80% din citate nu întotdeauna relevante. Dar, din nou, mă gândesc la destinul lui Tolstoi; nu la viața lui, atât de inuman de zbuciumată în ultimii ani – ci la destinul lui spiritual. Omul acesta a fost obsedat încă din tinerețe de ceea ce se numește „marile probleme". N-a fost un ignorant (cel puțin așa o spun izvoarele lui Bunin). Avea o bibliotecă de paisprezece mii [de] volume și medita zilnic, lua note, se analiza în Jurnale etc. Totuși, ce extraordinare platitudini „filozofice", ce mediocritate teoretică în toate acele „panseuri" tolstoiene asupra personalității, pierderii în impersonal etc. *Ivan Ilici* anticipează întreaga filozofie existențialistă. Dar reflecțiile lui pseudobudiste, elegiacele lui meditații

în fața vieții și a morții sunt de cel mai prost gust. Acest neîntrecut Tolstoi, care ridică literatura la un instrument de cunoaștere, când se apucă să filozofeze „cu cuvintele lui", parcă ar fi un seminarist. *Jurnalul* lui nu e interesant decât atunci când înseamnă fapte, stări sufletești, amintiri. Și, cu toate acestea, câte eforturi de a face din acest *Jurnal* o carte nu numai a sincerității, ci și a înțelepciunii! Îl purta pretutindeni cu sine, scria necontenit, iar în ultima lui călătorie – în fuga cea mare – dicta fiicei sale chiar când zăcea în pat cu 39°! Câtă sete de a nu se pierde nici unul dintre gândurile lui sublime...

29 mai

Aflu acum, noaptea, de la Radio România că Mihail Sebastian a murit ieri, la 12.30, în urma unui accident de circulație. Vestea mă emoționează prin absurdul ei. Mihai a trăit, fără îndoială, o viață de câine în acești ultimi cinci ani. A scăpat de masacrele rebeliunii din ian[uarie] 1941, de lagărele antonesciene, de bombardamentele americane, de tot ce-a urmat după lovitura de stat din 23 august. A văzut căderea Germaniei hitleriste. Și a murit printr-un accident de circulație, la treizeci și opt de ani!...

Îmi amintesc prietenia noastră. În visurile mele, era unul dintre cei doi-trei oameni care mi-ar fi făcut Bucureștiul suportabil. Chiar în climaxul meu legionar, l-am simțit aproape. Am câștigat enorm din prietenia lui. Contam pe această prietenie, ca să mă reîntorc în viața și cultura românească. Și acum – s-a dus, călcat de o mașină! Cu el, se duce încă o bucată bună, și foarte frumoasă,

din tinerețea mea. Mă simt și mai singur. Majoritatea oamenilor pe care i-am iubit sunt acum dincolo...

La revedere, Mihai!

2 iunie

Huliganii au fost angajați de Coimbra Editora, și acum sunt silit să recitesc cu atenție un exemplar, ca să corectez greșelile de tipar înainte de a începe traducerea amicul meu Egídio Amorim Guimarães. Al doilea și al treilea capitol din partea I, slabe. În general, toată partea I e inferioară părții a II-a. Altminteri, romanul se ține, e admirabil închegat, și repet părerea mea: că, dacă ar fi avut două sute de pagini în plus, ar fi fost o capodoperă. Dar câtă cruzime! Sunt capitole care mă îmbolnăvesc pur și simplu prin sălbăticia lor. Personajele sunt uneori inumane – deși trăiesc, le simți vii. Mă întreb cum de am scris eu o asemenea carte la douăzeci și șapte de ani! Cum vedeam eu atunci viața, de am putut fi atât de crud?

O singură explicație găsesc: exasperarea reîntoarcerii din India, ratarea acelei experiențe a absolutului.

8 iunie

Burileanu îmi telegrafiază de la Paris că, după spusa lui Spitzmüller, viza îmi este asigurată. Întârzierea se datorește propriei mele șovăieli; în loc de a cere viza în martie, cum rămăsesem înțeleși, am cerut-o la sfârșitul lui aprilie.

Am izbutit să prelungesc șederea în această adorabilă casă din 13 R[ua] da Penada până la 15 iulie. Până atunci, mă trudesc să scriu cât pot mai mult la greul, complicatul

capitol despre zeii Cerului. Apoi, voi vinde o parte din bibliotecă; altă parte o voi depozita la Legație, în așteptarea unor zile mai bune. Sper să pot lua cu mine la Paris lucrările absolut indispensabile. Complicată va fi, de asemenea, transportarea manuscriselor și fișelor.

13 iunie

De trei zile, călduri teribile (40° la umbră). Mă scald necontenit, pe plaja din fața casei. Obloanele stau închise la ferestre din zori și până după apusul soarelui. Zăpușeală.

Îmi trec prin minte după-amiezele de anul trecut, și toate fazele bolii Ninei. Lupt din ce în ce mai greu cu melancolia.

Îmi amintesc de asemenea verile mele din India. Încerc să leg acel personaj din 1929–1931 cu cel de astăzi. Să redescopăr elementele de unitate, să văd în ce m-am schimbat, pe ce drum am evoluat. Constantele: problema morții; alternanța; simbolismul.

20 iunie

Șapte luni. Aceeași teribilă, de netrecut tristețe.

23 iunie

Toată luna aceasta am lucrat, cu destul spor, la *Prolegomene*. Aproape am terminat capitolul despre hierofania celestă și divinitățile Cerului, și mă pot felicita că am dat o mică monografie clară, bine legată, cu multe interpretări originale asupra acestui vast și complicat subiect. Redactarea *Prolegomenelor* mă ține deasupra melancoliei și

tristeții. Din nenorocire, scriind, „îmi vin" o sumă de admirabile, sugestive și personale noi puncte de vedere asupra religiei, culturii, istoriei, pe care nu am cum să le introduc în capitolul la care lucrez. Mă mulțumesc să le rezum la întâmplare, și să le îngrop în „cămășile" cu însemnări. Dumnezeu știe dacă le va veni vreodată vremea să le dezvolt. Și totuși, sunt lucrurile cele mai interesante.

25 iunie

Am început să fac pachetele cărților pe care le voi vinde. Foarte multe sunt franțuzești, și le-aș putea cumpăra din nou, la Paris. Dar le voi mai cumpăra?...

9 iulie

Lucrez. Terminat capitolul „Cerul și zeii uranici". Hotărât să întrerup *Prolegomenele* și să mă concentrez asupra cărții *Mort et initiation*. Cele 100 [de] pagini despre Mistere, scrise anul trecut, vor fi scoase din *Prolegomene*, amplificate și completate cu câteva capitole asupra inițierilor primitive și problemei morții, alcătuind astfel un volum de vreo 250-300 [de] pag[ini], pe care l-aș visa editat de Payot. Altminteri, ar trebui să treacă doi-trei ani până mi-aș putea tipări *Prolegomenele*... și câte s-ar mai putea întâmpla între timp?!

*

Primesc o lungă scrisoare de la Emil Cioran. Mirat că am fost dat afară (de fapt, am fost dat afară de ministrul de externe, Buzești). „Îmi era greu să-mi închipui că

treizeci de volume nu pot constitui un titlu de excepție. Etica spațiului mioritic!?"

Amuzant că Șeinescu de la Stockholm, [în] Serv[iciul] Secret de pe timpul lui Moruzoff, apoi cel mai înfrigurat icist și mareșalist, singurul care s-a grăbit să facă o vitrină românească în expoziția germană antibolșevică, singurul care se „compromisese" cu progermanismul său – a fost renumit consilier de presă la Stockholm. Despre acest tip, care nu știa să-și scrie nici măcar rapoartele, mi-a povestit Dimăncescu adorabile lucruri.

Iată-l deci pe Șeinescu renumit; pe Gh[eorghe] Munteanu primind o leafă de 16 000 [de] escudos (diferența pe trecut, vreo 50 000 [de] escudos, a primit-o lunile trecute și a pierdut-o la Cazino), pe toți mediocrii și oportuniștii confirmați sau numiți în posturi. Și aceasta, nu la porunca rușilor, ci la cererea min[istrului] de externe.

10 iulie

La 7 iulie, a plecat Herescu la Paris. Sunt atârnat, acum, de telegrama lui.

*

Dna Brigitte Popescu a primit telegrafic, din „fondul special" de la Lisabona, suma de 20 000 [de] franci elvețieni, adică 125 000 [de] escudos, adică vreo 30 milioane [de] lei de inflație. Și era, doară, o sinecuristă protejată de regimul Ică. S-a schimbat ceva în țară? Nimic. Mircea Solacolu, care făcea afaceri și comision la Lisabona, e acum subsecretar de stat sub guv[ernul Petru] Groza.

14 iulie

Acum şapte ani, pe la orele 4 d.a., pe o groaznică arşiţă, a venit Grupa de la Siguranţă şi m-au arestat. De atunci, a început seria de nenorociri.

Astăzi, îmi spun că ceva nou şi bun trebuie să se întâmple. Vreau să reîncep să trăiesc. Aştept viza franceză ca o dezlegare.

A[stă]-noapte, după vreo zece-doisprezece ani, am visat-o pe Maitreyi.

19 iulie

M-am mutat, pentru vreo douăsprezece zile, în casa pe care au închiriat-o Botezii, la capătul străzii noastre, în faţa pieţei de peşte. Ieri după-amiază, am început împachetatul, şi astăzi scriu la biroul meu, cu biblioteca deja aranjată în rafturi. Aranjată pentru douăsprezece zile! Căci, apoi, va trebui să ne mutăm, într-o pensiune, la Constantineşti, într-o nouă casă, încă nu ştiu. Totul depinde de răspunsul pe care-l vom primi de la Herescu.

M-am aşezat la birou şi am reînceput lucrul. Aud din nou zgomotele oraşului, după şapte luni în care timp nu auzisem decât ecoul valurilor. Am trăit şapte luni cu spatele întors la oraş, cu faţa spre ocean. Mă reîntorc acum în lume.

Îmi amintesc de toate plecările mele. Îmi spun că viaţa e făcută din ele.

Puiu Grigoriu, sosit de la Madrid, îmi spune cum a primit ordinul telegrafic din țară să plătească suma de 90 000 [de] pesetas dnei Brigitte Popescu.

Răzmeriță, care se dă acum drept „ministrul României la Lisabona", petrece în fiecare noapte până la 5-6 la Cazinou. E cunoscut de toată lumea. E un „băiat de viață". Oprește orchestra și cântă *fado**-uri. Face „antren". Și toți știu că a fost secretar general în țară, că a venit aici ca președinte al unei comisii economice etc.

Bill Munteanu a pierdut o dată atât de mult la Cazino, încât s-a împrumutat de la casă, dându-și cuvântul că va plăti datoria a doua zi. N-a plătit-o și a fost amenințat că va fi reclamat la legație. S-a dus noaptea la ministrul Dianu, s-a împrumutat, și-a dat cuvântul de onoare că nu va mai juca (așa cum și l-a dat și față de Brutus) – dar continuă să joace.

Am scris toate acestea ca să-mi bat joc de sentimentalismul meu. Aseară, am văzut la cinematograf „Aventurile lui Tartu", cu Robert Donat, care făcea pe un „căpitan din Gărzile de Fier române". Nu faptul că se ataca Garda m-a supărat. (Eu o atac mai virulent.) Ci faptul că Donat, ca să pară *român*, se făcea spilcuit și pomădat, lichea și secătură etc. M-am supărat și am ieșit din cinematograf. Nu puteam asista cum neamul meu e insultat – mi-am spus indignat. Dar, acum, recunosc că am fost ridicol. Românii sunt cunoscuți și apreciați așa cum sunt văzuți în streinătate. Și, în streinătate, *așa* sunt.

---

* Cântec popular portughez (*lb. port.*) (*n. ed.*).

Regizorul englez nu s-a înşelat. Aşa sunt românii şi la Lisabona, şi la Paris, şi la Londra. Câteva mii de lichele şi secături mai mult sau mai puţin simpatice ne clasifică definitiv neamul. Zadarnic există „ţăranul român“, zadarnic un Iorga, un Eminescu. Şi *aceşti* români sunt validaţi de orice formă de guvernământ română.

25 iulie

Telegramă de la Herescu: *Eliade arrivera dans un mois environ**. Hotărăsc să rămân în această casă, unde, cel puţin, am încă o parte din bibliotecă alături de mine.

Un tânăr domn Hirsch, fost în brigăzile internaţionale, fost în lagărele din Franţa, student la chimie (mi se pare), fără paşaport românesc (a cerut, prin legaţie, de şase ori în ţară să i se elibereze un paşaport – fără să primească vreun răspuns), a cerut şi obţinut paşaport iugoslav, şi mâine pleacă la Belgrad. De acolo, în ţară. Notez toate acestea, pentru că tânărul Hirsch vrea să revină consilier de presă sau aşa ceva în Lis[a]bo[n]a. Poate va ajunge chiar mai mult. Poate intrarea lui în ţară cu paşaport iugoslav va avea rezultate interesante pentru anumiţi membri din legaţie de aici.

Deocamdată, foarte multă lume îi face curte. În curând, dacă ar mai fi rămas, ar fi fost invitat la masă chiar de un Dinu Cantemir.

Spectacolul este extraordinar de interesant.

---

* Eliade va sosi în aproximativ o lună (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Zdrobitoarea victorie a laburiştilor: 380 de locuri! Îmi amintesc încă o dată de cele ce-mi prezicea Th. Besterman, în 1940; „Churchill este ultimul guvern burghez. El va încheia, poate, armistiţiul; dar nu va face, în nici un caz, pacea. După Churchill, vor urma numai guverne socialiste."

*

Citesc Jurnalul lui Ciano, în *Primeiro de Janeiro*. Oare să fie autentic? Mă întreb dacă n-au fost suprimate pasajele progermane etc.

Deprimant de mediocru. Memoriile lui Reynaud, publicate de *Diário Popular*.

*

Ce fericit va fi Maniu, auzind despre victoria amicului său Attlee! Cât curaj nu vor prinde democraţii români! În fond, realegerea lui Churchill ne-ar fi fost fatală. Ruşii nu aveau încredere în „reacţionari" şi şi-ar fi luat măsurile de siguranţă. Cu un guvern laburist, nu-şi mai pot îngădui (sper!) suspiciunile, rezervele, ostilităţile.

Lumea merge spre stânga. Perfect. Spre ceea ce se numeşte, vag, socialism. Dar, ca român, nu mi-e teamă de socialism, nici măcar de comunism. Mi-e teamă, pur şi simplu, de Rusia şi de politica ei imperialistă. N-am nimic de pierdut prin socialism; totul, prin rusificare.

28 iulie

Ce reproşez acestor ani trăiţi în Portugalia este bidimensionalitatea lor. Am trăit exclusiv orizontal – aşa cum s-au petrecut, probabil, lucrurile în toate ţările neutre. Mi-e dor de a treia dimensiune, mi-e dor de verticalitate, de viaţa care se desfăşoară prin salturi. Numai o asemenea viaţă îţi poate revela mai mult decât propria ta condiţie biologică.

31 iulie

Astăzi, în trenul care mă ducea de la Cascais la Lis[a]bo[n]a, am avut deodată sentimentul plenar al libertăţii totale, al libertăţii pe care mi-o dă simplul fapt de a fi *viu*, de a trăi încă pe nivelul omului, de a fi disponibil. A fost o iluminare subită, asemenea unei revelaţii. Înţelegeam (cu toată fiinţa mea) că sunt *liber* pentru că sunt viu, sănătos, tânăr – liber să fac răul sau binele, să-mi aleg idealurile, să gândesc, să simt, să scriu ceea ce vreau. Însemn destul de prost toate acestea, dar am să-mi aduc oricând aminte de asemenea stenice, virile străfulgerări.

1 august

Din *Historia de un año* a lui B. Mussolini (mai puţin senzaţională decât mă aşteptam), mi-a plăcut mai ales „intuirea destinului", în dimineaţa care a urmat fatalei adunări a Marelui Consiliu Fascist. Ducele a simţit atunci, în văzduhul Romei, în atmosfera străzilor că soarta îi devine potrivnică. Aş fi vrut să-mi spună mai mult asupra acestor tulburi ghiciri.

2 august

Cu cât înaintez în redactarea *Prolegomenelor*, cu cât coordonez materialele de mulţi ani adunate, cu atât înţeleg mai clar în ce constă meritul lucrării mele: în demonstrarea, copios ilustrată, a structurii logice, coherente, a oricărei experienţe religioase şi oricărei „forme“ mitice sau culturale. Până acum, se privea religia ori ca un fapt iraţional, ca o experienţă predialectică (R[udolf] Otto etc.), ori ca un ansamblu de acte sociale (şcoala sociologică franceză etc.), ori ca o activitate raţională, provocată de dorinţa de a găsi răspuns la problema cauzalităţii (cine a făcut Cosmosul? etc: şcoala catolică, W[ilhelm] Schmitt etc.). Eu demonstrez că însăşi morfologia experienţelor religioase – experienţe în bună parte iraţionale – este coerent elaborată şi presupune cadre logice. Nici chiar cea mai demoniacă experienţă, nici cea mai „haotică“ ceremonie nu e exclusiv iraţională; ea se încadrează într-un ansamblu de credinţe şi rituri care e perfect consistent cu o viziune integrală şi raţională a lumii. Numai că, în loc de idei clare şi silogisme, întâlnim simboluri şi ideograme. Ceea ce e important e faptul că această coerenţă se manifestă chiar în straturile cele mai adânci ale conştiinţei umane; că, chiar acolo unde ne întâmpină patogenii sau structuri psihice arhaice, descoperim arhetipurile frecvente în cele mai „raţionalizate“ forme religioase şi le descoperim împlinind aceleaşi funcţiuni în economia spirituală.

La un neurastenic, la un primitiv, şi la un ultracivilizat, bunăoară, arhetipul „labirintului“ joacă acelaşi rol: el „centrează“, „concentrează“ şi „apără“ fiinţa spirituală de influenţele externe nocive, care o ameninţă cu dezagregarea

și anihilarea. La rândul lui, labirintul e încadrat într-un mare ansamblu de credințe, mituri și rituri. Nu e produsul unor împrejurări istorice, nu e creația unui anumit popor și al unui anumit moment istoric – ci e un „dat imediat" al luării de conștiință a omului în Cosmos, o revelație. Istoria religiilor e făcută din asemenea revelații, din hierofanii. Și fiecare hierofanie poate fi formulată în termeni logici; fiecare revelează și organizează (dă „formă", validează) realitatea. Așa cum o înțeleg eu, istoria religiilor alcătuiește puntea de trecere între metafizică și biologie. (Toate aspectele economice, erotice sau sociale – pot fi integrate în sfera biologiei); mai precis, *introduce* – sau *revelează* – în nivelurile biologiei modelele sau „problemele" metafizicii. Iraționalul e infuzat cu structurile raționalului. [De continuat și explicitat.]

7 august

Ziarele de astăzi publică primele informații asupra bombei atomice pe care Aliații au lansat-o în Hiroshima.

Lumea a intrat într-o nouă fază, spunea pe bună dreptate Churchill. Mă întreb cum vor mai fi posibile războaiele, într-un viitor apropiat, dacă se va perfecționa și această bombă. E probabil că ultimatul adresat de Truman și Attlee implică nu numai pe japonezi, ci și pe ruși. Deocamdată, Aliații au această mare superioritate militară; în zece ani, s-ar putea ca rușii să-i ajungă. De aceea, anglo-saxonii se grăbesc s-o anunțe.

Mai e și un alt aspect al acestei invenții, asupra căruia voi reveni cândva.*

* Lipsește pagina 419 a manuscrisului (*n. ed.*).

Lovitura de teatru: Rusia a declarat război Japoniei. Cu bomba atomică, este sigur că Japonia va capitula în câteva zile, maximum în câteva săptămâni. Acum însă, când URSS se află și ea în război, victoria va fi a „Aliaților". Și, la pace, URSS își va spune cuvântul ei și în Extremul-Orient.

În fond, așa și trebuie să fie. Prostia se plătește; întotdeauna și de orișicine.

*

Astă-iarnă, am scris o glosă comentând pasajul biblic: dacă veți gusta din Pomul Cunoștinței binelui și răului, *veți muri*! Ziarele reproduc declarațiile competenților, care nu șovăie să afirme că bomba atomică ar putea aduce anihilarea civilizației și chiar exterminarea neamului omenesc. Bomba aceasta nu este decât ultimul pas (deocamdată!) al itinerarului început lângă Pomul Cunoașterii; este, adică, un produs ultrarecent al rațiunii, al cunoașterii științifice etc. Între primul silogism și bomba atomică nu există discontinuitate.

Logica, matematica, fizica etc. Și-au adus aportul lor milenar la alcătuirea ei. Și o asemenea bombă ar putea adeveri Biblia: moartea omenirii, ca *specie* biologică.

[...]* pentru că nu mai puteau ieși din culcușul lor, din mediul microcosmic al patului, [al] vecinilor, papucilor, certurilor etc. Nu erau dezintegrați (așa cum se petrec lucrurile într-o mare pasiune, într-o infinită combustie), ci erau retrogradați, împuținați, limitați. M-am deșteptat

* Lacună în original (*n. ed.*).

anevoie din tristețea pe care mi-o infuzase cartea. Oare *aceasta* să fie viața omului, la această tristă, disperată predare în fața întâmplărilor să se reducă sensul existenței? Consider că nu. Eroii din *Sapho*, ca și majoritatea oamenilor, sunt bolnavi de ceea ce aș numi cosmofobie; au groază de Universul din jurul lor, de toate invitațiile și sugestiile pe care le face neîncetat Cosmosul omului: să se armonizeze cu El, să se simtă solidar cu *toată* viața, să *realizeze* situația lui excepțională etc. Un colaj, ca orișice microistorie, rezistă acestor chemări. Eroul nu poate nici măcar ghici că viața nu se reduce la amorul lor nenorocit, nici la tinerețe și vigoare sexuală, nici la familie, funcție etc. E cloroformizat de propria-i fatalitate. I se pare că totul începe și sfârșește cu „fericitele ceasuri" când a cunoscut-o etc. Nicăieri, nici o fereastră – ca să poată privi afară și să poată evada.

Evenimentele recente, departe de a-mi fi clătinat încrederea mea în primatul spiritului și ierarhia spiritualului, mi-au confirmat-o și mi-au întărit-o. Oricum s-ar face istoria războiului, este sigur că victoria a fost cucerită în primul rând prin armele făurite de inteligență. Nu proletariatul rus a făcut miracolul de la Stalingrad, ci matematicienii, fizicienii și chimiștii din URSS și din întreaga lume, care au gândit și au lucrat în laboratoare, conformându-se exclusiv *adevărului științific*, iar nu ideologiei marxiste sau hitleriste. Dacă savanții germani descopereau bomba atomică în 1941-[19]42, azi Hitler ar fi fost stăpânul lumii. Eroismul întregului popor german n-a servit la nimic. Germania a fost zdrobită, așa cum se zdrobește astăzi orice putere, mare sau mică, nu prin material

și mase, ci prin arme perfecționate, născocite de savanți. Cu sau fără eroism, cu sau fără ideologie etc. etc. – Germania ar fi fost stăpâna planetei dacă descoperea ea întâi bomba atomică. Hitler a pierdut războiul, desigur, datorită imenselor greșeli pe care le-a făcut în 1940. Dar toate aceste greșeli ar fi fost șterse cu buretele de istorie dacă în 1941 ar fi avut la dispoziție numai câteva duzini de bombe atomice.

Acum, în ceea ce privește viitorul: este sigur că soarta omenirii depinde, de data aceasta, *direct* de armele inteligenței. Evident, un nou război – adică finala catastrofă –, dacă va fi, va fi declarat de politicieni. Dar *catastrofa* va fi opera inteligenței oamenilor. Fără bombe atomice, fără V1 și V2 și toate câte vor mai fi fost, omenirea ar fi putut suporta încă multe alte războaie. De data aceasta, intervine un element nou: extincțiunea rasei umane. Și elementul acesta e opus spiritului. Că e bună sau rea, nu discut. Faptul e că inteligența, *spiritul* – iar nu masa, nu proletariatul, nu mistica poporului, nu ideologiile politice, nu economia și luptele de clase etc. etc. – pot schimba definitiv istoria și pot modifica soarta omenirii. Paradisul terestru sau Atlantida vor fi exclusiv opera spiritului.

Pacea mondială, dacă se va realiza vreodată, va fi de asemenea dobândită prin coercițiunea exercitată de cei *ce pot* pentru că *au știut* mai mult ca toți ceilalți.

11 august

Japonia acceptă condițiile capitulării de la Potsdam, dacă Aliații garantează prerogativele împăratului.

*

Ți se spune: esențialul în viață este... și începe să-ți înșire: instinctul foamei, sau sexualitatea, sau voința de putere etc., etc. Desigur, fiecare dintre acestea sunt esențiale pentru specia respectivă de „viață" pe care și-a ales-o individul. Dacă te reduci la nivelul fiziologic al tuturor ființelor vii, și foamea, și sexul sunt „esențiale". Problema nu e aici; nu într-o regresiune a omului în nivelul zoologic. Asta e ușor, și se tot face de când e lumea lume. Am văzut rezultatele. Problema e să descoperi și să realizezi ceea ce e esențial omului *qua*[*m*] *homo**; ceea ce nu e „esențial" nici furnicii, nici maimuței, nici arieratului mintal; ceea ce numai omul, întrucât e om integral, poate realiza. Astfel văzute lucrurile, reducerile absolute la sex, foame, putere etc. își revelează deodată falsitatea și absurditatea lor. Și dacă viața din jurul nostru pare a valida pe cei cu foamea, sexul etc. – cu atât mai rău pentru această viață, și pentru noi.

13 august

Brutus îmi spune că americanii încep să se trezească și că, după informațiile lui, anglo-saxonii sunt hotărâți să se opună ferm imperialismului sovietic în Europa Centrală. Bomba atomică și unele fraze din discursul lui Truman

* Ca om (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

sunt avertismente. Unul dintre diplomații americani de aici i-a spus lui Brutus că URSS și-a atins apexul în iunie; de atunci, e în declin.

Toate acestea mă interesează în primul rând ca român, dar și ca european. Mă îngrozea ideea zonelor de influență, care ducea fatal la asimilarea noastră, politică și culturală, colosului sovietic. Mă îngrozea, de asemenea, ideea zidului chinezesc între Europa occidentală și orientală, care alcătuiau germenii unui nou război. În echilibrul dintre anglo-saxoni și ruși văd, din nou, speranța unei autonomii românești. Noi nu ne putem îngădui să nu ținem seama de *toate* forțele politice care ne înconjoară. A adera total la una dintre ele (cum am făcut cu Germania) înseamnă a ne risca existența. Bomba atomică a salvat, deocamdată, lumea de o supremație sovietică. Dar asta nu înseamnă că lumea se poate reîntoarce la burghezie etc. Nu văd altă ieșire decât socialismul.

16 august

Citind ultimul roman al lui Aldous Huxley, *Time must have a stop* (atât de asemănător celorlalte romane ale sale, încât am uneori impresia că citesc noi capitole la *Those barren leaves* sau *Eyeless in Gaza*), întâlnesc această frază uluitoare: *But out of all those galaxies of eggs, how many herrings ever came to be full-sized fish?** (p. 102).

Și parcă mi se revelează deodată un adevăr de o copilărească simplitate: numai oamenii care izbutesc să se

* Dar din toate aceste galaxii de ouă, câți heringi au ajuns să devină pe deplin pești? (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

descopere şi să se posede total, care dobândesc un minimum de autonomie spirituală, care realizează măreţia condiţiei lor umane – numai aceştia pot fi numiţi *maturi*, oameni crescuţi, *full-sized men**. Restul, chiar dacă ajung la vârsta de nouăzeci de ani, pot fi comparaţi acelor milioane de heringi care au pierit abia ieşiţi din ou sau abia crescuţi. Omul nu trebuie judecat după vârsta lui fizică, ci după etatea lui mentală şi spirituală. Un bărbat de patruzeci-cincizeci [de] ani, dacă a rămas la mentalitatea infantilă, trebuie considerat mort în copilărie. Din punct de vedere *uman*, e o nonexistenţă, aşa cum este un hering mort înainte de a atinge 2 cm lungime. Trebuia făcută clară această idee că numai acele exemplare mature alcătuiesc specia *homo sapiens*; că milioanele de indivizi care supravieţuiesc în modalităţile subumane nu o reprezintă şi nu o angajează; că ei, de fapt, sunt morţi înainte de maturitate, aşa cum mor miliarde de indivizi din toate celelalte specii zoologice; că dacă aceşti „morţi" continuă să existe morfologic individuaţi în preajma noastră nu înseamnă nimic mai mult decât ceea ce înseamnă, pentru heringii maturi, „supravieţuirea" provizorie a heringilor morţi în vârstă fragedă, în mediul lor marin, sub formă de materie organică în curs de descompunere.

17 august

Unul dintre eroii romanului lui Huxley, Eustace, îşi continuă rolul său epic şi după moarte. Câteva capitole sunt dedicate primelor sale experienţe *post-mortem*. Cât

* Oameni întregi (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

regret, acum, că n-am scris, la timp, prin 1936–[19]37, acel roman în care îmi propusesem să descriu condițiile *post-mortem* ale câtorva din personajele mele!...

20 august

Nouă luni de la plecarea Ninei. Una din cele mai triste zile pe care le-am trăit în acest răstimp. Încă de ieri noapte, o mare tristețe și oboseală. Azi-dimineață, m-am trezit cu sentimentul prezenței Ninei în ultima ei zi. Revedeam odaia din Elias Garcia, o revedeam pe ea extenuată, dar luptând totuși. Îi auzeam mereu ultimele ei cuvinte: „...obosită". Am dat o supă pentru săraci. Nu m-am dus la biserică, pe care o știam, ca totdeauna, închisă la aceste ore. Mi-am reproșat că nu m-am dus să mă rog lângă ea, la cimitirul Anjos. Însă nu am voit să fac nimic ca s-o *identific* acolo, în criptă. Nu voiam s-o silesc pe ea, în actuala ei condiție spirituală, să se proiecteze în spațiul acela, din preajma criptei. De la 20 noiembrie, n-am fost decât o singură dată la Anjos, când s-au împlinit nouă zile de la plecarea Ninei. De atunci, m-am silit s-o smulg de lângă rămășițele ei, să o dezleg, s-o invit la pura ei prezență lângă noi – nu prin intermediul trupului ei.

Astăzi, m-a copleșit durerea că nu i-am dus flori, acolo. Cred totuși că am făcut bine. O simt mereu în preajma mea.

22 august

Ora 4½. Telefonează Mica, de la legație, să ne spună că a sosit viza franceză. Giza și-a pierdut firea și sare în

sus ca un copil. Bucuria e atât de mare, încât nici nu știu cum s-o apuc. *Incipit vita nova!**

25 august

Am oprit locuri la wagons-lits pentru 13 septembrie. Nu avem cabină decât până la Hendaya. De acolo până la Paris, cu vagonul clasă. Va trebui să dăm bagajele la pat-vagon – și Dumnezeu cu mila.

Trebuie să ținem „mare secret" cu viza noastră, nu cumva să ne facă vreo „intrigă" anumiți români de pe aici; care au cerut și ei, de mult, viza franceză și care ar putea protesta că unui „fascist" ca mine i se acordă, în timp ce lor, care au suferit pentru democrație etc... Notez numele lui Alexandrescu, fost SS, al lui Olenin, fost icist și milionar etc.

26 august

Ducem pașapoartele la consulat. Câtă bucurie să pot prezenta un pașaport pe care să stea scris: profesiunea – scriitor!... Pierdute (în sfârșit) toate privilegiile diplomației. Îmi iau singur viza, mă prezint la ghișeu, aștept rândul – ca toți ceilalți fericiți muritori. *Asta* e viața mea. Asta e viața întregii Europe; dificultăți, penurie, răbdare, deznădejde înmuiată în optimism.

27 august

Am luat viza. Timpul de ședere în Franța: *illimité***.

---

* Începe viața nouă! (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

** Nelimitat (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

N-am scris nimic, în ultima săptămână, despre evenimentele politice mondiale, criza din România etc. Mă paralizează sentimentul că aceste pagini ar putea cădea în mâna oricui, că vor fi interpretate cu rea-credinţă etc. Am sperat mult, în urma bombei atomice, în abolirea războaielor. Încep să mă îndoiesc acum. Am sperat într-un echilibru de puteri la noi în ţară. Dar Groza nu vrea să cedeze. Se va ajunge, probabil, la situaţia politică de acum un veac: partida rusă, partida austriacă etc.

29 august

În lupta pe care Brutus a dus-o contra ex-regelui Carol, a ieşit biruitor. Notez, deocamdată, numai această dată. Când voi putea scrie totul, fără teamă, voi completa nota de faţă cu foarte interesante detalii.

30 august

Am scris oare despre casa aceasta, în care locuiesc de la 19 iulie, în care am venit pentru două săptămâni şi voi rămâne până în preziua plecării noastre la Paris? E ultima casă a străzii Saudade, chiar în faţa pieţei de peşte. Se va dărâma în octombrie. E înconjurată de dărâmături. Când ieşi din ea, prin faţă, calci pe tencuială căzută, pe cărămizi şi ruine. Îmi spuneam, privind-o: „Asta e imaginea Europei; trebuie să mă obişnuiesc cu ea!" Un zgomot continuu, divers. Maşina de tăvălug, canalele care se refac, copiii, măgarii. De peretele principal al casei noastre, sunt aşezate câteva sute de lăzi pentru peşte. Lângă ele sunt legaţi, seara, măgarii care vor pleca, după

miezul nopții, încărcați cu pește. Pe strada Saudade, casa vecină e alcătuită dintr-un fel de hambar, plin cu saci cu sare. În fața ei, se sărează, provizoriu, sardelele, în zilele când nu vine camioneta să le transporte la fabricile din Setúbal. Ulița este, aici, necontenit inundată de pâraie de apă murdară, trăsnind a pește.

În *living-room*-ul nostru, tapetul se jupoaie în dreptul canapelei. Sunt atâtea muște, încât, după ce în primele zile pierdeam un ceas în fiecare după-amiază cu vânatul lor, m-am resemnat să le suport. Mă apăr cum pot, când lucrez. În această vastă cameră mi-am așezat cărțile și biroul. Am putut lucra, anevoie, până la primirea vizei. Pentru că, aproape în fiecare zi sunt la Lis[a]bo[n]a. Am vândut până acum peste o sută de volume, realizând vreo 4 000 de escudos. Alte două sute de volume se vor vinde la *Leilão** din noiembrie. A trebuit să fac liste, pachete, lădițe. Cu ce inimă ușoară mi-am vândut cărțile, chiar acelea pe care știu că nu voi le mai cumpăra vreodată... Ce eliberare să scap de bibliotecă!...

1 septembrie

Acum șase ani, mă deștepta Emil Bulbuc din somn, să-mi spună că Germania a declarat război Poloniei. Cât aș fi vrut să pot reciti paginile jurnalului din acel timp!

*

Va trebui să găsesc câteva ceasuri într-o zi, să scriu aici un bilanț al celor patru ani și șapte luni petrecuți în

* Licitație (*lb. port.*) (*n. ed.*).

Portugalia. Am făcut de multe ori acest bilanț, în minte, numai pentru mine. A fost întotdeauna negativ.

4 septembrie

Ce blestem apasă asupra României? Guvernul Groza se încăpățânează să continue, deși regele Mihai îi ceruse acum două săptămâni să se retragă, pentru a putea face un nou guvern de concentrare, pe care să-l accepte Națiunile Unite și care să poată încheia pacea. Astă-seară, auzim la Radio România comunicatul lui Groza: că sunt populari, că au scăpat tronul, că nu cedează uneltirilor reacționare și nu se retrag. Și apoi, au plecat la Moscova – șeful guvernului, vicepreședintele etc.

Peste tot în Europa sud-estică s-au realizat guverne de concentrare națională – numai la noi, nu. Până și în Bulgaria slavofilă și comunistofilă, au fost patru miniștri care s-au retras din guvern, protestând împotriva încercării de dictatură. În Ungaria, guvernul actual e alcătuit din reprezentanții tuturor partidelor, în afară de al „Săgeților negre"*. În Iugoslavia, cu Tito la cârmă, se face bloc de opoziție etc. Noi însă, mergem la Moscova, să căpătăm sprijin împotriva reacționarilor Maniu și Brătianu.

Să fie oare vina Anei Pauker? Numai ea să conteze? Sau, ceea ce înclin să cred, e vechea boală românească a puterii cu orice preț? Un om politic compromis, un Tătărăscu (Tatar-Bunar!) și un vinde-țară ca Mircea Solacolu sunt dispuși să cedeze orice și oricât, numai ca să continue să „exercite" puterea. Sunt simple instrumente, și ei, și

* De fapt, *Nyilaskereszt* „Crucea cu săgeți" (*lb. magh.*) (*n. ed.*).

alții. Și, ceea ce e sinistru, jocul partidelor cu sprijin extern („partida moscovită", „partida occidentală") se reîntoarce la vechiul sistem al pretendenților la tron. Rușii, și oamenii lor, susțin pe Carol; pentru ca, printr-un rege impopular ca el, să poată lichida definitiv monarhia. Carol, bineînțeles, se pretează.

Asta este tot ce-au învățat românii din războiul planetar... Să schimbe de stăpân.

5 septembrie

„Trecutul" pe care-l simt mereu apăsându-mă este cel mai clar semn că sunt om; adică, trăiesc în *timp*, am o „istorie", exist întrucât sunt făcut din urmă. Nu mă pot bucura de „clipă". Admirabila observație a lui Berdiaeff că timpul e blestemul omului decăzut; că acest om nu poate trăi plenitudinea prezentului, având necontenit în urmă un trecut.

De pus în legătură cu observațiile mele asupra regenerării omului prin abolirea timpului, prin reîntoarcerea în clipa amorală, a „timpului aceluia". Ce sens poate avea *incipit vita nova*: reluarea Creației. Lupta omului contra „istoriei", a trecutului ireversibil.

*

Ultima baie la Cascais. De câteva zile, nu fac decât să marchez „ultimele" – dintr-o serie de gesturi și obiceiuri care-mi intraseră oarecum în sânge. Patru ani și șapte luni de Portugalia! Mâine plec la Lisabona, să

petrec „ultima“ săptămână. Joi 13 septembrie, la 8.40, pleacă trenul spre Hendaya. Îmi făgăduiesc să fac bilanțul acestor ani în tren.

Aici rămâne Nina, a opta parte din viața mea; și foarte multe suferințe.

Cuprins

Notă asupra ediției 5
Studiu introductiv 7
1941 35
1942 59
1943 124
1944 196
1945 276

20 DE ANI ÎN 20 DE CĂRȚI

LUCIAN BOIA Istorie şi mit în conştiinţa românească | MIRCEA CĂRTĂRESCU Travesti | HORIA-ROMAN PATAPIEVICI Zbor în bătaia săgeţii | ANDRÉ SCRIMA Timpul rugului aprins | RADU PARASCHIVESCU Cu inima smulsă din piept | GABRIEL LIICEANU Despre limită | VIRGIL IERUNCA Fenomenul Piteşti | EMIL CIORAN Îndreptar pătimaş | MONICA LOVINESCU Diagonale | CONSTANTIN NOICA Rugaţi-vă pentru fratele Alexandru | EUGÈNE IONESCO Cântăreaţa cheală. Lecţia. Scaunele. Regele moare | ANA BLANDIANA Spaima de literatură | MIRCEA ELIADE Jurnalul portughez | Povestea ELISABETEI RIZEA din Nucşoara | PETRU CREŢIA Oglinzile | ALEXANDRU DRAGOMIR Crase banalităţi metafizice | ANDREI PLEŞU Despre îngeri | IOANA PÂRVULESCU În intimitatea secolului 19 | NEAGU DJUVARA O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri | ANIŢA NANDRIŞ-CUDLA 20 de ani în Siberia